STUDIA ACADEMICA SLOVACA

7

PREDNÁŠKY XIV. LETNÉHO SEMINÁRA SLOVENSKÉHO JAZYKA A KULTÚRY

BRATISLAVA 1978

Vedecký redaktor Jozef Mistrík

Recenzent Šimon Ondruš

Účelová publikácia Odboru školských stykov so zahraničím
Ministerstva školstva SSR
Vydala ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej
literatúry, n. p., Bratislava
Redakcia interných publikácií - vedúci redaktor
Juraj Koutný

© ALFA, Bratislava 1978

Zborník Studia Academica Slovaca 7 obsahuje prednášky, ktoré odzneli na XIV. seminári slovenského jazyka a kultúry, konanom v čase od 30. júla do 26. augusta 1978 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Tematicky i žánrovo zborník nadväzuje na predchádzajúcich šesť zväzkov. Okrem prednášok sa tu publikujú aj prehľady základných knižných premeňov k štúdiu slovenskej jazykovedy a slovenskej literárnej vedy.

Úvodný text je venovaný 60. výročiu spoločného štátu Čechov a Slovákov. Ostatné texty sú usporiadané abecedne podľa autorov.

Koncepcia zborníka sleduje ten hlavný cieľ, aby sa texty stali ďalším študijným materiálom zahraničných slavistov a slovakistov, ktorí sa chcú čo najlepšie oboznámiť so slovenským jazykom, so slovenskou kultúrou v najširšom zmysle, ako aj so slovenskými reáliami.

Šesťdesiat rokov spoločného štátu Čechov a Slovakov

Miloš Gosiorovský

Tento rok je rokom mimoriadnych výročí v živote nielen slovenského, ale aj českého národa, ktoré spolu budujú svoju federatívnu vlasť. Je to predovšetkým 60. výročie vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov. Je to ďalej 40. výročie hanobného mníchovského diktátu štyroch veľmocí: hitlerovského Nemecka, fašistického Talianska, Veľkej Británie a Francúzska, ktorých vtedajšie vlády nanútili vtedajším vládnúcim silám Československa kapituláciu pred hitlerovským útočníkom. Je to 30. výročie významných februárových udalostí, keď sa všetkej moci v tomto štáte ujal výlučne pracujúci ľud, a je to 10. výročie toho, ako sa tento spoločný štát dvoch bratských národov z tzv. unitárneho štátu stal federatívnym štátom dvoch naozaj rovnoprávnych národov.

Určite mnohí zahraniční záujemci o slovenské dejiny si pri štúdiu literatúry slovenských, resp. československých dejín stavajú otázku, prečo až v roku 1918 došlo k utvoreniu spoločného štátu Čechov a Slovákov, prečo až po päťdesiatych rokoch od vzniku Československej republiky, teda pred desiatimi rokmi, sa dospelo k poznaniu prebudovať tento ich spoločný štát na federatívnu republiku dvoch národnoštátnych organizácií.

Po celé stáročia pred rokom 1918 /po zániku Veľkomoravskej ríše začiatkom 10. storočia/ žili Česi a Slováci v rozličných štátnych útvaroch: Česi veľmi dlho v sa-

mostatnom českom štáte, ktorý však takisto napokon v r. 1620 pohltila rakúska časť habsburskej monarchie, Slováci v rámci Uhorska. Ani rakúska, ani uhorská časť habsburskej monarchie nežičili národnému rozvoju Čechov a Slovákov, znemožňovali ich plné uplatnenie sa v spoločenstve ostatných národov Európy a sveta. A napriek tomu /alebo práve preto/ sú ich dejiny nabité zápasmi o národné i sociálne oslobodenie. Pritom najvýznamnejšie úseky týchto dejín prežívali obidva národy veľmi často aj pred rokom 1918 spoločne. Tak napríklad ani jeden vzdelaný Čech si nevie predstaviť české národné obrodenie bez vynikajúcej účasti Slovákov Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika, práve tak ako ani jeden vzdelaný Slovák si nevie predstaviť slovenské národné obrodenie bez vynikajúcich vplyvov vtedajších českých kultúrnych a politických predstaviteľov.

V obkľúčení samých väčších národov na križovatke Európy boli tak český, ako aj slovenský národ, hoci sa od začiatku 10. storočia rozvíjali v oddelených štátnych útvaroch, veľmi často na seba navzájom odkázané. Obidva národy - ako slovanské národy - sa v moderné národy formovali v podmienkach nacionálneho útlaku zo strany nemeckých a maďarských vládnúcich tried, teda v živom povedomí príslušnosti k rodine ostatných slovanských národov, najmä v živom povedomí významu veľkého ruského národa v tejto rodine. Pravda, toto uvedomenie vplývalo na spoločenské myslenie našich národov z jednej strany a do istej miery ho deformovala existencia cárskeho samoderžavia, jednej z najreakčnejších mocností vtedajšej Európy. Preto z druhej strany sa český a slovenský národ formovali, konštituovali v moderné národy v silnej gravitačnej oblasti západoeurópskej kultúry, takže ich spoločenské myslenie, keď v živote jednotlivých národov významnú úlohu hrala cirkev, bolo súčasne vystavené sil-

nému vplyvu zo strany tých národov, ktoré takisto boli katolíckymi či protestantskými /osobitne zo strany francúzskeho a nemeckého národa/. To všetko zanechalo silné vplyvy aj vo vede a kultúre českého a slovenského národa, aj v českom a slovenskom robotníckom hnutí.

Táto komplikovaná situácia v spoločenskom myslení českého a slovenského národa, t.j. na jednej strane uvedomenie si príslušnosti k rodine ostatných slovanských národov a najmä úlohy veľkého ruského národa, na strane druhej silný vplyv západoeurópskeho myslenia a politiky sa prejavili aj za prvej svetovej vojny v rokoch 1914-1918. Jedna časť politických vodcov obidvoch národov sa v úsilí o národné oslobodenie pre prípad porážky Rakúsko-Uhorska orientovala na tzv. Dohodové mocnosti a USA, druhá časť - široké masy ľudu a najmä jeho robotnícka trieda po ruských revolúciách v roku 1917 - na Rusko. A tak vznik Československej republiky v jeseni 1918 bol výsledkom svojrázneho prepletenia činnosti obidvoch týchto smerov v politike českého a slovenského národa, obidvoch týchto orientácií.

Z jednej strany nevyhnutným predpokladom národného oslobodenia Čechov a Slovákov bola vojenská porážka Rakúsko-Uhorska, o ktorú sa pričinili všetky krajiny bojujúce proti vtedajšiemu Nemecku a Rakúsko-Uhorsku. No nie každá porážka štátu sa končí aj jeho rozpadom.

Sám dr. Eduard Beneš vo svojich pamätiach z vojny neraz zdôraznil, že "žádný ze spojenců nevstupoval do války ani s úmyslem, ani s pevným politickým plánem Rakousko-Uhersko zničit", že "na zničení Rakousko-Uhersku nikdo tehdy nemyslil", že "rozhodně neměl Wilson, vstupuje do války, v úmyslu vésti boj proti existenci Říše". Je známe, že v 14 bodoch amerického prezidenta Wilsona z 8. januára 1918 sa pre národy Rakúsko-Uhorska žiadala iba autonómia. Lloyd George i Clemenseau sa s týmto

názorom Wilsona úplne stotožnili. No práve tu rozhodujúcim spôsobom zasiahla orientácia na Rusko, ktoré vtedy bolo už sovietske. V citovaných už pamätiach sám dr. Beneš, politik, ktorý bol po celý život orientovaný na západ, otvorene napísal, že "Rusko bolševické nám prospělo zesílením idejí sebeurčení národů a rozvratem vneseným do střední Evropy, zejména do říše habsburské".

Ešte aj po dvadsiatich rokoch - v roku 1938 - niekdajší ministerský predseda Veľkej Británie David Llyod George vo svojich pamätiach o mierovej konferencii, príznačne nazvanej Pravda o mierových zmluvách, tiež doslovne napísal:

"V otázke Rakúsko-Uhorska mierová zmluva zašla ďaleko za pôvodné zámery mocností Dohody. Politika Francúzska, Ruska, USA, Veľkej Británie a Talianska nerátala s rozdelením Rakúskej ríše na navzájom nespojené časti. No skôr, než mocnosti mohli uvažovať o mieri s Rakúskom, boli konfrontované s hotovým a nevyvrátiteľným faktom. Úlohou parížskych mierotvorcov nebolo už určiť to, čo by sa malo statočne dať oslobodeným národom, ale predovšetkým to, čo by sa v záujme prostej spravodlivosti malo vyrvať z ich pazúrov, keď prekročili medze sebaurčovania národov."

Slovom: tak Beneš /a s ním aj Masaryk a iní politickí predstavitelia českej a slovenskej buržoázie/, ako aj Lloyd George a iní politickí predstavitelia USA, Anglicka a Francúzska priznávali, že na vzniku ČSR participovalo viac činiteľov, pričom rozhodujúci úder rakúsko-uhorskému žaláru národov zasadilo, a teda aj o vznik Československa sa pričinilo predovšetkým ono - hovoriac Benešovými slovami - "zosilnenie ideí sebaurčenia národov a rozvrat vnesený boľševickým Ruskom do strednej Európy, najmä do ríše habsburskej".

A tak hoci na vzniku ČSR participovalo viac činite-

ľov, najrozhodujúcejším bol vplyv ideí Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie na široké masy českého a slovenského národa, ktoré - ako to priznal Lloyd George - postavili Dohodové mocnosti pred "hotový a nevyvrátiteľný fakt".

V podmienkach samostatného československého štátu tak český, ako aj slovenský národ nesmierne vyspeli. Český národ získal dňom 28. októbra 1918 plnú národnú slobodu, slovenský národ sa v podmienkach československej buržoáznej demokracie z národa bez škôl, bez múzeí, bez divadiel, bez solídneho spoločenského fundamentu pre rozvoj plnokrvného života, stal tiež moderným národom, aj keď sa za panstva českej buržoázie jeho existencia oficiálne popierala. Tvrdilo sa totiž, že Česi a Slováci sú jeden národ, a tak ČSR bola budovaná ako centralistický štát tohto fiktívneho národa československého.

Pravda, napriek nedoriešeniu národnej otázky slovenského ľudu treba povedať, že práve po roku 1918 precitli k plnému národnému uvedomeniu v každom ohľade najširšie masy slovenského národa. To znamená, že až obdobie po roku 1918 bolo v istom zmysle zavŕšením národného obrodenia Slovákov, nehovoriac už o dobudovaní slovenského národného trhu, o rozšírení slovenskej národnej kultúry na celé územie Slovenska, o vybudovaní slovenského národného centra v Bratislave atď. Slovom: až po vzniku Československej republiky sa v priaznivejších podmienkach buržoáznodemokratického vývinu a priaznivejšieho rozvoja národných snažení stal slovenský národ naozaj moderným národom.

No - ako som už uviedol - vinou oficiálnej ideológie čechoslovakizmu, zakotvenej aj v základnom zákone republiky, v ústave ČSR z februára 1920, sa existencia tohto moderného národa po celý čas predmnichovskej republiky vôbec popierala. To, pochopiteľne, naďalej sťažovalo je-

ho všestranné uplatnenie sa v spoločenstve ostatných susedných moderných národov a otravovalo vzájomný pomer Čechov a Slovákov či už prejavmi českého šovinizmu zo strany českej buržoázie alebo prejavmi slovenského nacionalizmu zo strany slovenskej buržoázie. Že však ani komplikovaná národnostná situácia v buržoáznom Československu nepriviedla k odcudzeniu dvoch bratských národov, Čechov a Slovákov, to je zásluha najlepších síl tak českej, ako aj slovenskej spoločnosti, ktoré odmietali fikciu jednotného československého národa a všetkými silami bojovali o úplné zrovnoprávnenie slovenského národa s bratským národom českým.

Pravda, v zložitej medzinárodnej situácii okolo jesene 1938 a jari 1939 sa ani progresívnym silám nepodarilo zabrániť dočasnému regresu, ktorý sa prejavil vo forme prechodného nastolenia fašistického diktátu. Sám prof. Masaryk často hovorieval, že štáty sa udržiavajú tými ideami, z ktorých vznikli. Povedali sme už, že Československá republika vznikla vďaka ideálom Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie a ich vplyvu na široké masy českého a slovenského národa. No skutočnosť, že vtedajšia vládnúca trieda chcela tento štát udržať orientáciou na západné mocnosti /Francúzsko, Anglicko, USA/ a dokonca v boji proti progresívnym silám vlastného ľudu, priviedla tento štát pred štyridsiatimi rokmi k hanobnej kapitulácii československej buržoázie pred imperialistickými mocnosťami, ktoré v Mníchove zapredali nezávislosť Československa hitlerovskému agresorovi len preto, aby usmernili jeho útočnosť proti Sovietskemu zväzu.

Mníchovský diktát v jeseni 1938 a rozbitie Československa na jar 1939 bolo národnou porážkou tak českého, ako aj slovenského národa. Český národ sa dostal pod priamu okupáciu hitlerovského fašizmu, slovenský národ pod titulom tzv. "slovenského štátu" do ponižujúceho postave-

nia hitlerovského satelita. Rozhodujúcim faktorom rozbitia ČSR bola síce agresia hitlerovského fašizmu, teda činiteľ vonakjší, no nemalý podiel mala aj hanobná kapitulácia vtedajších vládnúcich tried, českej a slovenskej buržoázie. Poznanie tejto skutočnosti viedlo k veľkému zvratu vo vedomí a myslení širokých más českého a slovenského národa. Na čelo podzemného zápasu proti priamej okupácii českých krajín, ako aj proti fašistickým pomerom na Slovensku sa vďaka uvedenému zvratu v myslení širokých más obidvoch národov dostali reprezentanti komunistickej strany. Účasť Veľkej Británie a Francúzska na mnichovskom diktáte viedla zasa k tomu, že v masách českého a slovenského národa jednoznačne prevládla orientácia na Sovietsky zväz, vedený najväčším slovanským národom, lebo to bola jediná veľmoc, ktorá nielen nemala nijaký podiel na mnichovskej dohode, ale - naopak - neprestala ju nikdy odsudzovať.

Po vypuknutí nemecko-sovietskej vojny v lete 1941 bol to aj Sovietsky zväz, ktorý už v júli 1941 po obnovení diplomatických stykov s emigrantskou československou vládou dr. Eduarda Beneša v Londýne ako prvý opäť vyhlásil, že uznáva Československú republiku v jej predmnichovských hraniciach. Tak v českých krajinách, ako aj na Slovensku to veľmi uľahčilo organizáciu boja za obnovenie spoločného štátu Čechov a Slovákov. Konkrétne na Slovensku organizačné úsilie o zjednotenie všetkých protifašistických síl boja o opätovné národné oslobodenie vyvrcholilo vznikom Slovenskej národnej rady na Vianoce 1943. Jej popredними činiteľmi boli Karol Šmidke, Gustáv Husák a Laco Novomeský. V programovom vyhlásení Slovenskej národnej rady z decembra 1943 sa popri inom jasne a jednoznačne hovorilo:

"Želáme si, aby slovenský a český národ ako najpríbuznejšie slovanské národy utvárali ďalšie osudy v novej

eskoslovenskej republike, spoločnom štáte Čechov a Slovákov, a na podklade princípu rovný s rovným."

A bola to Slovenská národná rada, ktorá v priebehu celého roka pripravila a zorganizovala Slovenské národné povstanie v jeseni 1944. Celé dva mesiace viedli ozbrojené sily slovenského národa v obkľúčení hitlerovských a s nimi spojených armád regulárny frontový boj proti fašizmu, ktorý napokon splynul s oslobodzovacími silami Sovietskej armády, ktoré od jesene 1944 do jari 1945 postupne oslobodili celú Československú republiku. V povstaní slovenský národ pred celým svetom vyhlásil obnovenie Československej republiky, a poskytol tak pomocnú ruku bratskému národu českému, ktorý vtedy /až do mája 1945/ trpel pod brutálnou hitlerovskou agresiou a nemohol sa ešte verejne vysloviť za opätovné štátne zjednotenie so slovenským národom. Tento význam SNP pri jeho piatom výročí ocenil Klement Gottwald týmito slovami:

"Skutočnosť, že máme republiku novú, že máme štát rovnoprávnych Čechov a Slovákov, štát pracujúceho ľudu, republiku, v ktorej pracujúci ľud je pánom osudu svojej krajiny a národa v nerozbornom zväzku s mohutným ZSSR, považujem za najväčší výdobytok Slovenského národného povstania."

Pravda, po oslobodení našich národov na jar 1945 sa v špecifických podmienkach československej národnej a demokratickej revolúcie ešte necelé tri roky na politickej moci podieľala časť českej a slovenskej buržoázie, ktoré mala v dôsledku toho aj naďalej istý vplyv na značnú časť najmä nerobotníckych vrstiev našich národov. V tomto období sa zvádzali veľké boje o ďalší rozvoj národnej a demokratickej revolúcie, ktoré sa skončili vo februári 1948 víťazstvom pracujúceho ľudu nad spiatočníckymi silami. Tak národná a demokratická revolúcia prerástla v revolúciu socialistickú. Tým sa súčasne splnili aj základné

podmienky pre postupnú premenu našich národov na naozaj moderné národy. Predovšetkým sa zmenila sociálno-ekonomická štruktúra republiky a najmä Slovenska: vďaka socialistickej industrializácii krajiny sa aj Slovensko premenilo na vysoko vyspelú priemyselnoagrárnu krajinu. Súbežne s tým sa najmä na území Slovenska uskutočnila veľká kultúrna revolúcia. Jej výsledkom je skutočnosť, že doslov ne celý národ užíva plody bohatej kultúrnej, umeleckej i vedeckej činnosti, že doslovne celá slovenská spoločnosť sa ustavične a na čoraz vyššej úrovni školí. Veľký rozkvet dosiahlo školstvo všetkých stupňov. Dnes už niet na Slovensku ani jedného priemyselného, poľnohospodárskeho, vedeckého, umeleckého alebo ktoréhokoľvek iného odboru, v ktorom by neboli vysokokvalifikované slovenské národné kádre: počet kvalifikovanej slovenskej inteligencie vzrástol niekoľkonásobne. Dnes má Slovensko celú armádu vedcov, umelcov, učiteľov, lekárov, inžinierov a ďalších i špecialistov s vysokoškolským a stredoškolským vzdelaním.

Početný rast slovenskej inteligencie, zvýšenie jej úlohy v živote národa, rozvoj novej kultúry a jej preniknutie medzi masy pomáhali meniť vedomie ľudí i spôsob ich života, čím sa upevňovali nové črty a nové tvárnosť slovenského národa, a približovali k novým črtám a novej tvárnosti bratského národa českého. Slovom: za dvadsať rokov od februára 1948 do roku 1968 sa v Československu podarilo vybudovať socialistické zriadenie a pred jeho vedúcou silou stála úloha zabezpečiť ďalší rozvoj tohto zriadenia. V procese búrlivého a zložitého rozvoja, ktorým prechádzala československá spoločnosť a počas ktorého si KSČ iba osvojovala umenie vládnuť a viesť, došlo - najmä po smrti Klementa Gottwalda - k rozličným chybám, ba aj k tragickým omylom. Nie je to nič neznámeho v žiadnej histórii. História aj toho najušľachtilejšieho ľud-

ského úsilia nie je priamočiarou cestou len víťazstiev a úspechov, ale strieda sa aj s omylmi, chybami a nedostatkami. Tak to bolo v každom progresívnom hnutí minulosti, tak je to aj v komunistickom hnutí.

V rokoch 1961 a 1962 sa nahromadili niektoré negatívne javy v ekonomike krajiny, v čiastočnej stagnácii priemyselnej výroby, v znížení hektárových výnosov v poľnohospodárstve, niektoré ťažkosti vo výrobe, na domácom i zahraničnom trhu, v nedôslednom riešení slovenskej otázky odbúraním právomocí slovenských národných orgánov /ich faktickou degradáciou na symbolické orgány existencie slovenského národa/ atď. Narastajúce ťažkosti, chyby a nedostatky, ako aj situácia vo vnútri strany, v rámci ktorej prebiehala diskusia o príčinách týchto ťažkostí a nedostatkov - to všetko využili pravicové a revizionistické sily. Sformovali sa postupne v narastajúce hnutie, ktoré tvorili elementy porazenej buržoázie, rozličné maloburžoázne elementy, ku ktorým sa pripájali ľudia, ktorí v tomto období prechodných neúspechov prešli na pozície revizionizmu. Nadviazali na prežitky masarykizmu, sociáldemokratizmu a nacionalizmu a rafinovane rozširovali tzv. "teórie" o tom, že všetky ťažkosti, chyby a nedostatky vyplývajú vraj zo samej podstaty socializmu, že vraj v Československu ako v priemyselne rozvinutej krajine, v krajine "starej" západoeurópskej kultúry bolo omylom budovať socializmus podľa ruského príkladu, že tento vzor sa možno hodí pre zaostalé krajiny Ázie, no nie pre krajiny strednej a západnej Európy.

Tento nástup vnútorných pravicových síl v politickej činnosti bol tesne spätý s ideovou činnosťou rozličných centier svetového antikomunizmu, ktoré sa orientovali na postupné rozloženie všetkých socialistických hodnôt v Československu, oživiť prežitky spomenutých názorov masarykizmu, reformizmu a nacionalizmu, pričom využili vnútorné

oslabenie KSČ, zapríčinené vtedajším vedením na čele a Antonínom Novotným. V strane sa utvorila veľmi zložitá situácia: Zdravé sily si uvedomili nebezpečenstvo vývinu a žiadali vyvodenie príslušných uzáverov. No Antonín Novotný nepochopil toto úsilie a z vedúcej funkcie odstúpil až v januári 1968, keď na jeho miesto nastúpil Alexander Dubček, ktorý však podľahol úsiliu pravicových a protisocialistických síl a zavliekol stranu a spoločnosť do ťažkej politickej krízy. Výsledky takmer päťdesiatročnej cesty, po ktorej KSČ doviedla český a slovenský národ k socialistickej prítomnosti, sa v tomto krízovom období dostali do nebezpečenstva kontrarevolučného zvratu. V tejto katastrofálnej situácii, keď vnútorné sily, paralyzované rafinovanou politikou pravicových síl vo vedení strany, neboli schopné zmobilizovať sa a postaviť sa na odpor narastajúcej kontrarevolúcii, v duchu internacionalistických tradícií strán socialistického spoločenstva národov a záväzkov vyplývajúcich pre každú krajinu tohto spoločenstva z členstva vo Varšavskom pakte, poskytli našim národom pomoc spojenecké vojská. Svojím vstupom do Československa v auguste 1968 pomohli zachrániť výsledky dovtedajšieho vývinu v krajine, odvrátiť nebezpečenstvo občianskej vojny, upevniť západné hranice socialistického spoločenstva a rozbiť nádej rozličných imperialistických kruhov, že sa im azda podarí revidovať výsledky druhej svetovej vojny.

Na čelo obrodného procesu po prekonaní krízy sa v apríli 1969 dostal dr. Gustáv Husák, pod vedením ktorého v priebehu ďalších desiatich rokov Československo opäť zaujalo pevné miesto nielen v rodine všetkých národov socialistického spoločenstva, ale stalo sa opäť rovnoprávnym partnerom všetkých naozaj nezávislých národov sveta, ako o tom svedčí napríklad aj posledná návšteva súdruha dr. Husáka v Nemeckej spolkovej republike, prvá

návšteva hlavy československého štátu v buržoáznom Nemecku od vzniku Československa pred 60 rokmi.

Povedali sme už, že jednou zo skutočností, ktoré v období 1945 až 1968 rušivo pôsobili pri pohľade na všetky úspechy v politickom, sociálno-ekonomickom i kultúrnom vývine za toto obdobie, bola aj skutočnosť neuspokojivo riešeného problému štátoprávnych vzťahov Čechov a Slovákov. Preto najlepším silám nielen slovenského, ale aj českého národa bolo jasné, že s plným obnovením leninských noriem v živote vedúcej sily obidvoch národov - v živote KSČ - a v riadení československej spoločnosti bude treba definitívne rozriešiť aj štátoprávny vzťah českého a slovenského národa vyskúšanou leninskou cestou socialistickej federácie. Toto úsilie najlepších síl českého a slovenského národa prekážalo v rokoch 1967 a 1968 zámerom pravicovooportunistických a protisocialistických síl utvoriť akési celoštátne centrum pri pokusoch využiť krízový vývoj pre boj proti podstate socializmu, lebo - naopak - bolo v plnom súlade s celkovým úsilím zdravých síl za prekonanie predchádzajúcich chýb a omylov, v súlade s úsilím za upevnenie socializmu.

Teda vznik československej socialistickej federácie pred desiatimi rokmi potvrdil oprávnenosť princípov federácie, keď na jednej strane dochádza k búrlivému a všestrannému rozvoju každého národa a na druhej strane práve vďaka tomuto búrlivému rozvoju prebieha proces ešte väčšieho zbližovania národov, ktoré sa čoraz viac navzájom ovplyvňujú a obohacujú.

Všestranný rozvoj a rozkvet hospodárstva a kultúry v živote slovenského národa sa prejavil na všetkých jeho základných znakoch: Územie Slovenska sa utvorením Slovenskej socialistickej republiky stalo výrazným štátnym územím slovenského národa a vďaka nebývalému rozkvetu hospodárstva a kultúry, nemysliteľnému za kapitalizmu, a čulé-

mu praktickému ruchu, sa Bratislava ako hlavné mesto SSR stala naozaj strediskom celého slovenského národného života. Ako nikdy predtým sa rozvinul a rozvíja hospodársky život, ako odraz sociálnoekonomického a historicko-politického vývoja sa menilo a mení aj psychické založenie národa. Povedali sme už, že od základu sa mení sociálnoekonomická štruktúra Slovenska, podstatné rozdiely, ktoré tu zanechala nepriaznivá minulosť, sa odstránili. Spisovná slovenčina sa vlastne až v období socialistickej revolúcie dostala na taký stupeň kultivovanosti, na ktorom boli už dávno jazyky mnohých iných národov. Spisovný slovenský jazyk si čoraz viacej osvojujú najširšie masy obyvateľstva, ktoré predtým vo veľkej miere hovorili nárečiami.

Pritom si, pravda, treba uvedomiť, že práve tento všestranný rozvoj a rozkvet slovenského národa je jeho prínosom do všestranného rozkvetu všetkých národov socialistického spoločenstva, zbližuje ho s nimi, zbližuje ho predovšetkým s bratským národom českým, s ktorým buduje spoločnú socialistickú federatívnu vlasť. Práve vďaka spoločnému štátnemu životu s bratským národom českým sa slovenský jazyk stal nielen jazykom obmedzeným na etnické územie slovenského národa, ale popri českom jazyku sa stal rovnoprávnym jazykom celej československej federácie: napríklad celoštátne /federálne/ vysielanie rozhlasu a televízie sa v slovenčine dostáva do každej obce Českej socialistickej republiky práve tak, ako sa tieto informačné prostriedky prihovárajú v českom jazyku občanom každej obce Slovenskej socialistickej republiky. Ekonomické úspechy slovenského ľudu a prírodné zdroje Slovenskej socialistickej republiky práve tak, ako ekonomické úspechy českého národa a prírodné zdroje Českej socialistickej republiky slúžia rozvoju jednotného československého hospodárstva, t.j. tak českému, ako aj slo-

venskému národu. Vďaka úspechom slovenskej vedy, slovenskej literatúry a ďalších odvetví slovenského kultúrneho života sa dnes slovenská kniha, slovenské divadlo, slovenské umenie atď. stávajú vyhľadávanými v Českej socialistickej republike práve tak, ako české kniha a české umenie na Slovensku.

Je pochopiteľné, že aj keď sa tento proces vzájomného ovplyvňovania a obohacovania socialistických národov a ich jazykov neodohráva iba v uzavretom rámci nášho federatívneho štátu, ale vyplýva predovšetkým z intenzívnych vzťahov medzi najbližšími národmi celého socialistického spoločenstva /a pokiaľ ide o jazyky, z celosvetovej infiltrácie svetovej techniky a kultúry/, predsa len vzhľadom na výnimočnú /osudovú/ blízkosť českého a slovenského národa, českého a slovenského jazyka, vzhľadom na ich spoločný federatívny štátny život je tento proces uľahčený.

Pravda, splniť náročné úlohy socialistickej výstavby naozaj dôsledne nemôže v období vedecko-technickej revolúcie ani jedna socialistická krajina vlastnými silami, splniť ich možno iba v prehlbujúcej sa spolupráci s ostatnými socialistickými krajinami, v integrácii jednotlivých oblastí nášho života, a to nielen ekonomiky, ale aj kultúry a ostatných úsekov spoločenského života. Radostná skutočnosť, že prvým zahraničným kozmonautom sa stal občan našej - početne i územím - malej republiky, nemajúcej teda dosť prostriedkov na vypustenie kozmických lodí, ale zasa dosť schopností a vôle úspešne sa podieľať na spoločných úlohách integrujúceho sa socialistického sveta, je toho najnázornejším svedectvom.

Pochopiteľne, že úlohy, ktoré pre národy Československej socialistickej republiky vyplývajú v postupujúcej integrácie politiky, ekonomiky a kultúry, nie sú v nijakom rozpore, ale naopak, sú predpokladom ďalšieho

rozvoja českého a slovenského národa a ostatných národností v ČSSR. Veľké rozdiely medzi Českou a Slovenskou socialistickou republikou vo všetkých oblastiach boli v podstate prekonané. No ostávajú ešte rozdiely, ktoré sú výsledkom predchádzajúceho, celé stáročia trvajúceho nerovnomerného a nepriaznivého národnopolitického vývinu Slovenska. Tieto rozdiely však nie sú už podstatné a XV. zjazd KSČ uložil príslušným stranickým, štátnym a ostatným orgánom pokračovať v ich prekonávaní. Dokladom toho je aj Smernica pre hospodársky a sociálny rozvoj ČSSR v rokoch 1976-1980, prijatá XV. zjazdom KSČ. Len ako príklad možno z nej uviesť tri fakty:

Zatiaľ čo v Českej socialistickej republike má spoločenský produkt do roku 1980 vzrásť o 24-26%, v Slovenskej socialistickej republike o 34-36%. Zatiaľ čo v ČSR sa zvýši objem priemyselnej výroby o 28-30%, na Slovensku o vyše 44%. Zatiaľ čo v ČSR sa stavebná výroba zvýši o 32-34%, v Slovenskej socialistickej republike o 40%. Atď.

Uvedené príklady, ako aj uznesenia politických a štátnych orgánov Československa, a najmä ich úspešné plnenie pracujúcim ľudom celého Československa sú tiež zárukou, že vzťahy medzi obidvoma bratskými - mimoriadne blízkymi a na seba navzájom odkázanými - národmi sa budú aj naďalej ustavične upevňovať, že obidva národy sa budú ešte lepšie a účinnejšie navzájom poznávať a ovplyvňovať na prospech svojich národných republík, na prospech svojej spoločnej federatívnej vlasti, na prospech mieru, demokracie a sociálneho pokroku na celom svete.

Vývin eseja v slovenskej literatúre

Albín Bagin

Za esejistov v zmysle nášho chápania eseje pokladáme autorov, ktorí majú odvahu prekročiť hranice medzi literárnym textom a predmetnou skutočnosťou a svoj predmet tvoriť a modelovať jazykom. T. W. Adorno o eseji výstižne poznamenal, že "vzťah medzi prírodou a kultúrou je jej vlastnou témou" /1970, s. 40/. Toto konštatovanie si overíme na troch klasických textoch slovenského esejizmu - na Hurbanovom Slovensku a jeho živote literárnom, na Krčméryho Estetike krás prírodných a na Matuškových Stretnutiach. Výrečné sú už názvy týchto esejí. U Hurbana ide o dialektickú jednotu skutočnosti, ktorá si je ešte vedomá polarity prírodného a kultúrneho; Krčméry názvom vyjadruje ich dotyk a praľnutie; Matuška naznačuje jednoslovným titulom ich vnútornú, nerozložiteľnú jednotu. Indície z názvov potvrdzuje aj text analyzovaných esejí.

Obsahom Hurbanovej výpovede bola slovenskosť, v ktorej sa zlievalo prírodné i duchovné bytie národa. Pociťovaná polarita je dôsledkom staršieho, osvietenského svetového názoru, z ktorého autor vychádzal; niekdajšiu mechanistickú dvojpólovosť sa mu však podarilo dialekticky sklenúť. Preto autor romanticky apostrofuje a personifikuje slovenskú prírodu, najmä jej horstvá a vodstvo. Toto oživenie Slovenska mu potom slúži ako podložie pre úvahy o duchovnom živote národa, ktorý sleduje v jeho de-

jinnom vývine s dôrazom na projekt budúcnosti. "Duch národa" - píše Hurban - "je jeden subjekt, ako jeden človek, jedna osoba" /1972, s. 12/. Osobnosť národa - jeho jedinečnosť a špecifickosť - reprezentuje navonok kultúra, resp. jej predstavitelia. /V tom bolo dobové obmedzenie autora, ktoré však vyplývalo z konkrétnej historickej situácie./ Hurbanova esej ďalej zahŕňala kritiku osvietenského bibliografizmu /smerom dozadu/ i kritiku pozitivizmu /smerom dopredu/, v ktorých sa - bez ucelenej "filozofie" - podstata vecí strácala v záplave jednotlivostí. Rekonštruovať štylistickú štruktúru Hurbanovej eseje je nesmierne ťažké, lebo nám chýba bezpečná znalosť štýlového a žánrového pozadia v období romantizmu. Je však takmer isté, že vyrastala z kánonov rétoriky a prvkov kazateľského štýlu. Kombinuje sa v nej konštatácia a polemika; autor pracuje s rozvinutou vetnou periódou a iróniou; dáva svojej výpovedi pátos presvedčovania. Všetky spomenuté prostriedky nadobúdajú v Slovensku a jeho živote literárnom kvalitatívne novú funkciu. V tomto zmysle je Jozef Miloslav Hurban vlastne zakladateľom eseje v slovenskej literatúre.

Tradíciu hurbanovskej eseje udržiaval v nasledujúcom období jeho syn Svetozár Hurban Vajanský. Ku kategórii "slovenskosti" u neho pristupuje zmysel pre estetické; otcova jednota sa však u syna rozpadá. Ústredná kategória nevládze uniesť všetky funkcie, ktoré Vajanský spájal s vlastnou predstavou života a umenia; nevytvára však ešte so svojím protipólom novú syntézu. Slovenskosť a estetické vedomie spolunažívajú u Vajanského dramaticky; lepšie povedané - sú v ustavičnom zápase.

Rovnováhu - nie však jednotu v pravom zmysle slova - tu dosiahol až Štefan Krčméry. Kategória slovenskosti i preto, že ťažisko jeho diela spadá do obdobia po roku

1918, u neho nemusí byť - a nie je - vyslovená explicitne. Je implicitná, lebo jeho esej vyrastá z onej odvekej situácie slovenského človeka, žijúceho v intímnom kontakte s prírodou. A je potom aj v celku Krčméryho diela: Stopäťdesiat rokov slovenskej literatúry je skôr dielo esejistu než literárneho historika. Esejou sú tu jednotlivé portréty i koncepcia knihy. V Estetike krás prírodných čítame: "Človek ako objekt estetického pozorovania je vždy už zložkou prírody a kultúry, civilizácie. A to v škále veľmi širokej a pohyblivej. A tu estetický cit odhaduje i správne vyváženie oboch tých stránok" /1973, s. 14/. Autor navodzuje súvislosti medzi plastikou a maľbou, hudbou a poéziou na jednej a prírodou na druhej strane. Na rozdiel od staršieho i mladšieho Hurbana je Krčméry človek vážny a nemá ironiu; potvrdzuje to aj jeho postsymbolistická lyrika. Parnasistickosť eseje dosahuje inverziou, šírkou lexiky, mennými vetami a otázkami. Príroda a duchovnosť, slovenské a estetické žijú u neho v namáhavo udržiavanej rovnováhe, v ktorej cítiť obdivuhodné množstvo tvorivého a vôľového úsilia, garantovaného osobnosťou tvorcu. Úsilia, ktorého nápor Krčméry-človek napokon nevydržal. Niet sa čo čudovať: prichodilo mu pracovať v podmienkach krízy buržoáznej éry doma i vo svete.

Do tejto spoločenskej situácie vstúpil i mladý Alexander Matuška. Jeho eseje sa však už rozbiehajú iným smerom. Východiskový impulz mu pravdepodobne poskytli francúzski spisovatelia; v pozadí jeho začiatkov je "veľká tradícia francúzskych moralistov: pozorovanie človeka prostredníctvom seba a spoločnosti" /G. Picon, 1966, s. 16/. Neslobodno zabudnúť, že Matuška prekladal La Bruyéra. V situácii tridsiatych rokov si nevyhnutne musel položiť otázku, aká je vlastne slovenská spoločnosť onej doby. Ocitol sa v spore s ňou i so sebou samým, ktorý

vyústil do formulácie nového, vývinove vyššieho stupňa "slovenskosti", reprezentovanej už moderným, socialistickým národným spoločenstvom. Matuškova slovenskosť sa skrýva v jeho túžbe urobiť nás moderným európskym a pritom socialistickým národom cestou osobnostného dotvorenia a rozvinutia každého jednotlivca /"osobné a vnútorné" ako integrálna a legitímna súčasť ľudského bytia/, ako aj kultúrnej aktivity a polyfunkčnosti celku. Odrážal sa pritom z konfrontácií s vyspelými európskymi kultúrami - českou, francúzskou a ruskou, ako to dosvedčuje aj esej Stretnutia. Autor sa v nej "stretáva" s Tolstého hrobom v Jasnej Poľane, s Parížom a s českou a slovenskou poéziou. V porovnaní s predchádzajúcimi esejistami u neho značne stúpa podiel uvedomelého, kultúrneho prvku. V časti o poézii to signalizujú citáty z A. de Vignyho, O. Wilda, F. X. Šaldu, neskôr Gogoľove slová a úryvky z básní A. Sovu, Š. Krčméryho a L. Novomeského. Autor však ustavične dbá na ich spojenie s reálnym životom: "Každý z nás má svoju poéziu, toho druhu, aký je sám, a v tej miere, v akej niečo čaká, po niečom túži, o niečom sníva; poézia v tomto zmysle naozaj nie je vecou istých ľudí, básnikov a ich profesionálnych čitateľov; je založená v bytí každého človeka" /1967, s. 119, podč. A. M./. V štylizácii - v paralelizmoch, opakovaniach, metaforách a kontrastoch - cítiť u Matušku silný lyrický živel /ako konštatoval F. Miko/, rozochvenie, ba až dojatie. Všetko však na druhej strane podlieha výraznej racionálnej kontrole /po lyricky zvlnenej pasáži čítame napríklad v Stretnutiach príznačné slová: "A dosť hádam"/. S jazykom narába Matuška na umelecký spôsob; preto neprekvapuje, že posunul výrazové možnosti slovenčiny tak, ako vari žiaden iný slovenský spisovateľ 20. storočia.

Zo súčasných autorov je Matuškovi najbližší Ján

Ševček, ktorý tiež smeruje k evokácii tvorivých osobností v ich neopakovateľnosti; aj pre tohto esejistu je napokon charakteristické francúzske školenie. Vladimír Mináč oživuje skôr typ hurbanovskej eseje a usiluje sa o "prebudenie" celých epoch, napríklad štúrovskej a povataleckej. Milan Rúfus vytvára pôsobivé esejistické personifikácie detstva a domova, čím ich zároveň povyšuje medzi základné hodnoty individuálneho aj kolektívneho bytia. Ďalší autori uvedomele využívajú možnosti voľného, metajazykovými pravidlami nespútaného esejistického vyjadrovania. Prehľad vývinu eseje v slovenskej literatúre ukazuje, že k tvorbe v tomto žánri možno dospieť cestou od prózy /V. Mináč/, od poézie /Š. Krčméry a ojedinele aj L. Novomeský v príspevkoch typu Báanik 1931 alebo z rokov 1940-43, t.j. tam, kde sa o tento žáner vedome usiloval/, no aj zo strany literárnej kritiky /A. Matuška/. Vyplýva to práve z protirečivého charakteru tohto kráľovského žánru.

Literatúra

Adorno, T. W.: Esej ako forma. Romboid, 1970, 5, č. 1, s. 34-42;

Hurban, J. M.: Slovensko a jeho život literárny. Bratislava 1972;

Krčméry Š.: Estetika krás prírodných. In: Výber z diela VI. Bratislava 1973;

Lukács, G.: O podstate a forme eseje. Mladá tvorba 1966, 11, č. 1, s. 20-23;

Matuška, A.: Chvála eseje, Stretnutia. In: Človek v slove. Bratislava 1967;

Miko, F.: Alexander Matuška a slovenská štylistika. In: Studia Academica Slovaca 4, red. J. Mistrík, Bratislava 1975;

Mistrík, J.: Žánre vecnej literatúry. Bratislava 1975;

Picon, G.: Problémy eseje. Mladá tvorba 1966, 11, č. 1, s. 16-18.

Opakovanie v textovej syntaxi

Eugénia Bajzíková

K základným prostriedkom jazykovej nadväznosti realizovanej medzi základnými jednotkami textu[1] zaraďujeme aj opakovacie jazykové prostriedky. Problematikou niektorých opakovacích gramatických prostriedkov konexie sme sa zaoberali už aj v minulom ročníka SAS /Bajzíková, 1977/. Všimli sme si, ako sa realizuje gramatická kategória kongruencie pri slovesách a prídavných menách /resp. adjektiváliách/ v textovej syntaxi, pri výstavbe textu a určili sme stupeň sily konexie medzi textovými jednotkami v rámci tejto gramatickej kategórie. Napr. Je to milé dedina. Rozložená je v doline okolo potoka. /Figuli/ Nadväznosť druhej textovej jednotky /ďalej TJ/ na predchádzajúcu je vyjadrená v relačnej morféme -a v slovesnom tvare rozložená. Táto morféma je závislá od pomenovania dedina v predchádzajúcej TJ. Nadväznosť sa realizuje v kongruencii rodu, čísla aj pádu.

K opakovacím prostriedkom pri výstavbe textu patria popri gramatických konektoroch aj lexikálne konektory. Lexikálne prostriedky v tejto funkcii vždy explicitne vyjadrujú svoju spätosť s predchádzajúcou TJ alebo so vzdialenejšou TJ, prípadne aj s viacerými textovými jednotkami.

K lexikálnym prostriedkom konexie zaraďujeme rôzne typy opakovania.

Opakovanie jazykových prostriedkov býva v podstate dvojaké: a/ opakovanie v rámci jednej vety /resp. TJ/: Treba to urobiť dobre, ozaj dobre. /HT/[2]; b/ opakovanie presahujúce rámec jednej vety, resp. TJ, keď sa konexia realizuje aspoň medzi dvoma TJ, napr. I teraz za tuhej zimy februárovej poslala Mariannu k strážcovi hrádze, aby vyjednala raždie. Marianna šla. /P. Andruška/

Do skúmania textovej syntaxe medzi jednotkami textu patrí len druhý typ opakovania. V príspevku sa zameriame na typy anaforického opakovania v hovorenom texte, hoci pri jednotlivých konštatovaniach budeme uvádzať príklady aj z umeleckého textu.

Opakovanie, najmä doslovné, sa obyčajne hodnotí ako redundantný prvok pri výstavbe textu. V hovorených prejavoch je to však prvok, ktorý má schopnosť obsahovo organizovať hovorený text. A pri výskume iných typov textu tiež možno konštatovať, že nejde vždy o redundantnosť, keďže pri výstavbe textu je opakovanie jeho nevyhnutnou zložkou.

Z lexikálnych typov opakovania vo funkcii konektorov si všimneme tieto typy: a/ doslovné opakovanie, ktoré sa realizuje v dvoch variantoch /bez gramatickej obmeny: dedina - dedina, alebo s gramatickou obmenou: dedina - v dedine/; b/ synonymické opakovanie; c/ opozitné opakovanie.

Najfrekventovanejším konektorom v hovorených textoch je doslovné opakovanie, ktoré hodnotíme ako prostriedok, ktorý vytvára najvoľnejšiu nadväznosť medzi TJ, napr.
Kupujem bratislavský Večerník. Bratislavný Večerník vychádza päťkrát do týždňa.
Kupujem bratislavský Večerník. Tento Večerník vychádza päťkrát do týždňa.
Kupujem bratislavský Večerník. Tento vychádza päťkrát do týždňa.

Kupujem bratislavský Večerník. Vychádza päťkrát do týždňa.

V uvedených modifikáciách konexie medzi dvoma TJ je najvoľnejšia prvé verzia spojenia TJ s doslovným opakovaním, v ďalších verziách sa konexia postupne stesňuje a TJ sa stáva závislejšou: od adjektívneho zámena /tento Večerník/ cez substantívne zámeno /tento/ až k slovesnej osobnej prípone /vychádza-o/.

Pri doslovnom opakovaní v hovorených textoch sa často a všeobecne konštatuje, že toto opakovanie vyplýva zo základných vlastností hovoreného prejavu, ako je najmä situačnosť a nepripravenosť. V takomto prípade ide o opakovanie bez motivovanosti, z hľadiska aktuálneho členenia sa opakuje jadro výpovede z predchádzajúcej TJ, napr.:

Ako sa ti páči Nitra? Nuž Nitra je v súčasnosti veľmi pekné mesto. /HT/

Doslovné opakovanie má však v hovorenom texte aj rôzne iné funkcie. Pri opakovaní tohto konektorového prostriedku môže ísť o návratné opakovanie, o opakovanie diferencujúce, zdôrazňujúce a pod. /Bajzíková, 1978/ Napríklad pri diferencujúcom doslovnom opakovaní sa opakuje len potrebná časť z predchádzajúcej TJ, napr.:

Máme už štvorročnú dcérku a trojročného chlapčeka. Dcérka chodí do škôlky. /HT/

Nič som nedbal na to, že ma v obci pri poháriku zašla noc ... Tej tichej noci som si tým jasnejšie uvedomoval, ako sa svet trasie ... /P. Jilemnický/

Učiteľka bola mladá a krásna. O takej kráse snívali ľudia iba v rozprávkach. /M. Figuli/

Ako vidieť z príkladov z umeleckého textu, k doslovnému opakovaniu zaraďujeme aj opakovanie, pri ktorom ide o zmenu slovného druhu. V druhom type opakovania /o takej kráse/ funkciu konektora nemá len doslovné opakovanie mena, ale aj zámeno, preto ako opakovací konektor

hodnotíme celú determinatívnu syntagmu. Spôsobov, akými sa anaforické doslovné opakovanie realizuje v texte, je veľa.

Synonymické opakovanie popri svojej výstavbovej funkcii na rozdiel od doslovného opakovania prináša do textu aj novú informáciu, resp. zhŕňa pomenovania z predchádzajúcej TJ /alebo viacerých TJ/, čím vzniká súhrnný konektor, ktorý je zo synonymických typov v hovorených textoch najčastejší. Vo funkcii konektora sa potom často používajú slová s najvšeobecnejším významom, napr. slová vec, problém, akcia a pod. Ide o využívanie ideografických synoným v texte. Napr.:

Na sídlisku otvorili ďalšie zdravotné stredisko. Pomaly sa má dokončiť nové nákupné stredisko. Takéto objekty potrebujú obyvatelia na sídliskách. /HT/

Začali hlásať, že zimy vôbec nebude a že v prostred zimy budú najväčšie horúčosti. Len čo sa tieto zvesti rozniesli, padol na kraj taký mráz, že na strechách klince vyskakovali zo šindľov. /Ľ. Ondrejov/

Robím momentálne ašpirantúru na Chemickej fakulte v Bratislave. Samotná práca bude končiť dizertáciou. /HT/

Pre hovorený text sú typické synonymá v spojení s ukazovacími zámenami, s ktorými vytvárajú determinatívnu syntagmu /ako pri doslovnom opakovaní/ a ako syntagmatický celok tvoria zdvojený konektor, napr.:

Pôsobí na Pedagogickej fakulte v Trnave. Prednáša asi päť rokov. /HT/

Synonymá v hovorenom texte mávajú aj charakter vysvetľujúceho druhého pomenovania, napr.:

Robím v kameňolome. Je to vlastne pracovisko podniku Andezitové kameňolomy. /HT/

Synonymické opakovanie v hovorenom texte je v podstate "chudobnejšie" ako tento typ opakovania napr. v ume-

leckom texte, kde obyčajne spĺňa okrem výstavbovej funkcie aj estetickú funkciu, pôsobí na čitateľa, napr.:

... a obecný pastier, malý zarýpaný chlapík, vyzeral jak cigaretový ohorok, keď mu trochu zažiarili oči, prechádzal tadiaľ každý deň. /V. Šikula/

Aj v umeleckom texte však môže len bližšie identifikovať pomenovanie v predchádzajúcej TJ, napr.:

Pomaly som sa dostal do Vyšného Kubína. Nie veľmi som poznal túto dedinu. /M. Figuli/

K opakovacím jazykovým konektorom patrí tiež opozitné opakovanie, ktorého použitie je závislé od pomenovania v predchádzajúcej alebo vzdialenejšej TJ, pričom k tomuto pomenovaniu je často vo vzťahu antonymie.

V hovorenom texte sme členili opozitné opakovanie podľa toho, ktorými slovnými druhmi sa tento typ opakovania môže realizovať.

Najčastejším prostriedkom pri opozitnom opakovaní je druhý a tretí stupeň prídavných mien alebo príslovieк, napr.:

Ľahko sa hovorilo o futbale, pokiaľ sa vyhrávalo. Oveľa ťažšie sa reportovalo pri prehre. /HT/

Prváci robia zámočnícke práce podľa učebných osnov do pol roka. Druháci už robia náročnejšie práce. /HT/

Opozitné opakovanie sa vyjadruje aj inými slovnými druhmi, prípadne opozitum je v opozícii k predchádzajúcej TJ ako k celku, napr.:

Keď sa tá družstevná výstavba začínala, nebolo dosť záujemcov. V súčasnosti je všetko preplnené. /HT/

Ako opozitný konektor stojí v druhej TJ slovo v súčasnosti v protiklade k predchádzajúcej TJ.

Príslovky času tiež môžu vystupovať vo funkcii opozitného opakovania, ak nadväzujú na nejaký protiklad v predchádzajúcej TJ, napr.:

Predtým bývalo u nás dvojsmenné vyučovanie. No dnes všetci žiaci chodia na dopoludňajšiu smenu. /HT/

Príslovky času však nehodnotíme ako opozitný konektor, ak nenadväzujú na nejaké pomenovanie v predchádzajúcom texte, ale ak sú mimotextovým konektorom, napr.:

Dnes sme v Československu privítali prvú medzinárodnú kozmickú osádku. /tlač/

Opozitné opakovanie je pomerne časté v hovorenom texte, keďže podávateľ často veci a javy okolo seba porovnáva.

Opakovanie lexikálnych jazykových prostriedkov vo funkcii konektorov je jedným z prostriedkov jazykovej výstavby textu. Keďže pri opakovaní /a to najmä pri doslovnom opakovaní/ ide o organizovanie textovej syntaxe z hľadiska obsahu, hodnotíme tieto prostriedky ako konektory, ktoré stoja na prechode medzi jazykovým a tematickým /významovým/ nadväzovaním pri tvorení každého typu textu.

Poznámky a literatúra

[1]Základné jednotky textu sa vždy nestotožňujú so syntaktickými jednotkami. O tom pozri E. Bajzíková Vymedzenie textovej jednotky, JČ 1977, 28, s. 157-165.

[2]HT - označuje príklady z hovorového textu /prepisy monologických textov/ z magnetofónových nahrávok/.

Bajzíková, E.: Gramatické prostriedky pri spájaní viet. Zborník Studia Academica Slovaca 6. Red. J. Mistrík, Bratislava 1977;

Bajzíková, E.: Lexikálne opakovanie ako prostriedok výstavby textu. Zborník FFUK, Bratislava /v tlači/;

Bajzíková, E.: Text Connectors. Linguistica Generalia III. Zborník FFKU Praha /v tlači/.

Východoslovenské nárečia

Ferdinand Bulla

I. Úvod. Pod východoslovenskými nárečiami /proti nárečiam stredoslovenským a západoslovenským, skrátene: vsl., ssl., zsl. nár./ rozumieme slovenské nárečia, ktorými hovoria obyvatelia Spiša, Šariša, Abova a Zemplína /s časťou býv. Užskej župy, ktorá je v ČSSR/. Približne tu ide o slovenské nárečia obyvateľov Východoslovenského kraja, ale bez Gemera, ktorého nárečia podľa väčšiny svojich znakov patria do skupiny stredoslovenských nárečí. V tomto kraji sa vyskytujú aj oblasti ukrajinských, goralských a maďarských i nemeckých nárečí, no ich charakteristika sa vymkýna z rámca našej témy.

Okrajové položenie východoslovenských nárečí a s tým súvisiaci bezprostredný kontakt s jazykovou oblasťou poľskou, ukrajinskou i maďarskou - okrem iných momentov /napr. kolonizačných ap./ - spôsobili, že vývin niektorých jazykových javov išiel v nich trocha iným smerom ako v ostatných, najmä susedných stredoslovenských nárečiach. Dnes však už niet pochýb o tom, že východoslovenské nárečia svojím pôvodom, vývinom i celkovým charakterom patria do skupiny slovenských nárečí /pozri o tom napr. Stanislav 1935, Liška 1944, Stieber 1950, Kotulič 1963, najnovšie Krajčovič 1974/. Preto sa pri našej charakteristike vsl. nárečí sústredíme predovšetkým na tie ich typické /najmä systémové/ znaky, ktorými sa vyznačujú na pozadí ostat-

ných, najmä susedných ss. nárečí.

II. Prehľadná charakteristika východoslovenských nárečí. V hláskosloví vsl. nárečia charakterizujú najmä nasledujúce znaky: 1. Pre vsl. nár. je typické predovšetkým to, že majú iba krátke samohlásky, napr. brazda "brázda", luka "lúka". Pôvodne však aj tu bola dĺžka /porov. bod 4. a 5./. V porovnaní so ssl. nár. s obmedzenou kvantitou a so zsl. nár. s nadmernou kvantitou predstavujú vsl. nár. istý vývinový stupeň slovenských nárečí ako celku.

2. Prízvuk vo vsl. nár. je na penultime, pričom je značne výrazný a spravidla sprevádzaný charakteristickou intonáciou. Podobný prízvuk majú aj viaceré ssl. nár., kým v zsl. nár. je prízvuk na prvej slabike slova.

3. Na mieste pôv. jerov a tzv. vkladných vokálov býva vo vsl. nár. najčastejšie e, zriedkavejšie aj iná samohláska, napr. oves "ovos", deska "doska", chribet "chrbát", ocec "otec", von, ku, dizdž "dážď", viter "vietor", blazen. Podobná situácia je aj v zsl. nár., kým v ssl. nár. býva tu častejšie o, a, e.

4. Na mieste pôv. nosového ę v býv. krátkych pozíciách býva vo vsl. nár. spravidla e, napr. dzesec "desať", śednuc "sadnúť", peta "pěta". V pôv. dlhých pozíciách je tu samohl. a /pred ktorou sa po perniciach vyvinulo j/: časta "čiastka", vjazac "viazať". V ssl. a vo väčšine zsl. nár. je v uvedených prípadoch a, ā, ia, á.

5. Na mieste pôv. dlhého alebo neskôr zdĺženého o väčšina vsl. nárečí má v mnohých slovách u: muj "môj", nuž "nôž", kuň "kôň", hnuj "hnoj", vuz "voz"; v ssl. nár. je tu ô, v krátkej pozícii o, v zsl. nár. ó, ú, o. Podobne, ale v menšom rozsahu sú pre väčšinu vsl. nár. typické formy s i za pôv. dlhé e, ě v prípadoch ako: hňizdo "hniezdo", mľiko "mlieko", chľib "chlieb"; ssl. nár. tu majú ie,

zsl. ie, é, í.

6. Pre vsl. nár. sú typické formy a o v slovách typu: rokita "rakyta", rosporek "rázporok", lokec "laket", loňi "vlani" /ide o pôv. *ort-, *olt- s cirkumflexovou intonáciou/. Viaceré z týchto tvarov sú známe aj v zsl. nár., kým pre ssl. nár. sú typické formy týchto slov s a.

7. Vsl. nárečia nepoznajú slabičné r, l, ale majú namiesto nich spojenia konsonantického r, l s vokálom. Najčastejšie to býva spojenie ar /napr. harac "hrsť", štvarti "štvrtý"/, er /napr. śerco "srdce", śmerc "smrť"/, lu /napr. slunko "slnko", pulni "plný"/, ol /napr. molha "hmla", kolbasa "klobása", ssl. klbása/ a i. Ostatné slovenské nárečia majú tu spravidla slabičné r, l.

8. Pre vsl. nár. je charakteristický výskyt mäkkých sykaviek ś, ź /vlastne š, ž, lebo foneticky ide o mäkké š, ž/; sú to spravidla kontinuanty pôv. s, z v mäkkých pozíciách, napr. vaśeli "veselý", ślepi "slepý", źima, vźac "vziať" ap. V ostatných slovenských nárčiach je tento jav neznámy.

9. Vo vsl. nár. je /podobne ako v niektorých zsl. nár./ asibilácia, teda c, dz sa vyskytujú aj v prípadoch ako: dzeci "deti", chodzic "chodiť", cicho "ticho" ap. Pre ssl. nár. je v uvedených prípadoch typické ť, ď.

10. Vo vsl. nár. je /podobne ako aj v zsl. nár./ skupina str v slovách ako: streda, stretnúc ap. /kým v ssl. nár. prevláda pôv. skupina sr: sreda, sretnúť ap./.

11. Za pôv. čš, ždž /zachované dodnes v zsl. nár./ je vo vsl. nár. śč, źdž v slovách ako: eśče "ešte", śčesce "šťastie", hvizdžec "hvížďať" ap. V ssl. nár. vystupuje táto skupina vo forme šť, žď, v zsl. nár. väčšinou ako šč, žďž.

12. Vo vsl. nár. sa vo výslovnosti zachováva skupina tš v prípadoch ako mlatši, bohatši ap., kým v ostat-

ných slovenských nárečiach tu väčšinou nastalo splynutie /typu mlačí, bohačí/.

Z tvaroslovných vsl. znakov:

1. Vo vsl. nár. sú na -o zakončené aj takéto slová stred. rodu ako: poľo "pole", moro "more", vajco "vajce", pľeco "plece"; podobné zakončenie takýchto slov je známe aj v zsl. nár., kým v ssl. nár. bývajú tieto slová zakončené na -e.

2. Gen. sg. f. všetkých typov má vo vsl. nár. jednotnú koncovku -i: /od/ ženi, /s/ pivňici, /od/ medzi, /z/ poľi, /z/ dlaňi; takéto vyrovnanie je známe aj v iných sloven. nárečiach.

3. Gen. sg. m. zakončených na -a má vo vsl. nár. koncovku -i /ako fem./: /od/ gazdi, /ot/ pretsedi; ostatné sloven. nárečia - okrem niektorých zsl. nár. - majú tu zväčša koncovku -u /z akuzatívu/.

4. Vo vsl. nár. sú živé zvláštne vok. formy: minaru! "mlynár!", Ľeňochu!, Janku!, gazdo!, ženo!, mamo!, šeatro!, Zuzo! Podobné tvary sú známe aj v zsl. nár., kým v ssl. nár. sa vo vok. funkcii používajú spravidla nom. tvary.

5. Dat. a lok. sg. n. zakončených na -e, -o /z pôv. -ě/ má vo vsl. nár. spoločnú koncovku -u: na veseľu "na veselí", po žobraňu "po žobraní", vo vajcu "vo vajci", na pľecu "na pleci"; podobne aj dat. a lok. sg. m. zakončených na mäkkú spoluhl.: na kľincu "na klinci", v marcu "v marci", na kraju "na kraji", na koňu "na koni", f Šarišu "v Šariši". Ostatné sloven. nárečia majú tu koncovku -i.

6. Inštr. sg. f. má vo vsl nár. - podobne ako v zsl. nár. - koncovku -u: s kosu "s kosou", s paľicu "s palicou", z dlaňu "s dlaňou"; ssl. nár. majú tu koncovku -ou.

7. V pl. všetkých substantív sú vo vsl. nár. v niektorých pádoch unifikované koncovky: gen. a lok. má kon-

covku -och: /od, o/ sinoch, ženoch "od synov, o synoch; od žien, o ženách", /z, v/ mestoch "z miest, v mestách" ap. Dat. má koncovku -om: bratom, ženom "ženám", dzecom "deťom". Inštr. má koncovku -ami: bratami "bratmi", dzecami "deťmi", ženami ap. Podobná unifikácia koncoviek pl. je známa aj v iných sloven. nárečiach.

8. Lok. sg. v adjektívnom skloňovaní má vo vsl. nár. koncovku -im /ako v inštr./: o tim dobrim /dzecku/; ssl. nár. majú tu koncovku -om, zsl. -em.

9. Inštr. pl. adjektívneho skloňovania má vo vsl. nár. koncovku -ima: s takima dobrima /dzecami/; podobné tvary sú známe aj v iných sloven. nárečiach.

10. Privlastňovacie adjektíva a zámená majú v pl. spoločnú formu na -o: bratovo /sinove, dzeci, roľe/, našo /ľudze/ ap.

11. Vsl. nár. majú dvojakú formu budúceho času: popri bežnej podobe s inf. typu budzem robic je známa aj zriedkavejšia /ustupujúca/ podoba s l-ovým príčastím: budze śpival /śpivala, śpívalo/. Inde v sloven. nárečiach tento jav nie je známy.

12. Vo vsl. nár. sú neznáme nedokonavé slovesné formy na -ávať /porov. rozrezovac "rozrezávať", prekopovac "prekopávať", posipovac "posypávať"/ a opakovacie podoby typu: robievať, chodievať.

Z ostatných znakov východoslovenských nárečí:

1. Tvary pomocného slovesa /najmä v min. čase/ sa môžu vo vsl. nár. nahradiť osobným zámenom: ja hladni "hladný som", ti ešči ňevečeral "ešte si nevečeral", mi tu śedzeľi "tu sme sedeli" ap.

2. Pri číslovkách sú pre vsl. nár. typické spojenia základ. číslovíek aj do 5 vyššie s nom.: pejc kravi "päť kráv", dzešec koruni "desať korún", śidzem gazdove "sedem gazdov". V ostatných sloven. nárečiach býva po číslovkách

od 5 vyššie počítaný predmet v gen. pl.

3. Predložka do sa vo vsl. nár. v priestorovom význame používa aj v spojení so životnými subst.: idzem do suśeda "idem k susedovi", prišol do nas "prišiel k nám" ap. V ostatných sloven. nár. je v tomto spojení predložka k.

4. Vo vsl. nár. je pri muž. deminutívach produktívnejší sufix -ek /v Zemplíne -ok/ proti ssl. -ík: haček "háčik", chvostek "chvostík", mostek "mostík", ftače "vtáčik" ap. Pri žen. deminutívach je často vo vsl. nár. sufix -ka proti ssl. -ička: koska "kozička i kosička", krafka "kravička" ap.

5. Proti viacerým ssl. slovám zakončeným na -ica stoja vo vsl. nár. podoby s -ka: pijafka "pijavica", jalofka "jalovica", lafka "lavica", prepilka "prepelica", veverka "veverica" a i.

6. Vo vsl. nár. nie sú známe pomnožné subst. - bežné v ssl. a zsl. nár. - typu: lístie, trnie, perie; namiesto nich sa tu používajú pl. formy: ľisce, cirňe, pire /iba miestami je to ľisce, teho ľisca/.

7. Pre vsl. nár. sú typické formy typu: dratev "dratva", marchev "mrkva", kanev "kanva", britev "britva", kým v ssl. nár. sú tieto slové zakončené na -va.

8. Pri adjektívach je pre vsl. nár. charakteristický deminutívny sufix -utki: maľutki "maličký", ceňutki "tenučký", biľutki "bielučký".

9. Pre slovník vsl. nár. sú charakteristické také substantíva ako: chustka "šatka", jarec "jačmeň", kuropka "jarabica", hače "žriebä", tureň "veža", ľenča "šošovica" ap. Zo slovies typických pre vsl. nár. možno uviesť napr. trimac "držať", zochabic "nechať", znac "vedieť", onačic "ondiať", rucic "hodiť". Z ostatných slovných druhov spomenieme také prípady ako: barz "veľmi", choľem "aspoň", ta "nuž" ap.

V charakteristike sme sa zamerali na tie znaky vsl. nárečí, ktoré ich v rámci sloven. nárečí vyčleňujú ako samostatnú skupinu, najmä v porovnaní so ssl. nárečiami, pričom mnohé z nich spájajú vsl. nárečia so zsl.; zriedkavejšie ide o znaky vsl. - ssl. proti zsl. Mnohé znaky výlučne vsl. majú často paralely v susedných poľských a ukrajinských nárečiach. Prirodzene, že nie všetky uvedené znaky sú rovnako závažné, a to či už z hľadiska historického vývinu vsl. nárečí alebo z hľadiska ich dnešného systému. Ako celok však vytvárajú z vsl. nárečí vyhranenú skupinu v rámci slovenských nárečí. Pritom, prirodzene, nejde o nejakú úplne homogénnu skupinu, pretože aj vsl. nárečia sa členia na isté väčšie i menšie skupiny a podskupiny.

III. Členenie východoslovenských nárečí. V rámci vsl. nárečí sa výrazne vyčleňuje ich východná, zemplínska časť /spolu s užskou/, ktorú od ostatnej, spišsko-šarišskej /a abovskej/ časti odlišujú najmä tieto znaky:

1. Zemplínske nárečia /skrátene: zempl. nár./ majú o /za pôv. jer/ v sufixoch slov typu: pisok "piesok", chlapčok "chlapček", skuročka "kôročka" a tiež ako vkladnú hlásku v slovách typu: vitor, śvekor, šator; ostatné vsl. nár. majú tu väčšinou formy s e: pisek, chlapček, skurečka; viter, śveker, šater.

2. Pred skupinou sc /z pôv. sť/ v zempl. nár. vzniklo epentetické j v slovách ako: boľejsc "bolesť", ňejsc "niesť", kojsc "kosť"; tento jav prenikol aj do sv. Šariša, kým ostatné vsl. nár. ho nepoznajú, majú teda boľesc, kosc, ňesc/ňisc ap.

3. Spoluhláska s v skupine str sa v zempl. nár. /s presahom do sv. Šariša/ zmenila na ś, a tak je tu: śtreda "streda", śtriblo "striebro", śtretnuc "stretnúť". V ostatných vsl. nár. je streda, striblo, stretnuc.

4. Spoluhláska v na konci slabiky sa v zempl. nár. vyslovuje ako neslabičné u̯: prau̯da "pravda", ou̯ca "ovca", hňeu̯ "hnev", śpiu̯ "spev". V ostatných vsl. nár. sa takéto v vyslovuje ako v/f: pravda, ofca, hňef/hňif ap. V súvislosti s tým sa aj predložka v vyslovuje v zempl. nár. ako u: u kotlu "v kotle", u vodze "vo vode". V ostatných vsl. nár. sa táto predložka vyslovuje ako v/f.

5. Pre zempl. nár. je typická koncovka -oj v dat. a lok. sg. m. a v dat. sg. f.: psoj "psovi", sinoj "synovi", lukoj "lúke", nohoj "nohe"; v ostatných vsl. nár. je tu v muž. rode -ovi, v žen. rode -e.

6. V adjektívnom a zámennom skloňovaní majú zempl. nár. v gen. sg. koncovku -oho, v dat. sg. -omu /proti -eho, -emu v ostatných vsl. nár./: dobroho "dobrého", dobromu "dobrému" a pod. mojoho, mojomu, toho, tomu.

7. Minulý čas má v zempl. nár. veľmi charakteristické podoby: bul mi "bol som", vidzela mi "videla som". V ostatných vsl. nár. je len: bul som, vidzela som /popri: ja bul, ja vidzela/.

8. Zo slovníkových zvláštností možno spomenúť také typické zempl. slová ako: komaňica "ďatelina" /ostatné vsl. nár. trebič, trojka/, valou̯ "žliab" /ostatné vsl. źľab" /, dumac "myslieť" /ostatné vsl. miśľec/, metac "hádzať" /ostatné vsl. rucac/, vec, vecka "potom" /ostatné vsl. potom/ a i.

Ako vidieť, zemplínske nárečia majú dosť charakteristických znakov, ktoré nám dovoľujú pokladať ich za samostatnú skupinu v rámci vsl. nárečí. Tým sa nám vsl. nárečia rozpadajú na dva väčšie celky, východný a západný, ale ani tie nie sú jednotné, lebo sa potom ďalej členia na menšie a menšie nárečové jednotky. Väčšinou tu ide o menšie jednotky situované na okrajoch väčších nárečových celkov s niektorými archaickými, ale častejšie i inovač-

nými znakmi /často presahujúcimi zo susedných nárečí/.

Tak napr. pre abovské nárečia /širšieho okolia Košíc a Moldavy n. Bodvou/ sú charakteristické formy s o v slovách typu: nož, koň a formy s e v slovách typu: mleko, chleb /podobne je to aj na dol. Spiši a v juž. Zemplíne, kým inde prevládajú formy s u a s i/, ďalej podoby s h na mieste pôv. ch: muha "mucha", zdehnuc "zdochnúť" /podobne je to aj na str. Spiši a v juž. Zemplíne, kým inde vo vsl. nár. sú tieto slová s ch/ a výslovnosť š, ž na mieste všeobecne vsl. ś, ź: šeno "seno", žima "zima" /tento jav presahuje do jz. Zemplína/. Pri slovesách sú v abovských nárečiach typické formy na -ic aj pri type: rozumic "rozumieť", kričic "kričať" /s presahom do jz. Šariša; ostatné vsl. nár. majú: rozumec, kričec/ a pri substantívach sú to formy lok. typu: v Košici "v Košiciach" /s presahom do susedných šarišských a zemplínskych nárečí/.

Pre východozemplínske, tzv. sotácke nárečia /okolie Humenného a Sobraniec/ je charakteristický napr. neustálený prízvuk, zúžené samohlásky e, o v pôv. dlhých alebo zdĺžených pozíciách, ďalej gen. a lok. substantív typu chlapou, ženou, inštr. pl. substantív typu: s chlapoma, zo ženoma, 1. os. sg. na -u: beru "beriem", spadnu "padnem" a iné.

Menších nárečových jednotiek je vo vsl. nárečiach - ako aj v ostatných slovenských nárečiach - hodne. Výraznejšie sa črtajú napr. okrajové nárečia západného a južného Spiša, ďalej veľmi výrazná skupina juhovýchodospišská spolu s juhozápadošariškou alebo severošarišská a východošarišská, juhozemplínska atď.

IV. Záver. Z našej charakteristiky nám vychádzajú východoslovenské nárečia na pozadí ostatných slovenských nárečí ako ich integrálna, no značne výrazná zložka. Charakterizujú ich niektoré originálne znaky v iných sloven-

ských nárečiach sa nevyskytujúce, no väčšinou sú to znaky, ktoré sú známe aj v iných slovenských nárečiach, ale často v odľahlých, nesusedných, napr. v západoslovenských a v inom rozsahu. Tým sa východoslovenské nárečia jednoznačne zaraďujú do rámca slovenského národného jazyka. K niektorým východoslovenským znakom nachádzame paralelu v susedných poľských a ukrajinských nárečiach, s ktorými mali kontakt už od najstarších čias, takže niektoré znaky sa v nich vyvíjali paralelne.

Podľa nášho doterajšieho materiálu sa nám východoslovenské nárečia členia na dve väčšie skupiny: na západnú, spišsko-šarišskú, a na východnú, zemplínsku. V zemplínskej sa ďalej vyčleňuje jej východná /sotácka/ časť a niektoré menšie okrajové oblasti /napr. južná/. V spišsko-šarišskej možno ďalej vyčleniť najmä abovskú oblasť a iné menšie oblasti, napr. západospišskú, juhospišskú, juhovýchodospišskú /s presahom do jz. Šariša/, severošarišskú, východošarišskú a iné. Podrobnejší, najmä monografický výskum východoslovenských nárečí nie je ešte skončený. Až po jeho zavŕšení bude možno podať ich dôkladnú charakteristiku, a to rovnomerne vo všetkých jazykových plánoch.

V. Ukážky z niektorých východoslovenských nárečí. /Materiál je z archívu nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Podávame ho v zjednodušenej fonetickej transkripcii./

Ukážka zo spišského nárečia: Klčov /pri Levoči/

Maľi me akurat kravu oceľenu, šla som dojic. Kebi som bula zavrela dzvere za sebu, bula bi som ostala v maštaľňi. Ale som ňesla kreptuh[1] zo śečku do hľiva[2]. Sama som bula doma ftedi. Ke com[3] ňesla f kreptuhu śečku, me obracilo na totu stranu, dze horelo. Kreptuh som puśčila a ľecela som na zahradu ku sušedovi, žebi koňa

mi šol[4] odvadzic[5]. Krava i s celecom snorela i śviňa s prasśetami, bo už zme ňemohli ňič robic, bo dom už bul zaplinuti[6] z ohňom.

[1]druh väčšej opálky; [2]do chlieva; [3]keď som; [4]išiel; [5]odviazať; [6]zachvátený

Ukážka zo šarišského nárečia: Fintice /pri Prešove/

Buli zme tri dzifčata a zme iśli okopavac. Ta[1] co, mi nośili veľo kabatoch[2], i dzevec. A jag zme prišli okopovac, ta zme pozrucovali[3], ľem v jednim zme ostali, bo bulo horuco. A zme tak cali dzeň okopovali. No a vedz[4] zme už ozdej preľeceli prez obid i na travu pre kravi ku dojeňu zme chodzili. No večar vedz už do domu, kadz[5] navarili večeru, povečerali zme. Dakedi zme iśli i na večarki[6] dzifčata.

[1]nuž; [2]sukní; [3]pozhadzovali; [4]potom; [5]mať, matka; [6]večerné stretnutie mládeže

Ukážka zo zemplínskeho nárečia: Dobrá nad Ondavou /pri Vranove/

U gazdoustve čľovek muśi mac od najmeňšoho sersanu[1] aš po toto najvekše. Slovom šicko[2], co treba pod ruki, žebi ňemusel chodzic na požičku gu susidoj[3]. Susid da, ale ňe z dzeku[4]. Ja znam[5], že śe ňikomu ňeľubi, kedz od ňoho dachto daco pita, bo sebe povi: kedz ja mam i ti sebe kup abo zrop, ale ňepožičaj. A ja śe toho trimem[6]. No ale podzme gu tomu. Na vozeňe śena, zarna[7] muśa buć[8] drabini[9], a to veľke. Jest i male, ale tote ľem na mali vozik.

[1]náradie; [2]všetko; [3]ku susedovi; [4]ochotne; [5]ja viem; [6]držím; [7]zbožie, zrná; [8]byť; [9]rebriny

Literatura

Buffa, F.: K charakteristike východoslovenských nárečí. In: Nové obzory 9, 1967;

Czambel, S.: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov I, 1. Východoslovenské nárečie. Martin 1906;

Kotulič, I.: K otázke tzv. "polonizmov" vo východnej slovenčine. In: Jazykovedný časopis XIV, 1969, s. 30 n;

Krajčovič, R.: Slovenčina a slovanské jazyky I. Bratislava 1974;

Liška, J.: K otázke pôvodu východoslovenských nárečí. Martin 1944;

Stanislav, J.: Pôvod východoslovenských nárečí. In: Bratislava IX, 1935, s. 51 n;

Stieber, Z.: Problém pôvodu východoslovenských nárečí. In. Svojina IV, 1950, s. 57 n;

Tóbik, Š.: Východoslovenské nárečie. In: Nové obzory 7, 1965, s. 235 n. /Tam aj ďalšia literatúra./.

Nepravé hypotaktické súvetie v slovenčine

Miloslav Darovec

1. Pod pojmom nepravé hypotaktické súvetie rozumieme súvetie, v ktorom sa koordinatívny vzťah medzi vetami /súvetnými členmi/ vyjadruje formálnymi prostriedkami typickými pre vyjadrovanie determinatívneho vzťahu, a to podraďovacími spojkami a vzťažnými zámenami. Príklad:

Ak toto dáva Šimonovičovej lyrike dnes takú vzácnu vyrovnanosť a pokojnosť, nemôže ju to isté neoberať o emocionálnu expresívnosť. /Šmatlák/ - Sedliackymi kategóriami myslenia prijíma náhľady vzdelenecké, čoho stopy sú aj v mnohých zložkách jeho literárneho diela. /Mráz/

Nepravé hypotaktické súvetie je pre súčasné obdobie spisovnej slovenčiny charakteristickým súvetným typom. Ide o výrazne knižný typ, uplatňujúci sa najmä v odborných a publicistických prejavoch. Jeho vzrastajúca frekvencia je prejavom všeobecnejšej tendencie k zosilňovaniu hypotaxe v oblasti štýlov verejného styku /Ružička 1963, 108/.

Závislé vety v nepravom hypotaktickom súvetí sa v našej syntaktickej literatúre nazývajú nepravé vedľajšie vety. Prívlastkom "nepravé" sa vyjadruje skutočnosť, že vedľajšia veta nemá funkciu vetného člena nadradenej vety a že je s ňou významovo rovnocenná, kým prívlastkom "vedľajšie" sa zasa naznačuje, že priraďovací vzťah medzi vetami sa vyjadruje hypotakticky. Podľa druhu spájacieho výrazu sa nepravé vedľajšie vety delia na spojkové a

ťažné.

V našom príspevku sa obmedzíme na charakteristiku ojkového nepravého hypotaktického súvetia.

2. V nepravom hypotaktickom súvetí so spojkovou vedľajšou vetou vystupuje často do popredia konfrontácia avov skutočností, ktoré sú obsahom súvetných členov. reto sa niekedy takéto súvetia súhrnne nazývajú konfrontačné /Daneš 1963, 113/. Vedľajšie vety sa uvádzajú týito spojkami: zatiaľ čo, kým, ak, i keď, hoci, aby, keď.

a/ Súvetia so spojkami zatiaľ čo, kým

Spojky zatiaľ čo, kým sú synonymné. V pravých hypotaktických súvetiach majú platnosť časových spojok a vyjadrujú časovú paralelnosť dejov nadradenej a vedľajšej vety. Naproti tomu v nepravom hypotaktickom súvetí sa význam spojok zatiaľ čo, kým prehodnocuje na význam myšlienkovej paralelnosti, z ktorého vyplýva význam konfrontačný /Svoboda 1972, 52/. Príklad na súvetie, ktoré možno interpretovať obojako.

Matka varí, kým dieťa spí.

Pri časovom význame spojky kým možno v nadradenej vete použiť odkazovací výraz /Matka varí dovtedy, kým dieťa spí/. Pri konfrontačnom význame spojky možno súvetie transformovať na súvetie formálne priraďovacie: Matka varí a dieťa spí. Pravda, okrem rozličných transformačných možností je tu aj potenciálny rozdiel v povrchovej štruktúre súvetia: ak ide o postponovanú vedľajšiu vetu časovú, badať silnú tendenciu k splývavému pripojeniu tejto vety k prvej vete, naproti tomu ak je v postpozícii nepravá vedľajšia veta, realizuje sa medzi vetami výrazná pauza.

Vedľajšia veta v nepravom hypotaktickom súvetí so spojkou zatiaľ čo /kým/ môže byť anteponovaná i postponovaná, nie však vložená do nadradenej vety /čo je v zásade možné v časovom súvetí/. Na rozdiel od časového súve-

tis možno spojku premiestniť z jednej vety do druhej bez narušenia hierarchie dejov oboch viet.

Vzťah medzi vetami v neprevom hypotaktickom súvetí so spojkami zatiaľ čo, kým je buď zlučovací alebo odporovací. Identifikáciu príslušného druhu vzťahu umožňuje iba celkový obsah súvetných členov.

Súvetné členy sú v zlučovacom vzťahu vtedy, ak sa javy skutočnosti, ktoré sú ich obsahom, jednoducho porovnávajú bez toho, žeby sa jeden z nich chápal ako závažnejší. Príklad: Keď sme už rozlíšili dva živly v básnickom zobrazení ľudového života, pre prvý typ máme príklad v "Bžovi", kým dramatickejšie hrany skutočnosti zasiahli viacej "Gébora Vlkolinského". /Turčány/

Nepravé hypotaktické súvetie možno tu zmeniť na parataktické súvetie so spojkou a. Treba, pravda, povedať, že sprievodnou črtou tejto transformácie je zastretie konfrontačného vzťahu medzi vetami, pretože spojka a tento vzťah explicitne nevyjadruje. V uvedenom type súvetia možno zmeniť i poradie viet, pravda, ak to pripúšťa kontext.

V odporovacom vzťahu sú súvetné členy vtedy, ak skutočnosti, ktoré sa nimi vyjadrujú, sú výrazne kontrastné, alebo ako také ich podávateľ chápe. Príklad: Zatiaľ čo JRD Karlova Ves svoje dodávky splnilo už na 119%, ostatné primestské družstvá v dodávkach zaostávajú. /tlač/

Hypotaktické súvetie tu možno transformovať na parataktické s použitím spojky ale. I pri tejto transformácii sa zastiera konfrontačná platnosť súvetia, pretože vlastné odporovacie súvetie, t.j. súvetie s odporovacou spojkou, nie je len konfrontačné. Nie každé súvetie s odporovacou spojkou možno transformovať na súvetie so spojkou zatiaľ čo, resp. kým. /Sľúbil, ale nesplnil → Zatiaľ čo sľúbil, nesplnil./ V tomto type súvetia je jedna z viet významovo

závažnejšia ako druhá, obsah jednej je v popredí, druhej v pozadí. Významovo závažnejšia je vždy druhá veta súvetia, a to bez zreteľa na to, či je nadradená alebo závislá. Preto zmenou poradia viet mení sa aj ich pomer z uvedeného hľadiska.

b/ Súvetie so spojkou ak

V pravom hypotaktickom súvetí spojka ak uvádza vedľajšiu vetu podmienkovú. Napr.: Ak bude pekne, pôjdeme na výlet. Dej vedľajšej vety sa tu nechápe ako reálny, t.j. taký, ktorý sa uskutočňuje, uskutočnil, alebo sa bude uskutočňovať, ale iba ako potenciálny. Touto črtou sa podmienkové súvetie zásadne odlišuje od nepravého hypotaktického súvetia so spojkou ak, v ktorom dej vedľajšej vety sa chápe ako reálny. Príklad: Ak jeho umelecká próza stojí niekedy na hraničnej čiare novinárčenia, jeho fejtonistika sa pohybuje na pohraničí umenia. /Matuška/

Od podmienkového súvetia sa nepravé hypotaktické súvetie so spojkou ak odlišuje aj formálne, a to tým, že vedľajšia veta je závazne anteponovaná.

Funkčne totožné s nepravými hypotaktickými súvetiami so spojkou zatiaľ čo /kým/ sú také súvetia so spojkou ak, ktorými sa vyjadruje konfrontácia rozdielov medzi javmi skutočnosti. Odlišnosť je tu len vo forme, totiž v ustálenej pozícii spojky ak na čele prvej vety proti voľnosti spojok zatiaľ čo, kým.

Tak ako pri súvetí so spojkami zatiaľ čo, kým, aj pri súvetí so spojkou ak môže ísť buď o jednoduchú konfrontáciu alebo o konfrontáciu kontrastnú; vzťah súvetných členov je teda zlučovací alebo odporovací. Príklad: Ak prvý prípad nie je zriedkavý u spisovateľov veľkých, tak druhý prípad nie je zriedkavý u umelcov menších. /Kochol/ - Ak otázka, čo zo slovenskej literatúry prekladať, je v podstate neproblematická, tým problematickejšia a ťažšie je otázka, ako tieto diela prekladať. /Kochol/

Prvé súvetie možno transformovať na súvetie so spojkou a, druhé na súvetie so spojkou ale. Obidve možno zároveň transformovať na súvetia so spojkou zatiaľ čo /kým/.

Pri rozdielovej konfrontácii sa súvetia so spojkou ak a súvetia so spojkou zatiaľ čo /kým/ v jazykovej praxi v zásade používajú striedavo. Jednako však bude tendenciu preferovať súvetie so spojkou zatiaľ čo /kým/ pri jednoduchej konfrontácii, t.j. vtedy, ak sú vety v zlučovacom vzťahu, a súvetie so spojkou ak vtedy, ak ide o porovnávanie kontrastné. Súvisí to s povahou príslušnej spojky. Pri spojkách zatiaľ čo, kým vystupuje predovšetkým rozdielový význam, a čím súvisí aj skutočnosť, že môžu byť tak v prvej, ako aj v druhej vete súvetia. Prípadný kontrastný význam súvetia vyplýva z vlastného obsahu súvetných členov. Naproti tomu viazanosť spojky ak na prvú vetu súvetia výraznejšie zatláča obsah prvej vety do pozadia, aby sa tým zjavnejšie mohol vyzdvihnúť obsah druhej vety /Daneš 1963, 118/. I keď sama spojka ak nie je vyjadrovateľom kontrastnosti obsahov súvetných členov, spomenutou vlastnosťou vytvára priaznivé podmienky pre uvedenie súvetných členov do takéhoto vzťahu.

Na rozdiel od spojok zatiaľ čo, kým uplatňuje sa spojka ak aj v takých konfrontačných súvetiach, v ktorých súvetné členy sú v prípustkovoodporovacom vzťahu. Príklad: Ak Janko je dobrým žiakom, Miško je vynikajúcim.

Hypotaktické súvetie tu možno transformovať na súvetie parataktické so spojkovým výrazom síce - ale: Janko je síce dobrým žiakom, ale Miško je vynikajúcim. Z prípustkového významu prvej vety vyplýva, že konfrontované rozdiely medzi javmi skutočnosti sa chápu ako tlmené. To je dôvod, prečo sa v súvetiach s týmto významovým vzťahom viet nemôžu uplatniť spojky začiaľ čo, kým. Porov. však súvetie: Ak je Janko iba dobrým žiakom, Miško je vynikajúcim. Tu častice iba znemožňuje chápať vedľajšiu vetu ako vetu s

prípustkovým významom. Preto možno spojku ak substituovať spojkou zatiaľ čo /kým/.

V rámci nepravého hypotaktického súvetia so spojkou ak možno napokon konfrontovať aj zhodné príznaky javov skutočnosti. Príklad: Ak máme radosť z výsledkov, ktoré v nedeľu a pondelok uverejnila a mnohé aj komentovala zahraničná tlač vo svete, tešíme sa rovnako z toľkého množstva vlajok. /tlač/ - Ak Ľudovít Štúr hovoril v liste dr. Stankovi r. 1843, že "žiaľ Slovana tkvie v objektívnosti", tak na povahu tejto objektívnosti nášho žiaľu poukázal aj Samo Chalupka v básni Smútok. /Tomčík/

V prvom príklade je napriek konfrontácii zhodných príznakov medzi vetami prípustkovoodporovací vzťah /Máme síce radosť ..., ale rovnako sa tešíme .../. V druhom príklade je medzi vetami vzťah zlučovací /Ľudovít Štúr hovoril ... a na povahu tohto vzťahu poukázal aj Samo Chalupka/.

Ani tento typ súvetia nemožno transformovať na súvetie so spojkou zatiaľ čo /kým/.

c/ Súvetie so spojkami i keď, hoci

Vo vlastnom hypotaktickom súvetí spojky i keď, hoci vyjadrujú prípustkový vzťah vedľajšej vety k nadradenej; vedľajšia veta vyjadruje neplatnú prekážku deja nadradenej vety. Napr.: Hoci /i keď/ som bol chorý, išiel som do školy. Aj v nepravom hypotaktickom súvetí so spojkou i keď /hoci/ má vedľajšia veta prípustkový význam, avšak jej dej nie je v kauzalitnom vzťahu k deju nadradenej vety. Vzťah medzi vetami je voľnejší a možno ho hodnotiť ako priraďovací /prípustkovoodporovací/. Príklady: I keď občas zobrazoval temné stránky a črty ľudských charakterov, nevydával ich za nijakú normu ... /Gregorec/ - Szentiványi v druhej polovici XVII. storočia reprezentuje na Slovensku výrazný typ slovenského vzdelanca ... vo vedeckých záujmoch viacej determinovaného stredovekou scholastikou než

stavom súčasnej vedy v Európe, hoci Szentiványimu nemožno uprieť ani zainteresovanosť o súčasné vedecké poznatky najmä z oblasti prírodných vied. /Mráz/

Z hľadiska významového vzťahu viet zodpovedá uvedený typ súvetia súvetiu so spojkovým výrazom síce - ale a možno ho naň transformovať. Porov. napr. prvý z uvedených príkladov: Občas síce zobrazoval temné stránky a črty ľudských charakterov, ale nevydával ich za nijakú normu.

Že rozoberaný typ súvetí treba hodnotiť ako nepravú hypotaxu, potvrdzuje aj skutočnosť, že ho možno transformovať na nepravé hypotaktické súvetie so spojkou ak. Porov. uvedený príklad: Ak občas zobrazoval temné stránky a črty ľudských charakterov, nevydával ich za nijakú normu. Pravé prípustkové súvetie takúto transformáciu nepripúšťa.

Od súvetí so spojkou ak s prípustkovoodporovacím vzťahom viet sa súvetie so spojkou i keď /hoci/ odlišuje tým, že vedľajšia veta môže byť aj postponovaná. Je to preto, že prípustkový význam vedľajšej vety, tvoriaci pozadie, na ktorom vystupuje obsah nadradenej vety, sa spojkami i keď /hoci/ explicitne vyjadruje.

d/ Súvetie so spojkou aby

V pravom hypotaktickom súvetí spojka aby uvádza predovšetkým cieľové /účelové/ vedľajšie vety. Cieľové vedľajšia veta vyjadruje dej, k uskutočneniu ktorého je zameraný dej nadradenej vety. Ide teda o dej, ktorý by sa mal realizovať až po deji nadradenej vety. Napr.: Idem do kina, aby som sa trochu rozptýlil.

Následnosť deja vedľajšej vety je črtou, ktorá spája vlastné cieľové vedľajšie vety s nepravými cieľovými vetami; aj tieto vety vyjadrujú dej nasledujúci po deji nadradenej vety. Napr.: ... druhá /línia/, skrytá a zatlačená, ale stále prítomná ako spodný prúd a zabudnutá možnosť, bude občas prerážať, aby v plnej sile nastúpila, keď jej

bude najviac treba. /Matuška/

Od súvetí s vlastnými cieľovými vetami sa nepravé hypotaktické súvetie so spojkou aby odlišuje tým, že deje oboch viet nie sú v kauzalitnom vzťahu. Vedľajšia veta nemá platnosť vetného člena nadradenej vety, ale je s ňou významovo rovnocenná. Na rozdiel od vlastnej cieľovej vety vyjadruje dej, ktorý sa chápe ako reálny. Je záväzne postponovaná, čo je v zhode s tým, že vyjadruje následný dej. Významový vzťah medzi vetami je zlučovací alebo odporovací. Napr.: Sadali na drevené priečky, aby o chvíľu hrešili, alebo vymysleli nový, ešte hrubší žart. /Urban/ - "... zbieral peľ všade," vraví o ňom pekne Benjamín Crémieux, aby ihneď doložil: "ale jeho peľ mal chuť jeho rodnej zeme ..." /Matuška/

Zo záväznej postpozície vedľajšej vety vyplýva, že transformácia na parataktické súvetie, t.j. súvetie so spojkou a, resp. ale, sa uskutočňuje jednoduchou substitúciou spojky aby príslušnou parataktickou spojkou /v prvom príklade aby → a, v druhom príklade aby → ale/.

Špecifickosť súvetí tohto typu vystupuje v tých prípadoch, keď ide o zreteľnú konfrontáciu dejov súvetných členov. Napr.: /a/ V mladosti zoznámil sa s vrcholnými dielami domácej a inonárodných literatúr, aby v mužných rokoch ... šíril poznanie a vysoké nároky na krásnu spisbu. /Mráz/

/b/ Do tohto okruhu patrí i Karlova novela "Mezi dvěma polibky", kde sa kult osobného šťastia vykupuje prácou celého života, aby na konci bola únava a smrť. /Matuška/

/c/ ... Krasko v zúfalstva ťažkými slovami zvoláva božiu pomstu na vlastný rod /Jehovah/, aby v básni Otrok hovorovými slovami obrátil vyhrážku proti utlačovateľom, aby v básni Baníci vyslovil vieru, že už idú tí, čo sa prekopú k svetlu. /Matuška/

V príkladoch /a/ a /b/ ide o konfrontáciu dejov, z ktorých druhý sa chápe ako výsledok deja prvého. Štylisticky účinné je využitie spojky aby najmä v príklade /b/, kde veta uvedená touto spojkou vyjadruje dej, ktorý je protikladný očakávanému deju. Príklad /c/ ukazuje, že spojku aby možno uplatniť i pri takom type konfrontačného súvetia, pre ktoré je typická spojka zatiaľ čo, resp. kým.

Nepravé hypotaktické súvetie so spojkou aby je charakteristické pre citovo zafarbené úvahové prejavy, časté je v esejistickej literatúre. V ostatných desaťročiach preniká do publicistiky, najmä do športového spravodajstva. Tu sa často používa šablónovite, bez náležitej funkčnej motivácie. Napr.: ... v 34. minúte Bárta dal druhý gól Slovana, aby o minútu nato Bubník zavŕšil skóre druhej tretiny. /z rozhlasových správ/ To je dôvod, prečo sa voči nemu niekedy vyjadruje zamietavý postoj.

e/ Súvetia so spojkou keď

Všeobecným významom spojky keď je vyjadrovanie časovej spojitosti dejov nadradenej a vedľajšej vety /Svoboda 1972, 168/. V pravom hypotaktickom súvetí sa vedľajšou vetou so spojkou keď vyjadruje pomerné časové zaradenie deja hlavnej vety /Ružička 1974, 272/, vedľajšou vetou sa odpovedá na otázku kedy. Napr.: Keď som sa vrátil domov, bola už polnoc. Dej vedľajšej vety je buď súčasný s dejom vety hlavnej, alebo sa realizuje pred ním. Časová vedľajšia veta najčastejšie predchádza pred nadradenou vetou, ale môže byť aj postponovaná.

V nepravom hypotaktickom súvetí sa vedľajšou vetou so spojkou keď vyjadruje dej, ktorý je vo vzťahu k deju nadradenej vety predčasný, súčasný alebo následný. Vedľajšia veta je vždy postponovaná a nemá platnosť časového určenia deja nadradenej vety /nemožno sa na ňu pýtať otázkou kedy/.

ee/ Konfrontačná platnosť je zrejmá v súvetiach, v

ktorých vedľajšia veta vyjadruje predčasný dej. Ide o typ súvetí frekventovaný najmä v športovom spravodajstve. Príklad: Baník Ostrava prehral s Lutom Town 2:1, keď v prvom polčase viedol 1:0. - Po dobrom výkone získali československí reprezentanti tesné víťazstvo 3:2, keď do polčasu viedli 1:0.

Vedľajšie vety v súvetiach tohto typu majú povahu dodatočnej výpovede, menej závažnej, ako je prvá veta súvetia. Vidieť to z možnosti zmeny súvetia na nepravé hypotaktické súvetie so spojkou aby, pričom na vedľajšiu vetu sa transformuje nadradená veta východiskového súvetia: V prvom polčase viedol Baník Ostrava s Luton Town 1:0, aby /nakoniec/ prehral 2:1.

bb/ Konfrontačnú platnosť nemajú súvetia, v ktorých vedľajšia veta vyjadruje dej súčasný s dejom hlavnej vety. Príklad: Vyrovnal v 12. minúte po presilovke Edberg, keď od mantinelu odrazený puk usmernil do siete. /tlač/ - Prehrávajú i zemania ako celok, keď vo vzniknuvšom spore prekonáva ich Ezech svojou brilantnou rečou. /Turčány/

Pri tomto type súvetia sú deje súvetných členov vnútorne späté; obsahový vzťah viet možno interpretovať tak, že vedľajšia veta vyjadruje spôsob alebo príčinu deja hlavnej vety, resp. tak, že hlavná veta vyjadruje dôsledok deja vedľajšej vety. /Porov. transformát k prvému východiskovému súvetiu: Vyrovnal v 12. minúte po presilovke Edberg /a to/ tak, že od mantinelu odrazený puk usmernil do siete./

cc/ Osobitným typom nepravého hypotaktického súvetia so spojkou keď sú súvetia, v ktorých vedľajšia veta vyjadruje dej nasledujúci po deji nadradenej vety, resp. dej nastupujúci v priebehu realizácie deja nadradenej vety. Príklad: Zostúpil asi do polovice stréne, keď počul zdola zacengať spiežovec. /Chrobák/ - Martin už chytal

do rúk bič, keď tu jedna zo žien zakričí. /Chudoba/

Z hľadiska čisto obsahového /logického/ vzťahu súvetných členov možno uvedený typ súvetia interpretovať tak, že súvetné členy majú tu opačnú hodnotu ako vo vlastnom časovom súvetí so spojkou keď, t.j. závislá veta má hodnotu vety nadradenej, kým nadradená veta je časovým určením deja závislej vety. Porov.: Keď zostúpil asi do polovice stráne, počul zdola zacengať spiežovec. Pravda, jazykové vyjadrenie obsahu súvetia, podmienené príslušným kontextom, ukazuje na to, že deje oboch viet sa podávajú ako rovnocenné a že teda súvetné členy sú v priraďovacom vzťahu /Darovec 1972, 28/. Preto sa ako primeranejšia ukazuje transformácia na priraďovacie súvetie: Zostúpil asi do polovice stráne a vtedy počul zdola zacengať spiežovec.

Uvedený typ súvetí je charakteristický pre umelecké rozprávanie, kde má výraznú štylistickú funkciu. Používa sa vtedy, keď sa má v postupnej línii rozprávania vyjadriť dejová zložka, ktorá na pozadí predchádzajúceho deja pôsobí ako prekvapujúca, neočakávaná, ako čosi, čo v epickom pláne príslušného úseku textu privodzuje náhly zvrat.

Napríklad: Bolo to na druhý deň v nedeľu popoludní. Sedel som na verande a čítal knihu, keď sa v otcovej izbe strhol krik. /Chudoba/

V podobných prípadoch sa preferovaním nepravej hypotaxe pred parataxou posilňuje dojem neočakávanosti následného deja, a to tým, že sa rovnocenné deje uvádzajú do tesnejšieho vzťahu, čím sa zvyšuje napätie medzi nimi. Vyjadrenie deja prvej vety pri takejto súvetnej forme pôsobí ako príprava na uvedenie druhého deja, ktorý sa takto stáva významovou pointou celej výpovede.

3. Záver. Nepravé hypotaktické súvetia so spojkovou vedľajšou vetou /na rozdiel od nepravých hypotaktických

súvetí so vzťažnou vetou/ sú pomerne mladými súvetnými typmi, ktoré vznikajú funkčným prehodnotením už jestvujúcich vlastných hypotaktických súvetí. Ak posudzujeme funkciu nepravých hypotaktických súvetí na pozadí ekvivalentných parataktických konštrukcií, javia sa nám niektoré z nich ako prostriedky, ktorými sa výraznejšie vyjadru je istý významový vzťah medzi vetami /ide najmä o typické konfrontačné súvetia so spojkami zatiaľ čo, kým, ak/, iné ako prostriedky s výraznou štylistickou hodnotou /súvetie so spojkou aby, resp. súvetie s vedľajšou vetou so spojkou keď vyjadrujúcou neočakávaný dej/. Rozšírenie týchto prostriedkov v jazykovej praxi je prejavom úsilia vyjadriť zložitejšie myšlienky čo najkondenzovanejšou jazykovou formou.

Literatúra

Daneš, F.: Konfrontační souvětí se spojkami jestliže, zatímco, aby, když. Naše řeč, 46, 1963, s. 113-130;

Darovec, M.: O tzv. nepravých časových vetách so slovom keď. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 21. Bratislava 1969;

Horák, G.: K jednému druhu vedľajších viet so spojkou keď. Slovenská reč, 25, 1960, s. 105-111;

Ružička, J.: Vývinové tendencie v slovenskej gramatike. In: Jazykovedné štúdie. VII. Red. J. Ružička. Bratislava 1963;

Ružička, J.: Časové podraďovacie súvetie. Slovenské reč, 39, 1974, s. 268-278;

Svoboda, K.: Souvětí spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Universita Karlova 1972.

Jazykovedné konferencie v slovenskom jazyku

Ladislav Ovonč

Jazykovedné konferencie v slovenskom jazyku

Ladislav Ovonč

Významnou zložkou života slovenskej jazykovedy sa od päťdesiatych rokov stávajú vedecké konferencie, zjazdy, sympóziá, diskusie a iné podobné podujatia, na ktorých si slovenskí jazykovedci vymieňajú názory na niektoré aktuálne alebo sporné otázky týkajúce sa jazyka vo všeobecnosti alebo na problémy z oblasti výskumu konkrétnych jazykov, najmä však výskumu slovenského jazyka. Konferencie neobyčajnou mierou prispeli k zaktivizovaniu slovenského jazykovedného výskumu a stali sa fórom, na ktorom sa v tvorivej atmosfére stretávajú slovenskí jazykovedci s českými a v posledných rokoch čoraz častejšie aj so zahraničnými lingvistami, najmä odborníkmi zo socialistických krajín.

O jednotlivých podujatiach tohto druhu sa po ich skončení pravidelne podávajú správy na stránkach slovenských jazykovedných časopisov, prípadne aj v iných jazykovedných orgánoch, ktoré vychádzajú mimo Slovenska. Materiály z konferencií sa v úplnosti alebo vo výbere publikujú v osobitných zborníkoch, zriedkavejšie aj na stránkach časopisov. Publikovaným materiálom sa tiež niekedy venuje osobitná pozornosť v referátoch alebo kritických posudkoch.

Od roku 1950, teda zhruba za posledné štvrťstoročie, sa konal značný počet jazykovedných konferencií, sympózií, seminárov a diskusií na Slovensku, takže aj skúsený

odborník sa v celkovom stave len pomerne ťažko orientuje. Pokladáme preto za užitočné podať na jednom mieste celkový obraz o takýchto podujatiach. V tomto prehľade uvádzame informácie o slovenských jazykovedných konferenciách, ktoré sa konali od roku 1950.

Tento prehľad slovenských jazykovedných konferencií je usporiadaný v základe systematicky, v rámci skupín sa jednotlivé konferencie zaznamenávajú v chronologickom poradí. Pri každom podujatí uvádzame tieto údaje: /1/ čas a miesto konania konferencie, /2/ usporiadateľa, /3/ správy o konferenciách publikované na stránkach slovenských jazykovedných časopisov a správy slovenských jazykovedcov publikované mimo Slovenska, /4/ údaje o časopisoch alebo zborníkoch, v ktorých boli materiály z konferencií publikované, /5/ údaje o referátoch a správach o publikovaných materiáloch a o kritických posudkoch týchto materiálov. Názvy publikovaných materiálov, časopisov a zborníkov zaznamenávame v pôvodnom pravopise.

Skratky: ČSAV = Československá akadémia vied, ČSTČ = Československý terminologický časopis, FF = Filozofická fakulta, JČ = Jazykovedný časopis, JS = Jazykovedný sborník, JÚĽŠ = Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, KS = Kultúra slova, MKS = Medzinárodný komitét slaviistov, PF = Pedagogická fakulta, SAV = Slovenská akadémia vied, SAVU = Slovenská akadémia vied a umení, SJS = Slovenská jazykovedná spoločnosť, SlSl = Slavica Slovaca, SNP = Slovenské národné povstanie, SOK = Slovenská onomastická komisia, SPN = Slovenské pedagogické nakladateľstvo, SR = Slovenská reč, SSR = Slovenská socialistická republika, UK = Univerzita Komenského, UPJŠ = Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, ÚSJ = Ústav slovenského jazyka, VKJ = Vedecké kolégium jazykovedy, VSAV = Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, ZSJ = Združenie sloven-

ských jazykovedcov.

A. Všeobecná jazykoveda

Konferencia o norme spisovného jazyka: /1/ 24. - 25. 3. 1955, Bratislava. - /2/ ÚSJ SAV. - /3/ J. Horecký, Konferencia o norme spisovnej slovenčiny, Kultúrny život, 10, 1955, č. 15, s. 11. - /4/ Materiály z konferencie o norme spisovného jazyka, SR, 20, 1955, s. 193-279.

Kolokvium o fonológii a fonetike: /1/ 14. - 16. 10. 1965, Smolenice. - /2/ ZSJ pri SAV. - /3/ Š. Peciar, Kolokvium o fonológii a fonetike, JČ, 17, 1966, s. 89-96; J. Ružička, Kolokvium o fonológii a fonetike, JR, 31, 1966, s.122-124. /4/ Závery kolokvia o fonológii a fonetike, JČ, 17, 1966, s. 96-97.

Medzinárodné sympózium o algebrickej lingvistike: /1/ 10. - 12. 2. 1970, Smolenice. - /2/ JÚĽŠ SAV. - /3/ J. Oravec, Sympózium o algebrickej lingvistike, SR, 35, 1970, s. 248-250; K. Buzássyová, Sympózium o algebrickej lingvistike, JČ, 21, 1970, s. 253-256. - /4/ Recueil linguistique de Bratislava. Proceedings of the Symposium on Algebraic Linguistics held 10 - 12 February 1970 at Smolenice. Red. J. Horecký et al. Bratislava, VSAV 1973. 288, 1 s. /5/ J. Mistrík, SR, 41, 1976, s. 315-316.

Lexikologicko-lexikografická konferencia: /1/ 4. - 7. 5. 1970, Smolenice.- /2/ Ústav svetovej literatúry a jazykov SAV a Ústav jazykov a literatúr ČSAV za spolupráce JÚĽŠ SAV. - /3/ M. Pisárčiková - E. Smiešková, Lexikografická konferencia v Smoleniciach, SR, 35, 1970, s. 302-306; I. Kothaj, Lexikologicko-lexikografická konferencia v Smoleniciach, SlSl, 6, 1971, s. 290-292. - /4/ Slovo a slovník. Zborník referátov z lexikologicko-lexikografickej konferencia v Smoleniciach 4. - 7. 5. 1970. Red. J. Ružička - I. Poldauf. Bratislava, VSAV 1973.

254, /2/ s. - /5/ J. Findra, SR, 39, 1974, s. 239-244. - J. Mlacek, SlSl, 9, 1974, s. 89-92.

B. Slovenský jazyk

a/ Dejiny jazyka

Diskusia o vzniku a vývine slovenského národného jazyka: /1/ 25. 3. 1954, Bratislava. - /2/ ÚSJ SAV. - /3/ L. Dvonč, Diskusia o vzniku a vývine slovenského národného jazyka, Kultúrny život, 9, 1954, č. 15, s. 11, ten istý, Diskusia o vzniku a vývine slovenského národného jazyka, Naša veda, 1, 1954, s. 158-159.

Konferencia o vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov: /1/ 18. - 21. 4. 1956, Smolenice.

Konferencia o počiatkoch slovenského národného obrodenia: /1/ 1. - 3. 10. 1962, Bratislava. - /2/ Historický ústav SAV. - /3/ V. Blanár, Konferencia o počiatkoch slovenského národného obrodenia, SR, 28, 1963, s. 182-185.

Konferencia o spisovnej slovenčine v rokoch 1918-1968: /1/ 10. - 12. 12. 1968, Smolenice. - /2/ JÚĽŠ SAV. - /3/ J. Kačala, Konferencia o spisovnej slovenčine v r. 1918-1968, SR, 34, 1969, s. 177-182; M. Pisárčiková, Spisovná slovenčina v rokoch 1918-1968, KS, 3, 1969, s. 121-122.

Konferencia o slovenčine na rozhraní 19. a 20. storočia: /1/ 8. - 9. 12. 1969, Trnava. - /2/ Katedra slovenského jazyka a literatúry UK v Trnave a JÚĽŠ SAV. - /3/ J. Kačala, Konferencia o slovenčine na rozhraní 19. a 20. storočia, SR, 35, 1970, s. 247-248; I. Masár, Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia, KS, 4, 1970, s. 60-61. - /4/ Universitas Comeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologica .3. zv. Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. /Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czambelovi./ Red. V. Betáko-

vá et al. Bratislava, SPN 1973, 238 /2/ s. - /5/ L. Dvonč, Slovenské jazykoveda a slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia, SR, 39, 1974, s. 379-380.

Konferencia o pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny: /1/ 9. - 11. 12. 1974, Smolenice. - /2/ SJS pri SAV. - /3/ M. Majtán, Konferencia o pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny, SR, 40, 1975, s. 177-179; ten istý, Konferencia o pôvode slovenčiny, Nedeľná Pravda, 8, 1975, č. 3, s. 6. - /4/ Jazykovedné štúdie. 14. zv. O pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny. Zborník materiálov z vedeckej konferencie /Smolenice 9. - 11. 12. 1974/. Stanislavov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977. 232, /4/ s.

b/ Dialektológia

Dialektologická konferencia o Atlase slovenského jazyka a nárečových slovníkoch: /1/ 29. 2. - 1. 3. 1960, Bratislava. - /2/ ÚSJ SAV. - /3/ J. Pikorová, Konferencia o úlohách a problémoch slovenskej dialektológie, JČ, 11, 1960, s. 190-200. - Š. Vragaš, Dialektologická konferencia v Bratislave, SR, 25, 1960, s. 361-363.

Seminár o výskume syntaxe slovenských nárečí: /1/ 5. 11. 1974, Bratislava. - /2/ JÚĽŠ SAV. - /3/ A. Habovštiak, Seminár o výskume syntaxe slovenských nárečí, SR, 40, 1975, s. 304-306.

1. slovenská dialektologická konferencia: /1/ 17. - 19. 4. 1975, Prešov. - /3/ I. Ripka, I. slovenská dialektologická konferencia, SR, 40, 1975, s. 306-308.

c/ Súčasný spisovný jazyk

Zvuková stránka jazyka a pravopis

Aktív kultúrnych a vedeckých pracovníkov o Pravidlách slovenského pravopisu: /1/ 10. 6. 1953, Bratislava. - /2/ ÚSJ SAV. - /3/ J. Oravec, Zpráva o pravopisnej diskusii konanej 10. 6. 1953 na schôdzke aktívu kultúr-

nych a vedeckých pracovníkov, JČ, 7, 1953, s. 218-231. - /4/ Pred úpravou slovenského pravopisu. Prejavy a diskusné príspevky, ktoré odznely na zasadnutí aktívu kultúrnych a vedeckých pracovníkov 10. 6. 1953. Podľa stenografického záznamu M. Hrišťovej a L. Šmidkeovej zred. Š. Peciar. České príspevky prel. stenografky, SR, 18, 1952/53, s. 321-392.

Slovná zásoba jazyka: lexikológia a lexikografia, terminológia

Konferencia o slovníku spisovnej slovenčiny: /1/ 21. - 23. 6. 1965, Smolenice. - /2/ ÚSJ SAV. - /3/ E. Jóna, Konferencia o slovníku spisovnej slovenčiny, SR, 30, 1965, s. 352-357. /4/ Predsedníctvo konferencie o slovníku spisovnej slovenčiny, Závery z konferencie o slovníku spisovnej slovenčiny, SR, 30, 1965, s. 357-359; SR, 31, 1966, s. 3-119 /vlastné materiály/.

Gramatická stavba jazyka

Konferencia o sporných otázkach slovenskej gramatiky a o niektorých problémoch lexikológie: /1/ 15. - 16. 12. 1955, Bratislava. - /2/ ÚSJ SAV. - /3/ J. Oravec, Pracovná konferencia o otázkach slovenskej gramatiky a slovníka, SR, 21, 1956, s. 109-113.

Konferencia o sporných otázkach slovenskej skladby: /1/ 9. - 11. 6. 1958, Bratislava. - /2/ JÚĽŠ SAV. - /3/ J. Mistrík, Konferencia o slovenskej skladbe, SR, 22, 1958, s. 362-371. - /4/ Jazykovedné štúdie. 4. zv. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, VSAV 1959. 237, 1 s. - /5/ F. Kočiš, JČ, 12, 1961, s. 193-195.

Štylistika

Konferencia o jazyku v novinách: /1/ 27. 1. 1955, Bratislava. - /4/ SR, 20, 1955, s. 65-88 /príspevky J. Stanislava, J. Horeckého a Š. Peciara/.

Seminár o otázkach literatúry pre deti a mládež: /1/

10. - 20. 5. 1964, Dubník. - /2/ Kruh priateľov detskej knihy pri vydavateľstve Mladé leta. - /3/ G. Horák, Seminár o otázkach literatúry pre deti, SR, 29, 1964, s. 307-308.

Konferencia o jazyku a štýle súčasnej prózy: /1/ 4. - 5. 1964, Smolenice. - /2/ ZSJ pri SAV. - /3/ J. Mistrík, Konferencia o jazyku a štýle súčasnej prózy, SR, 29, 1964, s. 357-365. - /4/ Jazyk a štýl súčasnej prózy. Red. J. Ružička. Bratislava, SAV 1965.

Konferencia o jazyku a štýle prózy pre mládež: /1/ 11. - 13. 3. 1965, Smolenice. - /2/ ZSJ pri SAV, Zväz slovenských spisovateľov, Kruh priateľov detskej knihy pri vydavateľstve Mladé leta. - /3/ J. Ružička, Konferencia o jazyku a štýle prózy pre mládež, SR, 30, 1965, s. 298-300. - /4/ Jazyk a umelecké dielo. Red. J. Ružička et al. Bratislava, Mladé leta 1966. 256, 4 s. - /5/ J. Holý, O jazyku a štýle súčasnej prózy pre mládež, SR, 32, 1967, s. 244-248.

Konferencia o hovorenej slovenčine: /1/ 6. - 9. 10. 1965, Smolenice. - /2/ ZSJ pri SAV. - /3/ J. Mistrík, Zpráva o konferencii o hovorenej slovenčine, SR, 31, 1966, s. 174-176. - /4/ Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6. - 9. 10. 1965. 1. - 2. zv. Red. J. Horecký. Bratislava, ZSJ pri SAV 1972. 200 + 370, 2 s.

Seminár o jazyku novín: /1/ 3. - 4. 10. 1966, Bratislava. - /2/ JÚĽŠ SAV a Zväz slovenských novinárov. - /3/ J. Horecký, Seminár o jazyku novín, KS, 1, 1967, s. 26-27. - /4/ O jazyku a štýle slovenskej publicistiky. Stenografický záznam zo seminára v Bratislave dňa 3. - 4. 10. 1966. Bratislava, Svaz slovenských novinárov - ideovovýchovné oddelenie 1967. 164 s.

Celoslovenská konferencia pri príležitosti 120. výročia smrti Jána Hollého: /1/ 16. 4. 1969, Trnava. - /3/

K. Habovštiaková, Tri jubilejné konferencie, SR, 34, 1969, s. 306-308.

Vedecká konferencia o živote a diele Gustáva Zechentera-Laskomerského: /1/ 6. - 7. 12. 1974, Brezno. - /2/ Krajský a okresný národný výbor v Banskej Bystrici, Mestský národný výbor a Horehronské múzeum v Brezne v spolupráci s FF UPJŠ, Literárnovedným ústavom SAV a s Osvetovým ústavom v Bratislave. - /3/ G. Horák, Život a dielo Zechentera-Laskomerského, KS, 9, 1975, s. 88-90. - /4/ G. K. Zechenter-Laskomerský. Život a dielo. 1824-1908. Zborník materiálov z vedeckej konferencie 6. - 7. 12. 1974. Red. L. Bartko. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1977. 244 s. + obr. príl.

Jazyková kultúra

Konferencia o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku: /1/ 2. - 4. 4. 1962, Bratislava. - /2/ JÚĽŠ SAV. - /3/ V. Blanár, Konferencia o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry, SR, 27, 1962, s. 363-366; M. Urbančok, Konferencia o vývinových tendenciách spisovnej slovenčiny, ČSTČ, 1, 1962, s. 252-255. - /4/ Jazykovedné štúdie. 7. zv. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, VSAV 1963. 247, 1 s. - /5/ G. Horák, SR, 28, 1963, s. 303-309.

Beseda o kultúre slovenského jazyka a o pravopise: /1/ 11. 1. 1965, Banská Bystrica.

Konferencia o kultúre spisovnej slovenčiny: /1/ 5. - 7. 12. 1966, Smolenice. - /2/ JÚĽŠ SAV. - /3/ A. Ferenčíková, Smolenická konferencia o kultúre spisovnej slovenčiny, SR, 32, 1967, s. 169-173. - /4/ Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, VSAV 1967. 291, 4 s.

C. Onomatika

1. slovenská onomastická konferencia: /1/ 5. - 6. 12. 1967, Bratislava. - /2/ SOK pri VKJ SAV. - /3/ Š. Lipták, I. konferencia slovenských onomastikov, SR, 33, 1968, s. 248-249; M. Majtán, Onomastická konferencia /Bratislava 5. - 6. 12. 1967/, Vlastivedný časopis, 17, 1968, s. 89-90; ten istý, I. slovenská onomastická konferencia, Onomastica, 14, 1969, s. 308-310; ten istý, Prvé slovenské onomastické konferencie, JČ, 20, 1969, s. 97-98; ten istý, Tri slovenské onomastické konferencie, Onomastica Jugoslavica, 3-4, 1973-1974, s. 184-185; V. Blanár, O výskume slovenských vlastných mien, Pravda, 26. 1. 1968, s. 7. - /4/ I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5. - 6. 12. 1967. Zborník materiálov. Red. V. Blanár - M. Majtán. Bratislava, JÚĽŠ SAV a SOK pri VKJ SAV pre internú potrebu 1968. 278, 1 s.

Sympózium o teoretických a metodologických otázkach onomastiky a 2. slovenská onomastická konferencia: /1/ 22. - 24. 5. 1969, Nitra. - /2/ SOK pri VKJ SAV a PF Nitra. - /3/ M. Majtán, Sympózium o teoretických a metodologických otázkach onomastiky, Věstník ČSAV, 78, 1969, s. 608-609; M. Majtánová, Sympózium o teoretických a metodologických otázkach onomastiky, JČ, 20, 1969, s. 214-215; M. Majtán, Tri slovenské onomastické konferencie, Onomastica Jugoslavica, 3-4, 1973-1974, s. 186-187; V. Blanár, Onomastické sympózium v Nitre, P 24 - Pravda na weekend, 2, 1969, č. 24, s. 6. - /4/ Zborník materiálov zo sympózia o teoretických a metodologických otázkach onomastiky a II. slovenskej onomastickej konferencie v Nitre 22. - 24. 5. 1969. Red. Š. Krištof. Bratislava, SPN 1970. 185, 1 s.

3. slovenská onomastická konferencia: /1/ 4. - 6. 11. 1970, Banská Bystrica. - /2/ SOK pri VKJ SAV a PF Banská Bystrica. - /3/ M. Majtán, III. slovenská onomastická kon-

ferencia, SR, 36, 1971, s. 185-186; ten istý, III. slovenská onomastická konferencia /Banská Bystrica 4. - 6. novembra 1970/, Onomastica, 17, 1972, s. 311-312; ten istý, Tri slovenské onomastické konferencie, Onomastica Jugoslavica, 3-4, 1973-1974, s. 187-188; V. Blanár, Slovackaja onomastičeskaja konferencija, Voprosy jazykoznanija, 20, 1971, č. 4, s. 142; ten istý, III. slowakische onomastische Tagung in Banská Bystrica, Onoma, 16, 1971, s. 154-156. - /4/ Acta Facultatis Paedagogicae Banská Bystrica. Séria spoločenskovedná. Onomastika. 3. zv. Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4. XI. - 6. XI. 1970. Red. V. Blanár. Banská Bystrica, PF 1972. 283, 1 s.

4. slovenská onomastická konferencia: /1/ 9. - 10. 11. 1971, Bratislava. - /2/ SOK pri VKJ SAV v spolupráci s JÚĽŠ SAV. - /3/ V. B. /= V. Blanár/, IV. slovenská onomastická konferencia, SR, 37, 1972, s. 176-177. - /4/ IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9. - 10. 11. 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, VSAV 1973. 306, 3 s. - /5/ I. Ripka, SR, 39, 1974, s. 122-126.

5. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri MKS a 5. slovenská onomastická konferencia: /1/ 3. - 7. 5. 1972, Prešov. - /2/ SOK pri VKJ SAV, PF a FF UPJŠ. - /3/ M. Majtán, Významné onomastické podujatie, SR, 37, 1972, s. 385-387; M. Majtán - J. Valiska, V. Tagung der Internationalen Komission für slawische Onomastik und V. slowakische onomastische Konferenz in Prešov, Onoma, 17, 1972, s. 333-338; M. Majtán, V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku. V. slovenská onomastická konferencia /Prešov 3. - 7. 5. 1972/, Onomastica, 19, 1974, s. 313-315; L. Dvonč, Prešovské onomastické dni, Nedeľná Pravda, 5, 1972, č. 22, s. 6. - /4/ Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P.

J. Šafárika v Košiciach. Roč. 12. 1973. Zv. 3. Slavistika. V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia /Prešov 3. - 7. 5. 1973/. Zborník materiálov. Red. M. Blicha - M. Majtán. Bratislava, SPN 1976. 293, 2 + mapová príl.

1. seminár o heuristickom výskume vlastných mien: /1/ 14. - 16. 5. 1973, Prešov. - /2/ SOK pri VKJ SAV v spolupráci so SJS pri SAV a Katedrou slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty UPJŠ. - /3/ M. Majtán, Seminár o heuristickom výskume vlastných mien, SR, 38, 1973, s. 375-376; ten istý, Seminár über die heuristische Erforschung der Eigennamen, Namenkundliche Informationen, č. 23, 1973, s. 33-35.

2. seminár o heuristickom výskume vlastných mien: /1/ 1. - 3. 11. 1973, Banská Bystrica. - /2/ SOK pri VKJ SAV, SJS pri SAV a PF Banská Bystrica. - /3/ V. Blanár, 2. seminár o heuristickom výskume vlastných mien, SR, 39, 1974, s. 119.

3. seminár o heuristickom výskume vlastných mien: /1/ 8. 2. 1974, Bratislava. - /2/ SOK.

6. slovenská onomastická konferencia: /1/ 4. - 6. 4. 1974, Nitra. - /2/ SOK a PF Nitra. - /3/ M. Majtán, VI. slovenská onomastická konferencia, SR, 39, 1974, s. 310-313; ten istý, VI. Slowakische Onomastische Konferenz /Nitra 1974/, Onoma, 18, 1974, s. 539-543; ten istý, VI. Slowakische Onomastische Konferenz /Nitra 1974/, Namenkundliche Informationen, č. 25, 1974, s. 23-25; ten istý, VI. slovenská onomastická konferencia, Onomastica Jugoslavica, 5, 1975, s. 153-154; ten istý, VI. slovenská onomastická konferencia, Onomastica, 22, 1977, s. 323-325; L. Dvonč, Onomastická konferencia v Nitre, Nedeľná Pravda, 7, 1974, č. 20, s. 6. - /4/ VI. slovenská onomastická konferencia. Nitra 4. - 6. 4. 1974. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1975. 306, 3 s.

D. Organizácia a dejiny jazykovednej práce

Konferencia o jazykovednom diele Ľudovíta Štúra: /1/ 16. - 17. 1. 1966, Bratislava. - /2/ ÚSJ SAV. - /4/ Štúrovské jubileum, SR, 21, 1956, s. 129-250.

Vedecká konferencia o živote a diele P. J. Šafárika: /1/ 29. 5. - 3. 6. 1961, Praha, Bratislava, Košice. /4/ Odkaz P. J. Šafárika. /Slovanské štúdie. 6. 1963./ Red. J. Hrozienčík. Bratislava, VSAV 1963. 257, 3 s.

Vedecká konferencia o živote a diele Jozefa Škultétyho pri príležitosti 115. výročia jeho narodenia a 20. výročia smrti: /1/ 23. - 24. 5. 1968. - /2/ Ústav slovenskej literatúry SAV a Literárny archív Matice slovenskej. - /4/ Jozef Škultéty /1853-1948/. Zborník z vedeckej konferencie Ústavu slovenskej literatúry SAV a Literárneho archívu Matice slovenskej v Turčianskych Tepliciach. Red. M. Kocák. Martin, Matica slovenská 1970. 244 s. + obr. príloha. - /5/ L. Dvonč, Jazykovedné príspevky v zborníku o Jozefovi Škultétym, SR, 37, 1972, s. 123-125.

Konferencia pri príležitosti 90. výročia smrti A. Radlinského: /1/ 25. 4. 1969, Kúty. - /3/ K. Habovštiaková, Tri jubilejné konferencie, SR, 34, 1969, s. 306-308.

Konferencia pri príležitosti 180. výročia narodenia a 110. výročia smrti M. Hamuljaka: /1/ 12. - 13. 5. 1969, Oravská priehrada, hotel Goral. - /3/ K. Habovštiaková, Tri jubilejné konferencie, SR, 34, 1969, s. 306-308.

Konferencia o živote a diele M. Hattalu: /1/ 21. - 22. 10. 1970, Tratená. - /2/ JÚĽŠ SAV. - /3/ J. Kačala, Vedecká konferencia o diele Martina Hattalu, SR, 36, 1971, s. 125-127; I. Masár, Užitočná konferencia, KS, 5, 1971, s. 56-58. - /4/ Martin Hattala. 1821-1903. Materiál z konferencie konanej v Tratenej dňa 21. a 22. 10. 1970. Red. J. Ružička. Tratená, Prípravný výbor osláv 600 rokov mesta Tratenej a 100 rokov Gymnázia v Tratenej 1971.

95, 1 s. - /5/ M. Ivanová-Šalingová, Martin Hattala - významný jazykovedec, SR, 37, 1972, s. 112-114; M. Marsinová, JČ, 23, 1972, s. 209-210; J. Horecký, Príspevok k dejinám slovenskej jazykovedy, KS, 6, 1972, s. 233-234.

K prepisu mien a pomenovaní z ruštiny do slovenčiny

Uljana Fecanínová

Vedeckotechnická revolúcia a prehlbujúce sa procesy medzinárodnej socialistickej integrácie sa dotýkajú všetkých sfér nášho spoločenského života, nevynímajúc ani oblasť jazyka.

Intenzívne styky socialistických krajín v oblasti politickej, vedeckej, technickej, ekonomickej a kultúrnej majú svoj odraz i v jazyku. Tento odraz má dva aspekty týkajúce sa tvorby slovnej zásoby a prepisu, resp. prekladu vlastných mien a pomenovaní.

V tomto texte sa chceme podrobnejšie zaoberať druhým aspektom, a to najmä preto, že výskyt cudzích výrazov a pomenovaní je stále frekventovanejší a v teórii sa v minulosti otázky prepisu dostatočne neskúmali.

Čitateľovi, ktorý sa touto otázkou špeciálne nezaoberá, sa môže zdať nastolenie problému nepodstatným, druhoradým.

S podobným názorom možno v zásade súhlasiť, pretože otázka prepisu v teoretickej lingvistike a v jazykovej praxi skutočne závažný problém nepredstavuje. Avšak jazykovedný a literárny výskum preniká stále hlbšie a hlbšie pod povrch javových foriem, odkrýva nové problémy a hľadá na ne presnejšiu odpoveď. Problém prepisu je jedným z tejto skupiny otázok.

Z hľadiska praktického i teoretického nás zaujíma

predovšetkým prepis ruských vlastných mien a pomenovaní v slovenčine. Pokiaľ to však bude nevyhnutné, zmienime sa o pravidlách alebo osobitostiach prepisu aj v ďalších slovanských alebo neslovanských jazykoch.

Základný problém, ktorým sa chceme zaoberať, možno formulovať takto: Vlastné mená, pomenovania a výrazy z príslušného jazyka sa v slovenčine vyjadrujú dvojakým spôsobom - adaptáciou pomocou prekladu a pomocou prepisu.

Problém spočíva: a/ v stanovení spôsobov transplantovania cudzích výrazov a pomenovaní do slovenčiny a vo vysvetlení spôsobov prepisu, ktoré nesú známky protirečivosti a nedôslednosti tak vo vzťahu k všeobecným princípom prepisu, ako aj k príslušnému jazyku, menovite k ruštine; b/ vo vymedzení prípadov, ktoré z hľadiska prepisu predstavujú špecifické problémy; c/ vo vyvodení záverov na základe analýzy faktografického materiálu pre upresnenie a zdokonalenie prepisu mien a pomenovaní.

Spôsoby prepisu mien a pomenovaní z ruštiny do jazykov, ktoré používajú latinskú abecedu, majú svoju históriu. Ak vezmeme do úvahy iba 20. storočie, môžeme vyčleniť vo vypracovaní kritérií a zásad prepisu do latinky dva spôsoby - transkripčný a transliteračný.

Rozdiel medzi nimi je v tom, že transkripčný spôsob prepisu /na rozdiel od transliterácie, ako aj na rozdiel od fonetickej a fonologickej transkripcie/ sa striktne riadi možnosťami, ktoré poskytuje vlastná abeceda. Nemôže ľubovoľne používať technicky obťažné, nezvyčajné písmená a rozlišovacie znamienka, cudzie abecede, do ktorej sa prepis uskutočňuje.

Transkripčný spôsob prepisu zabezpečuje pretlmočenie, resp. prepis z jednej grafickej sústavy do inej grafickej sústavy písmenami s najbližšou zvukovou platnosťou obvyklými pre daný jazyk, alebo príslušnými písmenami

bez rozlišovacích znamienok. Pre ilustráciu možno uviesť napr. takéto prepisy z ruštiny do slovenčiny: Пугачев - Pugačov, Шаляпин - Šaľapin, Рязань - Riazaň, Тобольск - Toboľsk, Соловьев-Седой - Solovjov-Sedoj, Третьяков - Treťjakov, Васильев - Vasiľjev a pod.

Na tejto zásade sa zakladá tiež prepis zemepisných pomenovaní RGS /Royal Geographical Society/, kde každý ruský názov sa prepisuje 26 písmenami latinskej abecedy bez zvláštnych diaktirických znamienok, ale s použitím digrafov a polygrafov typu ч = ch, ш = sh, ж = zh, х = kh, щ = shch, obvyklých pre anglický pravopis.

Treba však uviesť, že pri použití transkripčného spôsobu prepisu do jazykov, ktoré používajú latinskú, resp. rovnakú grafickú sústavu, tie isté mená a pomenovania budú mať rôzne grafické osobitosti /porov. napr. v ruštine Чайковский v slovenčine Čajkovskij, v poľštine Czajkowski, v angličtine Chaykovsky, vo francúzštine Tchaikovsky, v nemčine Tschajkowsky a pod./.

Transliteračný spôsob prepisu sa odlišuje od transkripčného spôsobu predovšetkým konvenčnosťou prepisových prostriedkov a svojím poslaním. Hlavný rozdiel ešte v nedávnej minulosti spočíval v prepise jazykových javov z jednej grafickej sústavy do druhej tak, že oproti každému písmenu jednej abecedy stálo písmeno druhej abecedy /porov. napr. Meillet - Меллет a pod./. Tento spôsob transliterácie, resp. mechanickej substitúcie sa v praxi naujal.

Ďalší vývoj transliterácie v ruskej jazykovede sa uberal dvoma smermi. Jeden bol reprezentovaný Akadémiou vied, a ten zastával názor, aby sa pre prepis do latinky používala tzv. akademická latinka, resp. slovanské abecedy /české, slovenské a chorvátska/, ktoré sú pre

transliteráciu ruských mien a pomenovaní najvhodnejšie a majú dlhoročnú tradíciu.

Akademická latinka za 50 rokov svojho vývoja sa modifikovala. Všetky reakcie akademického systému prepisu do roku 1951 sa zhodovali v prepise 17 písmen, sykaviek, spoluhlásky x a kládli si za úlohu rozlíšiť dva významy prejotovaných písmen. Posledná úloha sa graficky v skutočnosti riešila odlišne.

Oproti tomuto smeru existoval systém vypracovaný ISA /International Federation of the National Standardization Associations/ pre prepis do angličtiny a francúzštiny.

Podľa všetkých týchto systémov prepis väčšiny písmen ruskej abecedy do latinky /а, б, в, г, д, з, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф - 17/ sa riešil zhodne. Nejednotnosť sa prejavila pri označovaní sykaviek, pri označovaní dvojakej funkcie prejotovaných samohlások a pri prepise

Vzhľadom na tieto rozdielnosti bol Jazykovedný ústav AV ZSSR poverený úlohou vypracovať pravidlá prepisu. V rokoch 1951-57 prehodnotil, upresnil a zdokonalil predchádzajúce systémy a v roku 1957 po priaznivom vyjadrení akademických inštitúcií a významných vedcov vydal Pravidlá medzinárodnej transliterácie ruských vlastných mien a pomenovaní do latinky.

Schválený systém prepisu používa bez technických ťažkostí písmená, ktoré existujú v jazykoch s latinskou abecedou. Jeho prednosťou je, že umožňuje jednoznačný spätný prepis do abecedy pôvodnej. Samotné pravidlá nevyžadujú pre svoje pochopenie a využívanie v praxi špeciálne lingvistické znalosti, pretože sú založené na grafickom význame písmen. Uvedený systém je zobrazený

v nasledujúcej schéme:

Ruské písmená	Latinské písmená	Ruské písmená	Latinské písmená
а	a	р	r
б	b	с	s
в	v	т	t
г	g	у	u
д	d	ф	f
е	e - po spoluhláskach	х	ch
	je - na začiatku slova, po samohláskach, po ъ a ь.	ц	c
		ч	č
		ш	š
		щ	šč
ё	'o - po spoluhláskach /okrem ž,š,č,šč/	ъ	- vynechava sa
	o - po ž,š,č,šč	ы	y
	jo - na začiatku slova, po samohláskach, po ъ a ь.	ь	' - na konci slova, pred spoluhláskami, vynechava sa pred samohláskami
ж	ž	э	e
з	z	ю	'u - po spoluhláskach
и	i - na začiatku slova, po samohláskach a spoluhláskach		ju - na začiatku slova, po samohláskach, po ъ a ь.
	ji - po ь.	я	'a - po spoluhláskach
й	j		ja - na začiatku slova, po samohláskach, po ъ a ь.
к	k		
л	l		
м	m		
н	n		
о	o		
п	p		

V uvedenej schéme sa v porovnaní s ostatnými prejotovanými samohláskami nejednotne rieši prepis hláskovej hodnoty ji/ий/ po samohláskach, čím sa čiastočne narúša zachovanie pri prepise prvkov, ktoré majú fonologickú platnosť.

Prepis mien a pomenovaní z ruštiny do slovenčiny sa uskutočňuje prostredníctvom akademickej latinky. To znamená, že 26 ruských písmen sa prepisuje do slovenčiny v súlade s nasledujúcou schémou:

А а = A a	Л л = L l	У у = U u
Б б = B b	М м = M m	Ф ф = F f
В в = V v	Н н = N n	Х х = CH ch
Г г = G g	О о = O o	Ц ц = C c
Д д = D d	П п = P p	Ч ч = Č č
Ж ж = Ž ž	Р р = R r	Ш ш = Š š
З з = Z z	С с = S s	Щ щ = ŠČ šč
Й й = J j	Т т = T t	Ы ы = Y y
К к = K k		Э э = E e

Z tejto schémy vyplýva, že prejotované samohlásky я, ю, ё, е, и nemajú jednoznačný prepis a dve písmená ruskej abecedy ъ, ь nemajú samostatné znenie, a teda ani prepis. Tejto skupine písmen venujú pozornosť aj autori Pravidiel slovenského pravopisu pri formulovaní Hlavných zásad prepisu z azbuky do latinky.

Vypracovanie a vydanie noriem prepisu ruských mien a pomenovaní do slovenčiny významnou mierou prispelo ku konsolidácii v tejto oblasti. Na druhej strane treba vidieť, že v praxi sa tieto zásady v mnohých prípadoch nedodržujú, dokonca ani v najmenej komplikovaných prípadoch. Svedčia o tom také prepisy ako Učenyje zapiski, Poetika sjužeta, Psychologija iskusstva, komsomolci,

vengri, namiesto správneho Učonyje zapiski, Poetika siužeta, Psichologija iskusstva, komsomoľcy, vengry. Rovnako sa v praxi stretáveme s nesprávnou zámenou písmen pri prepise, ktorá porušuje jeho adekvátnosť, napr. Žánry sovietskoj dramaturgii, Alexander Kurliandskij, namiesto správneho Žánry sovetskoj dramaturgiji, Alexandr Kurľandskij, ako je to v súlade s Pravidlami slovenského pravopisu. Podobné prípady vyžadujú, aby sa zásady prepisu neobmedzovali iba na prípady nejednotnosti pri uvádzaných piatich samohláskových písmenách, ale aby stanovili prepis azbuky v celom rozsahu. Na tento problém už poukázali viacerí autori, najmä na stránkach časopisu Ruštinár.

Slovenskí autori zaoberajúci sa touto problematikou sa zhodujú v tom, že zdrojom chýb pri prepise z ruštiny do slovenčiny je nedostatočná znalosť prepisových pravidiel a vplyv interferencie. Nedostatočná znalosť prepisových pravidiel sa prejavuje pri priamom prepise z azbuky do latinky /porov. Елизаров, Елисеев v prepise Elizarov, Elisejev namiesto správneho Jelizarov, Jelisejev/, ako aj pri preberaní určitých ruských pomenovaní z češtiny do slovenčiny typu /Šaljapin, Brjanov, Ljubimov a pod., namiesto správneho Šaľapin, Brianov, Ľubimov a pod./.

Vznik a tolerovanie prepisových chýb znižuje celkovú kultúru slovenského spisovného jazyka. Okrem toho nejednotnosť v prepisovaní ruských mien a pomenovaní môže do určitej miery dezorientovať čitateľa v identite mien a v spätnom prepise.

V tejto súvislosti treba poznamenať, že osobitosťou ruskej grafiky je sylabický princíp označovania párových mäkkých a tvrdých spoluhlások a označovania joty v prípadoch, keď sa jota neoznačuje samostatným písmenom po spoluhláskach pred samohláskami, resp. medzi samohláskami,

V uvedenej schéme sa v porovnaní s ostatnými prejotovanými samohláskami nejednotne rieši prepis hláskovej hodnoty ji/ий/ po samohláskach, čím sa čiastočne narúša zachovanie pri prepise prvkov, ktoré majú fonologickú platnosť.

Prepis mien a pomenovaní z ruštiny do slovenčiny sa uskutočňuje prostredníctvom akademickej latinky. To znamená, že 26 ruských písmen sa prepisuje do slovenčiny v súlade s nasledujúcou schémou:

А а = A a	Л л = L l	У у = U u
Б б = B b	М м = M m	Ф ф = F f
В в = V v	Н н = N n	Х х = CH ch
Г г = G g	О о = O o	Ц ц = C c
Д д = D d	П п = P p	Ч ч = Č č
Ж ж = Ž ž	Р р = R r	Ш ш = Š š
З з = Z z	С с = S s	Щ щ = ŠČ šč
Й й = J j	Т т = T t	Ы ы = Y y
К к = K k		Э э = E e

Z tejto schémy vyplýva, že prejotované samohlásky я, ю, ё, е, и nemajú jednoznačný prepis a dve písmená ruskej abecedy ъ, ь nemajú samostatné znenie, a teda ani prepis. Tejto skupine písmen venujú pozornosť aj autori Pravidiel slovenského pravopisu pri formulovaní Hlavných zásad prepisu z azbuky do latinky.

Vypracovanie a vydanie noriem prepisu ruských mien a pomenovaní do slovenčiny významnou mierou prispelo ku konsolidácii v tejto oblasti. Na druhej strane treba vidieť, že v praxi sa tieto zásady v mnohých prípadoch nedodržujú, dokonca ani v najmenej komplikovaných prípadoch. Svedčia o tom také prepisy ako Učenyje zapisky, Poetika sjužeta, Psychologija iskusstva, komsomolci,

vengri, namiesto správneho Učonyje zapiski, Poetika siužeta, Psichologija iskusstva, komsomoľcy, vengry. Rovnako sa v praxi stretáveme s nesprávnou zámenou písmen pri prepise, ktorá porušuje jeho adekvátnosť, napr. Žánry sovietskoj dramaturgii, Alexander Kurliandskij, namiesto správneho Žánry sovetskoj dramaturgiji, Alexandr Kurľandskij, ako je to v súlade s Pravidlami slovenského pravopisu. Podobné prípady vyžadujú, aby sa zásady prepisu neobmedzovali iba na prípady nejednotnosti pri uvádzaných piatich samohláskových písmenách, ale aby stanovili prepis azbuky v celom rozsahu. Na tento problém už poukázali viacerí autori, najmä na stránkach časopisu Ruštinár.

Slovenskí autori zaoberajúci sa touto problematikou sa zhodujú v tom, že zdrojom chýb pri prepise z ruštiny do slovenčiny je nedostatočná znalosť prepisových pravidiel a vplyv interferencie. Nedostatočná znalosť prepisových pravidiel sa prejavuje pri priamom prepise z azbuky do latinky /porov. Елизаров, Елисеев v prepise Elizarov, Elisejev namiesto správneho Jelizarov, Jelisejev/, ako aj pri preberaní určitých ruských pomenovaní z češtiny do slovenčiny typu /Šaljapin, Brjanov, Ljubimov a pod., namiesto správneho Šaľapin, Brianov, Ľubimov a pod./.

Vznik a tolerovanie prepisových chýb znižuje celkovú kultúru slovenského spisovného jazyka. Okrem toho nejednotnosť v prepisovaní ruských mien a pomenovaní môže do určitej miery dezorientovať čitateľa v identite mien a v spätnom prepise.

V tejto súvislosti treba poznamenať, že osobitosťou ruskej grafiky je sylabický princíp označovania párových mäkkých a tvrdých spoluhlások a označovania joty v prípadoch, keď sa jota neoznačuje samostatným písmenom po spoluhláskach pred samohláskami, resp. medzi samohláskami,

ale jediným písmenom implikujúcim jotu a samohlásku, a to na začiatku slova, po spoluhláske pred samohláskou a medzi samohláskami. Vo vzťahu k ruštine sa teda ustálil prepis, v ktorom sa uplatňuje fonologický princíp ruskej grafiky s prihliadnutím na dvojaký význam prejotovaných samohláskových písmen.

Inými slovami, kým prepis do slovenčiny z jazykov, ktoré používajú latinskú abecedu, sa uskutočňuje pôvodným pravopisom /porov. William Shakespeare, Wilhelm Pieck a pod./, vo vzťahu k ruštine tieto relácie sú značne odlišné. Jednou z nich je odlišnosť grafiky a prijatá zásada o uplatňovaní fonologického princípu pri prepise. Avšak tak zásady prepisu, ako aj a najmä prax sú poznamenané tolerovaním niektorých zaužívaných spôsobov prepisu, resp. prekladu typu Peter I., Mikuláš II., Smolný, Tobolsk, buďonovky a pod. Pritom mechanický prepis pomenovaní v podobe buďonovky, Tobolsk, Smolný a pod. nerešpektuje pravidlá ruského pravopisu ako aj fonematické zloženie slova.

Nová Príručka slovenského pravopisu pre školy dopĺňuje pravidlá o prepise mien poznámkou, že osobné mená pochádzajúce z jazyka, ktorý používa inú ako latinskú abecedu, sa prepisujú tak, že sa písmenami slovenskej abecedy vystihuje približne ich výslovnosť. Ako príklad sa uvádza meno Alexander Sergejevič Puškin. Podobná formulácia pravidla je nejednoznačná a zvádza k prekladaniu namiesto prepisovania. Uvedený príklad nevyjadruje približnú výslovnosť slova Александр v ruštine, ale dáva vžitú slovenskú podobu mena.

Hlavné zásady prepisu z azbuky do latinky nie sú ani v Pravidlách ani v Príručke slovenského pravopisu dôsledné v uplatňovaní fonologického princípu pri prepise sa-

mohláskových prejotovaných písmen, najmä nie v ich druhej funkcii, t.j. vo vzťahu k slabike, pri označovaní spojenia spoluhláska + j + samohláska ako aj samohláska + j + i.

Kým na jednej strane spojenia hlásky j so samohláskami /a/, /o/, /u/, /i/ po spoluhláskach /graficky ья, ьё, ью, ьи/ sa transliterujú adekvátnymi spojeniami ja, jo, ju, ji /napr. Севастьянов - Sevasťjanov, Ульянов - Uľjanov, Соловьёв - Solovjov, Рычьев - Ručjov, Ильюшин - Iľjušin, Ильин - Iľjin a pod./, zatiaľ na druhej strane fonematicky analogické spojenia dvoch foném j + e, resp. j + o, j + i /graficky ие, ио / uvedené príručky odporúčajú prepisovať dvojhláskou ie a spojením ii /napr. Дементьев - Dementiev, Арсеньев - Arseniev, Афанасьев - Afanasiev, Юрьев - Ďuriev, Зиновьев - Zinoviev, Полесье - Polesie, Поволжье - Povolžie; отношение - otnošenie, собрание - sobranie, на собрании - na sobranii, академии - akademii a pod./.

Pri takomto prepise hlásky j v spojení so samohláskou /e/ po spoluhláske a so samohláskou /i/ po samohláske sa narúša jej príslušné písomné vyjadrovanie, a tým sa stažuje možnosť spätného transliterovania do pôvodného jazyka. Okrem toho podobný prepis nerešpektuje jednak fonematické zloženie jazyka originálu a jednak pravidlá ruského pravopisu.

Preto v ďalšom dopracovaní pravidiel prepisu bude potrebné stanoviť prepis azbuky v celom rozsahu a zosúladiť pravidlo o prepise spojenia "spoluhláska + mäkký znak + e", resp. "samohláska + samohláska" pri spájaní kmeňa a ohýbacej prípony s prepisom ostatných spojení tohto typu a prepisovať spojenia hlásky j so samohláskou po spoluhláske a medzi samohláskami, teda Sevasťjanov,

Solovjov, Iľjušin, Iľjin a rovnako aj Zinovjev, Dementjev Anatoľjevič, Jurjev, Afanasjev, v otnošeniji, akademiji, na sobraniji.

Funkčne aj foneticky toto spojenie je odôvodnené tým, že vyžaduje artikulačnú a akustickú odlišnosť spoluhláskového elementu od príslušnej samohlásky. A to má spočívať v zvýraznení konsonantického elementu hlásky j.

Jednotnosť transliterácie neprotetickej, ale fonologicky samostatnej hlásky j medzi spoluhláskami a všetkými samohláskami v pravidlách prepisu pomôže v praxi predchádzať najčastejším priestupkom a nezhodám pri transliterácii, ktoré sa spravidla týkajú v najväčšej miere písmen я, ю, ё, е resp. и. Nielen preto, že nejednotný a nesprávny prepis znižuje kultúru reči, ale hlavne z toho dôvodu, že nejednotnosť v prepise ruských slov sťažuje stotožňovanie osôb a objektov.

Literatúra

Cihra, J.: Prepisujeme z azbuky do slovenčiny správne? Ruštinár, 1968, 9;

Гиляревский, Р. С. – Старостин, Б. А.: Иностранные имена и названия в русском тексте, Москва 1964;

Kučerová, E.: O prepise z ruštiny do slovenčiny. Ruštinár, 1971, 4;

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. Bratislava 1962;

Príručka slovenského pravopisu pre školy. Bratislava 1973;

Реформатский, А. А.: Транслитерация русских текстов латинскими буквами, Вопросы языкознания, 1960, 6,с.96-104.

Sabol, J.: O transliterácii a preklade slovenských vlastných mien do ruštiny. Ruštinár, 1973.

Slovotvorná motivovanosť slovnej zásoby v slovenčine

Juraj Furdík

Od čias F. de Saussura sa v jazykovede bežne pracuje s pojmovým protikladom arbitrérnosti a motivovanosti jazykového znaku. V rámci slovnej zásoby sa tento protikład uznáva vo formulácii V. Mathesiusa ako protiklad značkových /nemotivovaných/ a opisných /motivovaných/ slov /porov. o tom Dokulil 1962, s. 103-117/. Kým pri značkových slovách nemožno synchrónne vysvetliť príčinnú súvislosť medzi zvukovou formou slova a jeho významom, opisné slová istými časťami svojej formálnej štruktúry naznačujú svoj význam, resp. aspoň niektoré jeho prvky.

Všeobecne sa rozlišujú tri typy motivácie lexikálnych jednotiek: zvuková /imitatívna/, ktorá vychádza z *napodobňovania mimojazykových zvukov spätých s označovaným* javom /kukučka kuká, kikiriki, chrápať, vrzgať atď./, sémantická /transpozičná/, vzniknutá metaforickým alebo metonymickým prenášaním významu /koza, kôň "druhy telocvičného náradia", kniha "časť zažívacieho ústrojenstva prežúvavcov" a i./ a slovotvorná /tradične, ale nepresne nazývaná aj morfologickou/, založená na morfematicko-sémantickej korešpondencii slov /chodiť - chodník, loď - lodiar, hrať sa - hravý/. Z hľadiska systému v slovnej zásobe je najvýznamnejším typom motivácia slovotvorná. Imitatívna motivácia sa uplatňuje pri pomerne úzkej skupine slov onomatopoického a expresívneho charakteru. Sémantická motivácia je závažným činiteľom pre konštituo-

vanie i vývin významovej štruktúry slov, prejavuje sa však iba na úrovni obsahu, nie je naznačená formálne. Zato slovotvorná motivácia umožňuje, aby sa slovo prostredníctvom svojich morfematických zložiek začlenilo do viac či menej uzavretých, systémovo usporiadaných skupín: slová s rovnakým slovotvorným základom patria do jednej slovotvornej čeľade /chodiť, chodec, chodník, chodníček, prichodiť, príchod, dochádzať, dochádzka atď./, slová s rovnakým slovotvorným formantom, ak spĺňajú isté ďalšie podmienky, patria do jedného slovotvorného typu /liečba, výučba, sejba, maľba, paľba, streľba, plavba a i./.[1] Príslušnosť slovotvorne motivovaného slova do slovotvornej čeľade i do slovotvorného typu je dané práve tak formálne /totožnosťou slovotvorne relevantných morfém/ ako aj významovo /totožnosťou významu, na ktorý príslušné morfémy odkazujú/. To má svoje dôsledky aj pre jazykovú výučbu a pre osvojovanie si slovnej zásoby. Ak sa pri vnímaní nejakého textu percipient stretáva so slovom, ktoré mu bolo predtým neznáme, môže si aspoň zhruba vyvodiť jeho význam z jeho slovotvorných zložiek, ak tie korešpondujú so slovami preňho už známymi; porov. napr. význam málo frekventovaných slov náhodne vybratých z Retrográdneho slovníka slovenčiny /Mistrík 1976/: rozdívať sa, lekvárovník, Sanfrancišťan, zádrapkárstvo, priobločný, karikatúrnosť a i. Ale aj aktívne osvojovanie si lexikálnych jednotiek je uľahčené ich poznávaním na základe slovotvorných vzťahov. Slovotvorná motivácia teda nie je len pojmom užitočným pre jazykovednú teóriu, nie je len závažným systémotvorným faktorom v slovnej zásobe, ale má nezanedbateľný význam aj pri realizácii a percepcii jazykových prejavov.

Pravda, slovotvorná motivácia je zložitý a dynamický jav. Motivovanosť a nemotivovanosť lexikálnych jednotiek sú dva krajné póly, medzi ktorými je rad medzistupňov. Na

jednej strane sú také slová, ktorých lexikálny význam sa úplne kryje s významom jeho slovotvorných zložiek /útlosť, päťkorunák, turčianskoteplický, odvápniť, cedidlo a i./, na druhej strane slová, pri ktorých už len etymologická analýza môže odhaliť ich pôvodnú motiváciu /stôl, strom, koryto a i./; medzi nimi je množstvo slov, v ktorých sú motivačné vzťahy viac či menej zastreté či už na úrovni formy /pondelok, utorok, kostra, otázka, svadba a i./ alebo na úrovni významu /väčšia či menšia odchylnosť lexikálneho významu slova od významu jeho slovotvorných zložiek: stolár, spisovateľ, občan, poklonkovať, srdečný a i./. Toto zastretie motivačných vzťahov môže ísť až tak ďaleko, že lexikálny význam slova je úplne protikladný k významu jeho slovotvorných zložiek. Napr. slovo dobrodruh v súčasnej slovenčine nemá ten význam, ktorý by vyplýval z jeho komponentov /"dobrý druh", porov. veľkomesto "veľké mesto"/, lež význam "pobehaj, podvodník" s pejoratívnym odtieňom.

Táto mnohostrannosť a komplikovanosť motivačných vzťahov bola na príčine tomu, že značná časť lingvistov zachovávala a naďalej zachováva k výskumu slovotvornej motivácie rezervovaný a nedôverčivý postoj, hoci na druhej strane niektorí lingvisti /a v ich stopách aj filozofi/ preceňujú najmä gnozeologickú funkciu slovotvornej motivácie. Ukazuje sa však, že obidve tieto krajnosti sú neoprávnené /diskusiu k problému pozri v našich prácach: Furdík 1976, 1977 a 1978/. Slovotvorná motivácia a jej zmeny sú dôsledkom i hybnou silou vývoja slovnej zásoby ako čiastkového systému jazyka. Nemožno jej pripisovať základné gnozeologické funkcie, akoby ona determinovala jazykové členenie skutočnosti vo vedomí hovoriacich /porov. Furdík 1977 a, s. 7/, ale nemožno ju ani podceňovať ako náhodný, efemérny, prechodný, pre slovnú zásobu nepodstatný jav s odôvodnením, že "směr vývoje ke ztrátě

motivace je vlastní lexikální soustavě jako celku" /Straková 1973, s. 20/. Štatistické výskumy ukázali, že slovotvorne motivované sú predovšetkým tie slová, ktoré majú v textoch nízku frekvenciu /porov. Samborová 1975; Furdík 1976/. Z toho možno usudzovať, že slovotvorná motivovanosť hrá v jazyku úlohu "nosnej informácie", ktorá v málo frekventovaných slovách sprostredkúva "hlavnú informáciu" /termíny pozri u Kráľa 1974/, t.j. rámcovo naznačuje lexikálny význam slova, kým je to potrebné, teda kým sa slovo nezaradí do centrálnej sféry slovnej zásoby, čo sa prejaví aj jeho zvýšenou frekvenciou. V takom prípade sa slovotvorná motivovanosť slova postupne oslabuje, ba môže sa až stratiť, zároveň sa však zvýši jeho motivačná potencia, t.j. schopnosť byť východiskovým výrazom pre tvorenie nových, opäť slovotvorne motivovaných lexikálnych jednotiek. Strata motivovanosti teda postihuje jednotlivé slová, ale celkový stupeň slovotvornej motivovanosti slovnej zásoby zostáva približne konštantný.

Percentuálne zastúpenie slovotvorne motivovaných slov v tom-ktorom jazyku je dané rozvinutosťou jeho slovotvorného systému, tá zasa závisí od typologického charakteru jazyka. V. Skalička /1960, s. 100/ konštatoval, že jazyky s morfologickou stavbou flektívneho typu majú slovotvorný systém konštituovaný na inom princípe, a to aglutinačne. V slovenčine a vo väčšine slovanských jazykov sa táto zákonitosť prejavuje veľmi zreteľne. Slovotvorné formanty - predpony aj prípony - sa pri tvorení slov môžu na seba postupne navrstvovať a vytvárať tak aj niekoľkostupňové odvodeniny: slama - slamený - slamenák - slamenáčik, nový - noviny - novinár - novinárka - novinárkin, hádzať - vyhádzať - vyhadzovať - povyhadzovať. Popri sufixálnom a prefixálnom odvodzovaní sú v slovenčine produktívne aj ďalšie derivačné postupy: konverzia /resp. podľa niektorých lingvistov odvodzovanie prostred-

nictvom paradigmy: letieť → let, zlý → zlo, pekný → pekne, voz → voziť/, prefixálno-sufixálne a prefixálno-konverzné tvorenie /hrob → náhrobok, rok → výročie, presný → spresniť/, analogická slovotvorba /tvorenie slov napodobnením morfematickej štruktúry už existujúcich slov: šička, servírka, dôsledok, úmera a i.; porov. Furdík 1977 b/. Tvorenie slov skladaním je v slovenčine menej produktívne, ale niektoré kompozičné slovotvorné typy sa v súčasnom jazyku aktivovali /porov. Horecký 1977; ide o adjektíva typu technicko-hospodársky, ideovo-výchovný a pod./. A tak slovotvorný systém slovenčiny je dostatočne produktívnym zdrojom ustavičného obnovovania podielu slovotvorne motivovaných slov v slovnej zásobe.

Podľa globálneho odhadu M. Dokulila[2] "o současné češtině lze říci, že více než dvě třetiny její slovní zásoby náleží k typu slovotvorně popisných, motivovaných slov" /op. cit., s. 105/. Výsledky predbežných štatistických sond o výskyte slovotvorne motivovaných slov v slovenčine sa tomuto odhadu značne približujú. Existujúce frekvenčné a retrográdne zachytenie slovnej zásoby spisovnej slovenčiny /Mistrík 1969, 1976/ poskytujú pre takýto kvantitatívny výskum veľmi dobrý podklad. Vybraná vzorka 3000 slov z Retrográdneho slovníka slovenčiny /ďalej RSS/, zhromaždených podľa tabuľky náhodných čísel, dáva takýto čiastkový obraz o stupni slovotvornej motivovanosti slovnej zásoby v súčasnej slovenčine:

Počet skúmaných slov: 3080
Z nich motivovaných: 2007, t.j. 65,16%
nemotivovaných : 1073, t.j. 34,84%

Distribúcia motivovaných slov podľa slovotvorných postupov:

I. Deriváty

Druh	Počet	% z derivátov	% z motiv. slov.	% zo skúmaného súboru
sufixálne	965	57,09	48,03	31,31
prefixálne	481	28,52	24,01	15,64
konverzné	198	11,72	9,87	6,43
prefixálno-sufixálne	31	1,84	1,54	1,00
prefixálno-konverzné	14	0,83	0,70	0,45
Spolu	1689	100,00	84,15	54,83

II. Kompozitá

Druh	Počet	% z kompozít	% z motiv. slov	% zo skúmaného súboru
čisté	294	92,45	14,65	9,55
kombinované[3]	24	7,55	1,20	0,78
Spolu	318	100,00	15,85	10,33

Podľa tohto zistenia, ktoré sa, pravdaže, pri bohatšom materiáli môže modifikovať, zastúpenie slovotvorne motivovaných slov v slovnej zásobe súčasnej spisovnej slovenčiny dosahuje asi 65%, t.j. takmer dve tretiny slovnej zásoby. Hlavný podiel na tom majú slová tvorené odvodzovaním, predovšetkým sufixáciou a prefixáciou /spolu 72% motivovaných slov a vyše 46% všetkých slov/, kým kompozitá tvoria iba niečo vyše 15% súboru motivovaných slov a okolo 10% súboru všetkých slov. Poradie slovotvorných postupov podľa produktivity je teda takéto: 1. sufixácia, 2. prefixácia, 3. kompozícia, 4. konverzia, 5. ostatné

postupy. Vzájomný pomer sufixálnych a prefixálnych odvodení je približne 2:1. To súvisí s funkčnou vyhranenosťou obidvoch postupov: sufixácia je slovotvorný postup využívaný v prvom rade pri tvorení substantív a adjektív, kým prefixácia sa uplatňuje v prevažnej väčšine pri tvorení slovies. Ďalšie postupy sú funkčne obmedzenejšie, tvoria sa nimi motivované slová len v niekoľkých onomaziologických kategóriách /k pojmu pozri Dokulil, op. cit./. Napr. konverzia je produktívnym slovotvorným postupom pri tvorení dejových substantív; v minulosti dosahovala jej produktivita v tejto onomaziologickej kategórii asi 39% /Furdík 1971, s. 41/, dnes podľa zistenia M. Sotáka /1978/ až 47%, zato inde /napr. pri tvorení názvov miesta, činiteľských, konateľských, obyvateľských mien a i./ je periférnym postupom. Uplatnenie kombinovaných slovotvorných postupov pri konštituovaní slovotvorne motivovanej časti slovnej zásoby možno v slovenčine pokladať za okrajové.

V porovnaní s pomerne vysokým percentom slovotvorne motivovaných slov v systéme slovnej zásoby je ich využitie v textoch, v jazykových prejavoch značne nižšie. Je to pochopiteľné, ak uvážime, že základná lexikálna zložka textov spočíva na slovách z jadra slovnej zásoby, ktoré sú väčšinou nemotivované. Ukazuje sa však, že pre texty patriace k jednotlivým funkčným štýlom je typické isté percentuálne rozmedzie vo výskyte slovotvorne motivovaných slov. Výskum vybraných vzoriek z piatich základných štýlových oblastí /pri ich vymedzení sme sa pridržali postupu J. Mistríka vo frekvenčnom slovníku; pozri Mistrík 1969, s. 29/ v rozsahu po 7000 slov /teda spolu 35000 slov/ ukázal takéto percentuálne zastúpenie slovotvorne motivovaných slov:

Štýlová oblasť	Percentuálne zastúpenie motivovaných slov minimum	priemer	maximum
dialógy	13,9	17,74	24,1
poézia	16,0	21,13	27,3
umel.próza	22,8	27,10	29,3
publicistika	26,3	35,22	47,6
náučná próza	31,4	37,45	45,4

Hoci v jednotlivých štýlových oblastiach je vo využití slovotvorne motivovaných slov pomerne značný rozptyl, predsa je z tabuľky viditeľná základná tendencia: postupne sa zvyšujúci priemerný výskyt motivovaných slov od textov hovorového štýlu s najnižším priemerom po texty náučného štýlu, v ktorých sa motivované slová uplatňujú v priemere najvyššie: každé druhé až tretie slovo v takomto texte je slovotvorne motivované. Jednotlivé štýly nie sú v tomto smere homogénne: najmenší rozptyl medzi minimálnym a maximálnym využitím motivovaných slov je v umeleckej próze, najväčší v publicistických textoch. Priemerný výskyt motivovaných slov je najvyšší v tých textoch, v ktorých sa aktivizuje "najmladšia", najaktuálnejšia, zväčša nedávno vytvorená vrstva slovnej zásoby; v tejto vrstve sú, samozrejme, aj najzreteľnejšie motivačné vzťahy.

Sila týchto motivačných vzťahov je taká, že sa jej poddávajú aj lexikálne jednotky pôvodne do týchto vzťahov vôbec nezapojené. Ide najmä o prevzaté slová, ktoré sa najviac uplatňujú práve v náučnom a publicistickom štýle. Prevzaté slová sú pre bežného používateľa jazyka nemotivované, aj keď sa vo východiskovom jazyku chápu ako motivované, porov. napr. slová docent, šofér, dancing, obezlička a i. Pribúdaním lexikálnych internacionalizmov do slovnej zásoby sa síce sčasti znižuje podiel slovotvorne motivovaných lexikálnych jednotiek, na druhej

strane sa však aj internacionalizmy postupne integrujú do slovotvorného systému prijímajúceho jazyka, a tým toto znižovanie vyrovnávajú. Napr. v slovenčine sa okolo slova rádio vytvorila slovotvorná čeľaď zahŕňajúca vyše 60 odvodených a zložených slov /rádiový, rádista, rádiotechnika, rádiouzol, rádiopravovňa, autorádio, gramorádio a i./. Môže dokonca dôjsť k "remotivácii" prevzatého slova tak, že sa k nemu dodatočne pritvorí slovo, ktoré sa potom podľa analógie s inými súvzťažnými dvojicami začne chápať ako východiskové, motivujúce slovo. V úvode k RSS /Mistrík 1976, s. 39/ sa napr. konštatuje veľká slovníková produktívnosť substantív zakončených na -cia /RSS ich zachycuje vyše 2000/. Značná časť z nich sa v slovenčine nedá chápať ako slovotvorne motivovaná, napr. libácia, titubácia, prefácia, relácia, konštelácia atď. Keďže však väčšina substantív na -cia má dejový význam, spätne sa k nim pritvorili a stále pritvárajú slovesá ako základné pomenovania deja: integrácia - integrovať, destilácia - destilovať, distribúcia - distribuovať, devastácia - devastovať atď. Niektoré z takto pritvorených slovies RSS ani nezachycuje, ale v úze sú známe, napr. masturbovať k masturbácia, karbidovať ku karbidácia, segregovať k segregácia, pod. irigovať, inhalovať, extrapolovať atď. Hoci časovo sú slovesá utvorené neskôr ako substantíva /ba možno povedať, že substantíva boli prevzaté a len slovesá boli utvorené slovenskými morfologicko-slovotvornými prostriedkami/, predsa sa slovesá chápu ako motivujúce, primárne a substantíva ako motivované, sekundárne, keďže pri domácich dvojiciach sloveso - dejové substantívum je primárnosť motivujúceho slovesa zreteľná. A tak sa podľa smeru motivácie pri dvojiciach čítať ⟶ čítanie, prechádzať sa ⟶ prechádzka, strieľať ⟶ streľba a pod. rovnako chápe aj smer motivácie pri dvojiciach integrovať ⟶ integrácia,

hospitovať→hospitácia, modernizovať→modernizácia, iluminovať→iluminácia atď. Vďaka takémuto začleňovaniu prevzatých slov do slovotvorných vzťahov v preberajúcom jazyku sa stupeň slovotvornej motivovanosti slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny ani pri intenzívnejšom preberaní slov z iných jazykov v podstate neznižuje.

Problematika slovotvornej motivácie v slovenčine má, pravdaže, oveľa viac dimenzií, než čo sa dalo v tomto príspevku čo i len naznačiť. Napriek doterajším plodným bádaniam mnohé z týchto dimenzií zostávajú ešte nepreskúmané. Ukazuje sa, že pri ich skúmaní bude užitočné využívať najmä kvantitatívne metódy. Tak by sa exaktnejšie ukázal celkový obraz o slovotvornej motivácii ako o jednom z podstatných činiteľov štrukturácie slovnej zásoby.

Poznámky

[1]O termínoch slovotvorný základ, slovotvorný formant, slovotvorná čeľaď, slovotvorný typ pozri Dokulil 1962 a Horecký 1971.

[2]Podľa M. Dokulila chápeme aj pojem motivácie: "O vztahu motivace mezi A a B mluvíme ... tehdy, jde-li nám o to, že existence B je zdůvodnitelné skrze existenci A nebo naopak, popř. že B je vysvětlitelné pomocí A nebo naopak" /op. cit., s. 11/.

[3]Skúmali sme výňatky z diel slovenských autorov, ktoré boli publikované približne v posledných 15 rokoch.

Literatúra

Dokulil, M.: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. 1. vyd. Praha 1962;

Furdík, J.: Zo slovotvorného vývoja slovenčiny. 1. vyd. Bratislava 1971;

Furdík, J.: Čo dáva slovotvorba lexikológii. Slavica Slovaca, 11, 1976, s. 55-62;

Furdík, J.: Metodológia, slovotvorná motivácia a teórie poznania. Jazykovedný časopis, 28, 1977 /a/, s. 3-9;

Furdík, J.: Analogie dérivative et dérivation analogique. In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký. Bratislava 1977 /b/, s. 99-105;

Furdík, J.: K sémantickej a komunikačnej funkcii slovotvornej motivácie. In: Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. Red. B. Havránek et al. Praha 1978 /v tlači/;

Horecký, J.: Slovenské lexikológia. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava 1971;

Horecký, J.: Zložené prídavné mená v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava 1977, s. 131-138;

Král, Á.: Model rečového mechanizmu. 1. vyd. Bratislava 1974;

Mistrík, J.: Frekvencia slov v slovenčine. 1. vyd. Bratislava 1969;

Mistrík, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. 1. vyd. Bratislava 1976;

Skalička, V.: Vývoj jazyka. 1. vyd. Praha 1960;

Sambor, J.: O słownictwie statystycznie rzadkim. Wyd. 1. Warszawa 1975;

Straková, V.: Substantivní derivace /v ruštině a v češtině/. 1. vyd. Praha 1971.

K ideovým prameňom realizmu v slovenskej literatúre

Mikuláš Gašparík

Po veľkej revolučnej poézii štúrovcov, revolučnej v zmysle estetických hodnôt a idejovej priebojnosti, nastalo po revolúcii r. 1848-49 v našom literárnom vývine obdobie istej stagnácie, obdobie "rokov suchoty a nemoty", ako ho nazval v svojich Dejinách literatúry slovenskej Jaroslav Vlček. Vývin realizmu sa u nás po prehratej revolúcii a v dusne Bachovho absolutizmu musel nevyhnutne za svetovou literatúrou oneskoriť.

"Jednako, keď už mŕtvolu položili na pohrebný voz, zjavili sa dva koče s erbmi, koč grófa de Rastaud a barónа de Nucingen, boli však prázdne a išli za pohrebným vozom až na cintorín Père Lachaise". - To je otrasný obraz pohrebu Balzacovho Otca Goriota, ktorý chcel svojim dcéram zabezpečiť pokojný život, to bol zmysel jeho života i hromadenia majetku, a tak sa otcovi Goriotovi odmenili vlastné dcéry, vtedy už grófske a bankárske manželky.

V Balzacovom románe nájdeme všetko, čo priniesol realizmus do literatúry: súčasnosť, skutočný život, spoločenskú realitu, sociálne protiklady v spoločnosti i v obraze prostredia, román ako svedectvo o trpkých plodoch nastupujúcej buržoázie a vývinu kapitalistickej spoločnosti. To bolo r. 1835, päť rokov po parížskej júlovej revolúcii. Avšak aj v zaostalom feudálnom Uhorsku bolo nad čím rozmýšľať. A pokiaľ ide o Slovensko v ňom, boli

tu sociálne fakty, veľká téma realistickej tvorby, ktoré sa ničím neodlišovali od vývinu kapitalizmu v západných krajinách. Bolo tu východoslovenské roľnícke povstanie r. 1831 a blížila sa revolúcia r. 1848-49. Ani prehratá revolúcia nezachránila feudalizmus a sociálne choroby, a útlak rodiacej sa kapitalistickej spoločnosti videli už mladí štúrovci. Sú tu verše Andreja Sládkoviča:

Kapitalista bohatý
každému sa milo smeje,
za vlasť chcel by život dáti,
nad chudobným slzy leje,
na úroky dá, čím vládne,
ale tridsať od sto kradne ...!

To bolo r. 1844 a o dva roky neskôr tu už máme celkom prozaické svedectvo o stave spoločnosti zo životopisu Jána Pelárika od Jána Bobulu: "Roku 1846 v dobe panovania hladu obracal Zarzetzky /slovenský fabrikant v Budapešti/ pozornosť na biednych do Pešti došlých ľudí slovenských. Najviac ich prichodilo z Oravy a chudobné matky prosievali dobrých ľudí o prevzatie im dietok. Zámožnejší meštania, zvlášť takí, ktorí nemali žiadnych detí, brali si čo odrastlejšie a krajšie dietky za svoje po jednom, po dvoch. Náš Zarzetzky to ale inác robil. On si vyšiel k Dunaju a rad radom skupoval deti od matiek po 2-3 zlatých a dal im ešte okrem toho peniaze, aby sa mohli domov dostať. Keď ho zhliadli ísť, už bola radosť - neskôr ani z domu nechodil, lež do domu mu donášali deti. Takýmto spôsobom on vyše tristo detí naskupoval, pre ktoré dal miestnosť pripraviť a odchovával ich. K menším postavil opatrovnice, odrastlejšie upotreboval k dorábaniu škatuliek pre zápalky ..." Ako vidno, mladý slovenský buržoa /J. Bobula bol staviteľ/ si ešte r. 1869 pochvaľuje takúto "ľudomilnú" činnosť slovenského fabrikanta v Pešti.

Celkom inak videl situáciu v revolučných rokoch 1848-49 G. K. Zechenter-Laskomerský vo Viedni: "Večer zapaľujú lúče, hrúzopekný pohľad! Na tých kamenných hrbach ozbrojení robotníci s rovno vybitými rýľmi, aby mohli lepšie ťať, žiakom, národnej stráži a meštanom ruky stiskajú a znovu sľubujú nič nadarmo nehubiť a poriadne sa držať, čo veru aj na podivenie držali. Už týchto ľudí, pokým živý budem, nezabudnem, lebo tú morálnosť, ten cit statočnosti, čo tí ľudia majú, je do zázraku na najvyšší posmech tým, čo týchto statočných robotníkov len cez plece obzerali, držiac ich za bagateľ. Viacej ja verím takejto ruke, čo keď moju stiskne, zubami zaškrípem, ako tým dvojkožatým rukavičkovým, čo ti ledva malý prst podá, aby sa nezafúľal, fi donc!, ledva sa obrátil už zlyhal." Aj na dvere slabšie vyvinutej slovenskej spoločnosti strmo klopala sociálna problematika, sociálne konflikty a na vrchole realizmu ustupuje legendárna postava Jánošíka, typického romantického hrdinu, vytráca sa ľudová slovesnosť a idealizované postavy Detvanov, začína sa revolučná poézia Sládkovičova a Kráľova, sýtená ideami občianskej rovnoprávnosti a sociálnej spravodlivosti. Veľmi presne charakterizoval túto zmenu v ideovej náplni štúrovskej poézie Jozef Miloslav Hurban: "Literatúra slovenská síce nemohla od r. 1848 veľkých pokrokov urobiť, keď činnejší duchovia slovenskí činnosť svoju za blaho národa slovenského celkom na inšie pole ako literárne preniesli ... Len púha teda forma bola preinačená národných duchov a ich činnosti, keď ustúpiac z poľa literatúry na inšie polia úkol svoj preniesli. Výsledky úkonov, prác a obetí, miesto literárne zastupujúcich, stali sa politikou, junáctvom a vpletli sa tak dobre a vari platnejšie ešte, ako i literatúra, do histórie a života národa slovenského."

Revolúcia zjavne skrátila vzdialenosť medzi skutoč-

nosťou a jej umeleckým obrazom, a to je druhá príznačná črta realistickej umeleckej tvorby, poznačená je v slovenskom literárnom vývine koexistenciou romantizmu a začínajúceho realizmu podobne ako v iných európskych literatúrach.

Tento pozitívny vývin, ako sme už spomínanali, zahatala porážka revolúcie a Bachov absolutizmus. Pomaléí rast realistickej umeleckej tvorby mal však aj iné príčiny. Štúrovský "kŕdeľ sokolov" sa po revolúcii zmenil na "osamelých havranov", "každý svojou pošiel stranou, hnaný žitia nevôľou", ako melancholicky, ale veľmi pravdivo zanôtil v Piesni A. Sládkovič. Bola tu štátna a cirkevná mašinéria, ktorá sa dôkladne starala o to, aby slovenských národovcov roztrúsila po celom Uhorsku, prekladala ich do neslovenského prostredia, snažila sa ich čo najviac izolovať. Ale situácia priam paradoxná: Ľudovít Štúr a Jozef Miloslav Hurban, vedúce postavy novodobých slovenských dejín, sa po revolúcii jednoznačne postavili proti maďarskému politickému liberalizmu, hoci sami pomáhali búrať feudálne ujarmenie. Ako to jasnozrivo vidí Ľudovít Štúr: "Francúzsky burgeois, nadobudnúc si konštitúciou politické práva, či pod kráľovstvom či pod republikou, nedbá o ľud na malých, rozdrobených živnostiach stenčený a schudobnelý, nedbá o státisíce sem i tam po krajine bez domu, bez role sa túlajúcich a najmä v Paríži nahromadených chudobných, ostatne poctivých robotníkov, a tresce ich, keby si čačo popraviť chceli, nemilosrdne, ukrutne; anglický fabrikant díva sa ľahostajne, ako sa od božieho rána do hlbokej noci za malý plat moria a trýznia v jeho dielňach robotníci, chlapi i ženy, odrastlí i deti, silnejší i slabí, sám žije si nádherne, a keď z robotníkov alebo z domácich služobníkov dakto ochorie, zaraz ho vystrčí von z domu, bo vtedy pánovi žiadneho úžitku neprináša ... Nie je odchodný nemecký libe-

rálny a racionálny bürger. A či bol maďarský liberalizmus lepší? Či nie je isté, že tí, čo za slobodu z plných hrdiel kričiavali, biedny, skľúčený ľud najhoršie tískali a drávali? ... ten rozbúchaný po krajine liberalisto, ... čo o liberalizme, maďarizme toľko do sveta natáral, ... biednemu chudobnému ľudu na svojich statkoch v rozsiahlych svojich horách a hájoch i tie mizerné lieskovce zbierať zabránil a za to ľud trhať, kmásať, pokutovať dovolil i sám vysokým svojím hnevom na nich sa vyrútil. A suché drevo v horách nechže radšej na kopy hnije, ležby si chudobný, živnosť nemajúci človek ho zozbieral a chudobná vdova so svojimi sirotami sa pri ňom ohriala. A čože v národnom ohľade? Či rozkričaní liberalisti najviacej nepracovali o smrť duchovnú druhých národov, a či títo stelesnení ľudomili v pohyboch najnovších neboli naši najväčší krvostrebci, kati prostých, najnevinnejších ľudí a útlej mládeže ...?"

Feudalizmus padol, politický liberalizmus sme odmietali, zostalo nám Slovanstvo a svet budúcnosti ... Zárodok revolučnej štúrovskej poézie nedozrel v sýty kvet umeleckého realizmu ... Začali sny o veľkom Slovanstve, nádeje v návrat zemianstva - suchej ratolesti do národného života a z ľudovej piesne, ktorá dala orlie krídla štúrovským básnikom, ostala iba viera, že dobro musí zvíťaziť nad zlom ...

Veľký demokrat Ľudovít Štúr vzdychá po revolúcii z modranského policajného zátišia: Smutná je duša moja až k hrobu ... Janko Kráľ, "vyvolávateľ revolúcie dvoma holými päsťami", ako ho nazval Štefan Krčméry, začudovaný nad takým svetom, sa pýta sám seba:

Načo som ja na tento svet
medzi mŕtvych živý prišiel?

V prvom desaťročí po revolúcii nastalo akési umŕtvenie národného a literárneho života, hľadali sa nové or-

ganizačné možnosti, spájanie izolovaných jednotlivcov, skúmali sa možnosti nového programu. A tu prichádza k zaujímavému zjavu: okrem doznievania romantizmu, máme na mysli také diela, ako Slédkovičov Detvan a Bottova Smrť Jánošíkova, umelecká tvorba sa uberá smerom postromantického epigónskeho sentimentalizmu, sociálna problematika sa vytráca z ideovo-tematických plánov umeleckých diel, presúva sa do publicistiky alebo dostáva podobu veršovaných klapancií. Taký bol v skutočnosti stav až do 60-ych rokov minulého storočia. Zaujímavá je pritom Bottova Smrť Jánošíkova. Ak je na Slédkovičovom Detvanovi zrejmé, že ide o skladbu spred revolúcie, Bottov Jánošík s typickým hrdinom romantického razenia nesie aj zreteľné stopy dusna bachovského absolutizmu: krajina je "jak vprostred cmitera, ... hmlisté, pošmúrne nebo nad Tatrou, Dunajom, tak je ďáko otupno tým slovenským krajom, jak zakliatou krajinou..." Rok 1862 je koniec veľkej štúrovskej poézie, Bottova Smrť Jánošíkova je jej vyvrcholením. Ono štúrovské spojenie ducha a predmetnosťou dostalo po revolúcii veľkú trhlinu a prerušenie kontaktu s novou skutočnosťou znamenalo aj narastanie epigónskej postromantickej literatúry, do poézie preniká fráza a triáda boh-cirkev-národ, do prózy sentimentálny hrdina-martýr veľkých fráz a nijakých činov, v dramatickej tvorbe sa hľadá východisko vo folklóre /Ormisov Mataj/.

Roky suchoty a nemoty - nie celkom! Život predsa len nemožno zastaviť, a prví sa ozvali dvaja vynikajúci predstavitelia slovenského národného života: mladý Ján Palárik, a ako vždy - Jozef Miloslav Hurban. Prvý zhromaždil okolo seba svojich vrstovníkov i staršiu generáciu a v cirkevnej tlači /Cyril a Metod, Katolícke noviny/ nastolil požiadavku parcelácie cirkevných veľkostatkov, industrializácie Slovenska a demokratizácie vzdelania,

prístupného na štátne útraty pre všetkých občanov. Pravda, on i jeho priatelia skončili v cirkevnom väzení. To bol zjavný útok proti najväčšej opore Bachovho absolutizmu a doznievajúceho feudalizmu - proti cirkevnej hierarchii. Jozef Miloslav Hurban vo svojich vynikajúcich Slovenských pohľadoch dopovedáva národný a literárny program Štúrovej generácie a v bystrej štúdii Slovensko a jeho život literárny /dokončenej v porevolučných SP r. 1851/ položil základy novodobej slovenskej literárnej histórie.

Ale je zaujímavé, ako pociťuje tvorivý umelec novú situáciu. Ľudovít Kubáni píše r. 1852 Pavlovi Dobšinskému: "Darmo sa namáhať na čosi, keď nemáš vo vačkoch tisíce. Darmo chceš život tvoriť, čo by si aj tvorivého ducha mal, keď, keď hlinu nemáš, do ktorej by si život vdýchnuť chcel. Ale čo hovorím, veď hlina na slovenskom národe maže, ale je to hlina prchká, z tej neutvoríš, neulepíš nikdy antickú postavu, iba až karikatúru, ba ani to nie, veď keď ju len dovedna lepiť chceš, sama od seba sa rozpadáva." O tejto biede nerozvitého národného a spoločenského života pod krutým národným, ale i sociálnym útlakom hovorili mnohí slovenskí spisovatelia, aj Hviezdoslav a Kukučín, čelní predstavitelia realizmu v slovenskej literatúre. Na šťastie, nikto z nich, Kubánim počínajúc, vo svojej umeleckej tvorbe tejto skutočnosti nepodliehal. Kubániho list však signalizuje čosi nového: bolo treba skúmať novú predmetnosť, sociálne fakty buržoáznej spoločnosti, podrobiť dôkladnej analýze nové fakty slovenského národného života, hľadať nového hrdinu, lebo - ako vieme - nový literárny prúd začína veľmi často aj príchodom nového hrdinu. Realizmus zatláča nacionálnu problematiku do úzadia, v ideovotematickom pláne sa na prvé miesto dostáva sociálna problematika, sociálne konflikty. Svedčí o Kubániho talente, že s týmito problémami prišiel už r. 1860 vo svojej poviedke Mendík. Ňou

sa dostal do slovenskej literatúry nový hrdina - mäsiar-úžerník, zlodej s príznačným menom Volovec. A nielen on, je tu i biedna sirota-mendík Martin Klipták a sociálnu rozpornosť novej spoločnosti výrazne reprezentuje aj učiteľ Šípik. To už nie je rečniaca figúra s nacionálnym gestom a frázou, to je živý človek, ktorý sa dostal do ťažkého vnútorného konfliktu: na jednej strane sa teší, že sa konečne bude môcť nasýtiť mäsom s príchodom Volovca do rodiny, na druhej strane si uvedomuje, že kupčí so svojou dcérou horšie ako Volovec s dobytkom. A dva roky pred Kubánim prichádza do slovenskej literatúry Ján Palárik veselohrou Incognito r. 1858, pokračuje po Jánovi Chalupkovi v tradičnej téme kocúrkovstva, výsmechu malomeštiactva a feudálnych prežitkov. To je už literatúra o živej skutočnosti bez nacionálneho martýrstva a slovanského mysticizmu.

V porevolučných rokoch predbiehal v tomto smere všetkých súčasníkov Jonáš Záborský. Vo svojej Múdrosti života už r. 1853 upozorňuje: "Každý chce mať preveliké dóchodky, aby premnohým potrebám svojim zadosťučiniť mohol. A na čie to potom plece padá? Na plece úbohej, v potu tvári pracujúcej triedy, z ktorej mozoľov naposlednyy všetko vystať musí." R. 1858 napísal Záborský duchovný epos Vstúpenie Krista do raja; líči v ňom vývinové etapy ľudskej spoločnosti, poznačené vojnami, sociálnymi konfliktmi. Avšak Záborského racionalizmus a kriticizmus, ktorý mal taký veľký vplyv na vývin realizmu v našej literatúre, sa odráža aj v duchovnom epose pri pohľade na vývin kapitalistickej spoločnosti. Konštatuje tu, že s rozvojom priemyselnej výroby ide v kapitalistickej spoločnosti ruka v ruke "nakopenie v nemnohých rukách kapitálov", ktoré má za následok zbedačovanie remeselníkov, celých rodín, ba celých národov. Záborského prenikavému pohľadu neušlo, že veľké vynálezy, ako parostroj, želez-

nice, telegraf na jednej strane skrátili vzdialenosti medzi mestami, krajinami, štátmi, svetadielmi, roky skrátili na mesiace a mesiace na dni, ale na druhej strane narastajúci kapitalizmus rozdelil národy a štáty na vykorisťujúce a vykorisťované, na tie, čo takmer zadarmo dodávajú suroviny, a priemyselné, ktoré spracovaním týchto surovín rýchlo bohatnú. Ale okrem vykorisťovania ako nevyhnutného zjavu kapitalistického vývinu je tu aj hrozba vojny.

V poézii sa sociálna problematika dostáva kdesi na perifériu, objavuje sa vo veršovačkách, ale téma tu je. V almanachu Tatran na rok 1861 sa objavuje veršovačka Jána Drahotína Makovického s príznačným názvom Robotníci:

Prečo ozaj len mozoliť,
nám za podiel býva?
Často nieto čím posoliť,
núdza na nás kýva.
Z roka na rok kopať rieky,
pole iným zrábať,
drviť skáľa, hľadať lieky,
po svete sa tárať!

V Paulínyho Sokole r. 1862 sa objavuje Grajchmanova ponáška na ľudovú pieseň pod názvom Trávnica:

Žala trávu, žala, šumne si spievala,
až sa jej dolina v diaľke rozliehala.
Vy, páni veľmoži, za čo vám robíme?
Či za tú čiernu zem, po ktorej chodíme?

Neduhy buržoáznej spoločnosti, sociálna nerovnosť a útlak začínajú klopať aj na dvere slovenských časopisov a prenikajú i do literárnych diel. Aj v konzervatívnych slovenských časopisoch sa častejšie hovorí a píše o komunizme, o socializme, o sociálnom útlaku. V časopise slovenskej opozície Slovenské noviny sa dokonca takto

ednoznačne hovorí o sociálnej otázke a robotníkoch: Robotník je otrokom kapitálu. Proti tomu musí sa tiež ›racovať, ako aj za to, aby spoločnosť ľudská uznala, že ıe robotník človek ako iný, že nikto nie je väčším pánom ıež on, bo on na iné triedy spoločnosti ľudskej musí lrieť."

Vznik opozičnej Novej školy slovenskej r. 1868 bol iba logickým dôsledkom spoločenskej a politickej diferenciácie v tomto období. Okrem revízie národného programu prichádza aj k revízii národnej literatúry a k novým koncepciám. Priekopníkmi realizmu sa stávajú "národní hriešnici" a vývin zakončuje nástup generácie napredistov r. 1871 na čele s Kolomanom Banšellom a P. O. Hviezdoslavom, čo je v podstate prvý nástup realizmu v slovenskej literatúre. Jozef Karol Viktorin sa usiluje o užšie kontakty slovenského spisovateľa so svetovou literatúrou a filozofiou, a to i s takými filozofmi, ako bol Voltaire a Feuerbach, Palárik odmieta zastaranú koncepciu slovanskej vzájomnosti orientovanej na cárske Rusko a spolu s Kubínim žiadajú obraz vnútorného života literárneho hrdinu, psychologické zdôvodnenie jeho vášní a konania, Záborského negatívny obraz zemianstva v Najdúchovi a Jurátovi dostal neskôr definitívnu podobu v Kukučínovom Adušovi Domanickom, Záborského racionalizmus a kriticizmus, Zechenterov humor definitívne rozbíjajú postromantickú epigónsku literatúru, Palárikova dramatická tvorba je umeleckou polemikou s konzervatívnou slovenskou inteligenciou a snahou o odteologizovanie slovenskej literatúry. Aj do slovenskej literatúry vstupuje nový hrdina: drotár, mendík, sobášny podvodník, úžerník. Najpresvedčivejším dôkazom úsilia o užší kontakt literatúry so súčasnosťou, skutočným životom, je nebývalý rozkvet dramatickej tvorby.

Nastáva teda aj v slovenskej literatúre nové spojenie ducha s predmetnosťou, spisovateľ je zasa tlmočníkom

problémov a konfliktov novej spoločnosti. V poézii K. Banšella a P. O. Hviezdoslava rezonujú naplno biedy spoločnosti a túžba po sociálnej spravodlivosti ako typické príznaky umeleckého stvárňovania skutočnosti v literatúre realizmu.

O výchove vedeckých pracovníkov a o vedeckých hodnostiach

Ján Horecký

I. Vedecné hodnosti

V Československej socialistickej republike jestvujú v súčasnosti tri paralelné sústavy hodnotenia a označovania pracovníkov vo vede a výskume.

1. Vedecko-pedagogické hodnosti

Na vysokých školách majú už dlhú tradíciu dve vedecko-pedagogické hodnosti: docent a profesor. Na dosiahnutie vedecko-pedagogickej hodnosti docenta /obyčajne s vymedzením odboru, napr. docent pre odbor slovenského jazyka/ sa vyžaduje vypracovať a predložiť habilitačnú prácu a prejsť habilitačným konaním pred vedeckou radou príslušnej fakulty. Na habilitačnom konaní habilitant predloží a obhajuje svoju vedeckú prácu, dvaja posudzovatelia predložia svoje posudky o tejto práci. Obdobné konanie sa vyžaduje aj pre dosiahnutie vedecko-pedagogickej hodnosti profesora /s vymedzením odboru, napr. profesor všeobecnej jazykovedy/. V obidvoch prípadoch sa na dovršenie aktu vyžaduje vymenovanie: docenta vymenúva minister školstva, profesora prezident republiky. V istom období sa rozlišovali dva stupne profesúry: mimoriadny profesor a riadny profesor.

2. Vedecké hodnosti

Nezávisle od vedecko-pedagogických hodností je v ČSSR zavedený dvojstupňový systém vedeckých hodností

pre vedeckých pracovníkov: vedecká hodnosť kandidáta vied /sprvu aj s označením odboru: kandidát filologických vied/ a doktora vied /doktora filologických vied/.

Vedecká hodnosť kandidáta vied vyjadruje spôsobilosť na tvorivú vedeckú prácu preukázanú riešením vedeckej alebo vedecko-výskumnej úlohy, ktorou pracovník osvedčil, že ovláda vedecké metódy, má hlboké teoretické vedomosti a priniesol nové poznatky.

Vedecká hodnosť doktora vied vyjadruje zvlášť vysokú vedeckú kvalifikáciu preukázanú vytvorením závažných vedecky originálnych prác dôležitých pre rozvoj bádania v určitom vednom odbore alebo pre spoločenskú prax a charakterizujúcich vyhranenú vedeckú osobnosť.

Vedeckú hodnosť kandidáta vied udeľuje vedecká rada fakulty vysokej školy alebo vedecké kolégium Akadémie po úspešnej verejnej obhajobe kandidátskej dizertačnej práce; vedeckú hodnosť doktora vied udeľuje vedecká rada vysokej školy alebo predsedníctvo SAV, resp. prezídium ČSAV po úspešnej verejnej obhajobe doktorskej dizertačnej práce. Podmienkou pre obhajobu kandidátskej dizertácie je úspešné vykonanie kandidátskych skúšok, ale v istých prípadoch môže príslušný orgán povoliť obhajobu bez vykonania kandidátskych skúšok /obhajoba verejnou rozpravou/ vynikajúcim pracovníkom, ktorí sú schopní obhájiť spoločenský význam svojich vedeckých prác.

Na vykonávanie obhajob je vytvorená sústava obhajobných komisií podľa jednotlivých vedných odborov, pričom komisie pre obhajoby kandidátskych dizertačných prác sú spravidla spoločné pre vysokoškolské i akademické pracoviská v SSR, komisie pre obhajoby doktorských dizertačných prác sú zásadne celoštátne /s výnimkou komisií pre slovenský jazyk, český jazyk, slovenskú literatúru a českú literatúru.

Pre jazykovedu jestvujú tieto obhajobné komisie:

Komisie pre obhajoby kandidátskych dizertačných prác /spoločné pre Vedecké kolégium jazykovedy a vedy o literatúre a umení a Filozofickú fakultu UK/: všeobecná jazykoveda, slovenský jazyk, slovanské jazyky.

Komisie pre obhajoby doktorských dizertačných prác: všeobecná jazykoveda /celoštátna/, slovenský jazyk /slovenská, v ČSR je paralelná komisia pre český jazyk/, slovanské jazyky, germánske jazyky.

V prípade potreby môže príslušný orgán /vedecké kolégium, vedecká rada, Slovenská komisia pre vedecké hodnosti/ zriadiť komisiu ad hoc. Býva to v odboroch, kde sa predpokladá menší počet obhajob.

Pre členstvo v obhajobnej komisii platia isté kvalifikačné podmienky. V komisii pre obhajoby doktorských dizertačných prác, ktorá je najmenej deväťčlenná, môžu byť členmi doktori vied, profesori alebo vedeckí pracovníci I. kvalifikačného stupňa; výnimočne odborníci z praxe bez uvedených kvalifikačných predpokladov. V komisii pre obhajoby kandidátskych dizertačných prác musia byť aspoň traja členovia s uvedenou kvalifikáciou.

Pre vykonávanie kandidátskych skúšok /ako podmienky pre pripustenie na obhajobu/ sa zriaďujú skúšobné komisie na školiacich pracoviskách. Predsedom komisie je vedúci školiaceho pracoviska, jedným členom komisie je školiteľ, pričom aspoň jeden člen komisie musí mať predpísanú kvalifikáciu /profesor, doktor vied, I. kvalifikačný stupeň/. Skúška má tri časti: odbornú skúšku, skúšku z marxizmu-leninizmu a skúšku z jazykov. Školiteľ je aj členom komisie pre marxizmus-leninizmus a pre jazyky /záväzný je ruský jazyk a ďalší svetový jazyk/.

3. Vedecké kvalifikačné stupne

Popri dvoch stupňoch vedeckých hodností jestvuje

SSR hodnotenie tvorivej spôsobilosti vedeckých pracovov pomocou vedeckých kvalifikačných stupňov.

Základné tvorivé spôsobilosť sa hodnotí vedeckým kvalifikačným stupňom IIb, ktorý získava vedecký pracovník udelením vedeckej hodnosti /prakticky vedeckej hodnosti kandidáta vied/. Vyššiu tvorivú spôsobilosť vyjadrujú vedecké kvalifikačné stupne IIa a I.

Vedecký kvalifikačný stupeň IIa sa priznáva vedeckým pracovníkom, ktorí prakticky preukazujú schopnosť samostatne riešiť vedecké úlohy, a to zásadne novým, netradičným spôsobom, hodnotiť spoločenskú použiteľnosť výsledkov riešenia, napomáhať ich využitie a zverejňovať výsledky riešenia v písomnej forme alebo v podobe realizovaných technických a iných prác.

Vedecký kvalifikačný stupeň I sa priznáva vedeckým pracovníkom, ktorí vytvorili teoreticky a aplikačne ucelený súbor vedeckých prác, ktorými výrazne ovplyvňujú pokrok vedy a spoločenskej praxe, zaujímajú vedúce postavenie v rozvoji vedného odboru a vychovávajú ďalších tvorivých pracovníkov.

Uvedené kvalifikačné stupne priznáva na území ČSSR Komisia ČSAV pre posudzovanie vedeckej kvalifikácie, na území SSR paralelná komisia SAV.

Napokon treba ešte spomenúť nomenklatúru funkcií vo vedeckých ústavoch ČSAV a SAV. Tu sa rozlišuje vedecký asistent /po skončení ašpirantúry, ale pred udelením vedeckej hodnosti/, vedecký pracovník III, II a I, samostatný vedecký pracovník II a I a vedúci vedecký pracovník CSc. a vedúci vedecký pracovník DrSc.

Vzájomný vzťah medzi uvedenými štyrmi typmi rozličných vedeckých stupňov možno vyjadriť touto tabuľkou:

funkcia	vedecká hodnosť	kvalifikačný stupeň	vedecko-pedagogická hod.
vedecký asistent			
vedecký pracovník III-I	CSc.	IIb	
samostatný vedecký pracovník II-I	CSc.	IIa	docent
vedúci vedecký pracovník	CSc.	IIa	docent/profesor
	DrSc.	I	profesor

Porovnanie je len približné, nevychádza z právnych noriem, ale iba z praxe v SAV.

II. Výchova vedeckých pracovníkov

1. Vedecká ašpirantúra

Výchova vedeckých pracovníkov sa začína na vysokých školách. Tu na mnohých smeroch jestvuje popri učiteľskom štúdiu aj jednopredmetové odborné štúdium, orientované na výchovu budúcich vedeckých pracovníkov. Hlavná váha vo výchove však je v systéme vedeckej ašpirantúry. Základnými zložkami tejto výchovy sú školiace pracoviská a na nich odborníci - školitelia.

V priebehu vedeckej výchovy, ktorá trvá spravidla tri roky, osvojuje si ašpirant metódy vedeckej práce, metódy uplatňovania vedeckých výsledkov v spoločenskej praxi, prehlbuje si poznatky zo svojho odboru i z príbuzných odborov, zdokonaľuje si ovládanie marxizmu-leninizmu a jazykov, vykonáva predpísané skúšky, rieši vybranú výskumnú úlohu a výsledky riešenia spracúva vo forme záverečnej vedeckej práce - kandidátskej dizertačnej práce. Počas ašpirantúry sa ašpirant oboznamuje aj s prácou vedeckých oddelení školiaceho pracoviska, zúčastňuje sa na seminároch a diskusiách na tomto pracovisku.

Popri internej ašpirantúre, počas ktorej ašpirant

dostáva štipendium od svojho materského, resp. školiaceho pracoviska, jestvuje ešte účelová a externá ašpirantúra. Účelový vedecký ašpirant spracúva na školiacom pracovisku výskumnú tému pre účely svojho materského pracoviska Táto téma sa volí tak, aby bola súčasťou plánu rozvoja vedy a techniky materského pracoviska, alebo aby naň nadväzovala a má vyhovovať perspektívnym úlohám materského pracoviska.

Pri externej vedeckej ašpirantúre ašpirant ostáva v pracovnom zväzku so svojím /materským/ pracoviskom, ale toto pracovisko mu je povinné umožniť potrebný študijný pobyt na školiacom pracovisku. Napokon ešte jestvuje vedecká ašpirantúra pracovníkov vedeckých pracovísk. Títo ašpiranti plnia svoje riadne úlohy na školiacom pracovisku, ktoré je súčasne ich vlastným pracoviskom, a poprí tom sa pripravujú na skúšky a píšu kandidátsku dizertačnú prácu.

2. Študijný pobyt

V rámci prípravy na vedeckú ašpirantúru /spravidla internú/ možno prijať uchádzača na školiace pracovisko na trojročný až štvorročný študijný pobyt. Počas tohto pobytu sa účastník má oboznámiť s vedeckou prácou v danom odbore a školiace pracovisko má získať lepšie možnosti na posúdenie uchádzačových predpokladov pre ašpirantúru. Výhody študijného pobytu môžu využiť aj externí vedeckí ašpiranti a ašpiranti pracovníci školiacich pracovísk.

Zavŕšením ašpirantúry, obhájením kandidátskej dizertačnej práce a udelením vedeckej hodnosti kandidáta vied sa starostlivosť o výchovu vedeckých pracovníkov nekončí.

3. Ďalšie zvyšovanie kvalifikácie

Zákonom o výchove nových vedeckých pracovníkov a o ďalšom zvyšovaní kvalifikácie vedeckých pracovníkov 39/1977/ sa ustanovuje, že ďalšie zvyšovanie kvalifiká-

cie patrí k základným povinnostiam vedeckých pracovníkov i organizácií, v ktorých pracujú. Výsledkom zvyšovania kvalifikácie má byť zvýšenie tvorivej spôsobilosti, ktorá sa sústavne hodnotí.

Základným organizačným prvkom ďalšieho zvyšovania kvalifikácie sú plány osobného rozvoja. Plán osobného rozvoja vedeckého pracovníka vychádza zo súčasných i perspektívnych potrieb a úloh pracoviska, zo zaradenia vedeckého pracovníka v pracovnom procese a zo záverov jeho periodických atestácií, určuje program komplexne chápaného odborného rastu vedeckého pracovníka. Cieľom je príprava na získanie vedeckého kvalifikačného stupňa.

Príprava na získanie vedeckého kvalifikačného stupňa IIa spočíva najmä v získavaní teoretických i praktických vedomostí potrebných na samostatné riešenie vedeckých problémov pri zavádzaní výsledkov riešených úloh do praxe, v osvojovaní schopností zverejňovať a obhajovať vlastné výsledky.

Príprava na získanie vedeckého kvalifikačného stupňa I spočíva najmä v plánovitom ukladaní úloh mimoriadne náročných na pohotové a všestranné uplatnenie tvorivých schopností, v samostatnom štúdiu a v organizovaných diskusiách o problémoch, ktoré rieši. Do štúdia sa zaraďujú aj otázky politického, ekonomického a sociálneho rozvoja spoločnosti.

Plnenie plánov osobného rozvoja kontrolujú atestačné komisie periodickými atestáciami. Atestačné komisie sú zriadené pri každom vedeckom pracovisku, ktoré je začlenené do vedecko-výskumnej základne. Atestačné komisie majú najmenej päť členov, z toho aspoň dvaja musia mať kvalifikáciu doktor vied, profesor alebo vedecký pracovník kvalif. stupňa I, ďalej v nej musí byť pracovník z príbuznej vedeckej organizácie a z realizačnej praxe.

Závery atestačnej komisie majú povahu odporúčania pre vedúceho organizácie. Musia zhodnotiť tvorivú spôsobilosť vedeckého pracovníka, vyjadriť stanovisko k doterajšiemu kvalifikačnému stupňu a určiť termín ďalšej atestácie.

Ako vidieť z krátkeho výkladu, výchova vedeckých pracovníkov po skončení vysokoškolského štúdia tvorí uzavretý cyklus: študijný pobyt - vedecká ašpirantúra - ďalšie zvyšovanie vedeckej kvalifikácie. Končí sa dosiahnutím kvalifikačného stupňa I, resp. vedeckou hodnosťou DrSc. Úsilie o vybudovanie kvalitnej vedecko-výskumnej základne je prejavom starostlivosti socialistického zriadenia o vedecký výskum.

Literatúra

Zákon č. 39/1977 Zb. z 29. júna 1977 o výchove nových vedeckých pracovníkov a o ďalšom zvyšovaní kvalifikácie vedeckých pracovníkov.

Vyhláška č. 53/1977 Zb. Československej akadémie vied z 9. septembra 1977 o výchove nových vedeckých pracovníkov a o študijných pobytoch.

Vyhláška č. 54/1977 Zb. Československej akadémie vied z 9. septembra 1977, ktorou sa upravujú niektoré podrobnosti o pracovnoprávnych vzťahoch účastníkov vedeckej výchovy a študijných pobytov a o poskytovaní štipendií.

Vyhláška č. 55/1977 Československej akadémie vied z 9. septembra 1977 o ďalšom zvyšovaní kvalifikácie a o hodnotení tvorivej spôsobilosti vedeckých pracovníkov.

Zákon č. 53/1954 Zb. o udeľovaní vedeckých hodností a o Štátnej komisii pre vedecké hodnosti.

Vyhláška č. 64/1977 Zb. Českej komisie pre vedecké hodnosti z 8. septembra 1977 o konaní pri udeľovaní vedeckých hodností.

Samo Czambel ako jazykovedec

Eugen Jóna

S. Czambel literárne začal pracovať ako beletrista a publicista. Zaujímal sa o dejiny literatúry a jazyka, o súveký spisovný jazyk, o jeho pravopis, o jeho gramatiku a slovnú zásobu s terminológiou a frazeológiou. Pri dialektologickom výskume nazbieral veľa materiálu, cenného i z folkloristického hľadiska. Trvalú cenu má Czambelova kodifikácia spisovnej slovenčiny v tzv. martinskom období pred prvou svetovou vojnou: bola východiskom všetkých prác pri ďalšom vedeckom spracúvaní a kultivovaní nášho spisovného jazyka v 20. storočí. Czambelove názory na pôvod slovenčiny a Slovákov sú diskutabilné, dialektologický výskum Slovenska nedokončil a zamýšľanú reformu spisovného jazyka neuskutočnil, pretože predčasne umrel.

Narodil sa 24. augusta 1856 v Slovenskej Lupči. Ľudovú školu skončil doma a tam si dobre osvojil nielen rodné nárečie, ale i základy spisovného jazyka a slovenskej literatúry matičných rokov. Na gymnázium odišiel študovať do Banskej Štiavnice. Potom pokračoval v Rimavskej Sobote, aby sa mohol zdokonaliť v maďarčine, a kvôli nemčine prešiel do Kežmarku, kde i maturoval r. 1875. Na otcovo želanie začal študovať v Pešti právo, ale hneď v druhom roku prestúpil na filozofiu. Pod vplyvom známeho lexikografa J. Loosa dostal sa čoskoro k praktickej jazykovede. Profesorom slavistiky v Pešti bol v tom čase Jo-

zef Ferencz, ktorý sa zaoberal viac literatúrou ako jazykovedou. Filologické vedomosti mladý Czambel získal na univerzite vo Viedni. Vo Viedni bol členom slovenského študentského spolku Tatran. V poslednom študijnom roku 1878/79 išiel Czambel do Prahy k profesorovi M. Hattalovi, na ktorého práce neskôr nadväzoval. Štúdium zavŕšil doktorátom v Pešti. Jeho dizertácia vyšla tlačou pod názvom Tót hangtan r. 1880. Ako dvadsaťtriročný dostal sa /r. 1879/ do štátnej služby v prekladateľskom oddelení predsedníctva vlády. Svoj voľný čas venoval vedeckej a literárnej práci. Popri iných úradných povinnostiach S. Czambel od r. 1881 sám prekladal alebo obstarával preklady maďarskej zbierky zákonov a nariadení do slovenčiny Pri týchto prácach zbieral materiál pre štúdie z frazeológie a právnej terminológie. R. 1884 v letných mesiacoch dostal dvojmesačnú študijnú dovolenku, aby v krajoch s poľským a ruským /ukrajinským/ obyvateľstvom mohol konať jazykové štúdiá. Podnikol cestu do Ruska /smer cesty bol Ľvov, Kyjev, Odesa, Krym, Charkov, Kursk, Moskva, Petrohrad, Vilno, Varšava/.

V tomto čase uverejňoval svoje odborné štúdie v rozličných časopisoch a zborníkoch pod pseudonymom /Ján Stránsky, Vlkolinský .../. Jeho záujem sa uberal od začiatku dvoma smermi: k minulosti slovenského jazyka v starých pamiatkach i v dielach jednotlivých spisovateľov a na druhej strane k súčasnému stavu spisovného jazyka. Čoskoro pribudol u neho záujem o "živú reč", t.j. o slovenské nárečia. Dôkladné ich poznanie mu malo pomôcť v oboch smeroch: nakresliť obraz minulosti jazyka a súčasný spisovný jazyk, ktorý sa mu zdal počeštený, reformovať podľa ľudovej reči.

R. 1887 vydal nové štúdie s názvom Príspevky k dejinám jazyka slovenského /Budapešť 1887/ vlastným nákladom.

Riešil v nich otázku príchodu spisovnej češtiny na Slovensko, podal podrobnú analýzu a kritiku reči Paulinyho Tóthe a rozobral i niektoré "ruské živly v spisovnom jazyku slovenskom". Czambelova kniha vzbudila značný ohlas, stal sa známym odborníkom a čakala sa od neho i praktická príručka slovenského pravopisu. V tom istom roku /1887/ prevzal Czambel redaktorstvo vládnych Slovenských novín písaných v duchu uhorského vlastenectva podľa direktív vlády. Okrem nepodpísaných úvodníkov a politických článkov sám uverejňoval v nich beletristické besednice a v prvej verzii jazykovedné práce o pravopise.

Na žiadosť priateľov Czambel chystal pravopisnú príručku, ale pri chystaní materiálu zistil, že ako prípravu praktickej príručky treba podrobiť skúmaniu, revízii celú sústavu pravopisnú. Tak vznikol spis "Slovenský pravopis, historicko-kritický nákres" /r. 1890/, ktorý má časť teoretickú, historickú a časť praktickú - pravopisné pravidlá. Túto praktickú časť vypracoval v dohode s popredными spisovateľmi, takže tvorili akúsi pravopisnú komisiu. Takto Czambel kodifikoval, uzákonil najmä formálnu stránku spisovnej slovenčiny s istým kompromisom medzi posudzovateľmi elaborátu. Bola to prvá Czambelova kodifikácie spisovnej slovenčiny na začiatku 90. rokov 19. storočia. Stala sa záväznou a všeobecne uznávanou vyše desať rokov, až do vydania Czambelovej Rukoväti.

Metodická a teoretická stránka tejto Czambelovej knihy bola na vysokej úrovni, a patrí medzi najlepšie práce tohto druhu v slovanskej jazykovede.

Okrem otázok čisto pravopisných okolo r. 1890 zaujímali Czambela aj iné jazykovedné a literárnohistorické otázky. Po dokončení diskusie okolo knihy Slovenský pravopis Czambel začal pravidelne prispievať do Slovenských pohľadov, ale nie pod vlastným menom. Boli to drobné príspevky z praktickej jazykovedy. Vo svojom časopise

v Slovenských novinách okrem iných príspevkov písal o slovensko-maďarskej frazeológii, o slovenských slovníkoch a i. Povzbudený prácami Fr. Pastrnka už začiatkom 90. rokov študoval slovenské nárečia. Najprv si chcel overiť správnosť dovtedajších dialektologických prác, ale neskoršie sa rozhodol, že preštuduje reč slovenského ľudu dopodrobna sám, a to nielen zvláštnosti nárečí, lež všetky javy slovenského jazyka.

V teréne pracoval takým spôsobom, že najprv počúval vo voľnom rozhovore reč vybraných príslušníkov nárečia, zapísal si niektoré slová a spojenia, prípadne odpovede na otázky, až sa dostal k súvislej rozprávke rozličného charakteru. Po sondačnom výskume od r. 1892 - ako vidieť z korešpondencie S. Czambela s J. Škultétym - na strednom Slovensku začal systematický výskum, napr. v južných stoliciach /Gemer, Novohrad, Hont, Zvolen, Tekov/, najviac r. 1900, ale sám stihol zapísaný materiál so všeobecným komentárom vydať tlačou iba z východného Slovenska, materiál zo stredného Slovenska ostal v rukopise.

V prvom štvrťroku 1902 vyšla Czambelova práca pod názvom Rukoväť spisovnej reči slovenskej ako vydanie Knihkupecko-nakladateľského spolku /376 strán/ v Martine. Úvodom autor zdôraznil, že 1/ rukoväť je pre takých, ktorí vedia po slovensky rozprávať a chcú vedieť i písať; 2/ Stredoslovák vyslovujúci dvojhlásky ia, ie, iu, ô a spoluhlásky ď, ť môže ju študovať bez prípravy, príslušníci tých nárečí, ktoré nemajú dvojhlásky a miesto ď, ť majú dz, c, sa musia pripraviť predovšetkým čítaním správne po slovensky písaných novších kníh alebo časopisov. Czambel si premyslel metodický postup v knihe pre praktické potreby. Počítal iba so súkromným štúdiom slovenského spisovného jazyka a tomu chcel prispôsobiť svoju knihu. Nepredpokladal, že by sa Slováci mohli zdoko-

naľovať vo svojom materinskom jazyku na stredných školách. Z hľadiska súvekej i dnešnej jazykovedy z jednotlivých kapitol slabšie je spracované hláskoslovie. Zhustená a zjednodušená formulácia niekedy tu vyznieva, ako by Czambel nerozlišoval hlásku a písmeno, napr. hovorí sa o hláske y, ktorá znie ako i, ale nemá obmäkčujúceho účinku na predchádzajúcu spoluhlásku d, t, n, l. V poznámkach o výslovnosti hlások charakterizoval ä jednoducho, ale výstižne: "Hláska ä vyslovuje sa ako ee, to jest e+e jedným dúškom rýchle a odseknute vyslovené, pričom e menej počuť než a". O možnosti vyslovovať obyčajné e za ä sa tu nehovorí. Samohlásku ä zaraďuje autor medzi krátke samohlásky, ale pri klasifikácii na tvrdé a mäkké samohlásky "dľa vlivu na predchodiacu spoluhlásku" vokál ä vynecháva. Hlásky e, i, í charakterizuje ako mäkké, ktoré obmäkčujú spoluhlásku d, t, n, l /okrem zámena ten a v slovách od neho odvodených,ako aj v skloňovaní prídavných mien, kde e je za é po predchádzajúcej dĺžke, a okrem cudzích slov/, ale ich mäkkosť sa neoznačuje mäkčeňom. Písmeno y, ý charakterizuje ako hlásku /ɨ/, ktorá znie ako mäkké i, í, ale nemá obmäkčujúceho účinku. /Odporúča dokonca pri učení sa pravopisu vyslovovať y ako nemecké alebo maďarské ü./ O dvojhláske uo /ô/ hovorí sa nepresne, že "v prízvukovanej slabike toto uo znie ako vo". Medzi dvojhláskami uvádza Czambel aj ou,ako už Ľ. Štúr, lenže Czambel na rozdiel od Štúra nespomína pri ou výnimky z rytmického krátenia. Pravda, Czambel sa zmieňuje o výslovnosti jednotlivých hlások iba vo vzťahu k pravopisu. Jednotlivé kapitoly nadpisuje "Kde sa píše ä, Kde sa píše y, Kde píšeme dvojhlásky, Kde sa píšu ď, ť, ň, ľ, O dlhých a krátkych slabikách."

Osobitne si Czambel všíma skupiny spoluhlások vo výslovnosti a v pravopise: pravopis spravidla zachováva pôvodné spoluhlásky, "obecná mluva" ich "nerada znáša

vedľa seba" a "zbavuje sa ich" /päťdesiat päďdesiat pädesiat; mužský muský muský; haličský halický; dvadsať dvacať; kratší kračí ap./. Ani tu presne nerozlišuje Czambel výslovnosť v spisovnom jazyku a v "obecnej mluve"; pravda, ani "obecnú mluvu" bližšie neurčuje.

Pravopis zdôrazňuje Czambel aj v kapitole Z náuky o tvorení kmeňov. Osobitne uvádza "kmene zvláštnej pozornosti hodné", ktoré sa "pre české základy slovenského pravopisu" a pre čiastočne "zvrhlú" výslovnosť "nemiestnou formou javia v prijatom spisovnom jazyku" /dvanásť, nie dvanáť, zreteľný, nie zretedlný .../

Bez ohľadu na výslovnosť rozmnožil Czambel výnimky z rytmického krátenia, keď schvaľoval "v duchu západného nárečia" aj písanie "krásné" dieťa, "krásné" deti ap. Czambel schvaľoval podľa nárečovej výslovnosti aj kolísanie v kvantite niektorých domácich slov, napr. súsed-sused, záhrada-zahrada, ráno-rano a i., ktoré sa v súčasnej kodifikácii už neprípúšťa. Ustálili sa podoby sused, záhrada, ráno atď.

V hláskosloví ostal Czambel niekedy v zajatí starších náhľadov /hodnotenie dvojhlások, tzv. tvrdých a mäkkých spoluhlások/, alebo niektoré zákonitosti slovenčiny nedocenil /tzv. rytmický zákon/, ale jeho kodifikácia sa upravila v nasledujúcich desaťročiach okrem jednotlivostí len v niekoľkých systémových javoch.

V tvarosloví Czambelova kodifikácia spisovnej normy je východiskom pre nasledujúce kodifikácie a autorov gramatík /J. Damborský, Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931, 1940, 1953 atď./. Za základ ohýbania v spisovnom jazyku vzal súčasný stav v literatúre podľa zásad modernej lingvistiky. Na rozdiel od M. Hattalu a iných jazykovedcov, ktorí boli náchylní v duchu svojej doby vykladať rozličné tvary slov podľa ich vzniku a vývinu, Czambel pri ohýbaní triedi mená, zámená a slovesá do skupín

/tried/ a k vzorom podľa súčasnej podoby. Pri skloňovaní rozlišuje skupiny podľa rodu a vzory podľa zakončenia slov, pri časovaní triedy podľa neurčitkového kmeňa, vzory podľa prítomníkového kmeňa. V sústave skloňovania inak ako my dnes hodnotí Czambel iba neživotné podstatné mená zakončené na spoluhlásku, kde nerozlišuje dva typy /vzory dub, stroj/, ale iba jeden /dvor/. Náležite uviedol jeden vzor pri životných zakončených na spoluhlásku tvrdú a mäkkú.

Kritiku staršej kodifikácie, resp. starších gramatík podáva len výnimočne v poznámkach, napr. pri tvaroch zámena ten, tá, to, pri číslovke "jedon", pri tvaroch prechodníka. Slovesá triedi čisto prakticky podľa zakončenia neurčitku na päť tried /-ať, -eť, -iť, -uť, -sť/ťť/ podobne ako A. Bernolák.

Pôvodne Czambel zamýšľal kriticky preskúmať vývin skloňovania a časovania, ako sa utvárala spisovná norma, podobne ako preskúmal vývin slovenského pravopisu, ale túto prácu už nestihol vykonať.

Syntax zahrnul Czambel do dvoch častí: Z náuky o význame slov a ich viazaní a Z náuky o vetách a ich skladaní. Uložil v nich výsledky vlastnej výskumnej práce. Význam slovných druhov a tvarov zahrnul Czambel do tvaroslovia, kde z praktického hľadiska charakterizoval ohybné, ale i neohybné slovné druhy /o príslovkách a ich väzbách, o spojkách/.

Czambel dobre poznal ľudobú reč z dialektologických výskumov a mohol ju porovnávať s normou spisovného jazyka a so spisovateľskou praxou. K väčším oddielom Rukoväti pridával osobitné kapitolky "Z nárečia a pravopisu".

Pri práci kodifikátora, kde sám videl svoju úlohu v "udčaledňovaní" firiem spisovnej reči, S. Czambel niekedy žiadal "priamočiaru" pravidelnosť.

V krátkej kapitolke "O ľubozvuku" Czambel naznačuje,

ako možno využiť dvojtvary pri štylizovaní, "aby to, čo napíšu, nielen správne bolo napísané, ale aby to aj v ušiach pekne znelo." "Abecedný ukazovateľ" uvádza také slová a ich podoby, pri ktorých písaní môžu vzniknúť pochybnosti.

V porovnaní so Škultétyho úpravami Rukováti /1915 a 1919/ a najmä s neskoršími kodifikáciami v Pravidlách slovenského pravopisu /1931, 1940, 1953/ Czambelova kodifikácia v Rukováti /1902/ bez poznámok zachytáva i niektoré slová, tvary a spojenia slov, ktoré sa v ďalšom vývine spisovnej slovenčiny nepokladajú za spisovné, napr. spojky ačkoľvek, akonáhle /i jakonáhle/, a síce, asnáď /i snáď/, jestliže, jestliby, ponevač; dvojtvary: jaseň i jeseň, laket i loket, rakyta i rokyta, sňah i sneh, zralý i zrelý, rýchly i rychlý, rýdzi i rydzí, slúžka i služka, môcť i môžť, mohol i môhol, lev, leva i lva a i. R. 1902 - na rozhraní 19. a 20. storočia - S. Czambel kodifikoval normu spisovnej slovenčiny podľa objektívneho skúmania spisovateľskej praxe v konfrontácii so "živým jazykom" aj s vlastným jazykovým povedomím.

Vývin slovenčiny, osobitne vývin spisovného jazyka bol predmetom výskumu S. Czambela od začiatku jeho vedeckej činnosti. Príspevky k dejinám slovenského jazyka I /1887/ mali mať pokračovanie v druhej časti s rovnakým názvom, ale chystané ďalšie príspevky Czambel vydal ako kapitoly väčšej práce nazvanej Slováci a ich reč /1903 v Budapešti vlastným nákladom/. Czambel chystal viac rokov "historické dielo o slovenčine, v ktorom náš jazyk, ako chemik svoju látku, na prvky rozložím i mluvnicky i slovnícky a jeho rozvoj stopovať budem od 1000 rokov". Kniha teda vyšla, ale nebola čisto vedecká - mala byť aj odpoveďou na kritiky Czambelových prejavov proti česko-slovenskej národnej a jazykovej jednote. V kapitolkách časti historickej zhŕňa predovšetkým s príslušným komentárom dovte-

dajšiu literatúru o tom: "I. Kedy sa Slováci dostali do svojich terajších bývaní, II. Kde všetko bývali Slováci, III. Čo vieme o reči Slovákov" a predovšetkým vlastné názory v ďalších kapitolách, IV. V akých okolnostiach sa rozvíjala reč Slovákov, V. Počiatky spisovnej reči slovenskej, VI. Z bojov o osamostatnenie spisovnej reči slovenskej, VII. O stave terajšej spisovnej reči slovenskej, VIII. Potreba preskúmania ľudovej reči slovenskej, IX. Na ukončenie/, kde v novej verzii opakoval tézy maďarskej brožúry a nevydaného článku proti používaniu češtiny ako bohoslužobnej reči v evanjelickej cirkvi. Czambel tu naznačil /v III. kapitole/ tzv. juhoslovanskú hypotézu o pôvode slovenčiny. Predpokladal, že sa Slováci do terajších svojich sídel presťahovali od juhu okolo r. 500, že boli bližší k Juhoslovanom ako k ostatným Slovanom. Patrili ku kmeňu, "ktorý sa vlial do národa maďarského", takže zostali len ako zlomok toho kmeňa. Iba v neskorších storočiach pod mocným vplyvom Čechov slovenčina sa vraj počeštila a dostala západoslovenský charakter. Súveká vedecká kritika túto Czambelovu hypotézu odsúdila ako už prv tzv. panónsku teóriu kr. Miklosicha. Czambel hodlal svoje predpoklady podrobne doložiť a vypracovať na skutočnú teóriu po preskúmaní slovenskej ľudovej reči.

V historickej jazykovede po sľubných začiatkoch Czambel nepokračoval primeranými metodickými postupmi: princípy mladogramatickej jazykovedy, ako sa už v tom čase pracovalo aj v slavistike, neuplatňoval náležite v historickom výskume slovenčiny; viac sa k nim priblížil vo výskume slovenských nárečí.

Czambelov úmysel preskúmať slovenské nárečia priamou metódou v teréne, sa realizoval tiež iba čiastočne. Za Czambelovho života vyšiel nazbieraný materiál z východného Slovenska, kde začal výskum pravdepodobne pre jeho zemepisnú vzdialenosť od Moravy, v knihe nazvanej Slovenské

ako možno využiť dvojtvary pri štylizovaní, "aby to, čo napíšu, nielen správne bolo napísané, ale aby to aj v ušiach pekne znelo." "Abecedný ukazovateľ" uvádza také slová a ich podoby, pri ktorých písaní môžu vzniknúť pochybnosti.

V porovnaní so Škultétyho úpravami Rukoväti /1915 a 1919/ a najmä s neskoršími kodifikáciami v Pravidlách slovenského pravopisu /1931, 1940, 1953/ Czambelova kodifikácia v Rukoväti /1902/ bez poznámok zachytáva i niektoré slová, tvary a spojenia slov, ktoré sa v ďalšom vývine spisovnej slovenčiny nepokladajú za spisovné, napr. spojky ačkoľvek, akonáhle /i jakonáhle/, a síce, asnáď /i snáď/, jestliže, jestliby, ponevač; dvojtvary: jaseň i jeseň, lakeť i loket, rakyta i rokyta, sňah i sneh, zralý i zrelý, rýchly i rychlý, rýdzi i rydzí, slúžka i služka, môcť i môžť, mohol i môhol, lev, leva i lva a i. R. 1902 - na rozhraní 19. a 20. storočia - S. Czambel kodifikoval normu spisovnej slovenčiny podľa objektívneho skúmania spisovateľskej praxe v konfrontácii so "živým jazykom" aj s vlastným jazykovým povedomím.

Vývin slovenčiny, osobitne vývin spisovného jazyka bol predmetom výskumu S. Czambela od začiatku jeho vedeckej činnosti. Príspevky k dejinám slovenského jazyka I /1887/ mali mať pokračovanie v druhej časti s rovnakým názvom, ale chystané ďalšie príspevky Czambel vydal ako kapitoly väčšej práce nazvanej Slováci a ich reč /1903 v Budapešti vlastným nákladom/. Czambel chystal viac rokov "historické dielo o slovenčine, v ktorom náš jazyk, ako chemik svoju látku, na prvky rozložím i mluvnicky i slovnícky a jeho rozvoj stopovať budem od 1000 rokov". Kniha teda vyšla, ale nebola čisto vedecká - mala byť aj odpoveďou na kritiky Czambelových prejavov proti česko-slovenskej národnej a jazykovej jednote. V kapitolkách časti historickej zhŕňa predovšetkým s príslušným komentárom dovte-

dajšiu literatúru o tom: "I. Kedy sa Slováci dostali do svojich terajších bývaní, II. Kde všetko bývali Slováci, III. Čo vieme o reči Slovákov" a predovšetkým vlastné názory v ďalších kapitolách, IV. V akých okolnostiach sa rozvíjala reč Slovákov, V. Počiatky spisovnej reči slovenskej, VI. Z bojov o osamostatnenie spisovnej reči slovenskej, VII. O stave terajšej spisovnej reči slovenskej, VIII. Potreba preskúmania ľudovej reči slovenskej, IX. Na ukončenie/, kde v novej verzii opakoval tézy maďarskej brožúry a nevydaného článku proti používaniu češtiny ako bohoslužobnej reči v evanjelickej cirkvi. Czambel tu naznačil /v III. kapitole/ tzv. juhoslovanskú hypotézu o pôvode slovenčiny. Predpokladal, že sa Slováci do terajších svojich sídel presťahovali od juhu okolo r. 500, že boli bližší k Juhoslovanom ako k ostatným Slovanom. Patrili ku kmeňu, "ktorý sa vliel do národa maďarského", takže zostali len ako zlomok toho kmeňa. Iba v neskorších storočiach pod mocným vplyvom Čechov slovenčina sa vraj počeštila a dostala západoslovanský charakter. Súveká vedecká kritika túto Czambelovu hypotézu odsúdila ako už prv tzv. panónsku teóriu rr. Miklosicha. Czambel hodlal svoje predpoklady podrobne doložiť a vypracovať na skutočnú teóriu po preskúmaní slovenskej ľudovej reči.

V historickej jazykovede po sľubných začiatkoch Czambel nepokračoval primeranými metodickými postupmi: princípy mladogramatickej jazykovedy, ako sa už v tom čase pracovalo aj v slavistike, neuplatňoval náležite v historickom výskume slovenčiny; viac sa k nim priblížil vo výskume slovenských nárečí.

Czambelov úmysel preskúmať slovenské nárečia priamou metódou v teréne, sa realizoval tiež iba čiastočne. Za Czambelovho života vyšiel nazbieraný materiál z východného Slovenska, kde začal výskum pravdepodobne pre jeho zemepisnú vzdialenosť od Moravy, v knihe nazvanej Slovenské

ako možno využiť dvojtvary pri štylizovaní, "aby to, čo napíšu, nielen správne bolo napísané, ale aby to aj v ušiach pekne znelo." "Abecedný ukazovateľ" uvádza také slová a ich podoby, pri ktorých písaní môžu vzniknúť pochybnosti.

V porovnaní so Škultétyho úpravami Rukováti /1915 a 1919/ a najmä s neskoršími kodifikáciami v Pravidlách slovenského pravopisu /1931, 1940, 1953/ Czambelova kodifikácia v Rukováti /1902/ bez poznámok zachytáva i niektoré slová, tvary a spojenia slov, ktoré sa v ďalšom vývine spisovnej slovenčiny nepokladajú za spisovné, napr. spojky ačkoľvek, akonáhle /i jakonáhle/, a síce, asnáď /i snáď/, jestliže, jestliby, ponevač; dvojtvary: jaseň i jeseň, laket i loket, rakyta i rokyta, sňah i sneh, zralý i zrelý, rýchly i rychlý, rýdzi i rydzí, slúžka i služka, môcť i môzť, mohol i môhol, lev, leva i lva a i. R. 1902 - na rozhraní 19. a 20. storočia - S. Czambel kodifikoval normu spisovnej slovenčiny podľa objektívneho skúmania spisovateľskej praxe v konfrontácii so "živým jazykom" aj s vlastným jazykovým povedomím.

Vývin slovenčiny, osobitne vývin spisovného jazyka bol predmetom výskumu S. Czambela od začiatku jeho vedeckej činnosti. Príspevky k dejinám slovenského jazyka I /1887/ mali mať pokračovanie v druhej časti s rovnakým názvom, ale chystané ďalšie príspevky Czambel vydal ako kapitoly väčšej práce nazvanej Slováci a ich reč /1903 v Budapešti vlastným nákladom/. Czambel chystal viac rokov "historické dielo o slovenčine, v ktorom náš jazyk, ako chemik svoju látku, na prvky rozložím i mluvnicky i slovnícky a jeho rozvoj stopovať budem od 1000 rokov". Kniha teda vyšla, ale nebola čisto vedecká - mala byť aj odpoveďou na kritiky Czambelových prejavov proti česko-slovenskej národnej a jazykovej jednote. V kapitolkách časti historickej zhŕňa predovšetkým s príslušným komentárom dovte-

dajšiu literatúru o tom: "I. Kedy sa Slováci dostali do svojich terajších bývaní, II. Kde všetko bývali Slováci, III. Čo vieme o reči Slovákov" a predovšetkým vlastné názory v ďalších kapitolách, IV. V akých okolnostiach sa rozvíjala reč Slovákov, V. Počiatky spisovnej reči slovenskej, VI. Z bojov o osamostatnenie spisovnej reči slovenskej, VII. O stave terajšej spisovnej reči slovenskej, VIII. Potreba preskúmania ľudovej reči slovenskej, IX. Na ukončenie/, kde v novej verzii opakoval tézy maďarskej brožúry a nevydaného článku proti používaniu češtiny ako bohoslužobnej reči v evanjelickej cirkvi. Czambel tu naznačil /v III. kapitole/ tzv. juhoslovanskú hypotézu o pôvode slovenčiny. Predpokladal, že sa Slováci do terajších svojich sídel presťahovali od juhu okolo r. 500, že boli bližší k Juhoslovanom ako k ostatným Slovanom. Patrili ku kmeňu, "ktorý sa vlial do národa maďarského", takže zostali len ako zlomok toho kmeňa. Iba v neskorších storočiach pod mocným vplyvom Čechov slovenčina sa vraj počeštila a dostala západoslovanský charakter. Súveká vedecká kritika túto Czambelovu hypotézu odsúdila ako už prv tzv. panónsku teóriu fr. Miklosicha. Czambel hodlal svoje predpoklady podrobne doložiť a vypracovať na skutočnú teóriu po preskúmaní slovenskej ľudovej reči.

V historickej jazykovede po sľubných začiatkoch Czambel nepokračoval primeranými metodickými postupmi; princípy mladogramatickej jazykovedy, ako sa už v tom čase pracovalo aj v slavistike, neuplatňoval náležite v historickom výskume slovenčiny; viac sa k nim priblížil vo výskume slovenských nárečí.

Czambelov úmysel preskúmať slovenské nárečia priamou metódou v teréne, sa realizoval tiež iba čiastočne. Za Czambelovho života vyšiel nazbieraný materiál z východného Slovenska, kde začal výskum pravdepodobne pre jeho zemepisnú vzdialenosť od Moravy, v knihe nazvanej Slovenská

reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. oddelenie: Osnovy a iný materiál rečový /1. čiastka: Východoslovenské nárečie - nákladom vlastným v Turčianskom Sv. Martine 1906/, ukážky zo stredného Slovenska uverejnil J. Polívka /v Súpise slovenských rozprávok I-V, 1923-31/ po Czambelovej smrti. /Osobitne vyšli r. 1959 Slovenské ľudové rozprávky zo zbierok Sama Czambla vo Hviezdoslavovej knižnici v spisovnej úprave J. Minárika a M. Prídavkovej./ Západoslovenské nárečia Czambel sústavne neskúmal, pretože predčasná smrť mu prekazila dokončiť zbieranie materiálu i jeho lingvistické spracovanie.

Kniha Slovenská reč je čo do rozsahu najväčšia Czambelova práca /624 strán/ a má predovšetkým dokumentárnu hodnotu: z obdobia okolo r. 1900 zachycuje stav východoslovenských nárečí s okrajovými inoslovanskými nárečiami /Rečové ukážky str. 209-476./ v súvislých textoch a "Slovníkových svojskostiach" /str. 477-624/. V úvode /Všeobecné vedomosti str. 5-208/ podľa dovtedajšej odbornej literatúry, menovite poľskej, Czambel podáva s poznámkami údaje o východnom Slovensku, o jeho histórii, miestopise, národopise, ale aj o nárečiach, o doterajších "žriedlach" východoslovenského nárečia, o jeho funkcii ako spisovnej reči ap. Žiaľ, Czambelova vlastná dialektologická práca ostala torzom, iba sám svoje predbežné vedomosti o nárečiach využil v poznámkach v Rukoväti, keď upozorňoval na konkrétne rozdiely nárečí a spisovného jazyka.

Samo Czambel zanechal úctyhodné jazykovedné dielo, ktoré v tom, čo dokončil - synchrónny opis a kodifikácia spisovnej slovenčiny - bolo východiskom a vzorom temer na polstoročie, v tom, čo chystal, bolo a bude podnetom pre nasledujúce generácie pracujúce po oslobodení a osamostatnení Slovákov a slovenčiny v spoločnom štáte Slovákov a Čechov budujúcich socializmus.

Poznámka: Najdôležitejšia literatúra je v zborníku Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia /Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czambelovi/. Universitas Comeniana Facultas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologia 3. Bratislava 1973.

Doplnok a prívlastok

Ján Kačala

Doplnok a prívlastok sú vetné členy, ktoré majú v gramatickej a sémantickej stavbe vety rozdielne postavenie. V krátkosti by sa toto rozdielne postavenie dalo vystihnúť tak, že doplnok je vecou vetnej konštrukcie, zatiaľ čo prívlastok je vecou syntagmatickej konštrukcie. Z tohto základného rozdielu vyplývajú čiastkové rozdiely medzi týmito vetnými členmi. Tieto čiastkové rozdiely sa týkajú všetkých troch stránok, na základe ktorých vymedzujeme vetné členy: syntaktickej, sémantickej a lexikálno-morfologickej. Najdôležitejšia z nich je, prirodzene, syntaktická stránka, lebo tá vyplýva z podstaty vetného člena ako javu gramatickej stavby vety. Spomínané rozdiely musia byť zreteľné už z definícií doplnku a prívlastku.

Doplnok definujeme ako vetný člen, ktorý sa vzťahuje dvoma rozličnými vzťahmi na dva vetné členy zároveň: na podmet a prísudok, alebo na predmet a prísudok /vetný základ/. V sémantickej stavbe vety doplnok vyjadruje stav, zaradenie, zriedkavejšie činnosť alebo kvantitatívne významy prisudzované nositeľovi prísudkového deja alebo dejom zasiahnutému objektu. Na vyjadrovanie doplnku slúžia predovšetkým trpné príčastia, ďalej prídavné mená a podstatné mená, prechodníky, neurčitky a napokon aj číslovky a zámená.

Prívlastok je vedľajší vetný člen, ktorý sa viaže na podstatné meno v hociktorej syntaktickej funkcii. Vyjadruje najmä vlastnosť, stav, činnosť a kvantitatívne významy vzťahované na nadradené podstatné meno. Na realizáciu prívlastku slúžia v prvom rade prídavné mená, ďalej trpné príčastia, číslovky a zámená.

Z uvedených definícií vidieť, že pri doplnku hovoríme o vzťahu k vetným členom - podmetu a prísudku alebo predmetu a prísudku /vetnému základu/ - , kým pri prívlastku je určujúcim vzťah k slovnému druhu - k substantívu vo funkcii hociktorého vetného člena. Doplnok teda utvára syntagmu s podmetom a prísudkom alebo s predmetom a prísudkom /vetným základom/, kým prívlastok utvára syntagmu s vetným členom, ktorý je vyjadrený substantívom. Syntagma s doplnkom je trojčlenná, patrí medzi zložitejšie syntagmatické konštrukcie, syntagma s prívlastkom je dvojčlenná, je to jednoduchá syntagmatická konštrukcia.

Pre doplnok je charakteristické to, že sa spája s dvoma vetnými členmi zároveň: závislostným vzťahom s podmetom alebo s predmetom a nezávislostným vzťahom s prísudkom /príp. predmetový doplnok v jednočlenných vetách s vetným základom/. Nadradeným vetným členom doplnku je teda podmet alebo predmet; prísudok /vetný základ/ nie je vo vzťahu k doplnku nadradený vetný člen, doplnok sa k prísudku /vetnému základu/ iba priraďuje, nie je od neho syntagmaticky závislý. Prísudok /vetný základ/ poskytuje doplnku na fungovanie vo vete predikačné kategórie času a spôsobu, na pozadí ktorých sa uvedomuje platnosť príznaku vyjadrovaného doplnkom. S tým súvisí to, že sa doplnok chápe ako druhotný, neplnohodnotný prísudok.

Podľa vzťahu závislosti, ktorým sa doplnok spája s nadradeným vetným členom, rozlišujeme podmetový /sub-

jektový/ doplnok a predmetový /objektový/ doplnok. Podmetový doplnok sa viaže na podmet a zároveň na prísudok, predmetový doplnok sa viaže na predmet a zároveň na prísudok, resp. v jednočlenných vetách na vetný základ. Tým, že sa doplnok viaže na dva vetné členy zároveň, odlišuje sa od všetkých ostatných vetných členov, základných aj rozvíjacích. Tým sa výrazne odlišuje aj od prívlastku, ktorý sa viaže tak ako ostatné vetné členy na jeden nadradený vetný člen.

Z vlastných syntaktických javov treba spomenúť najmä slovosled, ktorým sa doplnok a prívlastok navzájom zreteľne odlišujú. Z nášho konštatovania na začiatku, že totiž doplnok je vecou vetnej konštrukcie, kým prívlastok vecou syntagmatickej konštrukcie, vyplýva dôležitý záver týkajúci sa slovosledu týchto dvoch vetných členov: slovosled doplnku sa spravuje zákonitosťami, ktoré platia v rámci vetnej konštrukcie /v rámci vety/, na slovosled prívlastku sa zase vzťahujú zákonitosti platiace v rámci syntagmatickej konštrukcie. Keďže základným slovosledným činiteľom v slovenskej vete je významová výstavba vety, výraz s funkciou doplnku bude stáť na takom mieste vo vete, ktoré vyplýva z významovej výstavby vety. To značí, že pre slovosled doplnku je charakteristické voľné postavenie vo vete. No z druhej strany treba konštatovať, že v syntagmách s doplnkom (S ⟶ P + D; D ⟵ P/F/ + P) je základné postavenie doplnku až na treťom mieste, t.j. za podmetom aj prísudkom alebo za predmetom aj prísudkom /vetným základom/.

Naproti tomu v syntagme s prívlastkom /N ⟶ At/ platia iné princípy. V krátkosti ich možno vystihnúť tak, že zhodný prívlastok stojí normálne pred nadradeným substantívom, kým nezhodný prívlastok stojí normálne za nadradeným substantívom. O slovosledu pozri bližšie v prá-

ci J. Mistríka /1966/.

Otázke slovosledu pri doplnku a prívlastku sme venovali viac pozornosti preto, že slovosled je pri týchto dvoch vetných členoch často najdôležitejším signálom, podľa ktorého poznáme skutočnú vetnočlenskú platnosť istých výrazov. Je to, prirodzene, signál povrchovej štruktúry, ale je spätý s gramatickou stavbou danej vety a je výrazom syntagmatických vzťahov, ktorými sú spojené príslušné vetné členy. Toto konštatovanie môžeme ilustrovať príkladmi typu

/1/ Pretekári vchádzajú na štadión, sprevádzaní potleskom divákov.

/1a/ Sprevádzaní potleskom divákov, vchádzajú pretekári na štadión.

/2/ Potleskom divákov sprevádzaní pretekári vchádzajú na štadión.

/2a/ Pretekári, sprevádzaní potleskom divákov, vchádzajú na štatión.

V príkladoch /1/ a /1a/ ide o doplnok, v príkladoch /2/ a /2a/ ide o prívlastok. Sémantika vo všetkých štyroch príkladoch je totožná, rozdiely sú iba v slovoslede, ktorý zároveň signalizuje rozdiely v gramatickej stavbe viet /1/ a /1a/ oproti vetám /2/ a /2a/. Vo vetách s doplnkom sa vyslovuje, že pretekári vchádzajú na štadión a sú pritom sprevádzaní potleskom divákov: popri príznaku vyjadrenom prísudkovým slovesom sa v týchto konštrukciách prisudzuje východiskovej substancii deja i ďalší príznak, vyjadrený doplnkom. Tento ďalší príznak funguje na báze tých predikačných kategórií, ktoré sa vyslovujú na tvare prísudkového slovesa; príznak vyjadrený doplnkom sa teda uvedomuje so zreteľom na čas a spôsob vyslovený na tvare prísudkového slovesa.

Oproti tomu príznak vyjadrený prívlastkom (vo vetách

/2/ a /2a/) platí len ako príznak podstatného mena a neuvedomuje sa so zreteľom na čas a spôsob vyjadrený na tvare prísudkového slovesa. Príznak vyjadrený prívlastkom platí - dalo by sa povedať - absolútne. Svedčí o tom aj to, že substantívum, na ktoré sa takýto prívlastok viaže, môže mať funkciu hociktorého iného vetného člena, napr. predmetu /O pretekárov, sprevádzaných potleskom divákov, sa zaujímali aj odborníci/ alebo príslovkového určenia /Za potleskom sprevádzanými pretekármi vošli na štadión krojované skupiny/.

Z hľadiska hranice medzi doplnkom a prívlastkom je osobitne zaujímavá veta /2/: tesné spätie príznaku vyjadreného príčastím sprevádzaní a predmetu pomenovaného substantívom pretekári v syntagme /potleskom divákov/ sprevádzaní pretekári jednoznačne podporuje prívlastkový ráz tohto príznaku. Ak by však našlo o tesné spojenie príznaku s predmetom, resp. na úrovni pomenovaní: príčastia so substantívom, a naopak medzi týmito pomenovaniami by bola v hovorenej reči pauza /a v písanej reči čiarka/, išlo by o konštrukciu s doplnkom analogickú konštrukciám /1/ a /1a/: /1b/ Potleskom divákov sprevádzaní, pretekári vchádzajú na štadión.

Prirodzene, inú konštrukciu nerobí z prívlastkovej konštrukcie pauza, resp. čiarka; tieto prostriedky sú iba formálnym prejavom inej gramatickej organizácie vety, a treba povedať, že oproti konštrukcii s prívlastkom je to jediný formálny prejav tejto odlišnej gramatickej organizácie. Práve preto sú konštrukcie s takýmto vzájomným postavením doplnku a nadradeného podmetu veľmi zriedkavé. Rozdiel medzi prívlastkom a doplnkom sa v takých prípadoch jednoznačne signalizuje iným slovosledom, tým, že sa medzi takýto sporný adjektívny tvar a substantívum vsunie sloveso - výsledok je konštrukcia ty-

pu /la/.

O podobný rozdiel medzi doplnkom a prívlastkom ide aj pri kvantitatívnom type doplnku a prívlastku, na vyjadrenie ktorého sa používajú najmä číslovky a zámená, príp. číselné výrazy alebo výrazy s významom kvantity /napr. dvaja, päť, mnohí, veľa, desiatka, stovka, hŕba, množstvo/. Príklady: /4/ Na stavbu si zavolali naraz štyroch remeselníkov. /3/ Remeselníkov si zavolali na stavbu naraz štyroch. V konštrukcii /3/ máme do činenia s predmetovým doplnkom štyroch, ktorý sa viaže na akuzatívny predmet remeselníkov, a to v rámci kategórií času a spôsobu, ako sú vyjadrené na tvare prísudkového slovesa zavolali. Doplnok tu kvantitatívne vymedzuje predmet, ale nie absolútne, lež na báze predikačných kategórií prísudkového slovesa; veta má význam: Na stavbu si zavolali remeselníkov; remeselníci boli naraz štyria. Príznak vyjadrený doplnkom teda platí popri príznaku vyjadrenom prísudkom, pričom sa, pravdaže, tieto príznaky prisudzujú dvom rozdielnym substanciám: doplnkový príznak sa vzťahuje na substanciu zasahovanú dejom /remeselníkov/, kým prísudkový príznak na východiskový bod deja /oni/.

Konštrukcia /4/ je synonymná s doplnkovou konštrukciou, pravda, odlišuje sa od nej gramatickou organizáciou: kvantitatívny prívlastok štyria a podstatné meno remeselníci tvoria v nej prívlastkovú syntagmu, v ktorej sa príznak pripisuje substancii bez ohľadu na kategórie času a spôsobu vyjadrené na tvare prísudkového slovesa. Syntagma štyria remeselníci bude fungovať ako prívlastková aj vtedy, keď nadradené substantívum bude mať funkciu iného vetného člena ako priameho predmetu, napr. podmetu /Na stavbu boli zavolaní naraz štyria remeselníci/, príslovkového určenia /Po štyroch remeselníkoch

je veľa upratovania/ alebo prívlastku /Celodenná práca štyroch remeselníkov nám veľmi pomohla/.

Rozbor syntagmatických vzťahov v príslušnej konštrukcii je dôležitý aj pri určovaní hranice medzi doplnkom a prívlastkom, ktoré sú vyjadrené substantívom so spojkou ako /bližší rozbor tohto typu prívlastku pozri Kačala 1971a/; príklad:
/5/ Na stretnutí sa zúčastnili ako hostia aj zahraniční delegáti. /6/ Je nevyhnutné upustiť od vojny ako prostriedku riešenia rozporov.

V konštrukcii s doplnkom /5/ má výraz ako hostia funkciu podmetového doplnku: príznak vyslovený doplnkom prisudzuje sa podmetu delegáti popri príznaku vyjadrenom prisudkom zúčastnili sa, a to na báze predikačných kategórií vyplývajúcich z tvaru prísudkového slovesa. Konštrukcia sa interpretuje takto: Na stretnutí sa zúčastnili aj zahraniční delegáti; boli tam ako hostia. Doplnok sa teda jednak polopredikáciou viaže na podmet a jednak je v koordinatívnom vzťahu s prísudkom. Existenciou týchto dvoch vzťahov sa doplnok veľmi zreteľne odlišuje od významovo aj formálne podobného prívlastku, ktorý máme v konštrukcii /6/, lebo aj pri tomto type prívlastku môžeme konštatovať iba existenciu jedného vzťahu, a to vzťahu s nadradeným substantívom, v danom prípade so substantívom vojny. Máme tu teda do činenia s prívlastkovou syntagmou od vojny ako prostriedku /riešenia rozporov/. Závislosť substantívneho prívlastku od nadradeného substantíva sa tu realizuje jednak zhodou a jednak pevným vzájomným postavením členov syntagmy: na prvom mieste stojí nadradené substantívum, na druhom mieste, a to tesne za ním, je umiestnený substantívny prívlastok uvedený spojkou ako /môžeme tu teda hovoriť o prítomnosti zhody, ako aj primkýnania ako syn-

taktických prostriedkov na vyjadrenie syntagmatického vzťahu medzi členmi syntagmy/. Táto slovosledová spätosť prívlastku s nadradeným podstatným menom sa prejavuje aj v tom, že pri premiestení nadradeného člena syntagmy sa premiestňuje aj podradený člen, napr.:
/6a/ Upustiť od vojny ako prostriedku riešenia rozporov je nevyhnutné čo najskôr.

Ako sme už naznačili, signálom tvarovej spätosti tohto typu prívlastku so substantívom je zhoda. Závislý prívlastok sa zhoduje v páde /to je najdôležitejší prostriedok/, príp. aj v čísle a v rode s nadradeným podstatným menom aj vtedy, keď sa tvar nadradeného podstatného mena zmení v súvislosti s inou gramatickou organizáciou vety, keď teda nadradené substantívum bude mať vo vete inú vetnočlenskú platnosť ako platnosť nepriameho predmetu v genitíve s predložkou od. Môže ísť napr. o platnosť podmetu /Vojna ako prostriedok riešenia rozporov je neprípustná/, prívlastku /Upustenie od vojny ako prostriedku riešenia rozporov/ alebo príslovkového určenia /Za vojnami ako prostriedkom riešenia rozporov sa skrývajú záujmy dobyvateľov/.

Doterajším rozborom konštrukcií s troma rozličnými typmi doplnku a prívlastku sme ukázali na rozdiely v syntaktickej povahe týchto dvoch vetných členov. Pritom sme pokladali za účelné ilustrovať tieto rozdiely práve na rovnakých alebo aspoň príbuzných lexikálno-morfologických typoch týchto syntaktických kategórií. Z nášho výkladu vychodí, že v doplnku zdôrazňujeme skôr prísudkové črty, že ho teda pokladáme za sekundárny predikát. Takéto hodnotenie, prirodzene, vyplýva z nášho základného konštatovania uvedeného v úvode, že totiž doplnok sa spravuje zákonitosťami výstavby vetnej konštrukcie. Na prísudkové črty pri doplnku kladieme

v našej koncepcii /podrobnejší rozbor p. Kačala 1971/ dôraz aj preto, že niekedy sa vidia v doplnku skôr prívlastkové črty. Tak F. Kopečný /1958, s. 170/ tvrdí, že doplnok je "přívlastek vztažený přes sloveso /nebo přes adjektívum/". Táto charakteristika nevystihuje podstatu doplnku, to ukazuje tak rozbor syntagmatických vzťahov, ktorými sa doplnok a prívlastok spájajú s inými vetnými členmi, ako aj úloha týchto dvoch vetných členov v sémantickej stavbe vety a napokon aj lexikálno-morfologické prostriedky používané na realizáciu doplnku a prívlastku.

Najvýraznejšie spoločná črta doplnku a prívlastku je tá, že obidva vetné členy bývajú zhodné s nadradeným vetným členom alebo nezhodné. Ale kým pri prívlastku má táto črta dôsledok pre slovosled v atributívnej syntagme, pri doplnku sa zhodný a nezhodný variant v slovoslede neodlišujú; pri obidvoch je základné postavenie doplnku v syntagme za podmetom i prísudkom, resp. za predmetom i prísudkom /vetným základom/; týka sa to teda rovnako podmetového, ako aj predmetového doplnku.

Pri doplnku je porozumitelná aj táto dichotómia, členenie doplnku na podmetový a predmetový. To značí, že doplnok jestvuje iba ako podmetový, alebo ako predmetový. Touto črtou sa doplnok odlišuje nielen od prívlastku, ale aj od všetkých ostatných vetných členov, základných aj rozvíjacích. Z toho by sa mohlo usudzovať, že ide vlastne o dva rozdielne vetné členy. Nezastávame však tento názor a naopak dokazujeme jednotnosť doplnku ako vetného člena. Toto tvrdenie opierame o rovnakosť syntagmatických vzťahov, ktorými sa doplnok spája s nadradeným subjektom alebo objektom /ide o polopredikáciu/ i s prísudkom, príp. s vetným základom /ide o koordiná-

ciu/, ďalej o rovnakú sémantiku obidvoch druhov doplnkov /obidva vyjadrujú predovšetkým stav alebo zaradenie, ďalej činnosť alebo kvantitatívne významy/ a napokon o rovnaké lexikálno-morfologické prostriedky na realizáciu obidvoch druhov doplnku /sú to predovšetkým trpné príčastia, niektoré prídavné mená a podstatné mená uvedené spojkou ako, ďalej prechodníky, neurčitky a napokon číslovky a zámená/. Jednotu doplnku ako vetného člena dokazujeme ďalej tým, že nadradenými vetnými členmi doplnku sú podmet a predmet ako pomenovania substancií, medzi ktorými prebieha slovesný dej; pri zmene aktívnej gramatickej perspektívy vety s objektovým doplnkom na pasívnu gramatickú perspektívu sa doplnok stáva subjektovým:

/7/ Kyslú kapustu jeme ako bohatý zdroj vitamínu C.

/8/ Kyslá kapusta sa je ako bohatý zdroj vitamínu C.

Jednotu podmetového a predmetového doplnku dokazuje aj výsledok nominalizačnej transformácie konštrukcií s doplnkom podľa poučky, ktorú sformuloval V. Šmilauer /1966, s. 336/: ak sloveso nahradíme dejovým substantívom, doplnok sa mení na prívlastok podmetového alebo predmetového mena /na rozdiel od príslovkového určenia, ktoré sa mení na prívlastok dejového substantíva/:

/9/ Deti sa vrátili z výletu opálené.

/10/ Šípky zbierame tvrdé, červené a zrelé.

/9a/ Návrat opálených detí z výletu.

/10a/ Zbieranie tvrdých, červených a zrelých šípok.

Porovnanie doplnku a prívlastku poukazuje nielen na odlišné znaky týchto dvoch vetných členov, ale aj na potrebu presne vymedziť ich vzájomný vzťah a najmä potrebu pracovať pri vetnočlenskej teórii vetnej stavby s kategóriou doplnku.

Literatúra

Kačala, J.: Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava 1971;

Kačala, J.: Jeden typ prívlastku /Príspevok k rozhraničeniu prívlastku a doplnku/. In: Jazykovedné štúdie XI. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava 1971;

Kopečný, F.: Základy české skladby. 1. vyd. Praha 1958;

Mistrík, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. 1. vyd. Bratislava 1966;

Šmilauer, V.: Novočeská skladba. 2. vyd. Praha 1966.

Základy československého školstva

Ján Kotoč

Československé školstvo prešlo od oslobodenia v roku 1945 do dnešných čias hlbokými premenami. Muselo prekonať nielen ťažké následky fašistického okupačného zmrzačenia školy, výchovy a vzdelávania, ale v súlade s rozvojom celej spoločnosti muselo byť tiež postavené na celkom nové, socialistické základy.

Tento proces priniesol už cenné úspechy a vďaka stále priaznivejším podmienkam, ktoré socializmus v našej vlasti vytvára, neustále sa rozvíja.

Smer rozvoja výchovy a vzdelávania v našej vlasti sa uskutočňoval v zmysle zásad kodifikovaných v školských zákonoch z roku 1948, potom z roku 1953 a napokon z roku 1960.

Rozhodný pokrok v budovaní nášho školstva priniesol predovšetkým zákon zo dňa 21. apríla 1948, č. 95 Zb. o základnej úprave jednotného školstva, ktorý okrem iného predĺžil povinnú školskú dochádzku o jeden rok. Tento zákon, prijatý po Februárovom víťazstve pracujúceho ľudu, zoštátnil školu na celom území ľudovodemokratickej ČSR /na Slovensku boli školy poštátnené už v priebehu Slovenského národného povstania, a to nariadením SNR zo dňa 6. septembra 1944/, odstránil dvojkoľajový systém buržoáznej školy a položil tak základy jednotnej školy, organizačne zjednotil dovtedy roztrieštené školstvo v celej republike a znamenal základný obrat v systéme výchovy a

vzdelávania mládeže.

V ďalšom vývine nášho školstva zohral vážnu úlohu zákon zo dňa 24. apríla 1953, č. 31 Zb., o školskej sústave a vzdelávaní učiteľov. Vytvoril dôsledne jednotnú školu a odstránil rozdelenie vtedajšej jednotnej školy na jednotlivé od seba oddelené školské stupne. Realizácia jedenásťročnej strednej školy, sankcionovanej práve týmto zákonom, ako rozhodujúceho prúdu masového stredného vzdelania, spôsobila jej prudký kvantitatívny rozvoj. Stalo sa tak za stavu nedostatočného kádrového i materiálneho zabezpečenia. Kvantitatívny rast jedenásťročných stredných škôl /oproti dovtedajším 56 gymnáziám zriadilo sa na Slovensku 140 jedenásťročných stredných škôl/ vytvoril nové podmienky pre dovtedy zaostalé oblasti z hľadiska zvyšovania vzdelanostnej úrovne. Nové jedenásťročné stredné školy vznikli totiž aj v miestach, kde predtým nebola žiadna stredná škola. Ale kvantitatívny rast jednásťročných stredných škôl nešiel ruka v ruke s ich kvalitatívnym rozvojom, dokonca v pedagogicko-didaktickom smere privodil určité zníženie úrovne všeobecného vzdelania, čo bolo dôsledkom aj skrátenia školopovinnosti o jeden rok, a tak isto skrátenia strednej školy /najvyšších ročníkov/ na tri roky. Okrem toho zníženie úrovne stredného všeobecného vzdelania spôsobilo aj zjednodušené chápanie a realizovanie princípu pracovnej a polytechnickej výchovy.

Niektoré nedostatky školského zákona z r. 1953 odstránil zákon zo dňa 15. decembra 1960 o sústave výchovy a vzdelávania.

Všetky spomínané zákonné úpravy plne rešpektujú zásadu, že školy a výchovné zariadenia majú v nových podmienkach tvoriť jednotnú školskú sústavu, v ktorej jednotlivé stupne a druhy škôl na seba organicky nadväzujú a ktorá umožňuje získať i najvyššie vzdelanie. V tejto

sústave, ako je to uvedené v školskom zákone zo dňa 15. decembra 1960:

1. dostáva sa deťom do 6 rokov predškolskej výchovy v jasliach a materských školách; mládeži od 6 do 15 rokov povinného základného vzdelania v základných deväťročných školách, prípadne v školách pre mládež vyžadujúcu osobitnú starostlivosť; mládeži od 15 rokov stredného a vyššieho vzdelania v rôznych typoch škôl /odborné učiliští a učňovské školy, stredné školy pre pracujúcich, odborné školy, stredné odborné školy, stredné všeobecnovzdelávacie školy, podnikové technické školy, podnikové inštitúty, konzervatóriá, hudobné a tanečné školy/; mládeži s úplným stredným vzdelaním vysokoškolského vzdelania na vysokých školách;

2. poskytuje sa mládeži v čase mimo vyučovania výchova v školských a v mimoškolských zariadeniach /ide o školy s celodennou výchovnou a materiálnou starostlivosťou a o školy internátne, resp. o kultúrne, osvetové a telovýchovné zariadenia/;

3. prehlbujú si pracujúci vzdelanie alebo získavajú nové vzdelanie štúdiom popri zamestnaní na všetkých školách, v kurzoch a v rôznych vzdelávacích zariadeniach ústredných organizácií, závodov ako aj družstiev a iných spoločenských organizácií;

4. umožňuje sa mládeži navštevujúcej školy a pracujúcim popri zamestnaní záujmové štúdium umenia a jazykov v ľudových školách umenia a v ľudových školách jazykov;

5. poskytuje sa osobám so zmenšenou pracovnou schopnosťou vzdelanie a výcvik pre vhodné povolanie.

Uvedená jednotná sústava škôl, výchovných a vzdelávacích zariadení zabezpečuje právo všetkých občanov na vzdelanie.

Uplatnenie princípu jednotnej školy, základného princípu v sústave výchovy a vzdelávania, umožňuje, aby

každý člen spoločnosti dospel k vyššiemu stupňu vzdelania, akého je schopný svojimi rozumovými a mravnými schopnosťami. Túto skutočnosť treba osobitne zdôrazniť najmä preto, že školský systém, ktorý existoval do r. 1945, bol typicky dualistický, že poskytoval iné možnosti vzdelania deťom zo sociálne dobre situovaných rodín než deťom robotníkov, roľníkov a ostatných pracujúcich.

Dualizmus školskej sústavy v minulosti sa najvypuklejšie prejavoval na 2. stupni škôl /na ktorom sa vzdelávala mládež od 11. do 15. fyzického roku/ a konkrétne vyzeral nasledovne:

Mládež od 11. roku svojho veku sa vzdelávala na troch podstatne rozdielnych typoch škôl.

Najviac žiakov na Slovensku tesne pred oslobodením, presne 53,9%, navštevovalo 6. až 8. ročník ľudovej školy, kde zväčša na nižšie organizovaných školách jednotriednych a dvojtriednych nemohli dosiahnuť ani minimálne vzdelanie. Jeden učiteľ tu vyučoval žiakov aj v štyroch oddeleniach a žiaci z 3/4 učebného času boli odkázaní v tichom zamestnaní iba na seba. Tento typ školy, samozrejme, vyústil v slepej uličke, pretože absolvent takejto školy v nijakom prípade pokračovať na vyššom type školy nemohol, neprijímali ho ani na remeslo, musel teda ostať doma a zdieľať osud svojho otca.

Veľká časť žiakov, presne až 38,2%, navštevovala tzv. meštiansku školu, ktorá síce poskytovala lepšie vzdelanie než ľudová škola, ale pretože bola poznačená prílišným prakticizmom, nedávala svojim absolventom možnosť pokračovať v štúdiu na strednej škole - gymnáziu. Absolventi meštianskej školy mohli pokračovať iba na odborných školách, ale aj tu sa dávala prednosť absolventom nižších gymnaziálnych tried. To značí, že aj tento typ školy predstavoval v istom zmysle slova slepú uličku.

Len nepatrnému počtu žiakov od 11. do 14. roku - samozrejme z rodín priemyselníkov, živnostníkov, štátnych úradníkov a pod. - bola prístupná stredná škola - gymnázium /na Slovensku iba pre 7,9% žiakov/.

Spomínaná školská organizácia teda len nepatrnej časti mládeže, a to prirodzene z vrstiev sociálne silnejších, umožňovala ďalej sa vzdelávať, zatiaľ čo prevažnej časti mládeže úplne zatvorila brány ďalšieho vzdelávania.

Prirodzene, že ľud Československa po svojom oslobodení sa nemohol uspokojiť s dedičstvom, aké mu zanechali v ktoromkoľvek úseku predchádzajúce režimy. Ani s dedičstvom v oblasti školskej, kde systém škôl bol priamym odrazom hospodársko-sociálneho usporiadania vtedajšej spoločnosti. Ukázalo sa, že úplnú pravdu mali tí pokrokoví kultúrni činitelia, ktorí hneď po oslobodení pri dovolávaní sa rozšírenia vzdelávacích možností pre všetku mládež poukazovali, že potrebu zvýšiť vzdelanostnú úroveň ľudu treba chápať ako nevyhnutný a priamy následok takých opatrení v oslobodenom štáte, ako boli zákony o znárodnení priemyslu, bánk, atď. Inými slovami to znamená toľko, že ak v oslobodenom štáte sa majú myšlienky demokracie preniesť a prehĺbiť na poli hospodárskom a sociálnom tak, aby rozdelenie národného dôchodku medzi všetko obyvateľstvo bolo čo najrovnomernejšie a život každého občana bol ľudsky dôstojný, že aj otázky školy a vzdelávania vôbec sa majú riešiť tými istými zásadami. Práve preto rezort školstva vyvíjal nevšedné úsilie rozšíriť tieto možnosti na všetku mládež republiky.

Dialo sa tak dvojakou cestou. Predovšetkým - už na jar roku 1945 - sa urobili kroky na zjednotenie učebného plánu nižšej strednej /gymnázia/ a meštianskej školy za tým účelom, aby všetka mládež v svojej školopovinnosti dostala jednotnú výchovu. Súčasne s týmto opatrením pri-

pravovala sa osnova zákona o jednotnej a štátnej škole s celoštátnou platnosťou. Tá sa potom aj realizovala v Školskom zákone zo dňa 21. apríla 1948, v ktorom princíp jednotnej školy definitívne zvíťazil.

Tým konečne po vyše 300 rokoch sa stali reálnymi aj slová J. A. Komenského, ktoré uviedol vo svojej Veľkej didaktike v kapitole IX: "Nielen deti bohatých a popredných ľudí, ale všetky rovnako, urodzené i neurodzené, bohaté i chudobné, chlapci i dievčatá po všetkých mestách aj mestečkách, dedinách a dvorcoch sa majú prijímať do škôl, a to preto, že všetci ľudia, ktorí sa narodili ľuďmi, narodili sa s hlavným cieľom, aby boli ľuďmi."

Postupné realizovanie princípu jednotnej školy uskutočňovalo sa v úzkej spojitosti so stále sa rozširujúcou demokratizáciou vzdelávania. To je iste samozrejmé. Lebo veď princíp jednotnej školy celkom prirodzene vyvolal a načrtol - ako sa to konštatuje už v programe vlády Národného frontu zo dňa 4. apríla 1945 - dôslednú demokratizáciu, a to nielen umožnením čo najširším vrstvám prístupu do škôl a k iným prameňom vzdelania a kultúry, ale aj v ideovom smere: v zľudovení samého systému i povahy kultúry, aby slúžila nie úzkej vrstve ľudí, ale ľudu a národu.

Princíp demokratizácie vzdelania, t.j. všeobecnej prístupnosti na školy všetkých stupňov, počítajúc do toho aj školy vysoké, pre všetkých občanov republiky, je zákonitým postulátom nových výrobných vzťahov a stáleho rastu výrobných síl.

Rozvoj výrobných síl, ktorý si nevyhnutne vyžaduje zavádzať výsledky najnovšej vedy a techniky, prehlbovať socialistickú demokraciu a zabezpečovať všestranný rozvoj osobnosti, predpokladá a vyžaduje sústavné zvyšovanie kvalifikácie a vzdelanosti pracujúcich. Pre splnenie toh-

to zámeru Československá socialistická republika nielenže úplne zrovnoprávnila ženy, pokiaľ ide o štúdium na ktorom-kolvek stupni či type škôl, a nielenže bezplatne poskytuje výchovu, vzdelanie, školské učebnice a školské potreby, ale aj štúdium popri zamestnaní vyhlásila za nedeliteľnú súčasť výchovného a vzdelávacieho systému.

Medzi základné princípy, na ktorých sa po oslobodení začalo budovať československé školstvo, patrí aj princíp štátneho charakteru školy. To znamená, že všetky školy a všetky vzdelávacie zariadenia sa zriaďujú a spravujú štátom a jeho okresnými a miestnymi orgánmi.

Uplatnenie tohto princípu v systéme výchovy a vzdelávania v Československu malo a má zásadný význam. Pred oslobodením totiž popri štátnych a obecných školách existovali aj cirkevné školy podľa rozličných konfesií /rímsko-katolícke, grécko-katolícke, evanjelické, židovské a pod./. To spôsobovalo ideovú a organizačnú roztrieštenosť najmä základného školstva. Spomínaná nejednotnosť sa prejavovala, prirodzene, tak, že v jednej a tej istej obci živorili vedľa seba dve i tri školy s tými istými stupňami, a to len preto, aby sa katolícke deti nedostali do styku s evanjelickými, evanjelické s grécko-katolíckymi a pod. Samozrejme, že následky tejto rozdrobenosti sa ukázali aj pri vybavovaní škôl zariadením a pomôckami.

Poštátnením sa odstránila organizačná roztrieštenosť škôl. To umožnilo - a to je rozhodujúce - postaviť rozumovú výchovu na prvé miesto na školách a odstrániť z nich všetko, čo dovtedy znižovalo všeobecné, teoretické a praktické vzdelávanie mládeže. Celá práca v škole sa postavila na vedecké základy. Na školách sa dala prednosť nielen reálnym predmetom, ale celé vyučovanie sa začalo uskutočňovať v súhlase s vedeckými poznatkami, t.j. že v týchto školách sa mládež učí poznávať svet taký, aký

v skutočnosti je, ba čo viac, učí sa nielen svet poznať, ale ho aj meniť na lepší.

Poštátnenie škôl malo aj ten význam, že sa z nich vylúčili rozdielnosti podľa náboženstva, ktoré sa kedysi vtĺkali do detských hláv, a že školy sa naplnili duchom jednotnosti, prepotrebnej pre novo sa utvárajúcu spoločnosť.

Poštátnením škôl v oslobodenom štáte sa vniesol do škôl aj nový náhľad na prácu, čo ostatne celkom prirodzene súvisí s rozširovaním socialistických ideí. Školy upevňujú žiakov v kladnom postoji ku každej práci, učia ich poznávať jediné a správne meradlo práce, ktoré nezávisí od jej druhu, ale od jej akosti a prospešnosti pre národ a ľudský kolektív vôbec.

Významným znakom štátnej a všetkým občanom prístupnej školy je cieľavedomé úsilie o výchovu všestranne rozvinutých a vzdelaných ľudí. Školy majú poslanie vychovávať človeka vysoko vzdelaného, schopného osvojiť si poznatky súčasnej vedy a techniky, pripraveného na kvalifikovanú produktívnu prácu, telesne zdatného, uvedomelého obrancu socialistickej spoločnosti, obetavého pracovníka za trvalý mier medzi národmi, za nové ľudské spoločenstvo.

Na splnenie tohto cieľa je nevyhnutné spájať výchovu a vzdelávanie so životom ľudu, s výstavbou novej spoločnosti, s prácou vo výrobe.

Realizovaním princípu úzkeho spojenia školy so životom sa majú odstrániť nedostatky z minulosti, ktoré tkveli v jednostrannom vzdelávaní, rozdielnom tiež podľa jednotlivých typov škôl a ktoré vyplývali z nepochopenia dialektických vzájomných vzťahov teórie a praxe a z podcenenia významu praxe pre teoretické poznanie. Práve preto v obsahu československej školy sa zdôrazňuje polytechnická výchova.

Postupným zavádzaním a prehlbovaním polytechnickej výchovy sa má postupne prekonať jednostrannosť školskej výchovy a vzdelávania, rozpor medzi teóriou, praxou a medzi duševnou a fyzickou prácou. Popravde povedané, sledovaný zámer sa neriešil ešte celkom uspokojivo. Mnohé otázky bude preto potrebné teoreticky hlbšie osvetliť a v praxi preskúmať.

Československá škola musí, prirodzene, prekonávať i niektoré ďalšie ťažkosti. Vyplývajú z prudkého rozvoja vedy, techniky, umenia a technologických postupov, ktoré si bezprostredne priamo vynucujú zmeny v učebných plánoch, osnovách, učebniciach, a tak isto aj v metódach a formách výchovy a vzdelávania. Tento problém - pravda - nie je špecificky slovenský ani nie iba československý; rieši sa v celom kultúrnom svete. Spôsobuje však preťažovanie žiactva učebnou látkou, z ktorého pramení formalizmus vo vyučovaní a forsírovanie pamäťových metód. Pedagogika sa snaží čeliť spomínaným nedostatkom úsilím o názornosť, primeranosť veku, trvalosť poznatkov, o novú štruktúru učebnej látky a pod. V posledných rokoch sa zdôrazňuje a presadzuje všestranná modernizácia obsahu a metód práce našej školy a v jej rámci správne uplatňovaná diferenciácia. To má byť cesta k vyššej efektívnosti, a tým aj k všestrannému pozdvihnutiu úrovne výchovnej a vzdelávacej činnosti našich škôl.

O štýloch slovenčiny v predspisovnom období

Rudolf Krajčovič

1. V starších jazykovedných prácach sa tvrdilo, že do vzniku spisovnej bernolákovčiny /do roku 1787/ sa na Slovensku popri latinčine v písanom prejave používala iba čeština. No objavy veľmi početných archívalií v posledných troch desaťročiach z rozličných oblastí hospodárskeho, spoločenského a kultúrneho života starého Uhorska dokazujú, že jazyková situácia v predspisovnom období na Slovensku bola zložitejšia. Dnes okrem tlačí a písomností /ďalej texty/ napísaných v súvekej češtine /spravidla vždy s istým minimom slovakizmov/ musíme rátať ešte aspoň s dvoma druhmi textov: 1. s textami, ktorých jazyk popri prostriedkoch súvekej češtiny obsahuje silnú vrstvu slovakizmov vo všetkých rovinách, 2. s textami, ktorých jazyk ako celok výrazne odráža štruktúru jazyka domácich hovorených útvarov, t.j. nárečí alebo nadnárečových útvarov kultivovaných vo vzdelaneckom prostredí v mestách i na vidieku, v hospodárskych kanceláriách, resp. rezidenciách zemepánov a pod. Jazykovo miešané /česko-slovenské/ texty sú výsledkom rozličných procesov. Jazyk časti takých textov je výsledkom zámerného poslovenčovania češtiny /patrí sem časť katolíckej spisby, niektoré cechové artikuly, recepty a pod./, jazyk iných textov je zasa výsledkom počešťovania slovenčiny /taký je napr. jazyk

niektorých zápisov balád, piesní, kolieď a iných druhov ľudovej slovesnej tvorby/. Jazyk azda najväčšej časti "miešaných" textov je výsledkom spontánnej interferencie. Pravda, treba dodať, že aj "nemiešané" texty domácej proveniencie obsahujú ešte minimum bohemizmov, spravidla ustálených tradíciou. Žiaľ, u nás v odbornej nejazykovednej spisbe jazyk miešaných i nemiešaných textov sa tradične dodnes označuje jediným termínom - poslovenčená alebo slovakizovaná čeština. No už z toho, čo sme uviedli, vyplýva, že tento termín skutočnosť vystihuje iba sčasti.

V poslednom čase niektorí lingvisti u nás sa usilujú poznatky o jazykovej situácii na Slovensku v predspisovnom období spresniť. K jednotnej interpretácii sa však doteraz nedospelo. Podľa našej mienky pri skúmaní jazyka tak hovorených, ako aj písaných prejavov z predspisovného obdobia je potrebné rešpektovať kritérium genézy. Nevyhnutné je to nielen preto, že slovenčina bola samostatným jazykom aj v tomto období a že jej podoba spred spisovného obdobia je písanými i tlačenými textami doložená, ale vyžaduje si to najmä hľadanie a skúmanie genetickej bázy prvých spisovných útvarov slovenčiny: bernolákovčiny a štúrovčiny. K schéme čeština - z nej poslovenčená čeština - z nej kultúrna západoslovenčina, ktorou sa u nás pri charakteristike vývinu v predspisovnom období niekedy operuje, potrebné je dodať, že je príliš priamočiara, príliš "schematická", a že ako taká sotva môže vystihnúť kontinuitu vo vývinovej línii k prvému spisovnému útvaru slovenčiny. Veď texty, ktorých jazyk odráža dobovú štruktúru jazyka domácich útvarov, objavujú sa už od polovice 16. storočia. V 17. a 18. storočí takéto útvary prudko pribúdajú

v zdokonalenej podobe, pričom v tomto období sa rovnako objavujú po česky písané, resp. silne miešané česko-slovenské texty. S ohľadom na tento fakt sa domnievame, že pri výskumoch jazyka v predspisovnom období u nás je nateraz osožnejšie operovať týmito termínmi: a/ čeština - s biblickým alebo minimálne slovakizovaným variantom, b/ poslovenčená čeština - s variantami podľa stupňa slovakizácie, c/ kultúrna slovenčina - s mestským a nárečovým variantom, resp. s minimálne bohemizovaným variantom. Posledný termín by zahrnoval kultivovanú domácu reč v hovorenej i písanej podobe vrátane ľudovej slovesnej tvorby.

2. Aspoň takto v stručnosti sa zmieniť o jazykovej situácii v predspisovnom období bolo potrebné preto, aby sme mohli vymedziť tému príspevku. V ňom sa pokúsime o charakteristiku štýlov slovenčiny v predspisovnom období, t.j. štýlov kultúrnej slovenčiny v takom jej vymedzení, v akom sme uviedli vyššie. Doterajšie výskumy jazyka starších archiválií ukazujú, že kultúrna slovenčina v predspisovnom období sa okrem hovorenej podoby prezentovala aj v písanej podobe, a to najmä v právnickom, umeleckom, náučnom a rečníckom štýle. Pravda, týmto nechceme povedať, že by sa na Slovensku v predspisovnom období v týchto štýloch neuplatňovali aj prvky iných štýlov.

Na záver úvodných poznámok treba ešte uviesť, že týmto pokusom o charakteristiku štýlov predspisovnej slovenčiny sledujeme dva ciele. Po prvé, chceme ukázať, že staršia predstava o štylistickej "hluchote" slovenčiny v predspisovnom období, udržiavaná dodnes, nemá nijaké opodstatnenie; po druhé, chceme získať dôkaz o tom, že téza o jestvovaní kultúrnych útvarov slovenči-

ny v predspisovnom období má oporu v materiáli a že predspisovná slovenčina, hoci nekodifikovaná, mala na realizovanie i náročnejších zámerov dostatok výrazových prostriedkov /domáceho i nedomáceho pôvodu/, ktoré boli schopné pokryť požiadavky dobových štýlov.

Ako prvé budeme štylisticky analyzovať právnické texty. To preto, lebo výrazové prostriedky týchto textov sú v porovnaní s inými textami omnoho diferencovanejšie, ich štruktúra v textoch je vyhranenejšia, a teda aj štylistickej /textovej/ analýze prístupnejšia. Okrem toho právnické texty sú bohato žánrovo členené. To zasa umožňuje uplatniť pri ich rozbore porovnávacie hľadisko vo väčšej miere ako pri rozbore iných starších textov. V termíne "právnické texty" slovo "texty" sme použili vedome. Chceme tým naznačiť, že pri analýze budeme postupovať od textu k štýlu, t.j. že pozornosť sústredíme na textovo-tematickú a textovo-jazykovú stavbu, pričom sa zameriame na výrazové prostriedky, na ich štruktúrne súvislosti s cieľom podať ich kategoriálnu charakteristiku, pravda, v istom minime, v stručnom prehľade /pôjde najmä napr. o dejovosť - nedejovosť, enumeratívnosť, vecnosť, detailnosť a pod./. Ináč povedané, štýl právnických textov budeme skúmať ako štruktúrne rozloženie výrazových prostriedkov patriacich do rozličných výrazových kategórií /F. Miko/. Pravda, keď text to dovolí, popri textologickom rozbore si všimneme aj také štylistické hodnoty, ktoré odrážajú pôsobenie rozličných štýlotvorných faktorov, resp. procesov /takýto postup dovoľujú napr. texty testamentov/. U nás aj tento výskumný aspekt štýlov je prepracovaný na vysokej teoreticko-metodickej úrovni /J. Mistrík/. V našom prípade klásť väčší dôraz na textologické aspekty a cez ne posudzovať štylistické hodnoty textov má svoje opodstatnenie. Pre-

dovšetkým si to vyžaduje skutočnosť, že ide o historické texty, ktorých jazyková stavba sa dobre zachovala, no subjektívne i objektívne okolnosti štylistického stvárňovania zastrela minulosť, takže dnes nie je ľahké identifikovať práve dobové štýlotvorné faktory.

Pod pojmom "právnický text" rozumieme taký text spred spisovného obdobia napísaný v domácom jazyku, ktorý pri prítomnosti právnickej osoby zafixoval nejaký dobový právny akt alebo taký akt, ktorým sa vyhovelo dobovým právnym normám, predpisom. Za takéto texty z predspisovného obdobia /t.j. zo 16. - 18. stor./ možno pokladať napr. rozličné inventáre, počtové knihy a diáre, testamenty, súdnu agendu /výpovede obžalovaných, svedkov urovnávanie sporov a pod./, ďalej právnu korešpondenciu, súbor rozličných predpisov, cechové artikuly, urbáre, prísažné formuly, zápisy v mestských a obecných knihách atď.

V ďalšej časti tohto príspevku sa pokúsime o stručnú textovo-štylistickú charakteristiku iba vybraného súboru textov. Keďže sme na samom začiatku takýchto výskumov, pre náš rozbor sme si zvolili texty, ktorých jazyková stavba je menej zložitá. Také sú najmä texty z tzv. evidenčnej a súkromno-právnej agendy. Ďalej ukážeme, že jazyk, štýl i kompozícia takýchto spisov majú viaceré spoločné, no súčasne i špecifické znaky. Z týchto príčin budeme v našich úvahách paralelne k termínom "evidenčné texty" a "súkromno-právne texty" používať termíny "evidenčné žánre, resp. štýly", "súkromno-právne žánre, resp. štýly".

Z evidenčných textov napísaných v predspisovnom období domácim kultúrnym jazykom si pre analýzu vyberáme inventáre /ďalej Inv./ a počtové knihy /ďalej PK/.

Hlavnou témou inventárov bol súbor úžitkových reálií, ktoré boli v osobnom vlastníctve a nachádzali sa v priestoroch hradov na panstvách, v úradoch, v súkromných rezidenciách a pod. Spravidla išlo o ich evidenciu. Väčšie množstvo reálií sa evidovalo po častiach podľa vymedzených priestorov. Takto v rámci hlavnej témy vznikali menšie tematické celky, ktoré boli zároveň kritériom členenia textu. Tieto textovo-tematické celky v Inv. majú svojráznu jazykovú stavbu. Každý z nich má osobitný názov, ktorý je súčasťou textu Inv. ako celku. Názov najčastejšie označuje priestor, v ktorom sa časť evidovaných reálií nachádza /napr. V majeri Jesenickém//krév starých/bujaci ..., 1606/, pričom v niektorých Inv. sa postupuje v obidvoch častiach od dôležitejšieho k menej dôležitému. V skutočnosti tu teda ide o dvojčlennú eliptickú vetnú konštrukciu s inverzným slovosledom /s jadrom výpovede na konci/ upravenú na spôsob evidencie. Napr. tematický celok U záhradníka //stuol 1/stolice 2... /1606/ je vlastne veta U záhradníka /sa nachádza/ jeden stôl, dve stoličky atď. Prirodzene, jej úprava na spôsob evidencie nie je samoúčelná; pretože práve ňou sa názvy reálií dostali na exponované miesto.

Základnou textovo-tematickou jednotkou jazyka Inv. je krátky úsek, ktorého šírka sa najčastejšie zhoduje s riadkom. Iba v rozsiahlejších Inv. šírka úseku býva viacriadková. Obsahom tejto jednotky je opis spravidla jedinej reálie, jej vlastností, funkcií, miesta v priestore a pod. Jazykovo sa reálie fixujú priamym pomenovaním /flaterky, gombišky, 1576, bujaky, husi, džbery, 1611 .../, ostatné sprievodné okolnosti rozličnými atributívnymi prostriedkami /sud prázny, lipových desék v izbe, 1606/. V mladších Inv. atributívna časť opisu

býva bohato rozvetvené, pričom atributívny vzťah sa nezriedka vyjadruje pádovými konštrukciami alebo aj vetou /porov. V panském pokoji//panská čierna hrobová truhla dlhá, v ktorej šaty bývajú, s plechem, pánty a handhábу, 1678/. Vcelku možno povedať, že základným stavebným prvkom jazyka Inv. na horizontálnej úrovni je atributívna syntagma /napr. koryto pekacé, avín nádvorných, 1606, ale aj typ husí 20, jalovíc 8, siet srnia 1, tamže/. Pri udávaní počtu sa jazyk Inv. obvykle vyznačuje presnosťou väzieb s číslovkami, a to bez ohľadu na to, či počet sa vyjadruje inverzne /typ kráv dojných Nr. 32, 1606/ alebo nie /typ šest čiernych malých štraibtišov, 1678/. Tento jav zvýrazňuje zomknutosť výrazu, ktorá v evidenčných žánroch je veľmi potrebná. Ak vyjdeme z vertikálneho usporiadania textu Inv., potom treba konštatovať aj prítomnosť predikácie a najmä koordinácie. Ale už tá skutočnosť, že ide o vetu eliptickú a že v riadkoch má exponované miesto priame pomenovanie, táto črta jazykovej stavby Inv. je citeľne potlačená.

Ako vidieť z rozboru, texty Inv. spred spisovného obdobia napísaných v domácom jazyku charakterizuje najmä nedejovosť a enumeratívnosť. Z ďalších jeho vlastností vystupuje do popredia vecnosť a detailnosť.

Zo sprievodných vlastností osobitnú pozornosť si zasluhuje dekoratívnosť. Výraznejšie sa táto vlastnosť v textoch Inv. uplatňuje v miestach, v ktorých sa vyskytujú deminutíva rozličného stupňa a funkcií /bonbišky, spočišky, 1567, kadička, diežky, 1606, kožička, truhlička, 1678 .../. Obzvlášť dekoratívne pôsobia zjemnené zdrobneniny /hrnčúšky, skopíček, súdeček, 1678 .../, resp. gradácia v zdrobňovaní na malom výseku textu /napr. mís, misek, misiček, 1678 .../. Iným dekoratívnym prvkom textov Inv. bývajú neočakávané inverzie /typ jačme-

ňa na jednej hromade/na druhej hromade jačmeňa,1606 .../, ďalej významové kontrasty nasledujúce za sebou /typ ovisc moravských starých/mladých, 1606 .../, významové gradácie /typ jalovičiek trojeročných, - lonských, - tohoročných .../ a pod. A napokon za dobové "dekórum" s určitým ideovým nábojom treba pokladať aj dodržiavanie postupu v enumerácii smerom zhora dolu /napr. V majeri//... U záhradníka//...,1611, V panském pokoji// ... Na hradského komore// ..., 1678/.

Dekoratívnosť v textoch Inv. je rozložená nerovnomerne, má miestami iba nízky stupeň účinku, no jej prítomnosť v textoch Inv. je dôležitá: textu dodáva vážnosť, oživuje ho, a tým paralelizuje jeho monotónnosť, vecnú zameranosť.

Aby sme mohli získať ďalšie hodnotiace kritérium, z evidenčných žánrov starších právnických textov si všimneme ešte stavbu jazyka tzv. počtových kníh. Počtové knihy písané v domácom jazyku sú u nás známe už od polovice 16. storočia. V 17. a 18. storočí ich texty, resp. štýly sa ustaľujú a súčasne zdokonaľujú.

Hlavnou témou PK je evidovanie rozličných "počtových" úkonov - príjmov, výdajov, vyúčtovaní, dlžôb atď., súvisiacich s hospodárením na panstvách, mestských a obecných správach, podnikoch, úradoch a pod. Počtové úkony a s nimi súvisiace činnosti sa evidujú v časovom slede. To je súčasne základný rozdiel medzi štruktúrou hlavnej témy PK a Inv. Kým evidenciu v Inv. rámcoval priestor a kvantita reálií v ňom, v PK evidenciu rámcuje čas a kvalita vyjadrená v peňažnej hodnote /napr. Inv.: V Petrovském majeri//kráv pospolite - - No 35, 1606, PK: Die 14 Maji//dal sem murarom, kdy prišli skrze meskej pivnici, na maso - - d. 10 ..., 1711-12 .../. Táto

osobitosť sa, pochopiteľne, odráža v členení témy, v kompozícii i v jazykovej stavbe. Členenie témy v PK býva detailnejšie ako v Inv. Týka sa to najmä starších PK. Napr. v PK z Boce v rámci témy vymedzenej rokom 1598 je viac ako dve desiatky čiastkových tém /majú napr. názvy Handel Martinko, Handel Svatý Marek, Bohatá med, Empfang ungeltov, Pán Michal, Pán Peter staráí atď./, kým v PK z Vajnor z rokov 1786-1788 členenie témy je prehľadnejšie a jednoduchšie. Hlavným kritériom členenia je tu časový úsek /rok, mesiac, deň/ a druhy poštových úkonov /Míšaný výdavek, Ostatný výdavek .../.

Základnou tematickou a zároveň aj textovou jednotkou PK je úsek s podobnou šírkou ako v Inv. Rozdiel je len v jeho obsahu. V Inv. obsahom boli drobné reálie, v PK sú to rozličné činnosti, "poštové" akty, ktoré sa stali za deň a ktoré bolo treba evidovať spolu s ich hodnotou /vyjadrovala sa v peniazoch - vo florénoch, dinéroch, toliaroch a pod./. Z hľadiska jazykovej výstavby prechodný textový typ od Inv. k PK predstavujú poštové knihy, v ktorých sa evidencia činností vyjadrených vetou strieda s evidenciou reálií vyjadrených priamymi pomenovaniami /typ Die 5. Juni//Dali sme p. richtarovi pár kureniec - - d 12½; Die 6. Juni//Octu - - d 12/ chlieb 1/smetany - - d 1/mlieka - - d 6 ..., 1711-12/. No najčastejšie jazyková stavba tejto základnej textovo-tematickej jednotky v PK je zložitejšia. Evidovaná činnosť sa spravidla opisuje vetnými konštrukciami, a to osobnými i neosobnými /napr. dal sem, prijal sem, najel sem, prijalo sa, utratilo sa, odviezli, vypili .../. Predikatívna syntagma v PK je teda pevnejšou súčasťou jazyka ako v Inv. V PK sa touto syntagmou gramaticky i lexikálne prezentuje prítomnosť osôb i dejových /činnostných/ prvkov. Predovšetkým sa prezentuje sama osoba

zodpovedná za úkon /1. osobou v sg.: prijal sem, najal sem .../, event. iný pôvodca evidovanej činnosti či osoba na právnom akte zainteresovaná /typ Andreas Hradnyansky dal do privezenia sladu/. Niekedy táto základná informácia je rozšírená o ďalšie spresnenie /dôvod, vysvetlenie a pod./ vyjadrené novou vetou alebo vedľajšou vetou /typ Dal sem robotníkom, čuo ze studni vodu tiahali tu pri meskom dome/.

V zásade jazyková stavba PK nie je budovaná na dejovom pláne, ale na vypočítavaní úkonov, činností, vecí spolu a ich hodnotením. Texty PK teda charakterizuje nedejovosť a enumeratívnosť. To boli základné vlastnosti aj textov Inv. No v textoch PK tieto vlastnosti sú predsa len o čosi menej výrazné. Spôsobuje to, ako sa domnievame, skutočnosť, že nedejovosť a enumerácia sa v PK realizujú opisom činností v čase, t.j. vyjadrujú sa skoro výlučne vetnými konštrukciami, kým v Inv. sa realizovali prevažne opisom reálií v priestore pomocou priamych pomenovaní s atributívnymi prvkami. V PK je naproti tomu výraznejšie kategória vecnosti a detailnosti. Ich prítomnosť podčiarkuje textovo-tematická štruktúra PK: "počtové" úkony rámcované časom a sprevádzané požiadavkou presnosti informácie.

A napokon ani o dekoratívnosti textov PK nemožno povedať, že je taká výrazná ako v Inv. Rozličné inverzie, a to s cieľom zdôrazniť, resp. upozorniť na výnimočnosť, bývajú pomerne zriedkavé. Viac v textoch PK dekoratívne pôsobia stavebné prvky vety. Také je napr. striedanie osobných a neosobných vetných konštrukcií, hromadenie slovesných prísudkov na začiatku po sebe idúcich textovo-tematických jednotiek. Niekedy najmä v hodnotiacich výrazoch cítiť zvýšenú angažovanosť autora /napr. Item vozil se slad pivným hospodárem, nedali nič .../. Prav-

da, aj toto nevýrazné "dekórum" v textoch PK má svoju funkciu: zvýrazňuje vecnosť textu. Ale podstatný rozdiel medzi textami PK a Inv. nie je v stupni dekoratívnosti. Ten je predovšetkým v jazykovej stavbe samej, ktorá je v PK poznačená prítomnosťou osoby, a s tým súvisiacou prítomnosťou dejových prvkov. Toto v textoch Inv. chýba, a preto v nich medzi dekoratívnymi a nedekoratívnymi prvkami sa pociťuje väčší kontrast.

Z iných právnických textov, ktoré majú poskytnúť ďalšie poznatky o právnickom štýle slovenčiny v predepisovnom období, vyberáme súbor textov z okruhu súkromno-právnych žánrov tradične označovaných ako testamenty /ďalej Test./. V snahe poukázať na osožnosť konfrontačného postupu v historickej štylistike pri analýze jazyka testamentov budeme prihliadať na osobitosti textov Inv. a PK, o ktorých bola reč vyššie.

V tematickej, kompozičnej i jazykovej stavbe Test. sa odráža pôsobenie viacerých činiteľov ako v textoch Inv. a PK. Okrem toho, že v textoch Test. sa odráža odlišnosť hlavnej témy /spravidla tu ide o uplatnenie vôle vlastníka pri delení majetku medzi dedičov/, stavba týchto textov je silne poznačená dobovou ideológiou feudalizmu, ďalej sa v nej odráža nekaždodennosť situácie /vlastník je pred smrťou/, jednostrannosť angažovanosti vlastníka pri rozhodovaní a formulovaní príkazu a napokon bez stopy v texte neostala ani "dvojjedinnosť" adresáta /sú nimi dediči i právna inštancia/. Tieto faktory sa totiž pričinili o to, že texty Test. sú síce monolitné, no čo do kompozície i jazykovej stavby zložitejšie a majú aj svoje špecifické zvláštnosti.

Členenie hlavnej témy Test. sa tak ako pri Inv. a PK v zásade kryje s kompozičným členením. Ale v Test. tematické celky sú usporiadané v hierarchickom slede,

ktorý zodpovedá ideologickej hierarchizácii feudalizmu. Tematicky a kompozične vlastný text Test. je budovaný na schéme, ktorej čelné miesto je vyhradené pre veci nadsemské a až z neho sa postupne pristupuje k veciam pozemským: od cirkevnej a právnej inštitúcie k dedičom a predmetnej veci. Každému z týchto komponentov sa v Test. venuje jeden alebo aj viac odsekov. Tieto odseky sú súčasne základnými tematickými i kompozičnými jednotkami textu. Ich obsahom je enumerácia dedičných hnuteľností i nehnuteľností, výpočet dedičov, želanie vlastníka ako s dedičstvom narábať, resp. aj zdôvodňovacie formuly, výklady o dedenom majetku a pod. V zásade texty Test. nie sú osnované na dejovom pláne. To znamená, že ich charakterizuje predovšetkým nedejovosť. Túto vlastnosť texty Test. majú spoločnú s textami Inv. a PK. Rozdiel je však v tom, že v textoch Test. nedejovosť sprevádzajú dosť silné emočné prvky, ktoré majú osobitné usporiadanie - ku koncu textu ich ubúda. Tento jav súvisí s hierarchiou schémy, o ktorej sme vyššie hovorili.

Z hľadiska jazykovej stavby texty Test. nepredstavujú jednoliaty útvar, ako by sa azda čakalo. Súvisí to s tým, že na vznik a formovanie týchto textov - na to sme už upozornili - vplývali viaceré činitele, ktoré v podstate boli nesúrodé. V zásade možno hovoriť o troch vrstvách výrazových prostriedkov, ktoré text Test. vnútorne diferencujú, resp. "spestrujú". Rozloženie týchto prostriedkov je charakteristické: niekedy časť z nich je skoncentrovaná na malej ploche textu, inokedy sú vzájomne prepletené alebo rozptýlené. Prvá vrstva výrazových prostriedkov sa konštituovala v súvislosti s potrebou oboznámiť adresátov s dedenými reáliami, opísať ich, objasniť vzťahy k nim za strany vlastníka, dedičov, uviesť ich počet, mieru, cenu a pod. /napr. porúčam dve

krava a deset lukán ječmene, 1566, porúčam dva mentíky, jeden dlhý, druhý krátky, 1766 .../. V týchto častiach Test. prevládajú atributívne a koordinatívne syntagmy alebo atributívne vetné konštrukcie. Tu texty Test. pripomínajú stavbu textov Inv. Z vlastností textov v týchto pasážach do popredia vystupuje enumeratívnosť, vecnosť a detailnosť. Osobitnú vrstvu tvoria výrazové prostriedky súvisiace s jednoznačnou angažovanosťou vlastníka dedených hnuteľností a nehnuteľností, s jeho presadzovaním vlastnej vôle, s hodnotením dedičstva i dedičov, s vedomím, že on je v práve a pod. Najmä tento faktor je príčinou toho, že texty Test. pripomínajú štruktúru monológu. Na začiatku monoligickosť podčiarkuje napr. formula so zámenom 1. os. sg /typu Ja Johanides Parížovský ..., 1569/, na konci zasa formula konečného výroku /typu A toto jest moja ostatná vôla ..., 1766/. Vnútri textu monologickosť zvýrazňujú rozličné výzvové a želacie výrazy alebo celé vety /porúčam, žiadam, nech sa dajú, aby dali .../, alebo aj hodnotiace a vysvetľovacie formuly s privlastňovacími zámenami /napr. ... poneváč céra moja Anna mne v nemoci mojej ťažkej verne slúži ..., 1765/. A práve pasáže s týmito výrazovými prvkami sa pričiňujú o to, že v celkovej jazykovej stavbe Test. sa pociťuje relatívna rovnováha medzi výskytom predikatívnych syntagiem a iných syntagiem. A napokon, ako tretiu vrstvu výrazových prostriedkov možno vyčleniť tú vrstvu, ktorej prítomnosť motivoval právny charakter testamentov. Sem patria predovšetkým prostriedky, ktorými boli utvorené vstupné i záverečné formuly /ak nie sú písané po latinsky/, ale najmä dobová právna terminológia, ustálené zvraty terminologickej povahy a pod. /napr. spis, robiť poriadok, hodnoverný, zmluva, zbytné peniaze, dlh, distribútor, testamentár, tútor, assesor atď./.

Dekoratívnosť v textoch Test. v porovnaní s textami PK i Inv. má omnoho väčšie zastúpenie a dosahuje aj vyšší účinok. Určité "dekórum" týchto textov je už samo usporiadanie tematických jednotiek od všeobecného ku konkrétnemu s kontrastom nadzemského a pozemského v zmysle dobovej ideológie. Emóciu vyvoláva už vstupná formula, pravda, ak nie je latinská /v domácom jazyku jej nositeľmi sú napr. slová vyliať krv, kríž, hriešny, slza, trpieť a pod./. Expresívne sú ladené mnohé hodnotiace výrazy, v ktorých sa odráža zvýšená angažovanosť vlastníka /napr. ... do Banov nikomu inému nič, nebo ja skrze nich túto starost a nemoc mám, 1564/. Dekoratívne pôsobí aj kontrast, ktorý utvárajú záporné a kladné hodnotenia dedičov. Z jazykových prostriedkov v niektorých Test. estetičky vyznieva hromadenie spojok /napr. porúčam dve krave a deset lukán ječmene a deset ovsa a pet lukán chmele a dva puolty slaniny a dve svine, 1564/, ďalej používanie dávnominulého času /typu bol som to del/, časté inverzie /napr. šest obrusov domášnych, 1564/. Z týchto dekoratívnych prostriedkov texty Inv. i PK charakterizovali najmä inverzie. A napokon efektívne je aj prerývanie domáceho jazyka latinskými zvratmi /napr. propter eternam memorata, perpetue, cum resignatione .../.

Závery rozboru: Tematická a jazykovo-štylistická stavba právnických textov z predspisovného obdobia napísaných v domácom jazyku má popri spoločných črtách aj svoje špecifikum. Charakterizujú ju najmä nedejovosť, enumeratívnosť, ďalej vecnosť a detailnosťou a súčasne istý stupeň dekoratívnosti. Pravda, aby toto zistenie malo všeobecnejšiu platnosť, bude potrebné preskúmať reprezentantívnejší súbor právnických textov. Z nášho rozboru ďalej vyplýva, že téza o jestvovaní a života-

schopnosti domáceho kultivovaného jazyka v predspisovnom období má svoje opodstatnenie. No bude ju potrebné ešte overiť tematicko-jazykovými /štylistickými/ rozbormi ešte aspoň textov umeleckého, náučného a rečníckeho štýlu. Zo záverov, ktoré majú všeobecnejší charakter, spomenieme aspoň ten, že takto historicky zacielený štylistický výskum má význam nielen pre poznávanie štýlov a štýlotvorných schopností kultúrnej slovenčiny v predspisovnom období, ale aj pre teóriu štylistiky a jej výskumných postupov vôbec: pripravuje pozadie pre skúmanie genézy štýlov a žánrov súčasnej slovenčiny, pričom naznačuje východiská pre rekonštrukciu genetických štruktúr výrazových prostriedkov v ich vývinovej línii.

Literatúra

Blanár, V.: Zo slovenskej historickej lexikológie. Bratislava 1961;

Doruľa, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava 1977;

Habovštiaková, K.: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava 1968;

Kotulič, I.: O formovaní kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. Jazykovedný časopis 19, 1968;

Krajčovič, R.: K problematike formovania kultúrnej západoslovenčiny. Sborník Filozofickej fakulty UK, Philologica 14, 1962;

Krajčovič, R.: Svedectvo dejín o slovenčine. Martin 1977;

Kuchar, J.: Niektoré termíny v stredovekej slovenskej právnej terminológii. Jazykovedný časopis 15, 1964;

Miko, F.: Text a štýl. Bratislava 1970;

Mistrík, J.: Štylistika slovenského jazyka. Bratislava 1977, 2. vyd.;

Pauliny, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny I. Bratislava 1966.

Texty

Blanár, V. /c.d./, texty prepísal P. Ratkoš; Krajčovič, R. /c.d./, Jazykovedné štúdie 2, 1957; Habovštiaková, K., prepísal P. Ratkoš/, Jazykovedné štúdie 4, 1961 /F. Sedlák/, Historické štúdie 3, 1957 /J. Watzka/; archív fotokópií Katedry slovenského jazyka FFUK.

Poznámka: Texty sme upravovali do čitateľského prepisu.

Preberanie cudzích slov do slovenčiny z hľadiska fonetiky a ortoepie

Ábel Kráľ

1. Vývin vedy a techniky a rozličné ekonomické, politické a spoločenské činitele sa prejavujú aj v jazykových kontaktoch. Priamo to súvisí s medzinárodnou výmenou materiálnych a duchovných statkov, s tokom informácií a so zvyšujúcim sa tlakom zrýchľovať informačný tok. V jazykovej sfére sú dôsledky dvojaké: posilňuje sa funkcia tzv. svetových jazykov a odovzdávajú a preberajú sa jazykové prostriedky z jedného jazyka do druhého; rozširuje sa najmä internacionálny lexikálny základ "jazyka vedy".

Pretože schopnosť prijímať /a odovzdávať/ má každý jazyk, núka sa hypotéza, že odovzdávanie a preberanie jazykových prostriedkov je fakticky /alebo aspoň potenciálne/ univerzálny jazykový jav. Najbezprostrednejšie sa prejavuje práve v preberaní slov.

V súvislosti s dvoma formami jestvovania spisovných jazykov /písomná a ústna/ možno uvažovať o dvoch druhoch zákonitostí preberania slov - o forme grafickej a akustickej. Pravdaže, podľa stupňa závislosti ortografie a výslovnosti v určitom jazyku ide tu o zákonitosti spolu súvisiace.

My sa budeme zaujímať o akustickú formu preberania slov, čiže o výslovnostné /osobitne ortoepické/ javy preberania cudzích slov do slovenčiny. V ďalšom texte budeme z hľadiska tejto témy pokladať slovenčinu za preberajúci jazyk a ten jazyk, z ktorého sa jazykový prostriedok

preberá, za odovzdávajúci jazyk.

V dnešnej spisovnej slovenčine sa najmä v odbornej terminológii rozličných druhov teoretickej a praktickej činnosti a vo všetkých vedných disciplínach používa relatívne veľa cudzích a prevzatých slov. Konštatuje sa, že to nespôsobuje osobitné ťažkosti - nenarušuje sa norma spisovnej slovenčiny. Spisovná slovenčina si udržuje stabilitu. Na zvukovej rovine sa to zabezpečuje ustálenými mechanizmami adaptácie cudzích elementov zvukovej sústavy slovenčiny. To však neznamená, že by cudzie slová po tejto adaptácii okrem iného museli stratiť aj všetky fonetické a fonologické znaky cudzosti. Dôležité je, že cudzie slovo sa po fonetickej adaptácii a v závislosti od potenciálne nového fonologického hodnotenia zaraďuje do dynamiky systému slovenčiny. V ňom sa uskutočňuje dlhší proces komplexnejšieho zdomácňovania pôvodne cudzieho slova.

2. V procese zdomácňovania cudzích slov sa prejavujú určité všeobecné tendencie a zákonitosti. Známe je napr., že proces zdomácňovania závisí od fonetických a fonologických rozdielov medzi odovzdávajúcim a preberajúcim jazykom /od stupňa ich príbuznosti/, od dĺžky používania cudzieho slova a od jeho frekvencie v preberajúcom jazyku. Jestvujú aj typologické špecifiká preberania a zdomácňovania cudzích slov. Napr. vo flektívnych jazykoch toho typu, ako je slovenčina, morfologický tlak preberajúceho jazyka sa musí silno prejaviť na konci slova.

Preberanie slov môžu ovplyvniť aj rozličné mimojazykové činitele.

Pri takomto všeobecnom posudzovaní javov sa ukazuje, že pri preberaní cudzích slov sa tlak systému preberajúceho jazyka prejavuje dvojako: 1. Cudzie slovo sa prispôsobuje fonetickému systému preberajúceho jazyka a postupne sa stáva foneticky neutrálnym. 2. Cudzie slovo sa ne-

zaradí do zvukového systému preberajúceho jazyka a využíva sa aj so znakmi jeho fonetickej cudzosti ako citátový výraz, ktorý môže byť aj štylisticky /foneticky/ príznakový.

No ani fonicky /foneticky/ príznakové cudzie slová nemusia /resp. nemôžu/ si v preberajúcom jazyku podržať taký výslovnosť, aká žiada norma výslovnosti odovzdávajúceho jazyka. Dôležitým činiteľom je tu znalosť a rozšírenosť odovzdávajúceho jazyka v kultúrnom prostredí preberajúceho jazyka - čím menšie je znalosť tohto jazyka, čím menej ho pozná používateľ cudzieho slova, tým viac sa slovo prispôsobuje fonetike preberajúceho jazyka. Platí to aj o citátových výrazoch.

Ak cudzie slovo nefunguje ako citátový výraz, preberá sa tak, že sa všetky cudzie hlásky nahrádzajú zvukovo najbližšími hláskami preberajúceho jazyka. Dôležitú úlohu pritom hrá fonologický systém preberajúceho jazyka a rozhodujúce je znenie slova v odovzdávajúcom jazyku, nie jeho pravopis.

3. V slovenčine sa vyvinula zvláštna situácia: na preberanie cudzích slov má slovenčina k dispozícii širší hláskový inventár než v domácej jazykovej vrstve. V cudzích a prevzatých slovách sa vyslovujú aj samohlásky ō, ē, ū, ū, v novšej dobe sa rozširuje používanie samohlásky ə a v českých menách a názvoch sa vyslovuje aj spoluhláska ř.

Postupujúce procesy zdomácňovania cudzích slov však ukazujú, že tieto hlásky sa hodnotia ako neslovenské.

Vokalický systém krátkych nositeľov slabičnosti, s ktorým sa pracuje v slovenčine pri preberaní cudzích slov, v idealizovanej podobe vyzerá takto:

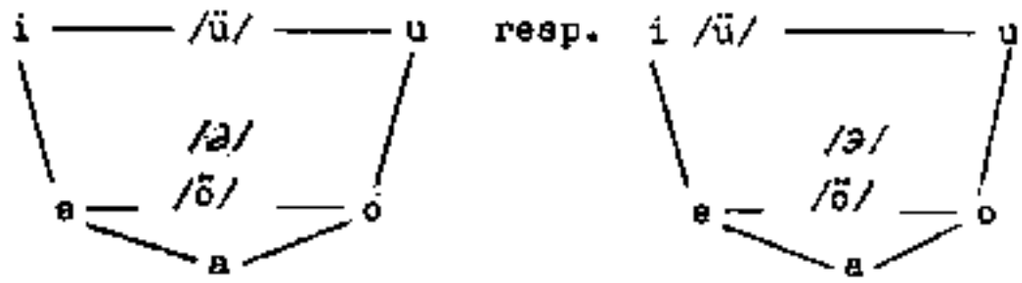

Vo vyššom štýle výslovnosti sa tento systém rozširuje ešte o samohlásku ä, pravda, nie je nám známy príklad, že by sa samohláska ä vyskytla v novšej vrstve prevzatých slov. Vokalický systém má potom takúto podobu:

i	/ü/ /ə/	u
e	/ö/	o
ä		a

Ak sa z hľadiska týchto faktov pozeráme na výslovnosť slov röntgen a parfum, zistíme tento stav:

Znenie [parfüm] sa v slovenčine opiera o pravopisnú podobu tohto slova a prejavuje sa na ňom pravdepodobne tlak analógie výslovnosti mien a názvov ako [ügo, düma, dükló, brüsel, dübone, menü] atď. Podľa pôvodnej francúzskej výslovnosti a v zhode s novším artikulačným posunom nosovej samohlásky, ktorá sa vyslovuje na konci tohto slova vo francúzštine, k prednej otvorenej samohláske ɛ̃, je slovenská výslovnosť [parföm] primeranejšia zneniu tohto slova v odovzdávajúcom jazyku. No aj výslovnosť [parfem] musíme s ohľadom na stav v odovzdávajúcom jazyku pokladať za primeranú.

Podľa slovenského materiálu, ktorý je nám známy, pri preberaní cudzích slov so samohláskami, ktoré sa môžu nahradiť zvukmi ö, ü /ö, ü/, prejavujú sa v spisovnej slovenčine tieto tendencie pri ďalšom zdomácňovaní pôvodne cudzích slov v ich vokalickej zložke /šípkami naznačujeme spôsob a tendencie nahrádzania hlások ö, ü /ö, ü/

v dlhodobom procese zdomácňovania/:

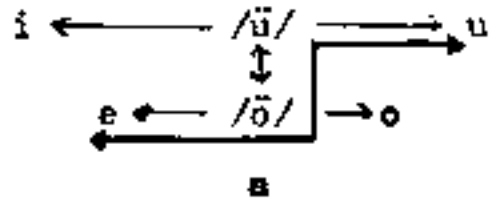

Ako ukazujú procesy zdomácňovania týchto dvoch /ale podobne aj iných/ slov /porov. výslovnosť [dibone, dibonet, brusel, montró, montré, rezumé] atď./, samohlásky ö, ö̆, ü, ü̆ /no ešte viac ə / zaujímajú vo vokalickom systéme, ktorý je v slovenčine k dispozícii pre preberanie slov, periférne postavenie.

Vokalický zvuk ə má extrémne periferné postavenie. V slovenčine sa v domácich slovách nevyslovuje /okrajový prípad je slovo c ə kať = tvoriť zvuky "c"/. Vyslovuje sa sa iba pri pomenúvaní hlások ako nositeľ slabiky. Hovoríme totiž bé, cé, ef, há atď., ale aj bə , cə , fə , hə atď. Pri voľnom spájaní hlások môžeme zasa niekedy počuť výslovnosť [ŭosiʒktʒn] . Tu samohláska ə tvorí sonórne jadro poslednej slabiky, aby n nebolo slabičné, alebo aby zasa nestrácalo sonórnosť. Periférnosť samohlásky sa prejavuje aj tak, že pri výslovnosti slov preberaných z angličtiny sa niekedy nahrádza samohláskou ö /ö̆/ - potom počujeme [g̈ö̆l] /girl/.

Pri riešení otázok slovenskej výslovnosti cudzích a prevzatých slov musí sa spomenúť dôležitý problém výslovnosti samohláskových skupín.

V cudzích a prevzatých slovách nie sú samohláskové skupiny zriedkavé /oáza, kaolín, dialekt, diamant .../.

Charakteristickou črtou slovenskej výslovnosti je, že v samohláskových skupinách /a vôbec vnútri taktov/ sa ráz, t.j. tvrdé hlasové nasadenie, hlasivková explozívna spoluhláska, nevyskytuje. Samohláskové skupiny sa vyslovujú "splývavo", t.j. od prvej samohlásky sa postupne

/kízavo, hladko/ prechádza k výslovnosti nasledujúcej samohlásky. Samohlásky v tomto zmysle "splývajú". Okrem iného aj preto slovenskú výslovnosť charakterizujeme ako "splývavú". V našej literatúre sa označenie "splývavá výslovnosť" používa aj terminologicky.

V slovenčine sa ráz na hranici morfém vnutri slova /a taktu/ nevyslovuje ani v samohláskových skupinách, ani pred jednotlivými samohláskami. Práve preto v týchto prípadoch pred samohláskou nemôže stáť neznelá spoluhláska. Vyslovuje sa [predoperační, subordinovať, tranzalpskí, egzarxa] atď. Podobne na hranici slov, ak predchádza spoluhláska a nasleduje samohláska a medzi slovami nie je prestávka, môže stáť pred samohláskou /okrem niektorých výnimiek vo vyššom štýle/ iba znelá hláska - vyslovuje sa [pred‿operáciou, ľieg‿ordinovať, xrbáč‿álp] atď.

Vo vyššom štýle slovenskej výslovnosti sa však práve ako znak cudzosti /citátovosti/ pripúšťa aj výslovnosť bez znelostnej asimilácie: [korpus‿deliktí, de-us‿eks‿maxíná] a pod.

V ľudovej výslovnosti bývajú v samohláskových skupinách hiátové spoluhlásky. Tak sa potom vyslovuje [kakavo, márija, ideje, idejí, gimmnázijum] a pod. Táto výslovnosť má určitú oporu v interfigovanom j, ktoré sa vyskytuje pri odvodzovaní slov /Kórea - korejský, Ázia - ázijský, Ázijec, Ázijčan, jubileum - jubilejný a pod./. Výslovnosť [ázija, kóreja, jubilejum] sa potom opiera o falošnú analógiu kórejský - kóreja, ázijský - ázija, jubilejný - jubilejum.

Východiskom a modelom tzv. splývavej výslovnosti samohláskových skupín v cudzích a prevzatých slovách v slovenčine /t.j. aj výslovnosť bez vsuvných spoluhlások/ je výslovnosť samohláskových skupín na hraniciach morfém v domácich slovách. V slovenčine sa totiž ustálene vyslovuje [pri-odĭať, vi-oraťˇ, vi-učiť] atď.

Výraznou črtou zdomácňovania cudzích slov so samohláskovými skupinami je v slovenčine diftongizácia niektorých samohláskových skupín. S diftongizáciou potom súvisia aj ďalšie znaky zdomácňovania. Tak sa v slovenčine napr. vyslovuje [fašiaŋgi, hierarxe, hieroglif] a pod. Ak pred takouto dvojhláskou predchádza /v písme/ t, d, n, l, vyslovuje sa ť, ď, ň, ľ - to je výslovnosť [ďaňiel, ďiabol, goľier, haľier] a pod. Vyslovuje sa aj [aňiel, evaňieli-um, evaňielik], pričom sa tu v slovenčine za pôvodné g píše dnes j /anjel, evanjelium, evanjelik/.

Na konci slova sa však samohláskové skupina nediftongizuje napriek tomu, že proces zdomácňovania cudzích slov postupuje v slovenčine od konca slova. Posledná samohláska funguje totiž ako gramatická /pádová, ohýbacia/ prípona. Morfematická hranica pred ňou neumožňuje vznik dvojhlásky. Tak sa potom skloňuje beštia, beštie, beštii, beštiou, beštií, beštiám, beštiách, beštiami. Tento stav sa udržiava aj v slovách, ktoré sa do slovenčiny prevzali veľmi dávno a sú rozšírené aj v ľudovej reči, napr. v slovách mizéria, porcia, ľalia, pasia, patália, ceremónia. Vyslovuje sa [beští-a, beští-e, beští-i] atď.

Ešte častejšie sa diftongizujú samohláskové skupiny so samohláskou u, i na druhom mieste, pričom diftongizácia sa skôr uskutočňuje v prvej a druhej slabike slova. Tak sa v spisovnej slovenčine vyslovuje [aŭdi-ometri-a, aŭto, aŭtomat, faŭna, kaŭci-a, kaŭčuk, kaŭkas].

Z hľadiska konsonantického systému slovenčiny sú pri preberaní a zdomácňovaní cudzích slov v slovenčine dôležité najmä dva javy - výslovnosť spoluhlások t, d, n, l - ť, ď, ň, ľ /tzv. mäkčenie/ a znelostná asimilácia. Ak neprihliadame na hláskovú kombinatoriku, sú to povedľa výslovnosti samohlások ö, ö̈, ü, ü̈ najvýraznej-

šie črty charakterizujúce skupinu cudzích a prevzatých slov v slovenčine.

Treba konštatovať, že v slovenskej spisovnej výslovnosti sa aj v prevzatých slovách zásadne vyslovujú iba spoluhlásky, ktoré sa vyslovujú v domácich slovách. Iba v citátových výrazoch sa pripúšťa výslovnosť iných spoluhlások tak, ako to žiada norma odovzdávajúceho /resp. sprostredkujúceho/ jazyka. Nepokladá sa však za ortoepickú chybu, ak sa aj citátovo použité cudzie slovo hláskoslovne poslovenčuje. Pripúšťa sa napr. výslovnosť [ãfã‿tɛRIbl] /Wamard, 19/, ale aj [ãfã‿teribl].

Znakom "cudzosti" veľkého množstva prevzatých slov v spisovnej slovenčine je výslovnosť t, d, n, l pred i, í, e. V domácich slovách sa totiž pred i, í, e, ale aj pred dvojhláskami ia, ie, iu vyslovuje /okrem niektorých výnimiek/ iba ť, ď, ň, ľ. Tento fakt zdôrazňujeme aj s ohľadom na slovenskú ortografiu, v ktorej sa "mäkkosť" ť, ď, ň, ľ v spomenutých prípadoch neoznačuje mäkčeňom na rozdiel od ť, ď, ň, ľ pred inými hláskami. Píšeme teda ďakovať, poháňať, ľavý, ale aj deti, nedeľa, polia, lietať, paniu a vyslovujeme [ďakovať, poháňať, ľaví deťi, ňeďeľa, poľía, ľietať, paňiu].

V cudzích a prevzatých slovách sa aj pred i, í, e vyslovuje t, d, n, l, najmä ak je to i výslovnosť v odovzdávajúcom jazyku. Preto sa teda v spisovnej slovenčine vyslovuje [ľeňin, ľeňinizmus, ľeňingrat, meňďeľejeň], ale [disciplína, etnikum, kolín, napoleon, poliklinika, proletari‿át, signalizác‿ia, univerzáli‿e] atď.

V prevzatých slovách je systematika výskytu t, d, n, l takáto:

Spoluhlásky t, d, n, l sa v prevzatých slovách vyslovujú pred cudzími príponami, t.j. pred príponami -ik, -ík /botanik/, -icky, -ícky /idylický/, -ickosť /melancholickosť/, -izovať /aktualizovať/, -izmus /reformalizmus/,

-ista /bicyklista/; no pripušťa sa výslovnosť [huslista] i [husľista], lebo v základe slova je ľ - [husľe, husľoví]; t, d, n, l sa vyslovuje pred príponou -ita /neutralita/, -ika /akustika/, -id, -it /amonit/, -ín, -inka, -ínka /manganín, perlinka/; tak sa vyslovujú aj názvy a mená Kolín, Berlín, Augustín, Konštantín, nie však Budín, Hodonín - tu sa vyslovuje ď, ň, -ent /abstinent/, -er, -ér /káder/, -es /majáles/; pred koncovým -e /finále, nacionále/.

Spoluhlásky t, d, n, l sa v prevzatých slovách vyslovujú aj pred koncovou samohláskovou skupinou, v ktorej prebieha morfematická hranica a prvou samohláskou je i, e ako v slovách slumínium, beštia, idea, ľalia, rádio atď.

Pred domácimi slovotvornými a ohýbacími príponami so samohláskou i, í, e, ia, ie, iu sa však aj v prevzatých slovách vyslovuje ť, ď, ň, ľ. To sú deminutívne prípony: -ik, -ík /advokátik, hotelík/; vyslovuje sa tiež [draľík, hľiňík, kisľík] atď.; ďalej sú to prípony -nik, -ník /agrárnik/, -iak, -iar, -ier, kde ia, ie je dvojhláska /gavalier, halier/, -ec /Argentínec, neandertálec/, -ica /mongolica, terkelica/, -ena /fiflena/, -ina /tónina/; pred ohýbacími príponami -e, -i: vyslovuje sa [bál], ale [na‿báľe], podobne [na‿bicikľi, o‿fudbaľe, xatiťi, paľiet, f‿teréňe, pri‿bazéňe] atď.

Spoluhlásky ť, ď, ň, ľ sa v prevzatých slovách vyslovujú aj v koreni slova, ak nasledujú dvojhlásky: Sliezsko, Taliansko, evanjelik.

Spoluhlásky ť, ď, ň, ľ sa vyslovujú aj v slovách latinka, latinčina, linka, limonáda a v niektorých iných slovách.

Vzhľadom na ohraničený výskyt t, d, n, l pred i, í, e /ia, ie, iu/ v domácich slovách a vzhľadom na vysokú frekvenciu hlások t, d, n, l pred i, í, e v cudzích a v prevzatých slovách je výskyt t, d, n, l v týchto pozí-

ciách charakteristickým signálom cudzosti slova /prípony, tvaru/. Uvedené zákonitosti fungujú tak spoľahlivo, že sa vyslovuje [xvostizmus] /domáce slovo - no nie domáca prípona/, [ľalia] /ľ v koreni slova, l pred koncovou samohláskovou skupinou/ a pod.

V znelostnej asimilácie, ktorá je tiež charakteristickou črtou slovenčiny, je vo výslovnosti cudzích a prevzatých slov viacej zvláštnych javov.

Znelostná asimilácia je jeden zo spôsobov, ako sa prevzaté slová prispôsobujú slovenčine a event. zdomácňujú. Uskutočňuje sa v súlade s pravidlami znelostnej asimilácie domácich slov. Vyslovuje sa teda [egz‿abrupto, kurs‿pokračuje, avandgarda, lugzmeter; apstrahovať, dizlokáci-a, supfebrilní].

V spoluhláskových skupinách sa vyslovujú buď iba znelé, buď iba neznelé spoluhlásky. Píšeme totiž Aztékovia, Desdemona, ekzém, no vyslovujeme [astékovia, dezdemona, egzém] atď.

Na rozdiel od domácich slov sa v prevzatých slovách vnútri slova medzi samohláskami namiesto neznelej často vyslovuje znelá. Píšeme mesalína, visáž, resorpcia, resumé, maestoso, spirituoso, vyslovujeme [mezalína, vizáž, rezorpci-a, rezümé, ma‿estózo, spiritu‿ózo].

V prevzatých slovách, v ktorých sa pôvodne písalo ss a dnes sa píše s, vyslovuje sa obyčajne s nie z. Píšeme asimilácia, asistent, vyslovujeme [asimiláci-a, asistent].

V mnohých slovách sa však dnes za pôvodné s /niekedy aj ss/ píše z v súlade so spisovnou výslovnosťou. Sú to napr. slová burza, cenzor, dezertér, deziderátum, dezignovať, kauzálny, konverzácia atď.

Znelá hláska z sa v mnohých slovách vyslovuje aj po zvučnej spoluhláske. Píšeme napr. forsytia, garsoniéra, konsonant, vyslovuje sa však [forziti-a, garzoni-éra, kon-

zonant.

Pred zvučnou spoluhláskou sa však vyslovuje s tak, ako sa aj píše: islam, Island, Komsomol - [islem, Islant, Komsomol].

Znelostná asimilácia sa uskutočňuje aj v slovách s predponou dis-, dys-. Píšeme disharmónia, disjunkcia, dislokácia a pod., vyslovuje sa však [dizharmóni‿a, dizjuŋkci‿a, dizlokácí‿a].

Slová, ktoré sa začínajú na ex-, sa obyčajne vyslovujú tak, akoby ex- bola vždy predponou: ak nasleduje samohláska, znelá alebo zvučná spoluhláska, vyslovuje sa totiž egz-. Slová ako exámen, exemplár vyslovujeme [egzámen, egzemplár] atď.

Uvedené príklady preberania a zdomácňovania cudzích slov v slovenčine dokazujú, že v slovenčine sa prejavujú špecifické mechanizmy adaptácie cudzích slov a špecifické znaky vyčleňujúce cudzie a prevzaté slová ako osobitnú vrstvu jazykových prostriedkov používaných v slovenčine. Slovenčina sa bez ťažkostí vyrovnáva aj s javmi internacionalizácie odbornej lexiky.

Novším javom uplatňujúcim sa pri preberaní a zdomácňovaní cudzích slov v slovenčine je štýlová diferenciácia rozličných znení toho istého slova. V slovenčine je totiž tendencia hodnotiť tvary zvukovo bližšie k zneniu v odovzdávajúcom jazyku a tvary, ktoré sa zvukovo menej vzďaľujú od pravopisnej podoby, ako prvky vyššieho štýlu výslovnosti. V súlade s touto tendenciou sa napr. výslovnosť [dipátmen, keňú, leĭzer, ŭošiŋktŋ] hodnotí ako vyšší štýl, výslovnosť [departmán, kano‿e, laser, vošiŋkton] ako neutrálny štýl. V nižšom štýle sa zase rozširuje výslovnosť [dibone, parfem, parfum, rendgen].

Tieto tendencie sa prejavujú aj na iných typoch hláskových asimilácií. Napr. vnútri slova sa v spisovnej slovenčine pred bilabiálnou spoluhláskou v domácich slo-

vách ustálila v neutrálnom a vyššom štýle výslovnosť m. Píše sa Donbas, bonbón, hanba, vyslovuje sa [dombas, bombón, hemba]. No v prevzatých slovách sa táto asimilácia pripúšťa iba v nižšom štýle výslovnosti.

Možno vysloviť predpoklad, že rozširujúce sa jazykové kontakty ako dôsledok iných kontaktov jazykových spoločenstiev budú sa ďalej prejavovať v preberaní, sprostredkúvaní a odovzdávaní cudzích slov. Oproti minulosti bude sa pritom prejavovať aj väčšia znalosť cudzích jazykov, najmä tzv. svetových jazykov.

Literatúra

Bartek, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava-Martin 1944;

Kráľ, Á.: Zdomácňovanie cudzích slov a výslovnosť t, d, n, l - ť, ď, ň, ľ v prevzatých slovách. Kultúra slova, 9, 1975, s. 68-72;

Kráľ, Á.: Štýly slovenskej výslovnosti. Studia Academica Slovaca. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava 1977;

Kráľ, Á.: Slovenská výslovnosť /gramofónový kurz/. Bratislava 1977;

Klein, H. W.: Phonetik und Phonologie des heutigen Französisch. Berlin 1970;

Novák, Ľ.: K základom slovenskej ortoepie. Slovenská reč 3, 1934, č. 2-3;

Ohnesorg, K.: Nástin fonetiky jazyka francouzského. Praha 1962;

Slovník slovenského jazyka III. Red. Š. Peciar. Bratislava 1973;

Warnant, L.: Dictionnaire de la Prononciation française. Gembloux, éditions J. Dúculot, S. A., 1962.

Slovensko a európska vzdelanosť v stredoveku

Matúš Kučera

Pojem "stredoveká vzdelanosť" je na míle vzdialený od toho, čo pod vzdelanosťou rozumieme dnes. Predovšetkým stredovek nepoznal takú ostrú deliacu čiaru medzi umením a vedou, ako ju pociťuje dnešná spoločnosť. Teoretickým základom hudby, literatúry, ale i výtvarného umenia v podobe kosmogonie a geometrie sa venoval každý žiak na ktorejkoľvek vyššej škole. Ďalšia zvláštna črta pozostávala v ponímaní vedy. Veda predstavuje uzavretý systém, ktorý je raz navždy daný autoritami, akými sú: Písmo, Aristoteles, učenia cirkevných otcov a pod. Všetkým ostatným je dovolené tieto autority len vykladať. Pochybovať o ich výrokoch by znamenalo, dať sa na cestu až príliš nebezpečnú.

Pritom odsudzovať túto vzdelanosť a vedu z učených humanistických či dnešných pozícií by bolo vcelku nerozumné. Treba si uvedomiť, že barbari a medzi nimi i naši predkovia - Slovania, nepriniesli so sebou žiadnu vzdelanosť, ktorá by aspoň v niečom mohla konkurovať vzdelanosti rímskej. Antické dedičstvo bolo jediné, ktoré mal stredovek k dispozícii. Až niekedy v 12. stor. k tomuto dedičstvu pristupuje vzdelanosť arabského sveta, ktorý oveľa priamejšie nadviazal na grécku učenosť. Stredovek musel toto jediné i jedinečné dedičstvo stráviť a prispôsobiť potrebám svojej spoločnosti. Mohlo sa tak diať jedine eklekticky. Systém antického vzdelania totiž mal za

cieľ pripraviť človeka na verejnú spoločenskú činnosť: naučiť ho vystupovať na zhromaždeniach, jasne a zrozumiteľne sa vyjadrovať, predstupovať pred súd a hájiť sa a pod. Toto všetko v novej spoločnosti stratilo zmysel. Vzdelanie zo svojej praktickej, politickej funkcie sa muselo presunúť do oblasti nepolitickej, literárnej. Antická metodika výuky a vzdelávania ako osvedčený a prepracovaný systém, poslúžil aj takto zameranému vzdelávaniu. Bolo to sedem slobodných umení: gramatika, rétorika, logika, aritmetika, geometria, astronómia a muzika, ktoré prešli i do stredovekého systému vzdelávania, pričom stredoveká spoločnosť kládla dôraz na prvé tri. Z nich najmä grmatika sa tešila veľkej pozornosti už preto, že latinčina sa stala liturgickou i vyjadrovacou rečou katolíckej cirkvi. A tak sa čoskoro stalo, že kňazi boli jedinými intelektuálmi doby, že vzdelávanie sa stalo profesionálnou, úzko utilitaristickou činnosťou, ktoré malo naučiť kňazov a mníchov čítať, písať, spievať žalmy a rozumieť biblii. Najmä kláštory, ako typická dedinská inštitúcia, stali sa strediskami vzdelávania. Z francúzskych kláštorných škôl, ktoré boli obzvlášť exkluzívnou ustanovizňou, vychádzali vzdelanci, ktorí zaplavovali Európu. Aj k nám, na Slovensko prišli takíto absolventi. Tu sa stávali mníchmi a cirkvenými hodnostármi. Tak napr. zostavovateľ a pisár jednej z našich najstarších listín z r. 1113 - súpisu majetku kláštora na Zobore - bol absolventom francúzskej kláštornej školy. Vzdelanosť v uzatvorených a izolovaných kláštorných školách sa však čoskoro menila v samoúčel: v umenie pre umenie. Túto škrupinu izolácie rozbilo a o ďalšom osude vzdelávania rozhodlo niekoľko udalostí 11. a 12. stor.

Laicizácia vzelávania

Jednou z udalostí, ktoré prudko oviala európske kultúrne klíma, bol kontakt s arbským a byzantským svetom.

Objektívne na veci nič nemenila ani tá skutočnosť, že tento kontakt sprostredkovali výbojné a zbytočne krvavé križiacke výpravy. Pri konfrontácii týchto dvoch civilizačných okruhov viac získali útočníci - nové rukopisy, spisy antických učencov, nové témy, motívy a impulzy. Boj o investitúru, jeden z najväčších politických zápasov, aký stredovek poznal, z boja o osamostatnenie sa cirkvi spod svetského područia, prerástol v boj, ktorý sa dotýkal samotných základov vtedajšej spoločnosti. Na jeho čele stojí svetské kňazstvo, ktoré pre svoj propagandistický boj potrebuje ľudí vzdelaných, s ostrým polemickým perom, dobrých organizátorov a rečníkov. K tomuto všetkému pristupuje nový sociologický fakt - vznik mestskej spoločnosti. Nová mestská komunita vyžadovala novú, v dovtedajšej spoločnosti neznámu vnútornú organizáciu, právne usporiadanie, vzdelaných ľudí pre novú, na tovarových vzťahoch založenú ekonomiku, schopných ľudí pre realizáciu novej a náročnej architektúry a pod. Skrátka, spoločnosť raného stredoveku, ktorá bola dovtedy vo svojej väčšine presvedčená o tom, že vzdelanie je zbytočným prepychom, plne pocítila, že žiadna, čo ako primitívna spoločnosť, nemôže jestvovať bez intelektuálneho zázemia, bez ľudí vzdelaných. Prudko narastajú školy pri všetkých významnejších cirkevných inštitúciách, pri kapitulách a biskupstvách, ku ktorým neskôr pristupujú i školy mestské. U nás medzi najvýznamnejšie patria školy v Ostrihome, v Nitre i v Bratislave, teda pri tých cirkevných inštitúciách, ktoré sa najviac angažovali v politickom a verejnom živote. Čo sa vyučovalo na takýchto katedrálnych školách?

Bolo to hlavne trivium: gramatika, rétorika a logika, alebo dialektika. Niekde sa vyučovalo i kanonické právo a medicína; alebo tzv. quadrivium: aritmetika, geometria, astronómia a muzika. Náplň výuky úplne závisela

d vedúceho školy - scholaria. Bolo to teda vzdelanie, ktoré niesolo v sebe zárodky sebestačnosti, ktoré bolo schopné vyškoliť notárov, právnikov a v neposlednej mieře i literátov a vedcov. Žiactvo, ktoré sa už regrutovalo zo všetkých sociálnych vrstiev, putovalo zo školy na školu a hľadalo nového, známejšieho či chýrnejšieho učiteľa. Po európskych cestách už okrem obchodníctva tiahne nový živel - žiactvo. Vzdelanie sa už nielen laicizuje, ale búra i regionálne priehrady rovnako ako katolícky univerzalizmus, a dostáva nová tvár.

Vznik univerzít

V spoločenskom a duchovnom kvase 12. stor. vznikol jeden z najpozoruhodnejších výtvorov stredovekej kultúry, ktorý napriek mnohým a zložitým metamorfózam ostal základom aj organizačného systému moderne j výuky. Bola to univerzita. Pôvodne voľné zoskupenie učiteľov a žiakov sa postupne pretvorilo v zväzok majstrov, doktorov a žiakov, teda v nové spoločenstvo - "universitas". Nová inštitúcia vznikla nezávisle od moci svetskej či duchovnej. Len neskôr, keď cirkev pochopila jej spoločenskú váhu, začala jej udeľovať privilégiá a materiálnu pomoc. V krátkom čase univerzita predstavovala v spoločenskom živote dobovej Európy nielen obrovskú kultúrnu, ale i politickú veľmoc, takže už súčasníci vedľa dvoch uznávaných dobových mocností - duchovnej, pápežskej /"sacerdotium"/, svetskej, císárskej /"regnum"/, postavili i tretiu veľmoc - "studium".

Prvé univerzity vznikli v Taliansku, teda v miestach rozvinutej mestskej civilizácie a silných antických tradícií. Medicínou sa preslávila univerzita v Salerme, chýrnym právnym štúdiom univerzita v Boloni. Uznávanou autoritou vo veciach filozofie a teológie sa stala univerzita v Paríži, ktorú neskôr podľa kanonika Roberta de Sorbon, začali nazývať Sorbonou. Učiteľský zbor tejto

univerzity položil základy učenej scholastike. Pri jej zrode stáli nové texty a komentáre diel Aristotelových. Tieto poznačili aj duchovné základy anglickej univerzity v Oxforde.

Študenti z našich krajín sa v priebehu 13. a 14. stor. na tieto univerzity dostávali len sporadicky. Aj pre stredovekého človeka to predstavovalo veľké finančné náklady a neprekonateľné diaľky. Najskôr sa ešte zatúlali do Talianska, najmä na univerzity v Bolonii a v Padove. Priam epochálnym dielom bolo založenie univerzity v Prahe Karolom IV. /r. 1348/. Bola to prvá univerzita za Alpami a stala sa "alma mater" ďalších univerzít v strednej Európe. Z nich vynikli najmä univerzity vo Viedni a v Krakove.

Rozmach univerzít mal obrovské dôsledky pre formovanie jednotnej, štandardnej európskej vzdelanosti. Jednotiacim faktorom bola spoločná vyučovacia reč, ktorá dovoľovala výmenu majstrov i prechod žiakov z jednej univerzity na druhú. Univerzity ovplyvňovalo meštianske prostredie, do ktorého boli zasadené. A akoby na odplatu, univerzity sa zasa podstatnou mierou zúčastňovali na všetkých prejavoch meštianskej kultúry. Sociálna príťažlivosť univerzít spočívala v tom, že univerzitné akademické tituly, akými boli "majster" - na fakulte artistickej /filozofickej/, alebo "doktor" - na vyšších fakultách, akými boli právnická a teologická, spoločensky takmer vyvážili šľachtické tituly a otvárali ich držiteľom cestu do najvyšších miest správy a služby duchovnej i svetskej. Tým všetkým sa univerzity hlboko zapísali do procesu demokratizácie stredovekej vzdelanosti a kultúry a hlboko poznačili mnohé stránky života v prostredí, v ktorom pôsobili.

Študenti zo Slovenska na domácich i zahraničných univerzitách.

Mierou činnosti každej univerzity je počet akademických odchovancov, ich funkčné spoločenské uplatnenie sa, čo v opačnom pohľade je podmienené i vedeckou váhou učiteľského zboru. Vychádzajúc z týchto kritérií, ani jedna z domácich, uhorských univerzít sa nedožila veľkej slávy. Je pravda, že v Pätikostolí vznikla univerzita už v r. 1367 a neskôr i v Budíne. Obidve však čoskoro zanikli. Potreba svetskej inteligencie pri kráľovskom dvore, v mestských a stoličných inštitúciách a v praktickej administratíve viedla kráľa Mateja k založeniu univerzity v Bratislave, známej "Academie Istropolitany", ktoré vznikla r. 1467. Napriek tomu, že jej organizátori dokázali v pomerne krátkom čase sústrediť na školu vynikajúci učiteľský zbor, univerzita skoro zaniká pre nedostatok hmotného zabezpečenia a pre nedostatok veľkorysosti tých, ktorí držali v rukách spoločenské prostriedky. Poznáme zatiaľ necelú desiatku študentov, ktorí pri prechode na inú univerzitu sa hlásia k svojej "alma mater", k Istropolitane.

A tak základné množstvo inteligencie Slovenska vychovali zahraničné univerzity, najmä Univerzita Karlova, viedenská a krakovská, pri stálej účasti univerzít v Talianasku a neskôr i univerzít v Nemecku. Slovenská historiografia už disponuje základnými orientačnými číslami počtu poslucháčov i počtu graduovaných na týchto univerzitách.

V rokoch 1377-1530, kedy disponujeme úplnými univerzitnými matrikami, vo Viedni študovalo 1 185 poslucháčov zo Slovenska, ročne pribúda až 15-20 poslucháčov. Na univerzite v Krakove v rokoch 1400-1526 študovalo okolo 2 500 študentov z Uhorska, z čoho viac ako tretina poslu-

cháčov tvorili študenti z dnešného Slovenska. Z univerzity v Prahe, ktorá mala zvláštne postavenie v živote slovenských študentov, sa nám nezachovali matriky zapísaných študentov, ale len tých, ktorí dosiahli akademické hodnosti. Prepočítaním možno zistiť, že za roky 1433-1618 študovalo v Prahe viac ako 120 študentov zo Slovenska. Je to už na prvý pohľad veľké množstvo inteligencie. Ak porovnávame počty poslucháčov zo Slovenska s celkovým počtom uhorských študentov na zahraničných univerzitách, vychádza nám, že Slovensko predstavuje najvzdelanostnejšiu krajinu v rámci Uhorska, a nie akýsi zastrčený pologramotný kút, ako si stredoveké Slovensko často predstavujeme. Je to v súlade s poznatkom, že Slovensko, hoci exteritoriálne vysunuté v rámci Uhorska, v 14. - 15. stor. predstavuje jeho najvyspelejšiu i najbohatšiu časť.

Národnostný a sociálny pôvod študentstva

Stredné Slovensko, najmä jeho mestská zložka, predstavovalo národnostne pestrý konglomerát. Je preto logické, že nie všetkých študentov zo Slovenska možno považovať za Slovákov. Na druhej strane treba uviesť na správnu mieru názor, ako by korene slovenskej inteligencie svojím pôvodom plebejskej, siahali len do minulého storočia. Pri zápise na univerzitu sa musel posluchač hlásiť do niektorého z univerzitných "národov", ktoré boli vytvárané na teritoriálnom princípe a zahrňovali v sebe niekoľko etnických skupín. Mnohí študenti zo Slovenska však okrem prihlásenia sa k univerzitnému národu "uhorskému", cieľavedome sa hlásia i k svojmu slovenskému pôvodu a nechávajú to zaznamenať i v matrikách. Tak napr. v zoznamoch poslucháčov viedenskej univerzity čítame: Mikuláš Zvolenský - Slovák /Sclavus/ z Halmeša; Benedikt Lubeňák - Slovák z Vrbového; Ján Staňák - trenčiansky Slovák; Ján Lipa /Tilia/ - Slovák z bratislavskej

stolice, Stupavčan; Juraj Kupec - Slovák zo Smolenic; Juraj - Slovák zo Šintavy atď. Okrem označenia "Sclavus" študenti často používali humanistické označenia "Pannonus". Zriedkavejšie sa od svojich nemeckých a maďarských kolegov diferencujú názvom "Windisch" alebo "Toth". V každom prípade však už od konca 14. a v 15. stor. sa slovenskí študenti hlásia na mnohých európskych univerzitách k svojej materčine, k príslušnosti k neznámemu, v tom čase azda i zanedbateľnému národu - k Slovákom. Najmä pražská univerzita svojím slovanským prostredím upevňovala pocit národnej výlučnosti u slovenského študentstva, ktorý upevňoval každodenný styk s okolím, s jeho kultúrnou rovinou.

Sociálne zloženie študentstva zo Slovenska bolo pestré. Jednoznačne v ňom prevažoval neagrárny element. Na rozdiel od okolitých krajín veľmi málo na vzdelanostnej úrovni participoval šľachtický element, a to či už z radov svetskej a či duchovnej šľachty. Ešte aj v 15. stor. najvyšší krajinskí hodnostári a predstavitelia šľachty, akými boli Ján Huňadi, Štefan Bátory, Ladislav z Rozhanoviec a pod., boli negramotní, analfabeti. O to výraznejšie však na vzdelanostnej úrovni participuje meštianstvo. Početní sú aj študenti zo slovenského vidieka, medzi ktorými nachádzame i príslušníkov drobnej, schudobnenej šľachty, ktorá sa chce uplatniť v službách štátu či magnátov. Početnú sociálnu vrstvu tvorí i posluchačstvo označované v matrikách univerzity ako "pauperes" - chudobní, z ktorých mnohí študujú za rôzne štipendiá, ktoré im poskytujú cirkevné vrchnosti alebo mestské predstavenstvo. Tradícia slovenského chudobného vzdelanca začína teda už tu, niekde v stredoveku.

Pôsobenie odchovancov európskych univerzít

Slovenské študentstvo odchované na európskych univerzitách má rôzne životné osudy. Väčšina študentov sa

vracia domov, aby sa z učených ľudí stávali richtári a členovia mestských rád, učitelia na kapitulných a mestských školách, úradníci i právnici v štátnej správe, ako aj významní národohospodári v podnikateľských službách bohatej šľachty. Mnohí z našich rodákov sa však prepracovali i ďalej a na stredovekých univerzitách v celej Európe nachádzame veľkých majstrov a doktorov, univerzitných profesorov, ktorí vyšli zo slovenského prostredia. Bol by to celý rad mien, ktoré by bolo možné vymenovať. A mnohí z nich, nielen že boli členmi učiteľského zboru, ale patrili k čelným, myšlienkovo priebojným jedincom, ktorí sa stávali dekanmi fakúlt i rektormi univerzít. V objasnení tejto stránky pôsobenia slovenských vzdelancov ešte veľmi veľa dlhuje slovenská historiografia.

Záver. Slovensko v stredoveku nestálo na periférii európskej vzdelanosti. Bolo ňou účinne napájané a aj samo ju ovplyvňovalo. Profitovalo zo všetkých významnejších stredovekých európskych duchovných prúdov, počínajúc scholastikou a končiac humanizmom a renesanciou. Korene slovenskej inteligencie, teda tej zložky spoločnosti, ktorú i Marx považuje za nezbytný článok každej civilizovanej spoločnosti, začínajú v demokratických a humanitných základoch stredovekého sveta a tomuto odkazu sa zdravá časť slovenskej inteligencie nikdy nesprenevierila.

Z konfrontačného štúdia ruskej a slovenskej frazeológie

Eleonóra Kučerová

Frazeológia sa pestuje len v posledných desaťročiach, preto patrí medzi pomerne málo preskúmané jazykovedné disciplíny. Záujem o jej štúdium podmienil najmä rozvoj lexikografie a jej teoretické i praktické potreby.

Študovať možno frazeológiu jedného jazyka, ako aj frazeológiu dvoch i viacerých jazykov na konfrontačnom základe. Napriek rozdielnosti teoretických východísk, ako aj cieľa výskumu, objavujú sa postupne nielen odlišné, ale aj rovnaké názory, čo dáva nádej, že sa časom získajú aj závery všeobecne platné. V danom príspevku sa zameriame na tie teoretické otázky, ktoré nemôže zanedbať frazeológia národného jazyka, ale ktoré sú obzvlášť dôležité pre konfrontačný výskum /v našom prípade rusko-slovenský/.

Slovo ako lexikálna jednotka môže byť komponentom dvojakých slovných spojení. Na jednej strane sú to slovné spojenia voľné, neviazané, ktoré vznikajú v reči, teda v istej konkrétnej situácii, na druhej strane sú to slovné spojenia viazané, ktoré jestvujú v slovnej zásobe ako hotové jednotky; do dorozumievacieho procesu vstupujú ako štrukturálne i významovo ustálené celky záväzné svojou podobou a významom pre všetkých používateľov jazyka.

Ustálené slovné spojenie má a/ stále, konštantné komponenty - čiže konštantnú formu a b/ samostatný /celistvý/ význam - čiže konštantný, ustálený obsah. Rozoznávame ustálenosť lexikálnu a frazeologickú a podľa toho delíme ustálené slovné spojenia na slovné spojenia lexikálne ustálené, čiže lexikalizované a na slovné spojenia frazeologicky ustálené, čiže frazeologizované. Frazeologicky ustálené, čiže frazeologizované slovné spojenia nazývajú sa v literatúre frazeologizmami, frazeologickými jednotkami, frazeologickými spojeniami atď.

Z povedaného vychodí, že frazeologizmom alebo frazeologickou jednotkou rozumieme vždy slovné spojenie a nie aj jednotlivé slovo. Frazeologizmy môžu pozostávať z dvoch slov, so syntagmatickou stavbou, ale môžu byť i rozvinuté, so stavbou vety i súvetia /konštrukčná bohatosť je veľmi veľká; kvôli úspornosti označujeme pomenovaním slovné spojenie všetky typy frazeologizmov/.

Jadro frazeológie slovanských jazykov má ľudový základ. Ľud svoje životné skúsenosti, svoju životnú múdrosť i každodenné pozorovania vkladal do obrazov, ktoré mu boli blízke, lebo súviseli s jeho spôsobom života, prácou, ale i sociálnymi pomerami, v ktorých žil. Charakterizačná sila obrazu bola v niektorých prípadoch taká silná, výstižná a zovšeobecňujúca, že obrazné vyjadrenie prežilo prvotnú situáciu, v ktorej vzniklo, začalo sa používať ako istý druh metafory v situáciách podobných prvej. Prijímal ho stále širší okruh používateľov, zaužívalo sa. Takto sa obrazné vyjadrenie, obrazné pomenovanie dostalo do slovnej zásoby, stalo sa jej stálou jednotkou, lexikalizovalo sa. Lexikalizácia obrazu vyjadreného pôvodne voľným slovným spojením však priamo súvisela s frazeologizáciou, lebo používatelia slovného spojenia postupne začali zabúdať situáciu i

súvislosť so situáciou, v ktorej spojenie vzniklo a súčasne si prestali uvedomovať významy jednotlivých slov-komponentov. Vnímali len zmysel, ktorý obsahovalo spojenie ako celok.

Z jazykového hľadiska obrazné vyjadrenie, obrazný opis istej situácie bolo voľné spojenie slov, podmienené na jednej strane priamymi pomenovacími významami slov, ktoré do spojenia vstúpili, a na druhej strane kompatibilitou ich významov. Spojenie, ktoré vzniklo, bolo zrozumiteľné, malo sémantický obsah; spojenie však nemalo trvalú sémantickú hodnotu, nebolo reprodukovateľné, lebo mu chýbal celistvý význam. Bez trvalej sémantickej hodnoty by spojenie bolo zaniklo, ako zanikajú všetky ostatné slovné spojenia, ktoré vznikajú v rámci prehovoru. Túto hodnotu nadobudlo spojenie vo frazeologizačnom procese. Čo je frazeologizačný proces alebo frazeologizácia?

Frazeologizácia slovného spojenia je proces, v ktorom sa sémantický obsah voľného slovného spojenia mení na význam pevnej, ustálenej jazykovej jednotky. Je to taký sémantický proces v slovných spojeniach, keď význam celku sa prestáva vyvodzovať z významov slov, z ktorých sa skladá. Podstatu frazeologizácie treba hľadať v schopnosti jazyka pretvoriť obraz vyjadrený voľným slovným spojením na význam ucelenej jednotky. Tento význam nazývame frazeologickým. Frazeologická jednotka nikdy nevzniká primárne, vždy je motivovaná nejakým obrazom, teda je odvodená, sekundárna. Frazeologizácia je jeden zo spôsobov obohacovania slovnej zásoby, a to v kvantitatívnom smere /početné rozširovanie, zväčšovanie slovnej zásoby/ i v kvalitatívnom smere /obohacovanie pestrosti výrazových prostriedkov jazyka/.

Vo frazeologizačnom procese sa lexikálny význam

jednotlivých komponentov slovného spojenia natoľko oslabuje, že možno hovoriť o strate priameho pomenovacieho významu a s ním spojenej významovej samostatnosti. Súvisí s ním aj zánik vnútorného a vonkajšieho determinatívneho vzťahu. Stupeň viazanosti komponentov = 1, čo značí, že komponenty sú sémanticky viazané iba na dané frazeologické spojenie. Tým, že komponenty spojenia stratili pri frazeologizácii svoj lexikálny význam, stratili aj jednu zo základných vlastností slova ako jednotky slovnej zásoby. Pri frazeologizácii sa plnohodnotná lexéma ako člen voľného spojenia mení na komponent alebo člen frazeologickej jednotky, ktorý má len formálnu, grafickú samostatnosť.

Frazeologická jednotka, frazeologizmus, má význam len ako celok, a preto tiež len ako celok môže mať synonymum. V ruštine: стреляный воробей ↔ тертый калач; моя хата с краю ↔ мое дело сторона; собаку съел в чем, на чем ↔ зубы съел/проел на чем; родиться в сорочке/в рубашке ↔ родиться под счастливой звездой; ни за какие коврижки ↔ ни за какие блага/сокровища ↔ ни за что на свете; яблоку негде/некуда упасть ↔ шагу негде/некуда ступить ↔ иголку негде/некуда воткнуть ↔ дохнуть. V slovenčine: oškľbať niekoho ako hus/odrať niekoho ako pipu; pohnúť rozumom/vziať rozum do hrsti/chytiť sa rozumu; jablko by tam neprepadlo/niet kde hrachu hodiť/ /hlava na hlave; narodiť sa v čepčeku/narodiť sa pod šťastnou hviezdou/narodiť sa na šťastnej planéte ap. Ako dokumentujú príklady, synonymické rady frazeologických spojení v obidvoch jazykoch môžu byť dvoj-, troj- i viečlenné, teda relatívne bohaté.

Stupeň zameniteľnosti komponentov vo frazeologickom spojení je veľmi nízky, ale napriek tomu možno niekedy niektoré komponenty nahradiť iným komponentom bez

toho, aby spojenie zmenilo svoj význam. Výmenu týchto komponentov nemožno stotožňovať s výmenou synoným vo voľnom spojení. Vo frazeologickom spojení nejde o synonymá, synonymné komponenty /komponenty frazeologizmu nemajú samostatný lexikálny význam/, ale o fakultatívne, počtom obmedzené varianty. V ruštine: седьмая/десятая вода на киселе; отвечать/ручаться головой; смотреть/глядеть другими/иными глазами на кого-что; камень с души/ /с сердца свалился у кого; стреляный/старый воробей = стреляный волк/зверь = стреляная/обстреляная птица ап. V slovenčine: bláznivé/šialené huby pojedol; bledý ako stena/ako smrť/ako vosk/ako tôňa/ako krieda; vedieť/uhádnuť, koľko bilo/udrelo; vedieť, od čoho muchy kapú/ /dochnú; hľadať niekoho, niečo ako ihlu v sene/v kope sena ap.

Za jednu zo základných čŕt frazeologickej jednotky pokladajú mnohí frazeológovia jej doslovnú neprelożiteľnosť do iného jazyka. Súhlasíme s týmto názorom a podopiera ho aj náš predchádzajúci výklad. Spresňujeme ho ešte tým, že frazeologickú jednotku ani ako celok nemožno "preložiť", možno jej v inom /= cieľovom/ jazyku nájsť ekvivalent s tým významom, aký má frazeologická jednotka vo východiskovom jazyku.

Pri pretlmočení frazeologickej jednotky z jedného jazyka do druhého zistujeme, že nie každý frazeologizmus východiskového jazyka má v cieľovom jazyku svoj frazeologický ekvivalent.

V cieľovom jazyku sa stretávame s týmito základnými typmi ekvivalentov:

oproti frazeologizmu jazyka A stojí frazeologizmus jazyka B /= ideálna situácia, aj keď, ako je známe, významy týchto frazeologizmov nemusia byť absolútne totožné/;

oproti frazeologizmu jazyka A stojí voľné slovné spojenie v jazyku B, ktoré je výkladom východiskového frazeologizmu /ani tento typ ekvivalentu nemožno hodnotiť ako "preklad" frazeologickej jednotky/: сидеть/оказаться у разбитого корыта - byť tam, kde človek začínal, o všetko prísť; рассмеяться мелким бесом перед кем-л. - poklonkovať, líškať sa niekomu; ни свет ни заря - pred úsvitom, na brieždení; архимедов рычаг - hybná sila, hybná páka;

oproti frazeologizmu jazyka A stojí jednoslovný ekvivalent jazyka B. S týmto typom sa stretávame najmä pri frazeologizmoch so syntagmatickou stavbou: петь лазаря - bedákať, horekovať, lamentovať, božekať; разводить нюни - ňňukať, gajdovať, nariekať; бесструнная балалайка - taradlo, taraj; битая морда - odkundes, skaderuka-skadenoha; сломя голову - ozlomkrky.

Motivácia ekvivalentných frazeologických jednotiek môže, ale aj nemusí byť rovnaká.

S rovnakou motivéciou sa v ruských a slovenských frazeologizmoch stretávame vtedy,

keď frazeologizmus má slovanský pôvod /rus. водить за нос - ukr. водити за ніс - poľ. wodzić za nos - bulh. водя за носа - slov. vodiť/ťahať za nos niekoho, alebo: rus. бить в глаза - ukr. бити в очи - poľ. bić w oczy - bulh. бия в очи - slov. biť do očí/;

keď ich obraznosť sa zakladá na náboženskej symbolike, starovekých mýtoch alebo majú svoj pôvod v biblii /Каинова печать - Kainovo znamenie; смертный грех - smrteľný hriech; поцелуй Иуды/иудин поцелуй - judášsky bozk; авгиевы конюшни - Augiášov chlev/Augiášova maštaľ; дамоклов меч - Damoklov meč ap./;

keď boli prisvojené zo styku alebo spolužitia s inými národmi /sú to najmä tzv. europeizmy/. V týchto

prípadoch ide zväčša o kalky /fr. à vol d´oiseau - rus. с птичьего полета - slov. z vtáčej perspektívy; fr. l´appétit vient en mangeant - rus. аппетит приходит во время еды - slov. s jedlom rastie chuť; fr. être sur des éspines - rus. быть/сидеть как /будто, словно, точно/ на иголках - slov. byť/sedieť ako na ihlách/ako na tŕni/ako na /žeravom/ uhlí; nem. Adamsapfel - rus. адамово яблоко - slov. Adamovo jablko, ohryzok; aures mediocritas - rus. золотая середина - slov. zlatá stredná cesta ap./.

Odlišná motivácia je vo frazeologizmoch domáceho pôvodu /t.j. ruského alebo slovenského/, príp. vo frazeologizmoch, ktoré boli prevzaté od susedných národov len do jedného jazyka /держать в ежовых рукавицах кого-л. - držať nakrátko/na uzde, v cviku, pod feruľou/; пороха не выдумает кто-л. - nespraví/neurobí dieru do sveta; ждать у моря погоды - čakať/sedieť so založenými rukami; море по колено кому-л. - svet mu je gombička; ни пуха ни пера - zlom väz, veľa šťastia ap./.

Poznanie motivácie, prvotnej situácie, nie je relevantné:

pre správne používanie frazeológie vlastného jazyka /ísť do spiša/na ucho - "ísť spať"; predávať/strúhať petržlen /o žene, dievčati/ - nebyť pozývané do tanca; rozumieť sa niečomu ako koza petržlenu - "vôbec sa do niečoho nerozumieť, nemať nijaké vedomosti o niečom"; vysvetliť niečo niekomu po lopate - "priamo, bez okolkov, jasne dať najavo niečo"; raz za uhorský/turecký rok - "zriedkakedy" ap./,

ani pre osvojenie si a správne používanie frazeológie cudzieho jazyka /ума палата у кого-л. - "o veľmi múdrom človeku"; сесть на мель - "dostať sa do bezvýchodiskovej situácie"; у черта на куличках - "na veľmi

odľahlom mieste, ďaleko od ľudí" ap./. Pre používateľa je dôležité, aby poznal terajší význam týchto spojení, t.j. význam, ktorý nadobudli pri frazeologizácii.

Zriedkavo, ale predsa sa stretávame s frazeologizmami, ktoré majú rovnakú motiváciu, ale rozdielne významy v ruštine a v slovenčine: смотреть/глядеть сквозь пальцы на что znamená v ruštine "úmyselne nevidieť niečo, prižmurovať oči nad niečím", slovenské: pozerať cez prsty na niekoho, niečo znamená "pohŕdavo, zvysoka sa správať k niekomu"; обвести/обернуть вокруг пальца кого znamená "oklamať, podviesť niekoho", slovenské: okrútiť/ /omotať si okolo prsta znamená "dostať niekoho celkom pod svoj vplyv". Výskyt takýchto frazeologizmov je ďalším dôkazom, že frazeologické jednotky nemožno mechanicky prekladať a ani študovať na základe ich formálnych zhôd a rozdielov.

Jednou z čŕt frazeologickej jednotky je jej schopnosť mať nielen jeden, ale aj dva významy. Vyskytujú sa aj frazeologizmy s tromi-štyrmi významami. Frazeologická jednotka môže byť teda aj polysémantická, viacvýznamová /стучаться в дверь - klopať na dvere /1. obracať sa na niekoho s prosbou, 2. prichádzať, približovať sa/; распускать слюни - 1. plakať, fňukať, 2. žalovať sa, ponosovať sa, 3. byť zamyslený, nepozorný, nedávať pozor, 4. rozcitlivievať sa ap./.

Cieľom tohto textu bolo ukázať niektoré závery, ku ktorým sme dospeli pri zbieraní materiálu pre rusko-slovenské slovníky a pri jeho študovaní v konfrontačnom pláne.

Danou problematikou sa zaoberáme aj v prácach Kučerová, E.: Slovné spojenia v slovnej zásobe a v slovníku. In: Slovo a slovník. Red. J. Ružička - I. Poldauf. Bratislava 1973, s. 155-159; Z problematiky slovných

spojení /Lexikalizované slovné spojenie ako pomenovacia jednotka/. In: Štúdie z porovnávacej gramatiky a lexikológie. Red. Š. Peciar. Bratislava 1974, s. 7-39; Frazeologizované menné slovné spojenia. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J.Ružička. Bratislava 1974, s. 222-228.

Druhová a žánrová diferenciácia slovenského slovesno-dramatického folklóru

Milan Leščák

Od vzniku folkloristiky, lepšie povedané od počiatku záujmu o folklórnu tvorbu vyvstáva problém druhového a žánrového členenia ako jeden z kľúčových problémov, otvárajúci priestor pre štúdium ústnej tvorby v klasifikačnej rovine, pre poznávanie poetiky folklóru i pre štúdium genézy a histórie folklórnej slovesnosti. Folkloristika i napriek veľkému úsiliu, ktoré venovala štúdiu jednotlivých žánrov, ešte stále nedospela k ustálenému a všeobecne platnému modelu žánrovej diferenciácie.

Platí to, pochopiteľne, v plnej miere i o slovenskej folkloristike. Najväčšou prekážkou pri klasifikovaní folklóru sú kritériá, pomocou ktorých je možné určiť relevantné vlastnosti jednotlivých skupín folklórnych javov.

V tomto smere samotný predmet výskumu, ústna slovesnosť, ako synkretický, polyfunkčný jav, stažuje uplatnenie jedného zorného uhla na úkor ďalších rovnocenných kritérií. Cesta uplatňovania obsahových, či formálnych zhôd, a ktorou sa pri klasifikačných pokusoch najčastejšie stretávame, zahmlieva veľmi vážny ekologický faktor, hovoriaci najmä o funkčných väzbách príslušného javu v kultúrnom ekosystéme, v ktorom on existuje.

No či už vezmeme do úvahy psychologicko-antropologické východiská, a či upletníme štruktúrno-typologický prístup, vychádzajúci z formálnej analýzy, alebo genetico-historický prístup, opierajúci sa o poznanie vývinu

žánrov v závislosti na všeobecných princípoch kultúrneho a spoločenského vývinu, vždy sa dostaneme do určitých rozporov, ktoré vyplývajú z poznania a rešpektovania základných princípov skutočného života folklórnej tvorby. Cesta zohľadňovania všetkých kritérií je nielen náročná, ale v mnohých prípadoch neschodná. I tak je potrebné aspoň v základných rysoch načrtnúť klasifikáciu folklórnych žánrov, no odstrániť zároveň dojem, že žánrová skladba folklóru je východiskom k izolovanému skúmaniu tej či onej skupiny javov. Skôr treba zdôrazniť, že folklórne javy rôznej proveniencie sa navzájom prekrývajú, vytvárajú ísté interferenčné sémantické polia a často sa meniacim funkčným zaradením ich jednotlivých prvkov. Práve na tieto momenty chceme poukázať v tomto príspevku.

Prvá a doteraz v hlavných rysoch platná koncepcia druhovej a žánrovej klasifikácie folklóru pochádza od A. Melicherčíka, ktorý uplatňoval jednak vývinový aspekt a jednak rešpektoval obsahové a formálne zhody. Tak sa mu medzi najstaršie folklórne žánre dostali zaklínania a zariekania a kalendárna obradová poézia. Úplne samostatne rieši otázku žánrovej diferenciácie ľudovej prózy i ľudovej piesne a ako samostatný vyčleňuje detský folklór, ľudové divadlo a piesne robotníckej triedy. Takýto prístup ukazuje svoje prednosti, ale i úskalia. A. Melicherčíkovi sa nepodarilo dostatočne rešpektovať ani svoju staršiu koncepciu, v ktorej hlavným kritériom bola konkrétna funkčná väzba folklórneho javu. Z takého pohľadu sa mu správne vyčlenilo v samotnom folklóre kritérium stabilizovanej väzby na konkrétny obradový alebo zvykový komplex alebo jednoducho na iné voľne existujúce folklórne javy, čo platí predovšetkým o piesňovom folklóre. Práve pri stabilizovaných javoch badáme istú zhodu obsahovej i formálnej stránky. Ako príklad možno uviesť piesne spievané pri čepčení nevesty a širokú paletu pies-

ní spievaných pri svadobnom veselí. Ustálenú funkciu majú niektoré piesne pri vynášaní "Moreny" a prinášaní "letečka", žatevné piesne a regrútske piesne. Príležitostné a neviazane existujúce sú napr. piesne žartovné. Funkcia piesne, jej stabilizácia v rámci obradu ešte neznamená jej identifikáciu s obradom cez jej formálnu či obsahovú stránku. Často pieseň svojím textom nepripomínajúca obrad nadobudla znakový charakter, a je všeobecne známou súčasťou obradu. Evidentné je takéto prekrývanie pri slovesno-dramatických prejavoch. Samotné vyčlenenie ľudového divadla ako samostatného druhu u A. Melicherčíka je zastúpené chodením s hviezdou, chodením s betlehemom a hrou o sv. Dorote.

V takomto vyčlenení sa nedostatočne rešpektuje genetický i funkčný prístup. Inak by prvé dve hry museli stáť na konci vývinového radu obradových obchôdzok, ktoré mali pôvodnú prosperitno-magickú funkciu a ktoré majú v slovenskom folklóre bohaté zastúpenie na Vianoce a Nový rok. Prvky prosperitnej mágie, spojené s obchôdzkou a vinšovaním, sa uchovali i v iných zvykoch /dramatická obchôdzka s turoňom, tanec na konope v rámci fašiangov/. Vždy sú v rámci spomenutých obchôdzok prítomné momenty vinšovania a obdarúvania, pričom v prípade chodenia s betlehemom sa stretáme s jeho najrozvinutejším dramatickým rámcom. Ľudová hra o sv. Dorote je pritom samostatný náboženský mravoučný dramatický príbeh, ktorý prešiel procesom folklorizácie a zľudovel. Ukazuje sa, že rešpektovanie viacerých kritérií by ukázalo, že jediným východiskom k poznaniu ľudového divadla je spoznanie vývinu a výrazová i významová analýza všetkých dramatických folklórnych prejavov. Tak by sa museli analyzovať dramatické výstupy vo svadobnom obrade, fašiangovom sprievode masiek, v rôznych obchôdzkach, ba i v ľudovej rozprávke, často pripomínajúcej divadlo jedného herca.

V súvislosti s dramatickou tvorbou o tomto prístupe podrobne písal P. Bogatyrev. V posledných rokoch takéto výskumy uplatnil vo svojej práci o slovenskom ľudovom divadle aj M. Slivka. I napriek veľkému záujmu o folklórnu prózu je problematika jej žánrovej diferenciácie nevyčerpaná. Členenie na rozprávky, povesti a humoristické rozprávanie a anekdotu, zaužívané v súčasnej slovenskej folkloristike, je pracovne postačujúce. I tu sa však stretáme s vážnymi problémami, ktoré uplatňované schémy poznávania žánrovej skladby komplikujú. Ako príklad je možné uviesť humoristické rozprávanie a anekdotu ako samostatné žánre. Je isté, že takéto členenie si vyžaduje podstata poetiky skúmaných javov. Lenže obdobnú traktáciu komického ako v anekdote a niektorých látkach zaradených ako humoristická, či satirická rozprávka, nachádzame i v iných folklórnych žánroch v rovnakej miere. Takýto evidentný doklad tvorí i putovanie sv. Petra s Kristom po zemi, ktoré A. Melicherčík i ďalší bádatelia zaraďujú do žánru rozprávok - legiend. Jediným kritériom takéhoto začlenenia je väzba komických príbehov na obidve konkrétne postavy svätcov. Ak by sme však uplatnili Proppov prístup a analyzovali funkciu postáv v deji, dospeli by sme k záveru, že väčšia časť látok z tohto cyklu patrí do humoristického rozprávania. Podobne by sem patrili i niektoré látky realistických rozprávok. Uvedieme ďalší prípad, a to prípad včleňovania javov jedného žánru do štruktúry žánrov inej proveniencie a funkcie. Je všeobecne známe, že viaceré folklórne žánre, a to i obradový kalendárny folklór i rodinný obradový folklór, využívajú princípy hádanky ako nosného dramatického prvku. V čarovnej rozprávke dáva takéto otázky kráľ cestárovi /známa látka Kaiser und Abt/, alebo ženích budúcej neveste, kráľ svojim synom a pod. V svadobnom obrade sa takýto moment odohráva pri žartovnom ponúkaní nepravej nevesty, s prin-

cípom hádanky sa stretávame i pri niektorých vyčítankách.

Osobitnou a často prediskutúvanou problematikou je začlenenie rozprávania zo života a spomienkového rozprávania do žánrovej štruktúry ľudovej prózy. Rozprávanie zo života má totiž neobyčajne široký tematický rozsah. Z hľadiska estetických kritérií je úplne závislé na ekologickom faktore, najmä na konkrétnom komunikačnom akte rozprávania - rozprávač - rozprávanie - poslucháč, pričom je poslucháč jediným indikátorom estetickej hodnoty rozprávania. I tak výskumy z posledných rokov, najmä výskumy spomienkového rozprávania udalostí z prvej svetovej vojny a z druhej svetovej vojny ukázali, že postupne dochádza k tradovaniu určitých okruhov rozprávania, k ich postupnej cyklizácii okolo určitých postáv a udalostí, pričom možno na základe skúmania variantov rozprávania dospieť k stanoveniu základných typologických zhôd. Z hľadiska obsahu, formy i funkcie však práve tieto vykryštalizované rozprávania možno zaradiť k najnovšiemu vývinovému stupňu historických povestí, či k humoristickému rozprávaniu. Zdá sa, že práve štúdium memorátov má pre súčasnú folkloristiku eminentný význam. Je dôkazom fungovania zaužívaných mechanizmov tradovania ľudovej prózy v súčasných podmienkach.

V slovenskom folklóre sa vyčleňuje osobitný piesňový žáner - balady. Ide o rozvinutejšie epicko-lyrické piesňové útvary s dramaticko-tragickým vyznením. Práve uplatnenie jediného kritéria, tragického vyústenia deja, viedlo niektorých bádateľov k mechanickému včleňovaniu niektorých piesní k baladickej tvorbe. Tak sa stalo, že parodická, žartovná pieseň "Keď komáre ženili" sa zaradila vedľa klasických slovenských balád. Práve tzv. voľné piesne majú často viacvýznamový charakter. Tu vystupuje do popredia často moment ich komplexného skúmania, t.j. skúmania ich textovej, slovesnej, dramatickej /i po-

hybovej/ stránky.

Ľudový spevák často zoraďuje za sebou verše, ktoré na seba navzájom nenadväzujú a netvoria z hľadiska textu samostatnú významovú jednotku. Príkladom môžu byť napr. piesne rozkazovačky z Podpolianskej oblasti, ktorých text je podriadený hudobnému a tanečnému prejavu. Vo svojej fragmentálnej podobe slúži ako upozornenie muzike na zmenu melódie, resp. rytmu, spevák upozorňuje na preberanie sólo, a napokon navodzuje náladu. Tu sa veľmi ťažko zaraďuje text piesne do určitej kategórie. Jeho vyznenie i význam je závislý od psychologickej stratégie sólistu, muzikantov i ostatných účastníkov zábavy. Sporné sú najmä texty, ktoré majú charakter prikázania, kde komickosť i vážnosť textu závisí od konkrétnej situácie. Príklad:

"Keď ma obesíte,
dobre urobíte,
tej mojej frajerki
žiaľu narobíte."

V uvedenom texte možno za vtipom badať zlostný podtón, za zdanlivou tragédiou kus šibalstva.

Žánrová skladba slovenského folklóru je príbuzná s folklórom okolitých národov, najmä s českým folklórom. Má však svoje osobitosti, ktoré nespočívajú v príbuznosti, resp. odlišnosti druhovej, či žánrovej štruktúry, ale skôr v špecifickosti obsahu jednotlivých žánrov.

Čarovná rozprávka upútava archaickosťou magicko-mýtického základu. V povesťových látkach sa rysuje ako osobitný problém zobrazenie zbojníckej tradície, najmä cez legendárnosť postavy Juraja Jánošíka. V humoristickom rozprávaní sú to látky sociálno-kritické. V piesňovej tvorbe je dôraz položený na bohatú ľudovú lyriku, viažúcu sa na pastiersku kultúru.

Výročný obradový folklór sa vyznačuje pestrým re-

gistrom obchôdzok, v ktorých sa uchovali pôvodné magické funkcie, i keď súčasné zaznamenané formy inklinujú k zábavnej funkcii.

V rodinnom obradovom folklóre je centrom rozvinutý svadobný obrad. V baladách upútava najmä rodinná tematika. Určiť špecifickosť jednotlivých žánrov slovenského folklóru znamená prehĺbiť historicko-porovnávacie štúdium viacerých folklórnych žánrov. Dotýka sa to najmä paremiológie, hádaniek i celých oblastí výročného obradového folklóru. Do istej miery pohľad na skutočnú funkciu a obsah jednotlivých žánrov skresľuje i množstvo a spôsob zhromažďovania folklórneho materiálu. Ako príklad možno uviesť zápisy folklórnej prózy z minulého storočia, ktoré boli zhromaždené zásluhou nesmierne obetavej zberateľskej práce štúrovskej generácie.

Systém zbierania a spracúvania bol však poznačený romantickou koncepciou štúdia folklóru, v ktorej dominovala snaha po rekonštrukcii vlastnej mytológie a histórie, čím sa, pochopiteľne, do popredia záujmu dostala ľudová próza a v nej najmä čarovná rozprávka. Tak potom vzniká dojem, že iné žánre ľudovej prózy neboli rozvinuté dostatočne. Tento príklad platí širšie a pre viaceré piesňové žánre. Až v súčasnosti sa postupne zhromažďuje také množstvo faktov, ktoré dovoľuje vysloviť širšie platné závery.

Ďalší problém, ktorý folkloristika v nedostatočnej miere vzala do úvahy, je lokálna a regionálna diferenciácia slovenského folklóru, ktorá je priamym dôsledkom geografických, ale hlavne historických podmienok života slovenského ľudu v minulých storočiach, najmä však v období po kolonizácii na valaskom práve /16. --19. storočie/. Jednotlivé regióny ľudovej kultúry si uchovali osobitný charakter, ktorý sa výrazne prejavil najmä v niektorých

oblastiach materiálnej kultúry a vo folklóre. Práve v štruktúre lokálnych a regionálnych kultúrnych subsystémov možno hľadať kľúč k poznaniu osobitosti slovenskej folklórnej tradície.

V závere našej úvahy sa pokúsime načrtnúť základnú schému žánrovej diferenciácie slovenského folklóru. Základným aspektom tohto členenia je gnozeologický, sociálno-psychologický aspekt. Tento antropologický prístup však nevyčerpáva všetky ďalšie možnosti a prístupy k žánrovému členeniu folklóru /napr. axiologický/. Z takého hľadiska sa nám základné žánre slovenského folklóru javia nasledovne:

1. Obradový folklór

a/ Výročný obradový folklór, ktorý je dôsledkom predmetnej činnosti človeka, najmä vo formovaní jeho vzťahu k prírode /boj s prírodou, jej pretváranie/. Viaže sa v podstate na roľnícky hospodársky kalendár a na lokálny kultúrny kalendár. Sem teda zaraďujeme i ľudové divadlo.

b/ Rodinný obradový folklór, ktorý sa viaže na osobnostné praktiky a je výrazom pretvárania človeka v jeho kontakte so spoločenskou praxou /narodenie, predsvadobné obdobie, svadba, pohreb/.

/Obradový folklór skúmame zásadne ako komplex stabilných javov a javov voľných z hľadiska ich funkčnej afinity, čo vyžaduje širší kultúrno-antropologický prístup./

c/ Osobitnú skupinu slovesného folklóru s magicko-mýtickým základom, ktorá nesie stopy obradovosti, predstavujú zaklínania a zariekania.

2. Ľudová próza

Delíme ju do týchto štyroch základných druhov: rozprávka, povesť, humoristické rozprávanie, memorát.

Rozprávku z hľadiska gnozeologického charakteru členíme takto:

a/ čarovná rozprávka /mýticko-magický princíp/,

b/ realistická rozprávka /reálne poznávanie a zobrazovanie/.

Povesť rozčleňujeme takto:

a/ poverečné rozprávanie /magicko-mýtické poznávanie a zobrazovanie/,

b/ historická povesť /reálne poznávanie, deformácia časopriestorových relácií/.

Humoristické rozprávanie členíme takto:

a/ humoristická rozprávka /Schwank/,

b/ anekdota /deformácia predpokladanej skutočnosti/.

Memorát členíme takto:

a/ spomienkové rozprávanie,

b/ rozprávanie zo života /individuálne zážitky/.

3. Piesňový folklór

a/ obradové piesne /skúmame i ako súčasť obradového folklóru, ako jeho stabilnú časť/,

b/ neobradové piesne /balady, lyrické piesne, pracovné piesne, remeselnícke piesne, spoločenské piesne atď./.

4. Príslovia, porekadlá a pranostiky /sentenciálne poznávanie/.

5. Hádanky /metaforické poznávanie/.

6. Detský folklór /elementárne poznávanie hrou/.

Takéto základné členenie uplatňujeme ako východisko k detailnému skúmaniu žánrovej diferenciácie slovenského folklóru.

Literatúra

Melicherčík, A.: Slovenský folklór. Bratislava 1959;

Slovensko III. - Ľud. B časť o slovesnom folklóre;

Gusev, V. J.: Estetika folklóra. Moskva 1967;

Meletinskij, N.: O generise i putjach differenciscii epičeskich žánrov. Ruskij folklór V. Moskva-Leningrad 1960;

Bogatyrev, P. G.: Ľudové divadlo české a slovenské. Bratislava 1973;

Lüthi, M.: Das Europäische Volksmärchen. Bern-München 1968;

Gašparíková, V.: Slovenské ľudové humoristické rozprávania a ich medzinárodné vzťahy. In: Slovenský národopis XIX, 1971;

Von Sydow, C. V.: Kategorien der Prosa - Volksdichtung Selected Papers on Folklore. Copenhagen 1948;

Propp, V. J.: Morfológia rozprávky. Bratislava 1972;

Leščák, M.: K empirickému výskumu kolektívnych estetických noriem. In: Premeny ľudových tradícií v súčasnosti. Bratislava 1971.

Stredoslovenské nárečia

Ján Matejčík

Ako je známe, stredoslovenské dialekty od čias Štúrovej kodifikácie tvoria základ súčasného slovenského spisovného jazyka a napriek tomu, že sú v porovnaní so západoslovenskými a východoslovenskými nárečiami početnejšie a členitejšie, okrem toho vnútri základných deviatich areálov na strednom Slovensku značne diferencované, stoja k spisovnému jazyku najbližšie.

Pri výskumoch pozorujeme, že podrobnosti a genetické paralely medzi spisovným jazykom a stredoslovenskými nárečiami v rapídne postupujúcom nivelizačnom procese prejavujú menej výraznú tendenciu po stieraní rozdielov, prípadne zániku diferenčných prvkov. Široká demokratizácia spisovného jazyka, veľký vplyv masovokomunikačných prostriedkov a ustavične narastajúci rozsah používania spisovného jazyka vo verejnom styku i na vidieku oslabujú jazykovú diferenciáciu medzi týmito útvarmi národného jazyka.

Spisovný jazyk čím ďalej, tým viac sa dostáva nielen do povedomia, ale aj praktického používania u príslušníkov národného kolektívu, a tak postupne vytláča vo verejnom styku i na dedine viaceré nespisovné podoby; ide tu o určité spontánne a neregulované nahrádzanie dialektizmov spisovnými výrazmi.

Klasifikácia stredoslovenských nárečových areálov je doteraz najpodrobnejšie spracovaná v Atlase slovenského

jazyka I, v ktorom sa registrujú najdôležitejšie výsledky výskumov. Stredoslovenské nárečia sa tu rozdeľujú do dvoch skupín: do severnej a južnej.

Do severnej skupiny sa začleňujú nárečia liptovské /stredné, západné, východné/, oravské /dolnooravské, stredooravské, hornooravské/, turčianske, hornonitrianske /hornonitrianske, prievidzské/. Južná skupina je podstatne diferencovanejšia na menšie nárečové celky, a patria do nej nárečia zvolenské /nárečie zvolenského Pohronia, detvianske, nárečia juhozápadného Zvolena/, tekovské /nárečie tekovského Pohronia, hornožitavské, stredožitavské/, hontianske, hontiansko-novohradské vrchárske, nárečie modrokamenské, nárečie stredného Novohradu, ipeľské, nárečia západného Gemera /sušianske, rimavské, nárečie Blžskej doliny, nárečie na hornej Rimavici/, nárečia stredného Gemera /nárečia Ratkovskej doliny, Muránskej doliny, Štítnickej doliny/, nárečie východného Gemera /nárečie Slanskej doliny/, horehronské nárečia.

Stredoslovenské nárečia ako celok charakterizujú oproti západoslovenským a východoslovenským nárečiam najmä tieto hláskoslovné a tvaroslovné znaky:

A. Hláskoslovie stredoslovenských nárečí sa vyznačuje týmito znakmi:

Za pôvodné praslovanské reflexy ort-, olt- sú takmer na celom stredoslovenskom území rozšírené striednice rat-, lat-, napr.: rakita, rázvora, lakeť, /v/ laňi a i.

V stredoslovenských dialektoch je príznačná a-ová jerová striednica, napr. v slovách baza, daska, dážď, raž, chrbát.

Po perniciach, velárach a pôvodne iných mäkkých spoluhláskach sa vo väčšine stredoslovenských nárečí vyskytuje ä, ako: päta, pamäť a i. Palatizácia velár je známa aj v koncovkách mužských a ženských podstatných mien: haluäke na miski, buke ako sviece.

Stredoslovenské nárečia poznajú dvojhlásky ja, je, uo, iu: sedia, smiech, stuol, cudziu.

Na strednom Slovensku sa dôsledne dodržiava rytmický zákon, napr.: súďa, chváľa, skáľa, tŕňa, robia, viažu, planá, krátka.

Vo výslovnosti sa redukovali spoluhláskové skupiny dl, tl na l: salo, bralo, šilo, milo, omelo.

V l-ovom príčastí sa vyslovuje koncové -l ako u: bou, mau, spievau, naliau.

Spoluhlásky ď, ť, ň, ľ sa vyslovujú pred e, i, ja, je, iu, napr.: ďeň, ťisíc, ľiať, ňiesou; v južnej skupine stredoslovenských nárečí sa vyslovuje mäkko aj kombinácia hlások, ktorá sa inde vyslovuje tvrdo, napr.: ťen, ťeraz, ťi, ďim, moťika, štiri, mlaďí, plaňí, štvrťího.

Dôsledne sa vyslovujú spoluhláskové skupiny šť, žď: ešťe, štesťia, raždie, hvižďať.

B. V tvarosloví sú preukazateľné najmä tieto znaky:

Nominatív singuláru stredných podstatných mien typu: znameňia, zdravia, uhľia, príp. iné tvary, ako: poľe, oje, more, pľece, vejce.

V genitíve singuláru mužských podstatných mien /vzor hrdina/ je koncovka -u: gazdu, baču, sluhu, hrdinu.

Inštrumentál singuláru ženských podstatných mien sa končí koncovkou -ou: s peknou ženou, takisto pri zámenách 1. a 2. osoby: so mnou, s tebou.

V nominatíve plurálu mužských podstatných mien o.i. je aj pádová prípona -ia, -ovia: bratia, susedia, gazdovia, hrdinovia.

Pri prídavných menách je najtypickejší stredoslovenský tvar nominatívu singuláru neutier: peknuo, dobruo, špatnuo.

Diferencovaný je tvarove najmä genitív, datív, singuláru maskulín a neutier, ako aj nominatív plurálu fe-

minín a neutier, a to v severnej nárečovej skupine sú známejšie podoby dobrého, dobré /Turiec/, pekniemu, pekňie /Liptov/, maliho, malie, zdraveho, zdravé /Hont a Novohrad/ a napokon peknie /ženi/ v Gemeri.

Nepravidelné podoby niektorých zámen, číslovíek a príslovíek sa vyskytujú len v určitých nárečiach, napr. zámeno ja má vo východnom Novohrade tvar jej, alebo ukazovacie zámeno ten sa na tom istom území vyskytuje vo forme tót. Podobne je to i pri niektorých tvaroch číslovíek, napr. s dvuma, na trech, šteri a i. V južnej skupine stredoslovenských nárečí sa stretávame aj s osobitnými podobami číslovíek, napr.: kodi, todi /kode, tode/, tamnu, voka, doluka, horeka, tánlou a i.

V sústave slovesných tvarov sú napr. zvláštnosti pri slovese byť v 3. os. plurálu prítomného času, kde je tvar sa /oňi sa, doma sa/.

Na južnej oblasti stredného Slovenska je známy tzv. záporný prítomný čas typu: ňie /ňi/ som, ňieto /ňinto/.

V infinitívoch niektorých slovies sa diftongy vo výslovnosti monoftongizujú, napr.: trpeť, vravať, viďeť, sedeť.

Podobne na tomto teritóriu /Hont, Novohrad, Gemer/ oproti severným nárečiam si neurčitok zachováva praslovanskú podobu, s príponou -ti. Napr.: robiti, kositi, jesti.

C. Nárečová syntax napriek tomu, že má isté špecifickosti, neodlišuje sa podstatne od hovorených prejavov v súkromnom, ale i vo verejnom styku.

Hovorený, zvlášť nepripravený prejav radí jednoduché vety tak, ako objektu asociujú myšlienky, často bez zreteľa na ich obsahovú závislosť. Osobitne pri objektoch staršej generácie treba počítať s istou nepohotovosťou podržať väčšie myšlienkové celky pokope, okrem toho treba rátať s jednoduchosťou myslenia vypravača, ako aj jeho

myšlienkovou pohodlnosťou. V dôsledku týchto príčin vznikajú celé reťazce viet, ktoré sa dajú ťažko rozdeliť na vetné celky a ani klesnutie hlasom tu nebýva znakom ukončenia syntaktickej jednotky. Preto je niekedy ťažko určiť, či ide o voľné spojenie niekoľkých samostatných viet, alebo o pravú parataxu. Ukazuje sa, že ako opravdivé priraďovacie súvetie možno klasifikovať len také spojenia, pri ktorých súvislosť jednej vety s druhou je vyznačená, napr. výslovnosťou celého vetného celku bez pauzy, rovnakou vetnou intonáciou alebo tou istou výstavbou vety.

Staršia generácia priraďovacím súvetím vyjadruje myšlienky na sebe závislé, a to v ustálených vetných typoch, keď vzájomný vzťah myšlienok je jasný aj bez gramatického vyjadrenia, napr. pri určení kategórie času: Apa nám zomreli, bolo im osemdesiat rokov. Nebolo by správne domnievať sa, že nárečie pozná len parataxu. Pravda, celkové menšia frekvencia hypotaxy v nárečí vyplýva z toho, že ide o prejavy hovorené, pri ktorých je významným pomocným prostriedkom aktuálna situácia, intonácia, gesto a pod.

Časté sú citové vety typu: Šakouo som skúsela - strach ... Za pôvodné samostatné infinitívne vety možno pokladať typy ako: Čítať bi čítau, keby mohou.

Ďalej sa v nárečovej syntaxi prejavuje neurčitosť významových vzťahov medzi vetami v súvetí. Najčastejšie ide o radenie viet vedľa seba, nadväzovanie viet, často s vložkami: A rano - bolo tma - šli sme vedno.

Aj hranice medzi jednotlivými typmi viet v podraďovacom súvetí sú pohyblivé, napr. prechod od časovej vety k podmienkovej vete: Napije sa, ten kuľač ked naváži. Alebo prechod medzi účelovým a obsahovým vzťahom: Veľa kopali, že voľačo vikopu.

Uvoľnenosť vetnej stavby sa vyznačuje aj porušením formálnej zhody medzi podmetom a prísudkom, lebo sa v ná-

reči stretávajú prvky z rôznych časových rovín: A už potom bolo koňiec vojňe. Takýto typ syntaktickej konštrukcie mohol vzniknúť radením slovesnej a neslovesnej vety: A potom už bolo - koňiec vojňe.

Z ďalších osobitostí nárečovej syntaxe možno uviesť posesívne vyjadrovanie spojenia: Totoka je mucjho Paľova ďiouka namiesto Toto je dievka môjho Paľa.

Hojný je inštrumentál singuláru nástroja: rúbať zo sekerou, písať s perom.

Bežne sa používa príslovkové určenie ako: cestovať na vlaku, voziť sa na aute a i.

Rozšírený je nezhodný predložkový prívlastok: rezance z makom, haluški z brindzou ap.

D. Slovná zásoba nárečia je odrazom minulosti a prítomnosti, historických zmien a procesov, ktoré sa odohrali a prebiehajú v súvislosti s prechodom od staršieho spôsobu výroby i spoločenského života na nové formy i vzťahy vo výrobe i spoločenskom živote. Slovná zásoba spisovného jazyka sa najčastejšie obohacuje z nárečovej slovnej zásoby, najmä z tých jej zdrojov, ktoré majú v živote a práci nášho ľudu dávnu tradíciu.

Do spisovného jazyka prenikajú nárečové slová aj zo stredoslovenských nárečí. Nadobúdajú celonárodnú platnosť, čím slovnú zásobu spisovného jazyka rozširujú, a to najmä o tie názvy, ktoré nemajú spisovné ekvivalenty. Také sú napr. zo stredoslovenskej nárečovej oblasti v botanickej terminológii názvy reznačka, škripík; mená zvierat, ako hvizdák, kosec; pomenovania rôznych druhov rýb, napr. brús, piest, pleskáč a pod.

Pravda, aj stredoslovenské nárečia majú takú vrstvu slov, ktorá je rýdzo nárečová, často zastaraná, lebo pomenúva také reálie, ktoré v súčasnom živote stratili platnosť, napr. táľ, hold, ochtába, merka, žejďeľ, holba ap.

Proces preberania slov z miestnych stredoslovenských nárečí do spisovnej slovnej zásoby je stále živý, preto v neistých prípadoch si treba platnosť toho-ktorého slova overiť v Slovníku slovenského jazyka.

E. Nárečové texty sme vybrali rovnakým dielom zo severnej i južnej skupiny stredoslovenských nárečí. No texty môžu podať skôr základné rozdiely medzi severnou a južnou skupinou stredoslovenských dialektov, ale nie charakteristiku jednotlivých nárečí.

Ako sa žilo prú

/Zuzana Tomčíková, 75 ročná, bývalá roľníčka, narodená v Ploštíne, okr. Liptovský Mikuláš/

Ja vám dačo porosprávem, ako sa žilo prú. V mojom rodičovskom dome. Na šetko sa dobre pemetám. To je už dávno. Bolo nás troje ďeťí. Dvaja braťia a ja som bola najstaršia. Do školi som už chodila šesť rokóv, už čekaľi, ľen keď viďem školu, bolo treba na gazdovstve pomáhať. Oťec chodievaľi čez zimu na vivážku do hori a mi ďeťí s maťerou sme miseľi sečku rezať, kravi, ovce kŕmiť. Studňu sme maľi pred domom a odťiaľ sme nosiľi v šaľi na nosiľe, ťiež aj v putňi a v kamve vodu. Na jar už potom oťec ňechodiľi do hori, ale bolo treba hnoj vivážať na poľi a orať, bola to ťažká robota ze tím pluhom celí ďeň chodiť, abi si dačo zarobiľi, orávaľi aj takím gazdom, čo ňemaľi svoje koňe. Gazňinie doňesľi na poľe fruäťik, Švábku sme pohadzuvaľi za pluhom. Sialo sa aj konope a ľan. Oťec vše na úvraťe zasiaľi ľanu a konopí. "To pre vás, žeňički moje, na plátno". Ňebolo tak peňazí ako teraz, kúpuvať, ženi miseľi dome plátna narobiť a zaoďievať celú rodinu.

Spomienky na mladosť

/Melánia Gašajová, 85 ročná, bývalá roľníčka, narodená v Bzinách, okr. Dolný Kubín/

Ďou, ľäľäať a čuože vás k nám dovedlo? A var sťe

potrāfiľi? Teraz máme nových susedov, nuž sme takí stretení medzi tými staväňí ... Kej vaša stará mať žila, ňebožātko, tá bi toho narozprávāla, tá moc prežila od mladi. Jā už aňi ňepamātám, dobrieho ňebolo a nazluo račej zabudnúť. Bolo náš šestoro, mať večňe chorá - ňāch jej dá pámboch ľachkuo spočinuťā. Oťec bou odišieu do Kanadi, var zo pāť ráz poslau tích toľārov. Mať kúpila dve osmini tuto do Hučāgu - šľi sťe kolo jeho vnuka od vochterňe. Potom sa oťec čoskoro vráťiu, ňeviďelo sa mu tam, abo ňemuohou priviknúť. Ňemau tam aňi kamarátov, ľebo tí, čo boľi spolu na šífe, odišľi, ostaľi ďesi inďe. Jā veru už neviem, ďe to ... Už si akosik ňič ňepamātám, už mi buďe vo chviľiu osemďesātpāť. Maľi zme dve kravi, aviňu, husi a jā som bola najstaršā, nuž šetko ne mňe viselo. Mať bola i popriečna v tej chorobe. Ku ostatku zme ju ľen v plachťe prevaľovāľi. Šetki ľadvie mala odľažānie.

Robota za mladi

/Jozef Jamrička, 59 ročný, robotník, narodený v Necpaloch, okr. Martin/

Za mojích mladích čias muselo sa veru tvrdo robiť. To ňie ako teraz. Roboti nazviš ňebolo, čo ľepšuo, dávno bolo rozchitanuo a tak sme braľi, čo prišlo. A bohu sme ďakuvaľi, že i taký máme. Ej, viem je to dobre, veď od pātnásťich rokov som sa sām museu o sebā starať. Pamātám ako teraz, keď som s mláďenci v Belej drevo rúbau. Museu som si prichistať brāľicu /sekeru/, a to veru poriadňe ostrú. Ráno som stávau o šťiroch. Navariu som čiernej kávi, odrezau kus slaňini, chľeba, dau do taňistri, brāľicu cez pľece a stúpau som s ostatňími do Havranovskej šľógi /rúbaňiska/. Z Ňecpál nám trvala cesta dve aj pou hoďini, ľebo to sme ňešľi na voze, ale pešo po hradskej. Keď sme potom prišľi na určenuo miesto, paľier hňeď rozďeľiu robotu. Aj, ňebolo to veru māď ľízať. Robota bola ťažká i ňebezpečia bolo veľkuo, že ťa privaľí. Ale na

takuo ňebolo kedi misľiet. Duoľežiťejšuo bolo viac narúbať. Ale často sme si v robota aj zaspievaľi, zahvízdaľi a všeľijakie huncúctva navivádzaľi.

Raubšíci

/Juraj Selecký, 68 ročný, bývalý roľník, narodený v Hrochoti, okr. Banská Bystrica/

Mi dvaja zme boľi vedno vo všetkom, v dobrom, aj v zlom. V našich horách bolo od boch sveta zveri aňi maku. Ale čo s toho, keď ju maľi viárendovanú ľen panskí jágri. A ti chudobní človek, krumple jec. Raz nám z ňebohím Janom zachutilo diviačini. Slovo dalo slovo a nad ránom sviheľi zme hore doľinou. Dostaľi zme sa v ďahe, gde horár ovoz sejávau. A tu, aňi kebi vlčou šteňa zaskuvíňalo. Vitiahli zme gveri s kabaňic a prikrádaľi zme sa g ousu. Ale ňigde ňič. Ňedbaľi zme a pobraľi zme sa g Apženei štaľe. A tu zase vraví Jano. "Ňecítiš dačo?" "Ale voľáki karbol smrdí", dáu so mu otpoveť. "Iďeme?" Ale veď zme dáki chlapi. Iďi zme ďaľej. Ňezašľi zme ďeľako. Na cisťiňe nad mlaňinou zme akomak zastaľi. Hoďiľi zme zraka do maľinčia a tu - meďveďica ako hrom. A pri ňej sa kutiľi tri meďvieďence. Jano ňečakau. Založiu fľintu na rásošku, zacieľiu meďveďici na srce, streľiu a - netrafiu. Prestreľiu jej obidve kľúcnie kosti. A ftedi meďveďica strašňe zarevela. Gúľala očiskami na všetke strani a keť zazrela Jana, virútila sa naňho. Kričím mu: "Utekaj, zľe je!" A on, hnusota raubšická, ňič. Zase nabíja gvera, že znova streľí. Ale už nestačiu. Čo potom moje oči viďeľi, nak to už do smrťi ňeviďia.

Novobanskí chotár

/Ján Kopernický, 65 ročný, bývalý roľník, narodený v Novej Bani, okr. Žiar n/Hronom/

Nuž Nová Baňa bolo staruo královskuo mesto. Oproťi svojim susedom sa malo velmo dobre, lebo jej patrónom bou sám král. Najhoršje ale bolo, že mesto nemalo vime-

ranje hraňice chotára. Podla královskího zákona platelo, že kde je ruda, tam sa muože otvoreť baňa, kde je baňa, to je banskuo a tak novobanskuo. Susedja tento zákon uznávať ňekceľi a boli preto velkie právoti medzi ňimi a mestom. Novobanskí richtár a radní sa rozhodli poraďeť ako tímto ďalším zvadám zabráňeť. Po glhej poraďe sa velmo múdro dohodli. Vibrali ľuďí, kerí poujdu do Buďína poprosať krála, či ňemuože pomuocť svojmu mestu. Ale práve vtedi docválau posol zo zvolenskího hradu, že král a jeho družina zavíta do mesta. Toto veru poťešilo novobanských radních pánov. Uvítaňja krála bolo ňevídanuo a celuo mesto sa prišlo naň pozerať. Nuž a potom bola hostina, akej v Novej Baňi aňi ňechiruvali. S králom piu víno múdri novobanskí richtár. A keď ho už hodně vipili, povedau mu tento o ťažkosťjach mesta so susedmi. Král slúbeu Novobančanom, že im pomuože.

Ako smo robiľi ťehle

/Michal Markotán, 75 ročný, robotník, narodený v Hrnčiarskych Zalužanoch, okr. Rimavská Sobota/

Kod smo chceľi čez ľeto robiťi ťehle, miseľi smo si v zime nakopaťi hľinu na Hľinách. Táto hľina misela eště čez zimu dobre vimrznúťi a poton sa z ňiá ťehle dobre robele. Ľahko kiala a dobre sa tlačela. Kopáňa hľine - to bola robota ľen pre chlapov, bola veľmi ťažké. No dakode sa z ňiá dostálo aj pre mocňiéše žene. Jei son ako chlapčisko choďeu hľinu kopaťi s apon a báčikom Dodákon. Každuo rano nán mama zapakovala do pláťanié kapsičke slaňinu, chľeba, cibuľi a soľ. Dakode nán dala, a to obečajňe v peitok vájce, ľebo v tuótot ďen, me katoľíci, smo ňesmeľi jesťi aňi meso, aňi slaňinu. Jei son na Hľine ňiésou kapsičku, apa ňiésou dva smeťanié kuóšike, čo nán furt robela cigánka Giza Picákove, a báčik ňiésou ťažkú moteku, čó vážela asi pet kilov. Obečajňe smo sa pohíňali z domu o pou ósmié. Choďiľi smo na Hľine peši asi štiri-

-pet kilometrov.

Literatúra

Atlas slovenského jazyka I-1-Vokalizmus a konsonantizmus - Časť prvá - mapy. I-2-Vokalizmus a konsonantizmus - Časť druhá - Úvod - komentáre - materiály. Bratislava 1968;

Garaj, J.: K chronológii y-e, ý-ei, u-i v hornoipeľskom nárečí. Sborník Matice slovenskej XIV, 1936;

Garaj, J.: Ešte raz o autochtónnosti niektorých jazykovedných zjavov hornoipeľských. Sborník Matice slovenskej XVI-XVII, 1938-39;

Habovštiak, A.: Oravské nárečia. Bratislava 1965;

Jóna, E.: Príspevok k otázke tzv. bohemizmov v nárečiach Novohradu a Gemera. Sborník Matice slovenskej XIV, 1936;

Jóna, E.: Ešte raz o tzv. bohemizmoch v nárečiach Novohradu a Gemera. Sborník Matice slovenskej XVI-XVII, 1938-39;

Krištof, Š.: Osobné mená bývalej Tekovskej stolice. Bratislava ;

Majtán, M.: Charakteristika a členenie hontiansko-novohradského nárečia, Jazykovedné štúdie, zv. 11, Jónov zborník. Bratislava 1971;

Matejčík, J.: Lexika Novohradu. Martin 1975;

Mihál, J.: Zvláštnosti zvolenského hláskoslovia. Sborník Matice slovenskej XIII, 1935;

Orlovský, J.: Stredogemerské nárečia. Martin 1975;

Pauliny, E.: Niekoľko zvolenských izoglós. Sborník Matice slovenskej XVIII, 1940;

Pauliny, E.: Niekoľko izoglós z Tekova. Carpatica. Zv. I. Praha 1939;

Pauliny, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratisla-

va 1963;

Pauliny, E. - Ružička, J. - Štolc, J.: Slovenská gramatika. Bratislava 1968;

Stanislav, J.: Liptovské nárečia. Turčiansky Sv. Martin 1932;

Tóbik, Š.: Členenie a charakteristika gemerských nárečí. Jazykovedné štúdie II. Bratislava 1957;

Tóbik, Š.: Charakteristické zjavy hláskoslovné v nárečiach juhozápadného Gemera. Bratislava 1934;

Vážný, V.: Nářečí slovenská. Československá vlastiověda 3. Jazyk. Praha 1934.

Folklór a literatúra

Ján Michálek

Teoreticky sa problém vzťahu folklóru a literatúry dlho pohyboval v úsiliach hľadať a formulovať základné spoločné a rozdielne znaky ústnej slovesnosti a literatúry. Tak sa poukazovalo a zdôrazňovalo, že folklór ako umenie ľudu je historicky starší, predchádzal vzniku literatúry, že folklór je tvorba ústna, literatúra tvorba písaná, že folklór je tvorba ľudová, literatúra umelá, že folklór je tvorba kolektívna, literatúra tvorba individuálna, že folklór je tvorba variabilná, premenlivá, literatúra fixovaná, nemenná. Pravda, folkloristický i literárnovedný výskum dostal do pohybu túto základnú schému a podstatne rozmnožil a spresnil argumentáciu i poznatky o týchto jednotlivých znakoch i ich vzťahu. Tak napríklad v otázke variabilnosti folklóru sa poukazovalo na to, že je žánrovo veľmi rozdielna a na druhej strane aj literárne dielo podlieha v čase určitým zmenám /reedície a pod./; v otázke kolektívnosti ako znaku folklórnej tvorby sa argumentovalo, že aj literárne dielo nadväzuje autorom na kolektívnu skúsenosť, literárny proces; v prípade anonymnosti folklóru sa tvrdilo, že anonymnosť tiež nie je výlučne vlastnosťou folklóru a na druhej strane, že vo folklóre otázka individua ako tvorcu je oveľa zložitejšia, než by sa zdalo na prvý pohľad a že tento vzťah /kolektív-jednotlivec/

sa navyše vývinom mení a podobne. Na druhej strane sa vyslovili nové myšlienky o rozdieloch medzi folklórom a literatúrou, ako napr. autorský vzťah a prístup /uvedomelý a neuvedomelý/, spôsob komunikácie /prirodzený typ, technický typ komunikácie - K. V. Čistov/. Sú to bádateľsky nepochybne veľmi podnetné úvahy a argumentácie a treba očakávať ďalšie prístupy a pokusy riešiť v zovšeobecnenej, teoretickej polohe otázku vzťahu folklóru a literatúry. V našom príspevku chceme poukázať na zložitosť tohto problému, vychádzajúc pritom najmä zo súčasnej existencie folklóru a poznatkov o jeho živote v súčasných podmienkach.

Aj v slovenskej vede je v súčasnosti stav rozpracovanosti týchto otázok taký, že viacej sa riešili z hľadiska literárnej vedy a histórie než z hľadiska folkloristiky, a viacej teoreticky než v analytických prácach zameraných na konkrétne diela, postavy, obdobia. O tom, ako fungoval folklór v literatúre v jej rôznych historických vývinových štádiách, napísal nedávno zasvätenú štúdiu Viktor Kochol, ktorý upozorňuje na dva aspekty tejto problematiky: na historický a funkčný. Odpoveď na historický aspekt otázky vidí v prebádaní účasti folklóru na vzniku a formovaní literatúry v jednotlivých jej historických obdobiach, a to tak v užšom národnom, ako aj v širšom európskom a svetovom rámci. Tento komparatívny historizmus vyžaduje skúmať tak proces od folklóru k literatúre /čo je zvyčajne doménou literárnej vedy/, ako aj opačný proces od literatúry k folklóru /čo je zasa doménou folkloristiky/. To vedie ku genéze, t.j. k zisteniu, či to-ktoré dielo literatúry má folklórny podklad, resp. či ten-ktorý folklórny výtvor má literárny podklad. Každé dielo umenia /literárneho i folklórne-

ho/ neredukuje sa však geneticky na jeden alebo viac umeleckých /literárnych a folklórnych/ vplyvov, pôsobia naň - neraz závažnejšie - aj vplyvy mimoliterárne, spoločenské. To zasa aj v najlepšom prípade vedie iba k zisteniu kvantitatívneho súhrnu vplyvov, nie k ich kvalitatívnemu určeniu. Preto dôraz kladie v ďalšom skúmaní otázky V. Kochol na funkčný zreteľ, na estetickú funkciu tohto vzťahu, čo umožňuje stanoviť predel v dejinách vzťahu literatúry a folklóru. Dochádzame takto k obdobiu estetického hodnotenia folklóru literatúrou, čoho dôsledkom je pre literatúru aj vedomé preberanie folklórnych impulzov, ktoré vyúsťuje do integrácie. Podľa toho, ako sa estetické vedomie literatúry stavalo k folklóru, možno určiť štyri kvantitatívne odlišné spôsoby, štyri funkčné aspekty vzájomného vzťahu literatúry a folklóru: 1/ paralelná existencia literatúry a folklóru, 2/ vzťahová koexistencia literatúry a folklóru, 3/ integrácia literatúry a folklóru, 4/ literárna adaptácia folklórnych impulzov. /V. Kochol, Literatúra a folklór. Slovenský národopis, 25, 1977,2, 214-215/. Tieto veľmi podnetné úvahy /ktoré autor ďalej v uvedenom príspevku presvedčivo rozvádza/ chceme teraz doložiť pohľadom na niektoré problémy riešenia vzťahu folklóru a literatúry z hľadiska skúmania folklóru a poukázať na jej zložitosť a náročnosť.

Jeden z osobitných problémov pri riešení otázok vzťahu folklóru a literatúry je mnohovrstevné pôsobenie ľudového rozprávania na vývoj literatúry a vôbec široký proces tzv. literárneho folklorizmu. Už sa povedalo, že v rozličných formách, v jednotlivých vývinových etapách a v špecifických národných pomeroch prebiehal obojstranne proces pôsobenia ústnej slovesnosti a literatúry. Jeho charakter a intenzita závisel od mnohých faktorov.

"Hlavný prínos tohto zložitého včleňovania prozaického folklóru do českého písomníctva, umenia a kultúry - píše O. Sirovátka o českej problematike - spočíva v tom, že ľudová tradícia zbližovala vývoj písomníctva s hodnotami národnými a ľudovými, že doňho vnášala ľudový svet, postavy a názory, že oplodňovala jazyk a štýl literatúry živým, ľudovým, hovoreným slovom, že jedným slovom prozaický folklór prispel k formovaniu a udržovaniu onoho prúdu, ktorý možno označiť ako "demokratičnosť", "ľudovosť" literatúry a umenia" /Lidové pohádky a pověsti jako literární četba, Zlatý máj, 1976,78/.

Významnú súčasť, dôležitú rovinu zložitého procesu literárneho folklorizmu tvorí literárne sprístupňovanie, resp. reprodukovanie ľudového rozprávania, ľudovej prózy, pričom rozprávka a povesť ostáva na svojich pozíciách, pri svojich hodnotách a cieľom literárnej prezentácie je vytvorenie jej literárneho, resp. čitateľského ekvivalentu. Ľudová rozprávka, povesť a pod. dostáva sa takto z autentickej podoby do podoby knižnej, čitateľského znenia, stáva sa svojskou literatúrou.

Vydavateľská prax v tomto smere neberie ani zďaleka do úvahy zložitosť tejto práce a základné okolnosti tohto procesu. Sú všeobecne známe problémy okolo dokonalosti záznamu prejavu ústnej slovesnosti /záznam je viacej alebo menej približným znením, hodnotou pôvodného folklórneho tvaru/ a tieto momenty sa pri vstupe vedomého prvku "upravovania", "prerozprávania" podstatne umocňujú. "Rozpätie a zmeny medzi autentickým folklórnym prejevom a medzi jeho literárnym prevodom, knižnou reprodukciou, vyplývajú zo samej podstaty veci. Treba si uvedomiť, že máme do činenia s niekoľkorakou transpozíciou: 1/ z iného prostredia, 2/ z inej doby, 3/ z iného

komunikačného systému. Inak povedané, pri literárnom sprostredkovaní, prerozprávaní sa javy viazané na vidiecke spoločenstvá minulých storočí s vyjadrujúce zvláštne funkcie a mravné, sociálne, názorové i estetické predstavy a normy onoho spoločenstva, a navyše javy žijúce v bezprostrednom živom ústnom podaní, transponujú do literárnej formy ako čítanie určené dnešnému čitateľovi a súčasnej spoločnosti. Z toho všetkého vyplývajú námetové, obsahové, výrazové i funkčné posuny priamo ako mechanický dôsledok a nevyhnutnosť. Nemožno preto hovoriť v žiadnom prípade, a to ani pri tzv. vedeckom zázname a edícii ľudového rozprávania, o jeho presnej a vernej dokumentácii, ale iba o písomnom alebo knižnom ekvivalente a prevode, ktorý sa snaží literárnymi prostriedkami sprostredkovať dnešnému čitateľovi vnútorné i výrazové hodnoty folklóru /napr. ústnu nárečovú formu a mimotextové prostriedky ľudového rozprávania - intonácia, mimika, gesto, pohyb a i. - spiate s ústnym, bezprostredným aktom folklórnej komunikácie, je treba kompenzovať adekvátnymi a vlastnými prostriedkami literárnymi. O. Sirovátka, cit. št., 80/.

Ak potom v odbornom prepise textu ide o úsilie po maximálnej presnosti zachytenia rozprávanej varianty, literárne "prerozprávanie", čitateľské vydanie siaha k ďalším postupom a zásahom do takéhoto záznamu. Siaha ku konteminovaniu variantov rovnakého typu, konštrukcii tzv. optimálneho variantu z viacerých konkrétnych záznamov, k využitiu jazykových a štylistických prvkov v iných textoch a pod. Literárne prerozprávanie ľudovej prózy a jej vydávanie ako čítania, má teda dve stránky - literárnu a odbornú folkloristickú. "Literárna prezentácia, popularizácia, vydávanie ľudovej prózy rieši takto podvojnú úlohu a hľadá rovnováhu medzi dvoma súbežnými po-

žiadavkami: na jednej strane objaviť bohatstvo a rozmanitosť folklóru a uchovať jeho autentické vnútorné i výrazové kvality a zvláštnosti, na druhej strane nájsť pre ne dobový literárny ekvivalent" /O. Sirovátka, cit. št., 81/. Ak si teraz znovu pripomenieme známu skutočnosť, že sa transpozíciou prostrednictvom literatúry /a literárneho šírenia folklóru/ dostávajú pôvodne folklórne hodnoty späť do folklórneho prostredia - a treba dodať, že sa tak deje v značných rozmeroch - nemôže byť pochýb o pôsobení i tejto literatúry na folklór. Folklór a literatúra, ich vzťah obsahuje aj túto rovinu a s tým súvisiace závažné problémy. Ich riešenie - ukazuje sa - musí byť obojstranné. Treba však dbať na to, aby sa pri prenášaní metód a pojmov vypracovaných pri štúdiu literárnohistorického materiálu do oblasti folkloristiky nepostupovalo mechanicky. Rozdiel medzi literárnym textom a zápisom folklórneho diela, ktorý už sám osebe toto dielo nevyhnutne deformuje a transponuje do inej kategórie, sa totiž často podceňoval, prípadne niekedy ani nebral na váhu.

Okrem toho folkloristika dnes náročnejším spôsobom ako v minulosti vidí aj otázku jednotlivca vo folklórnej tvorbe ako tvorbe kolektívnej. Berie do úvahy navyše i individuálne /nefolklorizované ešte/ prejavy tvorby, ktoré jestvujú objektívne vo všetkých žánroch ľudového umenia. Ide o otázku zdrojov, impulzov. Autori týchto diel čerpajú často z iných prameňov ako je tradícia a sú ovplyvňovaní literatúrou, divadlom a rôznymi umeleckými žánrami, šírenými masovými komunikačnými prostriedkami. Individuálna tvorba máva tu podobu naivného, insitného umenia, ktoré vo folklórne živom prostredí alebo splýva s tradíciou a rozmnožuje ju o súdobý autorský pohľad, alebo v tradícii vôbec nenachádza

ohlas. Ide o oblasť tzv. poloľudovej, polofolklórnej, či pololiterárnej tvorby, ktorá sa tiež stala prévom predmetom pozorného štúdia. Prejav literárnosti, folklórnosti alebo insitnosti je podmienený nadaním a literárnou erudíciou autorovou, jeho sociálnym a regionálnym pôvodom, vzdelaním, rozhľadom, ideologickým zameraním a svetovým názorom, záujmami, rozprávačskou zručnosťou, jeho možnosťami venovať sa slovesnému prejavu a jeho rodinným a spoločenským prostredím. Dôležité je najmä pôsobenie konkrétneho prostredia, spoločenstva, v ktorom autor pracuje, tvorí a z ktorého vychádza. Podľa toho sa prejavuje väčší či menší vplyv literárnej alebo regionálnej tradície a naopak - vplyv umeleckej literatúry. Český folklorista Bohuslav Beneš rozlišuje podľa toho štyri základné typy autorov: 1/ Autor pochádza z folklórne živého prostredia, má zmysel pre tradíciu a v tomto prostredí ostal. V jeho tvorbe sa prejavuje primárny vplyv lokálnej alebo častejšie regionálnej slovesnej tradície, a takýto autor svojou činnosťou vlastne spoluvytvára a nanovo formuje tradičné žánre. 2/ Autor pochádza z folklórne živého prostredia, avšak prešiel do nefolklórneho a ostal v ňom. Vplyv tradície sa v jeho tvorbe môže udržať v tej podobe, v ktorej bol pri odchode z folklórne živého prostredia, alebo sa postupne vytráca. 3/ Autor pochádza z nefolklórneho prostredia a ostal v ňom. V jeho tvorbe sa prejavuje vplyv literatúry a pokiaľ naňho pôsobí folklórna tradícia, ide o vplyv sprostredkovaný. 4/ Autor pochádza z nefolklórneho prostredia, avšak prešiel do folklórne živej oblasti. Tu sa vplyv tradície môže prejaviť sekundárne /Místo folklóru a pololidové tvorby v současnosti, In: Tradice lidové kultury v životě socialistické spo-

lečnosti, Brno 1974, 54/. Individuálna tvorba vystupuje v súčasnosti viacej do popredia vo folklórnom prostredí ako v minulosti, treba teda tieto otázky pozorne sledovať, pretože sa opiera často o iné typy tradície ako je folklórna.

Zaujímavý je v týchto súvislostiach ešte jeden aspekt: pohľad na súčasný rozprávačský repertoár z hľadiska jeho skladby a genézy. Je pochopiteľné, že - odhliadnuc od vyššie uvedeného členenia - ľudový rozprávač podstatu svojho repertoáru získava vo folklórnom slovesnom umení a prostredí /čo je aj časove diferencované/ tou najprirodzenejšou cestou - preberaním z ústneho podania príslušníkov predchádzajúcich, či svojej generácie. Ďalším zdrojom jeho rozprávania je vlastný život, životná skúsenosť a zážitky, ktoré viacej na individuálnom základe - rešpektujúc normy kolektívnej tvorby viacej alebo menej - stvárňuje do svojských príbehov a podaní. To je najmä príklad rozprávania zo života a spomienkového rozprávania, ale diferencovane aj iných rozprávačských prejavov /humoristické rozprávanie, poverové podania, povesti a pod./.

Avšak najmä odvtedy, čo sa začali v ľudovom prostredí v rastúcej miere šíriť rozličné formy tlačí /napr. kalendáre patrili k hojne čítaným tlačiam/, zohrávali aj pri tvorbe rozprávačského repertoáru ľudových rozprávačov dôležitú úlohu knižné predlohy. Inšpiráciu pre obohatenie svojho repertoáru, pre rozprávanie podľa knižnej motivácie, či predlohy priamo, môže získať rozprávač alebo priamo /vlastným čítaním/, alebo nepriamo /počúvaním čítaného/. Prípad, že rozprávačovi iný interpret ústne reprodukuje príbeh pôvodne čítaný, sa pokladá už za ústne preberanie vzhľadom na spôsob komunikácie /G. Kiliánová, Pokus o analýzu problému ľudové-

ho rozprávača vo folkloristike. In: Správa č. 13 hlavnej úlohy št. plánu výskumu VIII-5-9, Filozofická fakulta UK Bratislava 1978, 43/.

Teda cesta literárnych elementov, motívov, námetov i látok do ľudovej prózy má aj v tomto smere rozmanité, časovo, regionálne, lokálne i individuálne diferencované podoby. Pôsobenie čítania a knihy na ľudovú prózu je teda faktom, ktorého intenzita narastala s prenikaním tlače do ľudového prostredia, s rastom vzdelanosti ľudu a pod. To sa týka, pochopiteľne, aj iných masovokomunikačných prostriedkov tak, ako ich dosah a význam v živote spoločnosti narastal.

Tieto fakty majú na rozprávačský repertoár značný a diferencovaný dosah: Najčastejšie a najrýchlejšie si rozprávač osvojí také podania, ktoré pochádzajú z ľudového prostredia, boli pôvodne v ňom zapísané, rozličnými spôsobmi upravené a vydané tlačou /prípadne šírené inými prostriedkami masovej komunikácie/. Takto potom vznikajú situácie, že rozprávač si rozšíri znalosť prozaickej tradície vlastného spoločenstva iným spôsobom komunikácie /v našej literatúre je takto preskúmaný príklad súčasného repertoáru v Bošáckej doline, ktorý obsahuje početné podania známe dnes prostredníctvom zápisov Jozefa Ľ. Holubyho z konca minulého a začiatku nášho storočia/, alebo takto obohatí svoj repertoár podnetmi z iného blízkeho, či vzdialeného spoločenstva /dedina, región, etnikum/. Teda v tomto prípade ostávame ešte vždy - viacej alebo menej - v oblasti ľudovej slovesnosti.

Avšak rozprávač má možnosť bežne získať - a prakticky aj uplatňuje vo svojom repertoári - také podnety prostredníctvom čítania kníh a iných foriem tlače /i ďalších prostriedkov technickej komunikácie/, ktoré nema-

jú svoje korene a ani obsahovo nezapadajú do ľudovej prozaickej tradície. Pokiaľ si ich osvojí /prípadne i reprodukuje/, musí ich prispôsobovať požiadavkám a platným normám vlastného kolektívu, spoločenstva, pre ktoré tvorí. Vo folkloristike sú známe početné doklady o tom, že v opačnom prípade ich publikum nepríjme, resp. priamo odmietne. Na druhej strane sa však ukazuje, že rozprávač ako jednotlivec môže prispieť tvorivým prístupom aj touto cestou k postupnému obohacovaniu rozprávačskej tradície o nové prvky, dovtedy v nej neznáme, prípadne nie tak rozvinuté a pod. Takéto prvky nové môžu sa stať postupne organickou súčasťou ústnej tradície, môžu vstúpiť do procesu tradovania ako prirodzený jav, nepociťujú sa ako cudzí element. Známy je v tejto súvislosti príklad rozprávkára Kovaleva, ktorý pod vplyvom čítania kníh /čítal Puškina, Gogoľa, Lermontova, Nekrasova, Verneho/ vnášal do svojich rozprávačských prejavov prvky psychologickej kresby, viacej opisov prírody a pod. /E. Pomeranceva, I. F. Kovalev, ein belesener russischer Märchenerzähler. In: Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 1933, 271/. Takýto inovačný proces /povedané súčasnou terminológiou/ je v ľudovej kultúre známy a má ako princíp všeobecnú platnosť.

Dosah čítania literatúry na ľudové rozprávky a na ľudovú tradíciu vôbec má rozličné podoby, intenzitu a vonkoncom nemožno tieto otázky chápať mechanicky ako akt holého preberania. Zúžený a nepravdivý bol náhľad, že vplyv literatúry na folklór sa pohybuje viac-menej v polohe preberania motívov, látok, námetov, resp. v tom, že kniha, čítanie, vzdelanosť automaticky a mechanicky likviduje ústnu slovesnosť, rozprávačské umenie.

Zaujímavé sú ďalej v tejto súvislosti napr. postoje

ľudových rozprávačov k týmto otázkam. Niektorí z nich považujú podania /rozprávku, povesť a pod./ osvojené čítaním za nie plnohodnotné s tými, ktoré získali z ústnej tradície. Folkloristické výskumy často a presvedčivo poukazujú ďalej na skutočnosť, že takto získané podania rozprávači nereprodukujú tak náročne ako príbehy z ústnej tradície. Rozprávačský prejav sa v týchto prípadoch zúží často na akési reprodukovanie obsahu. Možno súhlasiť s náhľadom, že sa tak deje najmä preto, lebo väčšina týchto podaní ostáva v latentnej vrstve repertoáru rozprávačov. Ak by čítaním osvojený príbeh častejšie rozprávač prednášal, tiež by sa postupne vybrusoval, zdokonaľoval /G. Kiliánová, cit. št., 45/.

Postavili sme otázku vzťahu folklóru s literatúry s cieľom poukázať - predovšetkým z folkloristického hľadiska - na zložitosť celej problematiky, a tým aj na náročnosť, nutnosť, ale aj plodnosť jej sústredeného skúmania. Tento vzťah má obojstranne neprehľadné množstvo foriem. Ukazuje sa, že folklórno-literárne vzťahy sa dajú určiť tam, kde predchádza príslušný analytický výskum. Nedostatočná rozpracovanosť historickej poetiky literatúry a najmä folklóru neumožňuje zatiaľ hlbší vzťahový výskum medzi literatúrou a folklórom. Náš materiál a situácia je pre toto štúdium mimoriadne priaznivá. Spočíva v bohatosti i životnosti folklórneho fondu, v charaktere slovenskej literatúry i v pestrosti a špecifickosti vzájomných vývinových vzťahov týchto dvoch slovesných sústav. Je možné prijať náhľad, že "sotva existuje prípad, kde by sa integrácia literatúry a folklóru prejavila tak vypuklo ako v slovenskej literatúre" /V. Kochol, cit. št., 215/.

Literatúra

Beneš, B.: Místo folklóru a pololidové tvorby v současnosti. In: Tradice lidové kultury v životě socialitické společnosti. Brno 1974;

Beneš, B.: Úloha literatury a folklóru v současnosti u balkánskych a západních Slovanů. In: Studia balcanica bohemoslovaca, II, Univerzita J. E. Purkyně v Brne 1976;

Bogatyriov, P. G.: K problému rozhraničení folkloristiky a literární vědy. In: P. Bogatyrev, Souvislosti tvorby, Praha 1971; Pohádka a kniha, tamtiež; Folklór jako zvláštní forma tvorby, tamtiež;

Dvořák, K. a Vodička, F.: Včleňování folkloru do obrozenecké literatury, Česká literatura, III, 1955, 4;

Hrebák, J.: O lidovosti starší české literatury, Česká literatura, II, 1954, 3;

Kochol, V.: Literatúra a folklór. Slovenský národopis, 25, 1977, 2;

Melicherčík, A.: Niektoré otázky ľudovosti v literatúre, Slovenská literatúra, IV, 1;

Minárik, J.: Stredoveká literatúra. Bratislava 1978;

Mukařovský, J.: Lidovost jako základní činitel literárního vývoje, Česká literatura, II, 1954, 3;

Nečajev, A. N.: O toždestve literatury i folklora. In: Voprosy narodnopoetičeskovo tvorčestva, Moskva 1960;

Sirovátka, O.: Lidové pohádky a pověsti jako literární četba, Zlatý máj, 20, 1976, 2.

Slovenská poézia a súčasná technická epocha

František Miko

Naša doba je okrem osobitných spoločensko-historických čŕt charakteristicky poznamenaná tým, čo sa dnes bežne nazýva vedeckotechnickou revolúciou. Neustále sa zrýchľujúci vývin kľúčových technických prostriedkov a vedeckých poznatkov, "výbuch" informácií a rast systémovej organizácie v spoločenskom živote podstatne ovplyvnili situáciu človeka v dnešnej civilizácii. Tieto procesy prebiehajú živelne a okrem svojho pozitívneho prínosu pre ľudstvo stále viac zasahujú do života súčasnosti aj negatívne.

Vedľa ekologického ohrozenia, ktoré sa spomína najčastejšie, objavujú sa nepriaznivé príznaky, ktoré majú svoj pôvod v nekontrolovanom vývoji techniky a využívaní technického pokroku v osobnosti samého človeka. Spoločným menovateľom vývinových procesov dneška je to, čo by sme mohli nazvať racionalizáciou a racionalitou. Odraz týchto procesov v osobnosti človeka spočíva práve v jednostrannom forsírovaní racionálnej zložky a v racionálnej manipulácii s človekom, a to tak v oblasti výroby, ako i v oblasti reprodukcie.

Deprimácia osobnosti, ktorá z toho vyplýva, neuspokojenosť z nedostatočnej pracovnej, spoločenskej a bytostnej sebarealizácie, pocit nepôvodnosti, "odvodenosti" a osobnostnej redukcie, ako aj vedomie, že technika sa vymkla človeku z rúk a stala sa mu cudzou, že svet mu

nepatrí a že nie je v ňom "doma", to všetko vyvoláva únikové kompenzačné reakcie, poznačené negativizmom, nihilizmom a asociálnym exhibicionizmom.

Celkove možno zmeny, o ktorých tu hovoríme, označiť ako oslabenie alebo i stratu autentickosti človeka vo vzťahu k dnešnému svetu i k sebe. Autentickosť treba pritom chápať ako celostnosť, pôvodnosť osobnosti človeka a z nich vyplývajúcu svojbytnosť, svojprávnosť a potrebu bytostnej sebarealizácie.

Prirodzene, táto protihra technickej supremácie a iracionálnych obranných symptómov nie je najvyššou inštanciou súčasného spoločenskohistorického procesu a neprebieha vo svete jednotne. Technický pokrok má v histórii človeka a jeho spoločenských vzťahov zásadne povahu živelných, nezastaviteľných síl a zachoval si tento charakter dodnes. Ľudstvo sa musí s jeho kladnými i zápornými stránkami vyrovnávať ako celok. Dobrá či zlá perspektíva technického rozmachu dneška však pri tom všetkom podstatne závisí od charakteru spoločenských vzťahov a od spoločenského ideálu, ktorý ľudstvo v tej-ktorej časti sveta prijíma a vyznáva.

Umelecká literatúra a osobitne poézia boli svojím funkčným zameraním odjakživa zainteresované na otázke ľudského zmyslu prítomnosti človeka vo svete a jeho úsilia v dejinnom procese. Krízové symptómy v jednom i druhom ohľade musia preto umeleckú tvorbu zaujímať dnes vo zvýšenej miere.

Historický dialóg s dobou a jej technickými atribútmi, do ktorého dnes vstupuje literatúra, je značne protirečivý. Kým próza zaujíma skôr "oportunistické" stanovisko v tomto dialógu a "nahráva" v žánroch ako science-fiction a non-fiction jednostranným expanzívnym a agresívnym aspiráciám techniky a vedy, poézia je viacej

rezervovaná, a zachováva si kritický odstup. Proti technokratickým ambíciám, ktoré by chceli monopolne rozhodovať o súčasnosti i budúcnosti človeka, pripadá medziiným práve poézii úloha pripomínať a chrániť ľudský zmysel súčasného civilizačného vzostupu.

Táto úloha je však aj širšia. Poézii prichádzi pri uvedenej obrane preukázať v podmienkach presily vedeckého a technického myslenia i nezastupiteľnosť umeleckého poznania. Treba sa jej pritom vyrovnávať aj s vlastnou minulosťou.

Poézia totiž už koncom minulého storočia, najmä však v prvej tretine nášho storočia sa ocitla v situácii, ktorá sa dnes stala jednoznačnou. Proti vševládnym nárokom pozitivistického pragmatizmu - a neskoršie novopozitivistického formalizmu - zareagovala lyrika prudkou vlnou antiracionalizmu a iracionalizmu, ktorý rezignoval na gnozeologickú funkciu umenia.

V dnešnej konfrontácii s grandióznymi výsledkami technickej a vedeckej racionality a s ich skvelými metódami akoby ulpieval na poézii jednak nechválny tieň "diletantstva" v umeleckej metóde, a jednak tieň neschopnosti zaujať meritórne stanovisko práve v tom, čo poézia vždy pokladala za svoju doménu, vo veci ľudského zmyslu súčasnej situácie človeka vo svete.

S úlohou brániť autentickosť ľudského subjektu v dnešnom svete zoči-voči jednostranným, monopolným aspiráciám vedeckej racionality pripadá poézii povinnosť revidovať aj svoj nástroj na realizáciu tejto úlohy, umeleckú metódu. Ide pritom jednak o zásadnú obnovu gnozeologického štatútu umeleckého obrazu, a jednak - no zároveň s tým - o rehabilitáciu vlastnej autentickosti. Ako predtým, i tu treba túto autentickosť vidieť v gnozeologicko-zážitkovej a ideovo-estetickej celostnosti, v tvorivej pôvodnosti a v plnej expresívnej a obrazovo-

-veršovej sebarealizácii lyrického subjektu.

Je očividné, že takéto chápanie problematiky je vzdialené "rezervovanému", objektivisticko-informatívnemu prístupu a že ono vychádza z istej jednoznačnej koncepcie literatúry. Je to koncepcia, ktorá vykladá literárnu tvorbu v perspektíve jej spoločenského pôsobenia.

V slovenskej poézii badať zjavnejšie snahy vstúpiť do meritórneho dialógu s vedeckotechnickou podstatou dobového diania približne od počiatku šesťdesiatych rokov. Do toho dialógu sa zapojili v podstate reprezentanti všetkých generácií. Mali pritom možnosť vysloviť sa k inkriminovanému vzťahu racionality a autentickosti ľudského subjektu, ako aj prakticky demonštrovať autentickosť samej poézie a jej gestora, lyrického subjektu.

Prirodzene, tento dialóg nevedie slovenská pozícia z nejakých abstraktných humanistických pozícií, ale berie do úvahy konkrétne historické podmienky doby, konkrétne spoločenské sily, ktoré stoja za takým alebo onakým smerovaním vedeckotechnického vzostupu i jeho negatívnych dôsledkov pre ľudstvo. Značí to - inými slovami -, že slovenská poézia má pritom ambíciu kvalifikovať sa ako socialistická poézia.

Máme možnosť iba sumárne a v zjednodušujúcom zhustení uviesť výsledky uvedeného dialógu. Toto zjednodušenie však nijako nechceme chápať na úkor estetickej špecifickosti poézie, v podobe tradičného, čisto ideovo-obsahového rozboru. Práve tendencie v samej súčasnej poézii - spájať vlastný spoločenský štatút s ideovoestetickou autentickosťou - zaväzujú nás k tomu, že výsledky tohto dialógu interpretujeme zároveň v spoločenskej aj ideovoestetickej perspektíve, čo nie je nič iné ako jednota obsahu a formy.

Z účastníkov tohto dialógu slovenskej poézie s technickou epochou možno uviesť také mená, ako sú zo staršej

generácie Ladislav Novomeský, Rudolf Fábry, Pavol Horov, Štefan Žáry, zo strednej generácia Vojtech Mihálik, Miroslav Válek, Pavel Koyš, Mikuláš Kováč, Ján Stacho a Ľubomír Feldek, ako aj niekoľko mien z najmladšej generácie.

V staršej generácii, ktorej predstavitelia vyšli v svojich počiatkoch z poetiky proletárskej literatúry, poetizmu, ruralizmu a nadrealizmu, badať zaujímavú ideovo-estetickú syntézu. Prvky a postupy uvedených poetík, uplatňované pôvodne viac alebo menej "operacionisticky", získavajú v neskorej tvorbe týchto autorov organické ideovo-funkčné smerovanie.

Veková situácia týchto básnikov - časová bezvýhľadnosť tvorby a života, obdobie plnej životnej syntézy a bilancovania - motivuje skutočnosť, že svet, ako ho predstavujú vo svojej poézii, je kategoriálne ucelený, vyrovnaný, univerzálny. Platí to najmä pre Novomeského a Fábryho. V situácii, keď najpodstatnejšie atribúty a kategórie reality - nekonečnosť, čas, priestor - stávajú sa zásluhou technických objavov a podujatí z filozofických konceptov tvrdým faktom každodenného ľudského života, nemožno si predstaviť autentickú prítomnosť človeka vo svete bez bytostného osvojenia si týchto fenoménov.

Novomeský intenzívne prežíva priestorovú expanziu človeka. No "cudzí" svet sa v jeho cítení intímne spája s priestorom domova. Fascinuje ho ďalej jednota nekonečne veľkého s nekonečne malým, ako ona vysvitla pri integrácii problémov astronómie s problematikou nukleárnej fyziky. Skutočnosť, že podstata hmoty, jej zákonitosti a jej kvalitatívne možnosti sú motivované vlastnosťami mikrosveta, ukazuje sa básnikovi proti renesančnej glorifikácii nesmiernosti vesmíru - čo však znamenalo medziným "dehabilitáciu" človeka nepatrného v porovnaní

s vesmírom - naopak ako rehabilitácia významu človeka vo svete a jeho prítomnosti v ňom. Technický vzostup v ňom /‚Einsteinova veta'/ sa javí básnikovi v prirodzenej jednote so spoločenskými silami, ktoré zaručujú jeho ľudský zmysel /‚Leninove slová'/.

Rudolf Fábry vnáša do tejto problematiky - v súlade so svojím nadrealistickým naturelom - viac než Novomeský - felicitný životný pocit empirického subjektu: ťarcha staroby a slabnúce teplo ľudskej lásky, predstava individuálneho zániku. Vyrovnávanie sa s faktom smrti, "osvojovanie si" vlastného zániku, bolo ináč odjakživa jednou z ciest, ktorou sa prehlbovala autentickosť ľudského subjektu. Proti smrti kladie básnik nielen ‚kríček ruží' - ako ideál a symbol zmyslovej krásy, lásky a poézie -, ale i svoju obrazovo-ideovú interpretáciu kategórií času a priestoru. Čas a priestor nie sú mu len neúprosnou následnosťou vzniku a zániku, slasti a strasti, neľudskou rozľahlosťou, ale i veľkou možnosťou, využitou i zahodenou /‚pravý čas', ‚nepremeškať čas', ‚cesta', ‚cieľ'/. Je to detenzívne pragmatické východisko, ktorým sa lyrický subjekt vyslobodzuje z depresívnych pocitov plynúcich z predstavy zániku. Malosť človeka sa mu oxymoricky vyvažuje veľkosťou jeho možností. Aj v technike vidí zatiaľ skôr tieto možnosti ako ekologické alebo vojnové nebezpečenstvo.

Pavol Horov sa v Triptychu o transplantácii srdca sústreďuje celkom na fakt smrti, chápuc transplantáciu oxymoricky ako dar života a súčasne i ako jeho stratu. Chce tým vyjadriť základnú danosť ľudského vzťahu: nemožno lásku dať ani prijať, ak nie je vzájomná. Básnik pritom vie o agresivite a nenáležitých aspiráciách techniky:

Naozaj teda umrela
- aj to sa predsa stáva

však páni profesori?
umrela láska
s transplantovaným srdcom.

Relácie poézie s techniky však ešte nepociťuje ako problémové. Nevidí prestížnosť ich vzťahu,a poézia sa mu javí v záležitostiach človeka suverénnym arbitrom. Motív techniky mu poslúžil ibe ako námet. Úlohu poézie nachádza v tom, dotvárať neúplnosť skutočného do perspektívy ideálu.

Štefan Žáry prehlbuje vedomie autentickosti súčasného človeka v indentifikácii s materiálnym svetom, s oceánom ako prvotným prostredím života. Vychádzajúc zo širokých perspektív vývinu človeka vyzdvihuje v ňom absolútnu rizikovosť a nesamozrejmosť jeho existencie. Veľkosť človeka vidí v tom, že sa vo svojej slabosti nevzdával a pokračoval v prírodnom a dejinnom zápase. Vystríha pred dnešnou inerciou človeka a pred iluzívnym zastieraním si uvedenej vývinovej determinácie človeka. Nie technika, ale človek zodpovedá za priebeh vecí, za to, že vo všeobecnej rozpínavosti vesmíru nedôjde k faktickému "rozopnutiu", k rozpadu človeka a jeho domova-Zeme do vesmírneho priestoru.

Stredná generácia básnikov je vekovo charakterizovaná rovnováhou životných perspektív i životného bilancovania. Cítiac sa vo svojom životnom akmé preberá na seba zodpovednosť za dobu a naplno sa ponára do aktuálnej situácie. Vo svojej poetike zjednocuje túto generáciu ideové hľadisko päťdesiatych rokov so zmyslovou obraznosťou a estetickou autentickosťou šesťdesiatych rokov, prekonávajúc ich jednostrannosť v novej racionalite sedemdesiatych rokov.

Vojtech Mihálik je básnikom felicitného zmyslového opojenia, dranej expresívnej sebarealizácie vo verši,

prudkej spoločenskej kritiky a spýtavej sebakritiky. Za hrozivými kontúrami zneužitej techniky vidí jasne spoločnské sily nepriateľské ľudstvu a pociťuje potrebu osobitnej zodpovednosti tých najuvedomelejších, zodpovednosti za to, že tieto sily nebudú mať možnosť uplatniť sa. Znepokojuje ho, ako všetkých jeho generačných rovesníkov, aj otázka individuálneho zániku. Vyslobodzujúco prichádza na modernú myšlienku o ríši ľudských - i nenaplnených - možností, ktorá reálne existuje. Žiť, znamená mať k dispozícii nesmierne možnosti, znamená myslieť, konať, realizovať ich.

Tak o čože je lepší večný život
od nášho dočasného? Večne žiť
znamená nerodiť sa, nerásť, necítiť,
v skutočnosti to teda znamená
večne byť mŕtvy.

Racionalita lyrickej myšlienky Vojtecha Mihálika je na hranici básnickej únosnosti. Je ideovo-estetickým symptómom toho, že ideál je pre básnika neoddeliteľne spätý s tvrdou skutočnosťou.

Najotrasnejšie prežíva svár ľudského zmyslu dejín s ich skutočným priebehom a dnešným ich vyústením Miroslav Válek. Proti jazdcovi ako symbolu odvekého ľudského militarizmu stavia básnik motív bicyklistu ako obraz ľudskej vytrvalosti, neúnavnej práce a sebapremáhania na ceste za ľudskými cieľmi existencie človeka. Z obsesívnej myšlienky individuálneho zániku vymaňuje sa básnik identifikáciou so zákonitosťou života, s neodlučiteľnosťou zanikania a "znovurodenia" /,oheň a dážď'/. Tvárou v tvár absurdite hroziaceho všeľudského zániku nehodlá sa uspokojiť s objektívnym pôsobením dejín, ale implicitne požaduje aktívne pričinenie človeka /,Čas pracuje pre nás? Je to naše storočie, naša éra!'/.

Básnik Válek formuloval klasické lyrické obrazy vyjadrujúce autenticky autentickú prítomnosť človeka v dnešnom svete. Robí to na úrovni modernej obraznosti, s plnou expresivitou veršovej sebarealizácie a v účinnej syntéze obojeho s exaktnou racionalitou básnickej myšlienky. Model jeho poetiky, nevyčerpateľný vo svojej objavnosti, inšpiroval v ideovej i estetickej zložke básnikov Pavla Kovša a Mikuláša Kováča, ako aj reprezentantov najmladšej poézie.

Z nich Mikuláša Kováča osobitne zaujala Darwinova vedecká teoréma o prirodzenom výbere. Polemizuje s jej protirečivou aplikáciou v dejinách. Proti biologickej etape platnosti tohto vývinového princípu kladie Kováč podrozumievajúco vo svojich obrazoch a otázkach ideál neantagonistickej súťaže v spolupráci, ktorá nastoľuje novú éru v prirodzenom výbere.

Kým poézia, ako sme ju doteraz komentovali, zaujímala k fenoménu techniky napospol polemický postoj, básnici, ako Ján Stacho, Ľubomír Feldek a niektorí najmladší prijímajú techniku a technickú civilizáciu ako každodenný fakt života.

Ján Stacho sa inšpiruje technickou imagináciou a osvojuje si svet technickej práce ako osobitný druh krásy, ktorý vníma v zmyslovo-felicitných a kultúrno-historických konotáciách.

Lyrický subjekt Ľubomíra Feldeka "zabývaný" v technickej civilizácii, prijíma už aj priestor mesta, krajiny, mora, ba celého kontinentu len ako aspekt osobného priestoru svojho domova. Prevládajúcim životným pocitom je preň suverénna autentickosť ľudského subjektu.

Z najmladších adeptov poézie ide Rudolf Čižmárik v hľadaní autentickosti od elitárneho chápania "technika pre niektorých" k uvedomelému masovému chápaniu "technika pre všetkých". Vyzdvihuje tak celospoločenský dobový

aspekt a dosah technického triumfu ľudstva.

Celkový pohyb tejto lyrickej problematiky, ako sme ho načrtli u jednotlivých básnikov, je poznamenaný úsilím zachovať zmyslovoobrazový paradigmatický princíp ako výdobytok modernej lyriky, naplniť tento princíp ideovým obsahom, zladiť prvé s druhým a oboje zviazať do únosnej proporcie so symptomatickou rekvizitou doby, so súvislou racionálnou myšlienkou. Význačne prichádza v poetike súčasnej básnickej tvorby do úvahy súhra a protihra usporiadanosti a neusporiadanosti vo veršovo-tematickom dianí ako základný princíp lyriky. Toto diania naberá plný semiotický dosah a prestupuje ho integrálna ideovoestetická funkčnosť.

Je slovenčina ľubozvučná?

Jozef Mistrík

Otázka ľubozvučnosti reči sa vyslovuje obyčajne v nejazykovedných kruhoch - no na adresu jazykovedcov. Avšak jazykoveda sa doteraz s odpoveďou na túto otázku hlbšie nezaoberala. Stojíme teda pred otvoreným problémom, či je tu možné kvalifikovane zaujať stanovisko a či ľubozvučnosť môže byť predmetom lingvistiky. V tomto texte sa pokúsime naznačiť riešenie nadhodených problémov a v závere vysloviť objektívnu odpoveď na otázku uvedenú v titulku.

Konštatovania, že materinská reč je najkrajšia, že "moja" reč je najľubeznejšia, nesú príchuť archaických rétorík. No napriek tomu možno uvažovať o ľubozvučnosti jazykov alebo aspoň o kritériách ľubozvučnosti, pretože zrejme existuje celý komplex činiteľov, ktoré ovplyvňujú estetiku reči. Hneď na začiatku treba zdôrazniť, že pojem ľubozvučnosť je relatívny, takže slovenčina môže byť viac alebo menej ľubozvučná len v kontexte iných jazykov. A pravdaže, týka sa len hovorenej podoby jazyka.

Každá reč má špecifickú zvukovú podobu, charakteristickú intonáciu, svoj rytmus, svojskú distribúciu hlások. Okrem toho má aj špecifickú priemernú dĺžku slova, špecifické proporcie vo využívaní domácich a importovaných alebo internacionálnych prvkov atď. Tieto fakty

vytvárajú súbor činiteľov ovplyvňujúcich anatómiu zvukovej podoby reči. Sú to veličiny aspoň aproximatívne merateľné, vyskytujúce sa ako najvýraznejšie vo všetkých jazykoch, a preto s ich pomocou možno usudzovať, do akej miery je tá-ktorá reč relatívne ľubozvučná.

Všeobecne sa v Európe za ľubozvučné pokladajú románske jazyky, najmä taliančina. Intuitívne sa tak dochádza k téze, že čím je reč bohatšia na samohlásky, tým je ľubozvučnejšia. Keď totiž porovnáme výskyt samohlások v niektorých európskych jazykoch, vychádza vysoko pozitívne v prospech románskych jazykov. Na základe vlastných výskumov sme došli k týmti číslam, vyjadrujúcim výskyt samohlások v jazykoch:

taliančina	48%	francúzština	44%	poľština	41%
španielčina	46%	ruština	42%	slovenčina	40%
		angličtina	38%		
		nemčina	37%		

Keďže spoluhlásky sú "šumy" a samohlásky "tóny", potom by v taliančine malo byť iba 53% "šumov" a v nemčine až 63%; slovenčina by v týchto reláciách mala 60% "šumov". Pre spev by teda taliančina bola vhodnejšia, lebo na samohláskach sa môže realizovať viacej zvukových rozmerov ako na spoluhláskach a nevyše sú samohlásky vo zvukovom texte "čitateľnejšie" než spoluhlásky. Rozhodujúcim momentom v tejto súvislosti je pomer jednotlivých samohlások vo výskyte. Rozličnými konzultáciami sa zistilo, že každá hláska je nositeľom istej psychologickej kvality a vyjadruje aj istú symboliku. Niektoré samohlásky sa cítia ako nežné, "tenké", svetlé, "ženské" /e, é, i, í .../ a iné zasa ako temné, "hrubé", "mužské" /u, ú, o, ó .../. Súvisí to so spôsobom zvukovej realizácie, s počtom kmitov, s polohou jazyka pri arti-

kulácii atď. Klasifikácia samohlások na viac a menej ľubozvučné závisí do značnej miery od vkusu človeka. Často sa samohlásky stredné a zadné - a, o, u - kvalifikúvajú ako príjemné a samohlásky predné - e, i - ako nepríjemné. V maďarčine, kde platí prísny zákon vokálnej harmónie, sa iba výnimočne v tvaroch slov striedajú hlboké samohlásky a, o, u /v našej terminológii "príjemné"/ a vysokými e, i, ö, ü /v našej terminológii "nepríjemné"/. Poradie samohlások a dvojhlások podľa ich frekvencie v slovenčine je takéto: 1. a /á, dvojhl. ia/
2. o /dvojhl. ô/
3. e /é, dvojhl. ie/
4. i /í/
5. u /ú/

Z nich dvojica samohlások o-e je frekvenčne takmer vyrovnaná. Frekvencia samohlások v slovenčine sa, pravdaže, viac alebo menej odlišuje od ich frekvencie v iných jazykoch. Odlišnosť vo frekvencii znamená aj odlišnosť v estetickom dojme. V ruštine je poradie samohlások podľa frekvencie takéto: a, e, i, o/u, v ukrajinčine i, a, o, e, u, v češtine i, a, e, o, u atď. Keby platila téza, že a, o, u sú príjemné, zatiaľ čo e, i sú nepríjemné hlásky, potom by slovenčina mala byť oproti ruštine, ukrajinčine a češtine ľubozvučnejšia. /Je zaujímavé, že bulharčina je zo slovanských jazykov svojou frekvenciou samohlások slovenčine najbližšia./

Keďže samohlásky vyčerpávajú menej ako polovicu hlások v texte, potom veľká váha estetickosti reči spadá práve na spoluhlásky. Pokiaľ ide o ľubozvučnosť spoluhlások, rozhoduje v prvom rade to, či sú okluzívne /semiokluzívne/ a či konstriktívne. Okluzívne spoluhlásky sú vo zvukovom dojme čistejšie a jasnejšie. Podľa doterajších zistení /bibliografiu pozri na konci/, spo-

luhlásky podľa frekvencie v slovenčine stoja asi takto:

1. s, 2. t/ť/, 3. v, 4. m, 5. r, 6. k, 7. n/ň/, 8. p, 9. l/ľ/, 10. d/ď/ atď. Z nich k okluzívam patrí väčšia polovica a obdobná zákonitosť je aj vo frekvencii ostatných hlások. Preto sú pre Slovákov príznakové veľmi frekventované konstriktívy a semiokluzívy v poľštine.

Ešte preukaznejšie než frekvencia hlások ovplyvňuje ľubozvučnosť jazyka frekvencia slabičných modelov. Pre slovenčinu sú príznačné otvorené slabiky typu CV /spoluhláska - krátka samohláska/, CV̄ /spoluhláska - dlhá samohláska/, CW /spoluhláska - dvojhláska/. V slovenských textoch o rozsahu 500 000 slabík sme zistili tieto najfrekventovanejšie slabiky /číslo označuje frekvenciu v rozsahu 500 000 slabík/:

a	7412	o	2609	lo	1770	u	1460
ne	5020	te	2568	no	1743	vo	1460
na	4282	do	2346	že	1709	pre	1403
po	3874	va	2215	ka	1684	né	1361
sa	3859	za	2098	ti	1665	ma	1311
ko	3226	le	2042	me	1608	by	1307
to	3132	mi	1969	ni	1557	ro	1293
ho	2987	de	1875	vy	1508	ci	1293
je	2743	la	1859	bo	1480	čo	1244
li	2662	ve	1783	si	1480	ná	1224

ky 1199
i 1166
ku 1158
nie 1157/CW/
ja 1157
ta 1083
kto 1064/CCV/
mu 1026
ra 1018

Nasledujú: da, jú, re, vý, vi, pri, od, som, tu, ce, ný ... Ako vidieť, model CVC sa vyskytol po prvý raz až na 57. mieste. Ďalší model CVC je na 66., potom na 68. a na 71. mieste. Prvý model VC je na 74. mieste. Z 500 000 slabík typu CV v súvislom texte je iba tých, ktoré stoja v zozname na prvých 50 miestach, jedna pätina. Na veci nič nemení to, že ide väčšinou o jednoslabičné slová, pretože tie sú zväčša klitické. Nemáme k dispozícii porovnávací materiál, avšak uvedené číselné údaje napovedajú, že skladba slabík v slovenčine je pre eufóniu reči priaznivé.

Keď sa však slová vnímajú v prúde reči, o stupni eufónie rozhodujú aj situácie na hraniciach slov. Pomocou štatistických údajov sa dajú vytušiť síce iba tendencie, no v slovenčine sú ony na to dosť preukazné. Slovenské slová sa z väčšej časti začínajú spoluhláskou. Podľa práce Frekvencia slov v slovenčine /Bratislava 1969/ iba 15% zo všetkých slov v texte sa začína samohláskou. Na druhej strane zasa - podľa práce Retrográdny slovník slovenčiny /Bratislava 1976/ - asi 56% slov sa končí samohláskou. V Retrográdnom slovníku slovenčiny sa však slová uvádzajú v základných tvaroch, t.j. substantíva v nominatíve a slovesá v infinitíve /na konci -ť/. Ale keď preskúmame gramatické prípony, dostaneme tieto výsledky: z 12 vzorov substantív, ktoré majú v singulári a v pluráli spolu 144 prípon, iba 40 z nich - čo je okolo 30% - sa končí spoluhláskou /-om, -och, -ň, -ť .../, zatiaľ čo 104 má na konci samohlásku /-a, -e, -i, -y, -ovi, -ami, -ou .../. Podobne je to pri adjektiváliách. Aj slovesá sa z prevažnej časti končia na samohlásku /-í, -á, -me, -te, -ia, -e, -ujú .../. Z uvedeného vyplýva, že na hraniciach slov v slovenčine

je situácia V-C: slové sa končia prevažne na samohlásky a začínajú prevažne spoluhláskami, je tu teda striedanie V-C. Iba v málo prípadoch sa vyskytujú hiáty samohlások alebo zhluky spoluhlások. Tento fakt hovorí za eufóniu plynulého rečového prúdu v slovenčine.

Artikulácia hlások a slabík predstavuje v hovorenej reči jeden rod a jeden zvukový rozmer. Ten sa vníma prevažne v pomalej reči. V rýchlejšom prejave sa uvedomujú viacej prostriedky suprasegmentálnej povahy, prozodiká reči, ktoré sú tiež v tom-ktorom jazyku špecifické. Závisia, pochopiteľne, od toho, aký prízvuk a ako sa realizuje na jednotlivých slovách. Napríklad v taliančine je slovný prízvuk silnejší, než je slovenský prízvuk a pritom je to prízvuk ustálený /asi 85% talianskych slov má prízvuk na predposlednej slabike/. Reč Talianov má v priemere väčšiu intenzitu ako naša reč. V slovenčine je len potenciálny prízvuk, a ten je na prvej slabike v slove. Tak sa potom vo väčšej miere môže intenzitné zdôrazňovanie využívať na realizáciu aktuálneho vetného členenia. Dosť stereotypný a pevný prízvuk je napríklad aj v poľštine alebo vo francúzštine. Kolísavý a často významotvorný prízvuk má ruština. Čo s tým súvisí? Že slovenčina je v rámci vety oslobodená od prízvukovania v rámci slov, a tak môže na ploche vety pomocou dôrazu vyjadrovať emfázu. Tým má slovenská veta viacej možností na vyjadrovanie rozličných sémantických, emocionálnych modálnych a štylistických odtienkov. Slovenčinu označujú Neslováci za spevavú, melodickú, a tým za ľubozvučnú reč. Táto vlastnosť sa jej objektívne musí priznať, ak sa berie do úvahy to, že sa jej vetná intonácia nemusí podriaďovať zvukovým prostriedkom nižších rovín. Súvisí čiastočne aj s intonáciou slovenskej vety, že je jej vlastné francúzske liaison a v dôsledku toho aj asimilá-

cia na hraniciach slov.

Ak vychádzame z toho, čo sa doteraz povedalo, slovenčina by sa mala objektívne hodnotiť ako ľubozvučná reč: má pomerne priaznivé rozloženie hlások v slove, má optimálne slabikové modely, výhodné hláskové sekvencie na hraniciach slov a bohaté možnosti na intonačné stvárňovanie viet. Predsa však sú tu obmedzenia, ktoré treba uviesť v súvislosti s úvahami o kráse slovenskej reči. Tieto obmedzenia súvisia najmä s prudkou internacionalizáciou slovenčiny. Inými slovami: modernizácia, hybridizácia jazyka ide proti jeho ľubozvučnosti.

Čo znamená import medzinárodných slov do slovenčiny? Internacionálne slová sú predovšetkým podstatne dlhšie ako slovenské slová. Slová základného slovného fondu slovenčiny sú jedno- až dvojslabičné. Ostatné sú spravidla dlhšie, no celkový priemer dĺžky slova v slovenčine je 2,3 slabiky /Pozri o tom Štylistiku slovenského jazyka, Bratislava 1977, str. 55/. Internacionálne slová sa končievajú na dvojslabičné morfémy /-cia, -izmus, -tický .../, navyše bývajú predponové /ab-, de-, re-, dis-, super-, in-, ex- .../, a tak ich dĺžka obyčajne vysoko prekračuje priemernú dĺžku slovenského slova. Každý človek je viac alebo menej zvyknutý na rytmus materinskej reči, a preto do pojmu ľubozvučnosť implikuje aj rytmické modely svojej reči, ktoré prostredníctvom svojej prediktability sú prístupné, svojou nenáročnosťou "sympatické", a teda ľubozvučné. Enormne dlhé internacionálne slová rozbíjajú zautomatizované slovenské prozodémy. Tieto slová, zväčša grécko-latinského pôvodu, sa cítia v románskych jazykoch ako doma, takže tam vlastne internacionalizácia nejde proti zautomatizovanému rytmu reči.

Internacionálne slová majú svojskú, pre nás cudziu

aj fonetickú skladbu. Predovšetkým je v nich odlišná distribúcia hlások, odlišné sú zoskupenia hlások, napríklad spojenia typu ee, uo, io. Cudzia pre nás je aj tvrdá výslovnosť skupín de, te, ne, le, di, ti, ni, li v týchto slovách. Preto si akosi nevdojak často prispôsobujeme ich výslovnosť /konsoľidácia, sociaľizmus, organizácia .../. Internacionálne slová nezapadajú do nášho kontextu ani svojimi špecifickými hranicami. Povedali sme už, že pre začiatky slovenských slov sú typické spoluhlásky a pre ich zakončenia samohlásky. Zákonité striedanie hlások na hraniciach slovenských slov sa narúša internacionalizmami preto, lebo internacionalizmy majú na začiatku veľmi často samohlásky, najmä a, e, i, takže na medzielovných hraniciach vzniká potom priveľa hiátov, ktoré sú slovenčine cudzie a cítia sa ako príznakové. Pri zmienke o fungovaní intonácie v slovenskej vete sme naznačili, že pomocou rozličných melodických kombinácií sa dá na slovenských slovách realizovať emfatická intonácia a vyjadrovať rozličné sémanticko-štylistické a modalitné odtiene. Internacionálne slová sú však vecné, presné, obyčajne termíny, ktoré nerátajú s pridanou intonáciou. Tak sa potom na ich hraniciach slovenská intonácia láme, neutralizuje alebo stráca. Keby sa na miestach medzinárodných slov použili kalky alebo originálne neologizmy, zvukový obraz by sa pozmenil iba čiastočne, pretože by to boli dlhé slová s nezvyčajnými morfémami a nezvyčajnými morfematickými švíkmi.

Keď je reč o ľubozvučnosti slovenčiny, žiada sa dotknúť štylistiky textu. Čím je totiž text populárnejší, tým bližší je hovorenej reči a tým je viac ľubozvučný. Čím je štylisticky "vyšší", čím viac teoretický a vecný, tým je hybridnejší a vzdialenejší ľubozvučnej rod-

naj reči. /V tejto súvislosti treba uviesť, že vo flektívnom jazyku sú výraznejšie fonetické diferencie medzi prejavmi rozličných štýlov, než je to v analytickom jazykovom type. Vo flektívnom jazyku sa fluktuácia gramatických kategórií mien a slovies značne odráža aj na forme, najmä na hraniciach slova, zatiaľ čo v analytických jazykoch je táto časť slova voči posunu kategórie inertná. Možno teda povedať, že štylistická diferenciácia medzi textami flektívneho jazyka je evidentnejšia než medzi textami analytického jazyka. Iné situácie vo fonetike vznikajú fungovaním gramatických tvarov v tých jazykoch, kde sa uplatňuje vokálna harmónia, napríklad v maďarčine; na hraniciach slov síce pribudnú nové spoluhlásky, ale tie ešte viacej zvýraznia opakované samohlásky: házban, teremben, ablaknál, szekrénynél ...) Texty dnešného publicistického a vedeckého štýlu sú svojou štruktúrou veľmi vzdialené hovorenému prejavu. Mohlo by sa povedať, že v hovorených prejavoch a v prejavoch percipovaných - hoci vizuálne - prostredníctvom ich hovorenej podoby /v umeleckom štýle/ sa ľubozvučnosť udržuje; zatiaľ však v písomných prejavoch /v novinách a vo vedeckých textoch/, teda v prejavoch percipovaných prostredníctvom ich písanej podoby, bez zvukovej predstavy sa stupeň ľubozvučnosti vlastne neuvedomuje; no ak sa prejavy čítajú, ich fonetika ide proti onej ľubozvučnosti "hovorených" prejavov.

Záver. Otázku na ľubozvučnosť reči nemožno kvalifikovať ako laickú len preto, že prichádza od nejazykovedcov. Spoľahlivá odpoveď na ňu však vyžaduje špeciálny komplexný výskum jazyka v jeho vývine a fungovaní. Na otázku nadhodenú v titulku môžeme nateraz dať takúto odpoveď: ľubozvučnosť reči sa pod vplyvom

hybridizácie čím ďalej, tým viacej zastiera, až stráca. V tej súvislosti sa však vynoruje ďalšia otázka - či a do akej miery treba uprednostňovať modernizáciu - hybridizáciu - reči na úkor jej ľubozvučnosti. No a tu sme pri jadre veci: obohacovaním, internacionalizáciou sa z reči nič nestráca, utvárajú sa iba priaznivejšie podmienky na ďalšiu štylistickú diferenciáciu. Pri postupnej štylistickej diferenciácii sa slovenčina v istých štýloch na úkor ľubozvučnosti internacionalizuje, "modernizuje", a len v istých štýloch si svoju ľubozvučnosť zachováva.

Literatúra

Bosák, J.: Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and numerical Expression of Some Phonemic Relations, Jazykovedný časopis 16, 1965, 120-135;

Findra, J.: Frekvencia foném v ústnych prejavoch, Jazykovedný časopis 19, 1968, 84-95;

Lekov, I.: Vŭnšna struktura na dumata v slavianskite jezici. Sofia 1971;

Mistrík, J.: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava 1969; Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava 1976;

Sabol, J.: Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie, Jazykovedný časopis 17, 1966, 13-25; Prozodická sústava slovenčiny. Bratislava 1977.

K problematike slovensko-ukrajinských literárnych vzťahov

Michal Molnár

Literárnovedná ukrajinistika sa na Slovensku začína systematickejšie rozvíjať až od druhej polovice päťdesiatych rokov 20. storočia. Okrem výskumu vlastných dejín ukrajinskej literatúry /v tomto smere sa kladie zvláštny dôraz na výskum literárno-kultúrneho diania zakarpatských a východoslovenských Ukrajincov - vzhľadom na existenciu ukrajinskej národnostnej menšiny na Slovensku/ hlavná pozornosť sa dosiaľ sústreďuje na problematiku výskumu dejín slovensko-ukrajinských literárnych vzťahov. V knihe Slováci a Ukrajinci[1] pokúsil som sa zhrnúť doterajšie vedomosti o vývoji týchto vzťahov a na základe širšieho systematického prierezu ukázať, ako sa vyvíjal slovenský záujem o Ukrajincov a ich literárne dianie.

Ak sa pri výskume česko-ukrajinských literárnych vzťahov zdôrazňuje požiadavka skúmať tieto vzťahy v širšom medzinárodnom rámci, najmä v súvislosti s ruskou a poľskou literatúrou, potom táto požiadavka je tým dôležitejšia a naléhavejšia pri výskume slovensko-ukrajinských vzťahov. Ukazuje sa totiž, že pri ich hlbšom výskume na Slovensku dlho významnú úlohu hralo práve cudzie prostredníctvo. Pritom je zaujímavé, že v dôsledku priameho etnického slovensko-ukrajinského styku a s ním súvisiaceho bezprostredného záujmu Slovákov o zakarpatských Ukrajincov Slovensko hralo často sprostredkujúcu úlohu

pri zoznamovaní Čechov s literárnym dianím zakarpatských Ukrajincov. Na druhej strane česká literatúra dlho plnila jednu z prvoradých úloh pri zoznamovaní Slovákov s ukrajinskou literatúrou cárskeho Ruska.

V širšom kontexte slovanskej vzájomnosti, ktorá vtedy napĺňala každú oblasť kultúrno-spoločenského diania, slovensko-ukrajinské vzťahy sa začínajú utvárať a modifikovať v rámci slovensko-ruských vzťahov v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 19. storočia. V danom období nie je možné skúmať ich izolovane od celkového súvekého vývinu česko-ukrajinských literárnych vzťahov, čo vyplývalo z úzkej vzájomnosti kultúr Čechov a Slovákov v tomto období. Pripomeňme si, že o ich upevnenie sa vtedy zaslúžili na Slovensku i v Čechách Ján Kollár a najmä Pavol Jozef Šafárik, ktorý prebudil u nás záujem o Ukrajincov v širšom meradle. K výraznejšej svojbytnej diferenciácii týchto vzťahov dochádza v štúrovskej epoche, v ktorej sa prebúdza na Slovensku hlavne záujem o ukrajinskú ľudovú slovesnosť, kozácku minulosť a o národný osud zakarpatských Ukrajincov.

Charakteristickou črtou týchto vzťahov je skutočnosť, že sa rozvíjali jednak v priamej súvislosti so slovensko-ruskými vzťahmi, s ktorými sa mnohokrát priamo prelínajú /napr. činnosť a tvorba O. Bodanského a I. Sreznevského/, jednak s rozvojom slovensko-poľských vzťahov. V tejto súvislosti vystupujú do popredia ukrajinské školy v ruskej a poľskej literatúre, predstavitelia ktorých sa mimoriadne zaslúžili o rozšírenie ukrajinskej tematiky v celom rade iných národných literatúr. Na Slovensku práve diela predstaviteľov ukrajinskej školy v poľskej literatúre boli v 19. storočí veľmi populárne a často prekladané. Na základe týchto diel, ktoré prekladatelia sprevádzali vlastnými poznámkami, vysvetľujúcimi reálie

z ukrajinských dejín, rodili sa na Slovensku romantické predstavy o kozákoch a ich poslaní. Nakoľko tieto diela boli známe medzi slovenskými čitateľmi už v štyridsiatych rokoch 19. storočia svedčí poznámka Ján Francisciho k obsiahlej poviedke Janko Podhradský, v ktorej slovenský autor oznamoval svojim čitateľom, že "jestli by dakto u čitateľov medzi týmto opisom svadby s jedným počtom Svatania Zaporožca /Michala Czajkowského, pozn. K.M./ podobnosť našiel, nech nemyslí, že by toto stadiaľ bolo vzato, ale srovnávania sa tohto príčinu nech v podobnosti a rovnosti našich a ukrajinských obyčajov hľadá" /Nitra 1844, 309/.

Napriek tomu, že v slovenskej literatúre 19. storočia máme veľa prekladov diel predstaviteľov ukrajinskej školy v poľskej literatúre, dosiaľ nemáme štúdiu, ktorá by rozobrala ich miesto v rozvoji slovensko-ukrajinských literárnych vzťahov a poukázala na ich význam pre vývoj slovenskej literatúry[2]. Z predstaviteľov ukrajinskej školy v ruskej literatúre na prvom mieste spomíname N. V. Gogoľa, dielo ktorého - ako dokázal D. Ďurišin[3] - podnetne zapôsobilo aj na rozvoj slovenskej realistickej poviedky a rozšírilo slovenský záujem o ukrajinskú tematiku.

Je zaujímavé, že slovenský čitateľ, ak sa na základe krásnej literatúry chcel v prekladoch oboznámiť s ukrajinskou tematikou, bol vlastne odkázaný takmer výlučne na týchto predstaviteľov. Ak by sme totiž chceli bilancovať v slovenskej prekladovej literatúre to, čo v priebehu 19. storočia bolo preložené z ukrajinskej literatúry, potom by sme došli k neobyčajne skromnému záveru: dve krátke básne T. Ševčenku, jedna krátka báseň J. Holovackého a náhodne vybraná poviedka P. Kuliša Jako vyschnul Pešovický rybník, ktorá bola preložená z čeští-

ny. Na základe slovenských prekladov bol najvýznamnejším ukrajinským spisovateľom v 19. storočí dnes takmer zabudnutý treťoradý ukrajinsko-poľský básnik Tymko Padura, z ktorého v slovenskej tlači nachádzame už päť prekladov z jeho poézie. Pokiaľ sa nám podarilo zistiť, prvý ukrajinský autor, ktorý vyšiel v knižnom vydaní v slovenskom preklade v 19. storočí, bol významný ukrajinský bukovinský spisovateľ Jurij Feďkovyč. Jeho obsiahlejšiu poviedku Rodní bratia preložil Martin Kollár, ktorý ju najprv uverejnil v Katolíckych novinách /1885, č. 19-22/ a neskôr dvakrát samostatne ju vydal v Trnave B. Beňovský vo svojej populárnej knižnici Lacné čítanie /IX. zv./. Ako kuriozitu uvádzame, že preklad zakaždým vyšiel bez uvedenia mena autora, takže v odbornej literatúre o existencii tohto slovenského prekladu J. Feďkovyča, ktorý istý čas žil aj v Bratislave, sa dosiaľ vôbec nevedelo.

O koľko vlastná ukrajinská literatúra bola v 19. storočí na Slovensku v prekladoch takmer neznáma, o toľko významnejšie postavenie v rozvoji slovensko-ukrajinských literárnych vzťahov mala ukrajinská ľudová pieseň. Viacerí slovenskí spisovatelia boli ňou nadšení a ovplyvnení vo svojej tvorbe. Ukrajinské piesne popri ruskej, poľskej a českej literatúre s ukrajinskou tematikou boli na Slovensku dlho jediným pôvodným prameňom pre poznanie života a dejín ukrajinského ľudu. Aj prvý doteraz zistený slovenský preklad z ukrajinčiny vôbec je pretlmočením známej ukrajinskej dumy Útek troch bratov z Azova, ktorú v Orle Tatranskom r. 1847 uverejnil Bohuš Nosák-Nezabudov a ktorá i v neskorších rokoch mala v slovenskej literatúre veľký ohlas. /R. 1852 pretláča tento preklad vo svojom spise O národných povestiach a piesniach plemien slovanských Ľudovít Štúr a r. 1876 v Orle uverejňuje svoju básnickú adaptáciu tejto dumy Jozef Jančo pod názvom

Traja bratia./

Podľa doterajších zistení hlavným prameňom pre poznanie ukrajinských ľudových piesní na Slovensku boli zbierky M. Maksymovyča, Žegotu Pauli, Wacława z Oleska, známa zbierka Rusalka Dnistrova, ktorou sa r. 1837 prihlásili k národnému životu západní Ukrajinci, ďalej práce O. Bodanského a I. Sreznevského. Okrem toho na Slovensko prenikali z Ukrajiny a najmä z Poľska rukopisné zápisy ukrajinských piesní.

Nadšenými obdivovateľmi ukrajinských piesní boli už Ján Kollár, P. J. Šafárik, ale aj Boleslav Vrchovský, Ctiboh Zoch, Samo Chalupka a Ľudovít Štúr, ktorý vo svojom diele O národných povestiach ... venuje ukrajinskej piesni mimoriadnu pozornosť a ukrajinské dumy stavia pred piesne Nibelungov. Aj Janko Kráľ si ich prepisoval do svojich zošitov a stopy tohto jeho záujmu možno zreteľne vybadať v jeho pôvodnej tvorbe. Pod vplyvom ukrajinskej piesne Ján Botto píše svoj znamenitý Ohlas ukrajinskej dumky /dosiaľ sa nepodarilo zistiť prameň tejto jeho básne/, v ktorom na postave hrdinského kozáka ukazuje vzor neústupného boja za slobodu. Samo Chalupka v liste A. Vrchovskému z 1. 12. 1839 vyznáva svoje nadšenie nad ukrajinskými piesňami: "Při dumách maloruských nejednou rozkošnou hodinu sem ztrávil. Po celý týden nemohel sem se před půlnocí s nimi rozloučiti. S dvanácte mám jich přepsaných. Takými zvuky se ozývaly někdy i našich otcův děje pod Tatrami. Vyjmeme-li zajisté některé obrazy a připodobnění vzaté z přírody Maloruska, mají se ony k našim starším písněm, jako zpěv jednoho ku zpěvu druhého slavíka."

Možno uviesť celý rad predstaviteľov štúrovskej generácie, ktorí boli okúzlení ukrajinskou piesňou. Ale i v neskorších rokoch prejavuje sa na Slovensku zvýšený

záujem o túto pieseň a ako svedčí hudobný archív Matice slovenskej, rozširovali sa i priamo v originály s notami, skladatelia ich upravovali pre zbor a boli v repertoároch mnohých slovenských spevokolov.

Uvedený záujem o ukrajinskú ľudovú slovesnosť, ktorý by si zaslúžil osobitné spracovanie, v značnej miere kompenzoval tú medzeru, s ktorou sa na Slovensku stretávame pri prenikaní vlastnej umeleckej ukrajinskej literatúry[4].

Hlavným zdrojom slovensko-ukrajinských literárnych a vôbec kultúrnych vzťahov v priebehu mnohých desaťročí bolo predovšetkým bezprostredne susediace ukrajinské obyvateľstvo, ktoré žilo so Slovákmi v jednom štátnom celku - v Uhorsku, resp. v Rakúsko-uhorskej monarchii /zakarpatskí a haličskí Ukrajinci, vo vtedajšej terminológii "Rusíni", resp. uhorskí alebo haličskí "Rusi"/. Toto susedstvo inšpirovalo jedného z najvýznamnejších slovenských priekopníkov slovensko-ukrajinských literárnych vzťahov Bohuša Nosáka-Nezabudova k stvárneniu ukrajinskej tematiky vo vlastnej umeleckej tvorbe. Nosák bol prvým slovenským autorom, ktorý obohatil slovenskú poéziu o ukrajinskú tematiku. Je taktiež autorom i najcennejšieho literárneho prejavu slovensko-ukrajinských vzťahov v 19. storočí vôbec - znamenitého cestopisu zo zakarpatskej Ukrajiny - Listy z neznámej zeme k L... /Orol Tatránski 1846, č. 10 -18/, v ktorom nastoľuje požiadavku priamej slovensko-ukrajinskej spolupráce /"Istotne musia Slováci život Rusínov a Rusíni život Slovákov bližšie poznať, lebo ich k tomu mnohé príčiny takrečeno nútia", píše Nosák/ a vyzýva zakarpatských Ukrajincov k uvedomelej národnej práci.

Nosák napísal aj prvú historickú poviedku z dejín zakarpatských Ukrajincov /Laborec, tamtiež, č. 28-30/, ktorá svojou tematikou neskôr vyvolala živý ohlas u zakarpatských ukrajinských spisovateľov, ktorí sa často

vracali k Nosákovmu námetu. Pôvodná tvorba Bohuša Nosáka-Nezabudova týmto svojím zameraním nie je v slovenskej literatúre výnimkou. Aj v neskorších rokoch stretávame sa u slovenských spisovateľov s ukrajinskou tematikou a dokonca – ako v prípade obsiahlej poémy Andreja Bellu Anna Danilovna – aj s priamymi ohlasmi a vplyvmi diela Tarasa Ševčenka. Tento záujem slovenských spisovateľov o ukrajinskú tematiku dosiaľ nie je spracovaný. V každom prípade v slovenskej pôvodnej literatúre, ako svedčí Nosákov príklad, aj keď v menšej miere ako v literatúre českej, ukrajinská problematika nebola cudzia.

Potreba vzájomného pocitu najužšej súdržnosti Slovákov a zakarpatských Ukrajincov v spoločnom boji za národné práva vyústila v známych Žiadostiach Slovákov a Rusínov uhorských, v ktorých J. M. Hurban na Slovenskom zjazde v Prahe roku 1848 formuloval spoločné národné a politické požiadavky Slovákov a zakarpatských Ukrajincov; ich zástupcovia sa na zjazde ani nezúčastnili, čo ešte zvýrazňuje veľkú pozornosť, ktorú slovenskí činitelia venovali národným potrebám prebúdzajúcich sa zakarpatských Ukrajincov. O tom, ako úprimne chápali na Slovensku toto zblíženie i v porevolučných rokoch, svedčí návrh stanov slovensko-rusínskeho Tatrína a Matice Rakúskouherských slavianov /približne z r. 1854/, ktoré si kládli priamo za cieľ pracovať na zblížení obidvoch národov, vydávať spoločné publikácie a pod.

Ako vidieť, v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch 19. storočia sa na Slovensku venuje mimoriadna pozornosť národnému životu zakarpatských Ukrajincov, takže v slovenskej tlači sa v tejto dobe často ich záujmy stotožňujú so záujmami Slovákov. Najvýraznejšími predstaviteľmi tejto spolupráce na slovenskej strane, okrem už spomínaného Nosáka-Nezabudova, Hurbana a Štúra, boli J. Záborský, V.

Paulíny-Tóth, J. Francisci, P. Kellner-Hostinský a neskôr Svetozár Hurban-Vajanský.

Obdobný, no menej intenzívny bol vtedy aj vzťah Slovákov k haličským Ukrajincom, z ktorých na Slovensku najznámejšou osobnosťou bol predovšetkým Jakiv Holovackyj.

Roku 1878 v Orle /IX, 139-140/ anonymný autor napísal: "Bolo by nám na tomto mieste pilne si všímať a kriticky sprevádzať nielen literárne plody, ktoré u nás na Slovensku na svetlo výjdu, lež dľa možnosti bedlive stopovať vôbec aj literárny ruch a kultúrny rozvoj všetkých bez rozdielu národov slovanských." Táto spravodlivá požiadavka uskutočňovala sa v slovenskej literárnej kritike len sporadicky. Pavol Petrus vo svojej štúdii Slovenská literárna kritika koncom 19. storočia a inonárodné literatúry /Litteraria I, 369/ poukázal, že to malo svoje subjektívne i objektívne príčiny. Subjektívne príčiny autor vidí v nedostatku ľudí, ktorí by sa mohli takejto práci venovať, a objektívne v "konzervatívnej cárofilskej orientácii časti našej inteligencie i kritiky, ktorá potom úmyselne prehliadala zjavy poľskej a ukrajinskej literatúry". V dôsledku koloniálnej politiky cárizmu voči ukrajinskému národnému hnutiu a v dôsledku toho, že predstavitelia slovenského národného hnutia, najmä po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, hľadali v ruskom impériu často záchranu pre národné práva slovenského ľudu a iných malých slovanských národov, ukrajinská kultúra, najmä literatúra, dlho nemohla preniknúť na Slovensko v takej miere, ako napr. do Čiech, do Poľska, ba i do Bulharska.

Ako sme už spomenuli, vlastná ukrajinská umelecká tvorba, ktorá po Ševčenkovom vystúpení začala sa v Rusku sľubne rozvíjať, v slovenskej tlači de facto bola neznámym pojmom. Na začiatku šesťdesiatych rokov 19. storočia získali o nej kusé predstavy zo Slovákov len jednotlivci,

ktorí sa stretávali s ukrajinskou študentskou mládežou vo Viedni, najmä r. 1866, kedy vo Viedni ukrajinská mládež organizovala pri príležitosti piateho výročia smrti T. Ševčenka slávnostnú akadémiu a vydala brožúru Tarasa pjati rokovyny u Vidní 26-ho ljutoho 1866 roku /Viedeň 1866, 32/. Táto akadémia, o ktorej veľa písala vtedajšia tlač, prispela k popularizovaniu mena ukrajinského básnika medzi rakúskymi Slovanmi. V Pešťbudínskych vedomostiach /1866, č. 86/ písal o nej aj Hostivít Tisovský /Lojko Gustáv/. Pred ním Ševčenkovo meno spomenul r. 1863 v Sokole Jonáš Záborský v článku Haličanin a maloruská kniževnosť, ktorý svedčí o dobrej vôli pisateľa oboznámiť čitateľov so situáciou vtedajšieho národného hnutia na Ukrajine. Avšak jeho ojedinelá informácia závisela od náhodného prvého čísla lvovského "moskvofilského" orgánu Haličanin, ktorý interpretoval ukrajinskú literatúru ako "literárne rozkolníctvo", ktoré je spojené s "vražobným oproti nim /Rusom – M. M./ duchom". Málo povedal o ukrajinskej literatúre aj Lojko Gustav. A práve v tejto súvislosti vystupuje do popredia české prostredníctvo, vďaka ktorému r. 1874 Pavol Hečko uverejnil v Orle /č. 4-119-120/ v obsiahlom článku Slovanskí básnici, ktorý napísal na základe prameňov Riegrovho Slovníka Náučného, prvý slovenský stručný prehľad dejín ukrajinskej literatúry. Tento článok je svojím obsahom a zameraním ojedinelým a priekopníckym v slovenskej literárnej histórii a kritike 19. storočia. Autor v ňom vysoko hodnotí ukrajinskú literatúru ako celok.

Odvolávajúc sa na Gebauera, P. Hečko sa ďalej nadchýňa ukrajinským jazykom, ktorý je "hlavne jazykom básnickým", a potom vymenúva všetkých dovtedajších významných ukrajinských autorov a ich hlavné diela. Zvláštnu pozornosť pritom venuje Hr. Kvitkovi-Osnovianenkovi a T. Ševčenkovi.

V r. 1881 Národnie noviny /č. 97-98/ priniesli v dvoch číslach pod názvom Spevec Ukrajiny obsiahlejší článok Sama Bodického o Tarasovi Ševčenkovi, ktorý bol taktiež napísaný na základe spomínaného českého Náučného slovníka. Tento článok je prvým a posledným slovenským pojednaním o tomto predstaviteľovi ukrajinskej literatúry v slovenskej tlači 19. storočia. Z tohto článku sa slovenská verejnosť mohla dozvedieť o strastiplnom a bohatom živote T. Ševčenka i o jeho vzťahu k P. J. Šafárikovi. Bodický článok ilustroval vlastným prekladom úryvku známeho Posolstva T. Ševčenka P. J. Šafárikovi a typickou Ševčenkovou básňou Sadok vyšnevyj kolo chaty.

Tieto dva obsiahlejšie články, ktoré by sme mohli rozmnožiť o niekoľko ďalších drobnejších správičiek a glos, zvýrazňujú dôležitosť českého prostredníctva v rozvoji slovensko-ukrajinských literárnych vzťahov, ktoré zohralo svoju pozitívnu úlohu najmä na začiatku 19. storočia, kedy v dôsledku mladej nastupujúcej hlasistickej generácie, ktorá bola v opozícii k cárofilsky orientovanému martinskému krídlu slovenskej inteligencie, dochádza na Slovensku k zásadnému zvratu voči ukrajinskej literatúre. Dôležitým prameňom poznania ukrajinskej literatúry sa vtedy stal na Slovensku časopis Adolfa Černého Slovanský přehled a najaktívnejším priekopníkom ukrajinskej literatúry - juhočeský rodák František Votruba. Jeho zásluhou sa v priebehu prvých dvoch desaťročí 20. storočia v slovenskej prekladovej literatúre s mimoriadnym ohlasom stretlo dielo Ivana Franka a Vasyľa Stefanyka, preklady ktorých sa často objavovali v rôznych slovenských časopisoch a novinách. I. Franko predstavuje sa slovenským čitateľom dokonca aj v knižnom vydaní. Okrem nich v tejto dobe s nebývalým záujmom sa slovenskí prekladatelia obrátili aj k spevnej poézii Tarasa Ševčenka, o ktorom v ju-

bilejnom roku 1911 Neresnický, jeden z vtedajších prekladateľov a popularizátorov T. Ševčenka, prehlásil: "U nás vo všeobecnosti je Ševčenko neznámy. A predsa, žiadnemu národu by sa tak nehodila jeho poézia, ako nášmu. Celá jeho poézia je výkrik, spevný výkrik ubolenej, pokorenej, ale junáckej duše". /Prúdy II, č. 8-9, 333/.

Vedľa Ševčenka na Slovensku v prvých rokoch 20. storočia objavili sa aj preklady z diela Lesji Ukrajinky a Borysa Hrinčenka. Avšak hlavná pozornosť až do začiatku prvej svetovej vojny bola na Slovensku venovaná literatúre západoukrajinskej, ktorá slovenskému čitateľovi bola oveľa bližšia a práve pre svoju blízkosť tešila sa značnej obľube. Okrem už spomínaných Ivana Franka a Vasyla Stefanyka boli to ďalej Bohdan Lepkyj, Mychajlo Jackiv, Osyp Makovej, Jevhenija Jarošynska, Andrij Čajkovskyj /hlavne jeho historická tematika z kozáckeho obdobia/, bukovinský autor Jurij Feďkovič a iní. Sú to teda autori, ktorí aj dnes patria k najvýznamnejším javom vtedajšej ukrajinskej literatúry a z ktorých Ivan Franko, Vasyl Stefanyk, podobne ako Taras Ševčenko a Lesja Ukrajinka, už dávno prerástli rámec národnej spisby.

Ako vidíme, ukrajinská literatúra v slovenských prekladoch a v slovenskej kritike v 19. storočí bola slabo zastúpená. Definitívne miesto na Slovensku zaujala až začiatkom 20. storočia. A ak dovtedajší výskum slovensko-ukrajinských literárnych vzťahov 19. storočia nám neďáva dostatočný materiál pre širšie skúmanie externokontaktových vzťahov slovenskej literatúry k literatúre ukrajinskej /s výnimkou jej zakarpatoukrajinskej zložky, ktorá však v celkovom ukrajinskom vývoji hrá len nepatrnú úlohu/, nazdávame sa, že ani ďalší heuristický výskum v budúcnosti tento obraz podstatne nezmení.

Poznámky

[1]Molnár, M.: Slováci a Ukrajinci. Príspevky k slovensko-ukrajinským literárnym vzťahom. Bratislava-Prešov 1965.

[2]O slovenskom záujme o tvorbu M. Czajkowského pozri Władysław Bobek, Záujem o poľskú literatúru u K. Kuzmányho, Francisciho a Nosáka-Nezabudova. In: Wł. Bobek, Slovensko a Slovanstvo. Bratislava 1936.

[3]Ďurišin, D.: Slovenská realistická poviedka a N. V. Gogoľ. Bratislava 1966.

[4]Niektoré postrehy o jej ohlase v slovenskej literatúre uvádza Wł. Bobek v štúdii Poznámky o maloruských dumách a ich ohlasy v slovenskej literatúre. /Pozri pozn. 2, str. 85-99./

Výskum slovenských nárečí mimo územia Slovenska

Pavel Ondrus

1. Výskum slovenských nárečí mimo územia Slovenska prináša také výsledky, s akými sa pri opise dialektov na Slovensku ťažko stretneme. Je to preto, že sa rôzne - už za feudalizmu - pevne skonsolidované nárečia západného, stredného a východného Slovenska po presídlení ich nositeľov /zhruba od začiatku 18. storočia/ do inonárodného prostredia v Európe i mimo nej dostávajú do bezprostredného a hromadného kontaktu také slovenské miestne nárečia, ktorých nositelia by sa do priameho hromadného styku na slovenskom etnickom území neboli dostali ani za feudalizmu, ani za kapitalizmu, ba ani za socializmu: z týchto dialektov sa skoro zákonite sformovali zmiešané nárečia. To je však len jedna stránka veci.

Súčasne slovenské teritoriálne dialekty po odťahovaní sa ich nositeľov zo slovenského etnického prostredia prechádzali sprevidla do obkľúčenia nárečí nielen neslovanských, ale aj slovanských jazykov. Za osobitných historických okolností vznikli tak podmienky nielen pre formovanie tzv. zmiešaných slovenských nárečí - z dialektov, ktoré sa zo slovenského územia dostali do izolácie a obkľúčenia v cudzojazyčnom prostredí, ale vznikli podmienky aj pre vplyv nárečí nepríbuzných jazykov Európy i mimo nej na slovenské nárečia západoslovenského, stredoslovenského a východoslovenského typu.

Výsledky skúmaní vzájomného vplyvu nárečí na etnickom rozhraní slovensko-českom, slovensko-poľskom, slovensko-ukrajinskom, slovensko-maďarskom a slovensko-nemeckom sa cenným materiálom zo vzájomného vplyvu rôznych typov západoslovenských, stredoslovenských a východoslovenských dialektov z cudzojazyčných európskych prostredí tak obohatili, že sa mohlo pristúpiť k ich zovšeobecneniu v podobe teórie vzájomného vplyvu nárečí príbuzných a nepríbuzných jazykov, založenej na interpretácii vzťahov nárečí rôznych národných jazykov v období pred vznikom socialistickej spoločnosti.

Teóriu vzájomného vplyvu nárečí príbuzných a nepríbuzných jazykov treba pokladať za jeden z významných pilierov nielen sociálnej dialektológie, ale aj sociálnej lingvistiky vôbec.

2. Predmetom našich úvah je hromadný, nie individuálny kontakt nositeľov miestnych nárečí. Individuálny kontakt má totiž celkom iný priebeh ako hromadný, kolektívny. Rozdiel medzi nimi je takýto:

Ak sa jedinec, príslušník inonárodného jazyka, ocitne v nárečovom prostredí cudzieho národného jazyka, t.j. v absolútnej izolácii od svojho hromadného nárečia, znalosť nárečia ustupuje podľa schémy otec-syn-vnuk tak, že vnuci alebo už vôbec nepoznajú nárečia svojich starých rodičov, alebo poznajú len jednotlivé slová, výrazy a zvraty. Ak sú však v kontakte dva relatívne samostatne žijúce kolektívy, nositelia nárečí príbuzných a nepríbuzných jazykov, ústup toho nárečia z dvoch dialektov, ktoré má nepriaznivé historicko-spoločenské podmienky, sa neuskutočňuje podľa schémy otec-syn-vnuk: situácia je tu veľmi zložitá a postupný proces, vytvorený kontaktom obidvoch kolektívov, nositeľov nárečí, nazývame vzájomným vplyvom nárečí.

Ak je pri vzájomnom styku nositeľov miestnych nárečí stav taký, že sa historicko-spoločenské podmienky dlhý čas nemenia, hlavný smer vplyvu ide od jedného nárečia k inému a vzájomný vplyv nárečí sa uskutočňuje v troch štádiách; ak sú v dlhodobom, historicko-spoločensko nezmenenom kontakte nárečia príbuzných jazykov, vzájomný vplyv sa zavŕši zliatím, splynutím miestnych dialektov; ak sú v podobnom styku nárečia nepríbuzných jazykov, vzájomný vplyv sa končí substitúciou, úplnou zámenou jedného dialektu druhým.

a/ Vzájomný vplyv nárečí nepríbuzných jazykov. Prevládajúcim znakom prvého štádia vzájomného vplyvu je jednorečovosť nositeľov ovplyvňovaného nárečia nepríbuzných jazykov. Nositelia obochnárečí žijú popri sebe relatívne samostatným uzavreným životom. Nepriamy kontakt medzi nositeľmi obidvoch dialektov - a to najmä na etnickej hranici - zaisťujú predovšetkým príslušníci vrstvy obchodníkov, remeselníkov ap., hlavne pri výmene výrobkov medzi nositeľmi nárečí zúčastnených na vzájomnom ovplyvňovaní. V prvom štádiu vzájomného vplyvu sa len postupne stávajú bilingvistami predovšetkým príslušníci vrstvy obchodníkov a remeselníkov, participujúci na výmene výrobkov ako výsledku práce nositeľov obidvoch nárečí, prípadne tí nositelia obidvoch nárečí, čo na etnickom rozhraní žijú v bezprostrednom kontakte. V prvom štádiu sa dialekty, zúčastnené na ovplyvňovaní, ovplyvňujú obojstranne. Doba trvania prvého štádia závisí od toho, či sú pre ovplyvňované nárečie hospodárske, politické a kultúrne činitele krajne nepriaznivé, a či počet nositeľov ovplyvňujúcich sa nárečí je pre jedno z nich nepriaznivé. Ak sú podmienky pre vzájomný vplyv zhruba rovnaké, doba trvania prvého štádia je veľká.

Osobitnosťou prvej fázy prvého štádia vzájomného

vplyvu nárečí nepríbuzných jazykov je, že sa za jej trvania preberú do ovplyvňovaného nárečia len niekoľké lexikálne prevzatia. Ich fonetická podoba sa pritom maximálne modifikuje podľa vnútorných zákonitostí ovplyvňovaného dialektu: substitúcia hlások v prevzatých slovách je nevyhnutná. Podmienená je nejestvovaním niektorých hlások v ovplyvňovanom nárečí nepríbuzného jazyka. Substitúcia sa uskutočňuje súčasne s preberaním slov. Preberajú sa najmä slová, ktoré nositeľom ovplyvňovaného nárečia boli neznáme. Ide o pomenovanie neznámych vecí, javov, pojmov a predstáv. Slová sa preberajú hlavne z potreby, a nie z afektácie; afektácia hrá v tejto fáze malú úlohu. Už v prvej fáze prvého štádia sa môže ojedinele zjavovať napodobňovanie výslovnosti pri tých hláskach, ktoré sú v systéme ovplyvňovaného a ovplyvňujúceho nárečia na tom istom mieste, ale odlišne sa artikulujú. Charakteristickým znakom tohto "zbližovania artikulačnej bázy" u nositeľov nárečí zúčastnených na vzájomnom ovplyvňovaní je, že sa neuskutočňuje súčasne s preberaním slov a nárečí cudzieho jazyka. Celkove je pre prvú fázu prvého štádia príznačné, že vplyv asimilujúceho nárečia nezasahuje vnútorné zákonitosti vývinu ovplyvňovaného dialektu. Pretože v tejto fáze máme do činenia vlastne len s prenikaním prvkov slovnej zásoby, a ani gramatickú stavbu, ani základný slovný fond nijaká podstatná zmena nezasahuje, má toto prenikanie iba periférny význam.

Už v druhej fáze prvého štádia sa v úzkej pohraničnej zóne etnického rozhrania medzi samotnými nositeľmi nárečí začína rozvíjať aktívny bilingvizmus. V závislosti od historicko-spoločenských podmienok vzájomného ovplyvňovania dialektov začína sa črtať hlavný smer vplyvu medzi ovplyvňujúcim a ovplyvňovaným nárečím nepríbuzných jazykov.

V druhej fáze prvého štádia sa formujúca sila ovplyvňovaného nárečia začína oslabovať a formujúca sila ovplyvňujúceho nárečia nie je dôsledná. Procesy, ktoré sa začali uskutočňovať v prvej fáze, v druhej fáze sa prehlbujú: počet prevzatých slov sa zväčšuje a v prebraných slovách sa častejšie napodobňuje výslovnosť tých hlások, ktoré sa v ovplyvňujúcom nárečí artikulujú odlišne, ale v systéme ovplyvňujúceho dialektu sú na tom istom mieste ako v systéme ovplyvňovaného nárečia. Dôsledky tohto vzájomného vplyvu na hláskový systém bývajú rozdielne: alebo sa konzervuje starší stav v systéme nárečí zúčastnených na vzájomnom ovplyvňovaní, alebo vznikajú v systéme zmeny, ku ktorým by prirodzeným vývinom podľa vnútorných zákonitostí ovplyvňovaných nárečí normálne nedošlo. Okrem zväčšeného počtu slov, ktoré sa v ovplyvňovanom dialekte preberajú z potreby, zjavujú sa v tejto fáze aj kalky a čiastočne i hybridné slová. V tejto fáze sa zasahujú aj syntaktické prostriedky odlišné v obidvoch ovplyvňujúcich sa nárečiach, predovšetkým väzba. Celkove sa v tejto fáze vplyv týka viac fonetického a lexikálneho ako syntaktického plánu. V nej sa uskutočňujú už pomerne zložité a svojrázne procesy, dotýkajúce sa už aj vývinu nárečového systému, najmä fonetického a lexikálneho. Morfologický systém ovplyvňovaného nárečia však odoláva vplyvu silnejšie ako syntaktický systém ovplyvňovaného nárečia.

Rozmanitosť protichodných výsledkov vzájomného vplyvu sa zväčšuje s počtom situácií, za ktorých sa nositelia ovplyvňovaných nárečí v rôznych po sebe idúcich historických obdobiach dostávajú do úplne protichodných vývinových okolností z hľadiska hospodárskeho, politického a kultúrneho, ako aj z hľadiska rozdielnosti v počte nositeľov nárečí zúčastnených na vzájomnom ovplyvňovaní.

Dominantnou črtou druhého štádia vzájomného vplyvu

nárečí nepríbuzných jazykov je bilingvizmus. Odlišuje sa však od dvojjazyčnosti v prvom štádiu: kým bilingvizmus v prvom štádiu sa viazal predovšetkým na vrstvy remeselníkov a obchodníkov atď., sprostredkujúcich kontakt medzi nositeľmi nárečí nepríbuzných jazykov, a na jednotlivcov z úzkej zóny etnického rozhrania medzi obidvoma nárečiami, bilingvizmus v druhom štádiu sa rozšíril v podstate na všetkých príslušníkov ovplyvňovaného nárečia. Osobitnosťou druhého štádia je i to, že asimilujúce nárečie nepreberá od asimilovaného dialektu nijaké javy, alebo ich počet je minimálny. Vplyv zasahuje už i základný slovný fond i gramatickú stavbu.

V prvej fáze druhého štádia preberanie lexikálnych prvkov dosahuje maxima. V tejto fáze sa nahrádzajú i pôvodné slová ovplyvňovaného nárečia, slová, ktoré patria do základného fondu: pre túto fázu príznačné je paralelné používanie pôvodného a prevzatého slova toho istého významu. Modifikácia zvukovej podoby prevzatých slov sa spravidla neuskutočňuje. Fonetický systém asimilovaného nárečia je už menej oddelený a z asimilujúceho dialektu sa do ovplyvňovaného nárečia preberajú nové hlásky. Vzájomný vplyv nárečí nepríbuzných jazykov sa prejavuje tak, že sa v morfologickom pláne uplatňuje kalkovanie, najčastejšie kalkovanie prefixu. Ale systém morfologických kategórií sa spravidla nenarúša. Iba starý spôsob ich vyjadrovania sa obyčajne nahrádza spôsobom novým. Napr. syntaktický spôsob vyjadrovania sa nahrádza analytickým spôsobom vyjadrovania morfologických kategórií. Vplyv morfologického systému asimilujúceho nárečia cudzieho jazyka je preto taký malý, že morfologický vplyv je na nepriamej ceste lexikálneho preberania. V tejto fáze sa dá v ustupujúcom dialekte sledovať tendencia nesústavne, ojedinele vyjadrovať syntaktické vzťahy pomocou morfologických

prostriedkov asimilujúceho nárečia nepríbuzného jazyka. Syntaktický systém je vplyvom asimilujúceho dialektu viac zasiahnutý ako morfologický systém: zasahuje sa nielen väzba, ale aj iné postupy, vlastné syntaxi asimilovaného nárečia. Dôsledok tohto vplyvu môže byť dvojaký: alebo sa konzervuje starší stav v gramatickom systéme ovplyvňovaného dialektu, alebo dochádza v systéme ovplyvňovaného nárečia k vzniku inovácií.

V prvej fáze druhého štádia sa pod tlakom asimilujúceho dialektu ukážu najslabšie "ohnivká" v systéme slovnej zásoby i fonetickej stavby ovplyvňovaného nárečia. Súčasne sa ukazuje, že v gramatickej stavbe obrana proti tlaku asimilujúceho dialektu dosahuje dosť veľkú intenzitu: odráža sa to predovšetkým v kolízii obidvoch nárečových systémov a vyjadrovaní syntaktických vzťahov pomocou morfologických prostriedkov. Kolízia obidvoch syntaktických systémov sa odráža i v zosilnenom kalkovaní vŏzobných konštrukcií a frazeologických zvratov.

V tejto fáze asimilujúce nárečie nepríbuzného jazyka spravidla nepreberá nijaké morfologické a syntaktické prvky od asimilovaného nárečia. Asimilovaný dialekt začína ustupovať zo spoločenského života jeho nositeľov. Nástup novej generácie môže mať veľkú úlohu pri zatláčaní asimilovaného nárečia zo spoločenských pozícií, najmä ak sa historicko-spoločenské podmienky života nositeľov ustupujúceho dialektu v tejto fáze podstatne a naraz zhoršila.

V druhej fáze druhého štádia slabne "obrana", "odolnosť" asimilovaného nárečia a rozšírenosť i funkcia asimilujúceho nárečia a asimilované nárečie postupne prestáva byť nástrojom styku a dorozumievania medzi nositeľmi ovplyvňovaného dialektu. Začína teda strácať tú hlavnú funkciu, pre ktorú jazyk ako taký vznikol. Asimilované

nárečie začína zaznamenávať taký silný ústup zo spoločenského života, že sa postupne aj v rodinnom kruhu nahrádza asimilujúcim nárečím nepríbuzného jazyka. Okruh používania asimilovaného nárečia sa pomaly zužuje vždy na menší a menší počet ľudí, predovšetkým najstaršieho pokolenia.

Zvláštnosťou druhej fázy druhého štádia je, že vo vetách asimilovaného nárečia sa spravidla vyskytujú poprí sebe slovné spojenia asimilovaného a asimilujúceho dialektu, spojenia, prípadne frazeologické zvraty, z ktorých jedny sú skonštruované podľa zákonitostí asimilujúceho nárečia a iné zasa podľa pravidiel asimilovaného dialektu. Dostávajú sa tak do ostrej kolízie gramatické systémy nárečí zúčastnených na vzájomnom ovplyvňovaní, no nemiešajú sa. To isté platí v podstate aj o využívaní prvkov z ostatných jazykových plánov asimilujúceho a asimilovaného dialektu, pravda s obmedzením, že sa ich elementy vyskytujú v uvedených slovných spojeniach. Takéto nárečie možno nazvať - "hybridným". Jeho základným znakom je, že u toho istého rozprávača o tej istej téme sa v jedných slovných spojeniach používajú fonetické, lexikálne a gramatické elementy asimilujúceho nárečia a v iných zasa také isté elementy asimilovaného dialektu.

Hlavným znakom tretieho štádia vzájomného vplyvu nárečí nepríbuzných jazykov je zámena asimilovaného dialektu asimilujúcim, zavedenie a fixovanie novej jednorečovosti u príslušníkov asimilovaného nárečia tak, že jeho príslušníci preberú na svoje dorozumievanie asimilujúci dialekt nepríbuzného jazyka. Hranice medzi prvou a druhou fázou tretieho štádia vzájomného vplyvu pre ich nepreskúmanosť na konkrétnom materiáli ťažko určiť. Ustupujúce nárečie sa stáva zrozumiteľným len pre niekoľkých príslušníkov, zabúda sa, a tak definitívne stráca svoju pôvodnú funkciu byť dorozumievacím prostriedkom. S úmrtím posled-

ných ľudí, čo ešte rozumejú reči príslušníkov asimilovaného nárečia, odumiera i asimilovaný dialekt.

Po zaniknutom nárečí zostávajú v asimilujúcom dialekte stopy. Najčastejšie to bývajú slová, ktoré predstavujú zemepisné názvy, názvy prírodných javov, ako i názvy výrobných a spoločenských vzťahov. Niekedy to bývajú aj slovotvorné sufixy ako zvyšky po zaniknutom nárečí. Petrifikáty z fonetického a morfologického plánu sa spravidla nezachovávajú. Zvyšky zo syntaktického plánu odumretého nárečia sa zachovávajú častejšie ako prežitky z morfologického a fonetického plánu. Syntaktický systém zanikajúceho nárečia môže na syntaktický systém asimilujúceho dialektu vplývať dvojako: alebo vyvoláva v syntaktickom systéme asimilujúceho nárečia zmeny, ku ktorým by prirodzeným vývinom podľa jeho vnútorných zákonitostí nedošlo, alebo konzervuje v ňom staršie syntaktické tendencie.

Vzájomný vplyv nárečí nepríbuzných jazykov v uvedených troch štádiách však spravidla nebýva priamočiary, nezhoduje sa s načrtnutou schémou, prebieha "cikcakovite": podľa toho, ako sa menia historicko-spoločenské podmienky, mení sa aj hlavný smer vplyvu jedného nárečia na druhé, a to aj v jednotlivých fázach troch vyznačených štádií.

Najmä v cudzojazyčnom obklúčení - ak kolonizovaný kompaktný nárečový ostrov bol veľký - v období existencie tretieho,antagonistického spoločenského zriadenia, v ktorom nositelia asimilovaného miestneho nárečia nemali prístup k svojej národnej kultúre, mohlo dôjsť k situácii, že obyvatelia lokalít, obcí, umiestnených v centre kompaktného nárečového ostrova v cudzojazyčnom prostredí, sa dostávali do styku len so spisovnou formou asimilujúceho nepríbuzného jazyka, a nie s okolitým dialektom ovplyvňujúceho národného jazyka, a jeho organickou časťou.

b/ Vzájomný vplyv nárečí príbuzných jazykov. V prvej

fáze prvého štádia vzájomného vplyvu nárečí príbuzných jazykov sa popri substitúcii a "zbližovaní artikulačnej bázy" vyskytuje ešte akomodácia fonetických javov. Charakteristickým znakom akomodácie /oproti substitúcii, ktorá je nevyhnutná/ je to, že je iba možná. Možnosť, aby sa akomodácia uskutočnila, závisí od toho, či došlo v nárečiach zúčastnených na vzájomnom ovplyvňovaní k rozdielnemu historickému vývinu alebo nie. Akomodácia sa od substitúcie odlišuje ešte tým, že sa nemusí realizovať hneď, v prvom momente "stretnutia sa" rôznych zvukových komplexov tých istých slov a ich foriem. V druhej fáze prvého štádia vzájomného vplyvu sa zväčšuje postup akomodácie: asimilačný tlak ovplyvňujúceho nárečia sa začína prejavovať vlastne nielen v lexikálnom a morfologickom pláne, ale aj v syntaktickom a - pravdaže - aj fonetickom pláne.

V prvej fáze druhého štádia asimilujúce nárečie často preberá od asimilovaného nárečia niektoré javy. Veľmi sa zasahuje nielen základný fond, ale aj gramatická stavba ovplyvňovaného nárečia. Prehlbuje sa proces akomodácie. V tejto fáze vzájomného vplyvu prechádzajú do ovplyvňovaného nárečia osobitné znaky asimilujúceho dialektu. Tie sa potom v ovplyvňovanom nárečí vyskytujú popri jeho vlastných javoch nesystematicky, nepravidelne, a to spravidla u toho istého rozprávača na tú istú tému nielen v tých istých fonetických a lexikálnych, ale aj v morfologických a syntaktických pozíciách. Tak vzniká napr. zmiešané nárečie. V ďalšej fáze druhého štádia vzájomného vplyvu vzniká tzv. prechodné nárečie. Základným znakom prechodného nárečia je, že sa v ňom vyskytuje pravidelná, systematická zámena vlastných a prevzatých nárečových prvkov. Tieto prvky sa systematicky zamieňajú, striedajú v tých istých fonetických, lexikálnych, morfologických a syntaktických pozíciách, takisto spravidla u toho isté-

ho rozprávača na tú istú tému.

Najdôležitejším znakom tretieho štádia vzájomného vplyvu nárečí príbuzných jazykov je splývanie ustupujúceho nárečia s asimilujúcim nárečím, ako aj fixovanie novej "jednorečovosti" u príslušníkov ustúpivšieho nárečia. Po splynuvšom nárečí, ako výsledku vzájomného vplyvu nárečí príbuzných jazykov, zostávajú ako stopy nielen slovotvorné sufixy a prefixy, ale aj morfologické a fonetické petrifikáty.

Ani vzájomný vplyv nárečí príbuzných jazykov nebýva priamočiary, spravidla sa uskutočňuje "cikcakovite" v závislosti od toho, ako sa menia historicko-spoločenské podmienky. Ak sa ony zmenia, mení sa aj hlavný smer vplyvu jedného nárečia na druhé, a to i v jednotlivých fázach uvedených troch štádií.

Z toho, že vzájomný vplyv a hlavný smer vplyvu nárečí je determinovaný historicko-spoločenskými podmienkami, v ktorých žijú nositelia ovplyvňovaného nárečia, vyplýva nielen to, že vzájomný vplyv neprebieha priamočiaro, ale cikcakovite, ale i fakt, že vzájomný kontakt dialektov sa nemusí bezpodmienečne uskutočniť v troch štádiách a zámenou jedného nárečia druhým.

Ak kompaktný nárečový ostrov kolonizovaný v cudzojazyčnom obkľúčení bol príliš veľký, v období jestvovania triednoantagonistického spoločenského zriadenia mohlo dôjsť k takej situácii, že nositelia dialektov obcí umiestnených v strede nárečového ostrova sa dostávali do styku len so spisovnou formou asimilujúceho národného jazyka, a nie s okolitým nárečím, ktoré je organickou časťou asimilujúceho národného jazyka.

Pri vzájomnom vplyve nárečí príbuzných a nepríbuzných jazykov kontakt ich nositeľov je hromadný, regionálny a prirodzený: hromadný preto, že na ňom sa zúčastňuje kolek-

tív nositeľov teritoriálneho nárečia, regionálny preto, že kontakt sa uskutočňuje na určitom území susedných národných jazykov, a prirodzený preto, že sa kontakt realizuje v ústnej nárečovej podobe z bežného života.

Vzájomný vplyv nárečí príbuzných a nepríbuzných jazykov vychádza zo zložitého trojštádiového procesu, determinovaného alebo dlhodobou nemenlivosťou historicko-spoločenských podmienok v priebehu celého vzájomného vplyvu, alebo menlivosťou historicko-spoločenských podmienok nositeľov nárečí zúčastnených na vzájomnom ovplyvňovaní. Ak sa historicko-spoločenské okolnosti pri vzájomnom vplyve dialektov radikálne menia, vzájomný vplyv neprebieha priamočiare, ale cikcakovite, takže sa vzájomný vplyv môže rozvíjať takým spôsobom, že sa od druhého štádia vracia k prvému, prípadne od druhej fázy k prvej v rámci toho istého štádia.

Z faktu, že vzájomný vplyv nárečí v podmienkach radikálnej zmeny historicko-spoločenských okolností sa uskutočňuje cikcakovite, vyplýva aj to, že vzájomný vplyv dialektov príbuzných a nepríbuzných jazykov sa nemusí zakončiť zámenou nárečí.

Teória vzájomného vplyvu nárečí príbuzných a nepríbuzných jazykov je vhodnou náhradou za teóriu substrátu, ktorá sa v historickej dialektológii často využívala. Nedostatkom teórie substrátu je, že vychádza len z tretieho štádia vzájomného vplyvu nárečí, z ktorého sa vo víťaznom nárečí zachovalo z ustúpivšieho dialektu len málo prvkov z jednotlivých jazykových rovín. Naproti tomu teória vzájomného vplyvu nárečí sleduje zmeny vyvolané kontaktom nositeľov nárečí príbuzných a nepríbuzných jazykov, a to v prvom, druhom i treťom štádiu a v jednotlivých fázach každého štádia.

Teória vzájomného vplyvu nárečí príbuzných a nepríbuzných jazykov sa dá uplatniť nielen v historickej dia-

lektológii národných jazykov, ale aj pri interpretácii nárečových faktov v dialektologických atlasoch národných. Okrem toho sa teória vzájomného vplyvu nárečí môže využiť i v niektorých iných lingvistických disciplínach, napr. v onomastike. Napokon teória vzájomného vplyvu nárečí sa dá zúžitkovať i v historicko-porovnávacích prácach príbuzných a nepríbuzných jazykov.

3. Zo slovenských nárečí v zahraničí najviac máme preskúmané nárečia z Dolnej zeme, z Maďarskej ľudovej republiky, Federatívnej socialistickej republiky Juhoslávie, Rumunskej socialistickej republiky a Bulharskej ľudovej republiky. Na našich bádateľov čaká ešte výskum slovenských nárečí v Poľskej ľudovej republike a ostatných krajinách Európy i mimo nej.

Prehľad najdôležitejších monografických prác o nárečiach mimo územia Slovenska

Maďarská ľudová republika

Ondrus, P.: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava 1956; Štolc, J.: Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku, Bratislava 1949; Sipos, Š.: Geschichte der slowakischen Mundarten in BükkGebirgen. Budapest 1958; Király, P.: Beiträge zur Frage Mundartmischung. In: Studia Slavica III, z. 3-4. Budapest 1962; Gregor, F.: Der slowakische Dialekt von Pilisszántó. Budapest 1975.

Federatívna socialistická republika Juhoslávie

Dudok, D.: Nárečie Pivnice v Báčke. Martin 1972; Štolc, J.: Reč Slovákov v Juhoslávii. Bratislava 1968.

Rumunská socialistická republika

Armas, S. N.: Z hláskoslovia stredoslovenských nárečí v rumunskom Banáte. In: Jazykovedné štúdie X. Bratislava 1970; Benedek, G.: Koexistencia rôznych nárečových systémov v slovenských nárečiach v Stolíciach Bihor a Salaj v Rumunsku. In: Slováci v zahraničí 2. Martin 1974; Rozkoš, P.: Z hláskoslovia slovenského nárečia obce Budín v Rumunsku. In: Slováci v zahraničí 2. Martin 1974.

Bulharská ľudová republika

Blanár, V.: Vplyv bulharčiny na jazyk Slovákov a Čechov v Bulharsku. In: Jazykovedný zborník V. Bratislava 1951; Blanár, V.: Jeden prípad medzislovanských jazykových vzťahov. In: Studie a práce lingvistické I. Praha 1959.

Vývin náhľadov na syntagmatiku v slovenčine za posledných tridsať rokov

Pavel Ondrus

Definície syntagmy. Za posledných tridsať rokov sa v našej gramatickej literatúre vystriedalo dvojaké definovanie syntagmy.

Prvé sa dá charakterizovať ako ponímanie vetných dvojíc /slovných skupín/ a druhé ako chápanie syntagiem. Prvé definovanie vetných dvojíc sa viaže na syntax vybudovanú na základoch formálnej logiky a druhé definovanie na syntax orientovanú funkčno-štrukturálne. Ani jedna z uvedených definícií nevychádzala z rovnakých hľadísk.

Kým v prvom definovaní sa syntagma ponímala raz ako vetná dvojica a inokedy ako slovná skupina, v druhom sa chápala raz ako jazykové vyjadrenie dvoch vecnovzťahových myšlienkových obsahov a inokedy ako spojenie dvoch jazykových jednotiek. Vetné dvojice a slovné skupiny majú spoločné to, že sa v nich spájajú slová, ktoré môžu byť vetnými členmi, napr. vlak stojí, nový traktor, traktor orie, táto roľa. Rovnako obe koncepcie syntagiem majú spoločné to, že sa v syntagmách spájajú nielen slová, ale aj spojenia slov, ba i celé vety, napr. dobrý človek, služba vlasti, pekne spievať, otec a syn, nosiť vodu, slnce svieti a otec prišiel, aby to oznámil.

Rozdiel v obidvoch definíciách je v tom, že kým v prvej sa gramatici ani nepokúšali o rozlíšenie medzi vetnou dvojicou a slovnou skupinou, v druhej chápanie syn-

tagmy malo dve varianty. V prvom sa syntagma chápala ako jazykové vyjadrenie dvoch vecnovzťahových myšlienkových obsahov, napr. dobrý človek, služba vlasti, pekne spievať, otec a syn, nosiť vodu, slnce svieti, otec kosí a syn hrabe, a v druhom sa syntagma chápe ako spojenie slov, slovných spojení a viet. Obidva varianty koncepcie syntagiem majú spoločné to, že vedú k nahrádzaniu teórie vetných členov a viet, ktorú rozpracovala syntax orientovaná na formálnu logiku. Rozdiel pri obidvoch variantoch je v tom, že kým prvý vylučuje spojenia utvorené z pomenovaní vzťahových myšlienkových obsahov /predložiek, spojok/ a z pomenovaní predstavovaných obsahov /citoslovieč/, druhý variant pripúšťa v syntagmách spojenie neplnovýznamových slov s plnovýznamovými slovami v tzv. recipročných syntagmách typu je dobrý, môže písať, začína písať. Obidva varianty koncepcie syntagiem sa navzájom rozlišujú aj v takej detailnej otázke, ako je tzv. predikatívna syntagma.

Zatiaľ čo v prvom variante sa za predikatívnu syntagmu pokladá nielen dvojčlenná veta typu Slnce svieti, ale aj jednočlenná veta typu Pomoc! Ach! Hurá! Otecko!, v druhom variante sa iba dvojčlenná veta typu Pracujem pokladá za predikatívnu a jednočlenná veta typu Pomoc! nie, a to preto, že kým v dvojčlennej vete Pracujem aktualizácia je prítomná, v jednočlennej vete Pomoc! aktualizácia nejestvuje. Rozdiel medzi prvým a druhým variantom koncepcie syntagiem je teda v tom, že kým prvý stotožňuje predikatívnu syntagmu s vetou, druhý pokladá predikatívnu syntagmu typu slnce svieti len za schému, v ktorej aktualizácia nie je prítomná: aktualizácia sa tu chápe ako vetotvorný akt, ktorým sa z pomenovacej jednotky - ako sa hovorí v druhom variante koncepcie syntagiem - stáva veta, výpoveď o skutočnosti /pri aktualizácii sa zhoda v základných substantívnych kategóriách, teda rod, číslo, pád, obohacuje o ka-

tegóriu osoby a k nej pribúdajú kategórie aktualizovaného deja, čas a spôsob/.

Klasifikácia syntagiem. Ešte väčšie rozdiely ako v definícii syntagmy sú v slovenských syntaktických prácach posledných tridsiatich rokov pri klasifikácii syntagiem.

V tradične orientovanej náuke o vetných dvojiciach a skupinách sa podľa priradenosti a podradenosti vetných členov rozoznávajú dvojaké vetné dvojice /skupiny/: voľné a tesné. Voľné slovné skupiny sa vyskytujú pri priradenosti vetných členov, napr. otec a syn, a tesné zase pri podradenosti vetných členov, napr. dobrý otec, písal úlohu, otec písal.

Klasifikácia funkčne zameranej koncepcie syntagiem vychádza zo vzťahov ich komponentov. Členitosť tejto klasifikácie je podmienená širokým ponímaním syntagmy.

V prvom variante koncepcie z konca štyridsiatych a začiatku päťdesiatych rokov sa do syntagiem zaraďovali nielen spojenia dvoch vecnovzťahových myšlienkových obsahov typu dobrý človek, nosiť vodu, služba vlasti a strom je zelený, ale aj spojenia viet typu hrabe seno a kosí raž atď. V tomto ponímaní sa syntagmy členia na tri základné druhy: determinatívne, vetné a zlučovacie. Rozhodujúcim pre toto triedenie syntagiem je syntaktický vzťah. Každý z týchto základných druhov syntagiem sa, pravda, na pozadí pomocných hľadísk delí na ďalšie skupiny a podskupiny.

Determinatívne syntagmy sa členia na určovacie typu zelený strom a vyplňovacie typu spieva hymnu. V určovacej syntagme, v ktorej jeden člen určuje druhý člen, určujúcim môže byť nielen prídavné meno, ale aj sloveso vo forme atribútu, ba i zámeno a číslovka vo forme i funkcii atribútu, prípadne i podstatné meno, napr. zelený strom, pečený koláč, ten človek, piati chlapi, mesto Bratislava, a aj príslovka, napr. pekne spievať, cesta domov. Rozdiel

medzi určovacou a vyplňovacou determinatívnou syntagmou v tomto ponímaní je ten, že kým v určovacej syntagme typu dobrý človek, pekne spievať sa pomocou určovacej syntagmy získava často nový myšlienkový obsah, ktorým sa základný obsah obmeňuje, napr. ovocný strom, prípadne často aj celkom mení, napr. vtáčie mlieko, zatiaľ vo vyplňovacej syntagme typu stvoriť svet človeku sa pomocou určujúcej časti svet, človeku k samotnému obsahu vecnovzťahového myšlienkového obsahu, ktoré funguje ako určené, nič nepridáva, len sa vzťahy, ktoré sú v obsahu určeného, stelesňujú v určujúcom. Určovacia syntagma typu spieva hymnu sa odlišuje i tým, že kým v určovacej syntagme zelený strom funkcia atribútu zelený sa vyjadruje kategóriou kongruencie, vo vyplňovacej syntagme spieva hymnu sa na vyjadrenie determinatívneho vzťahu využíva substantívna kategória pádu.

Iná situácia bola pri vetnej /predikatívnej/ syntagme. Tu sa pri jej klasifikácii vychádzalo z dvojakých vzťahov. Pri prvom vzťahu podávateľ stotožňuje v istom čase istý vecnovzťahový myšlienkový obsah pomocou pomenovania s istým zjavom skutočnosti mimojazykovými prostriedkami. Tak vzniká veta typu Sneh! Pri druhom vzťahu sa istý myšlienkový obsah uvádza ako existujúci na zjave skutočnosti, stotožnenom už s istým myšlienkovým obsahom. Tak vzniká veta typu Strom je zelený. Obidva vzťahy sa od seba základne odlišujú výsledkami: výsledkom prvého vzťahu je jednočlenná veta typu Sneh alebo podmet jednočlennej vety, napr. strom /vo vete Strom je zelený/ a výsledkom druhého vzťahu je prísudok, napr. je zelený /vo vete Strom je zelený/.

Napokon osobitne sa v tejto koncepcii postupovalo pri klasifikácii zlučovacej /koordinatívnej/ syntagmy. V zlučovacej syntagme sa kladú vedľa seba - ako sebe patriace pomenovania - také determinatívne alebo vetné

syntagmy, ktoré majú tú istú alebo rozmanitú funkciu v determinatívnej a vetnej syntagme, napr. svieži a zdravý /nápoj/, dobre a rýchlo /pracuje/, pieseň a hymnu /spieva/, otec a syn /kosili/, /sused bol/ dobrý človek a zlý otec, /sused/ kosil lúku a hrabal seno, otec kosil a syn hrabal, otec prišiel, aby nám oznámil správu! Zhodné pri všetkých druhoch koordinatívnej syntagmy jazykove je vyjadrený zvukovo, t.j. intonáciou a pauzou, alebo slovným druhom /spojkami/, napr. Otec, syn, matka hrabali, prípadne Otec a syn hrabali.

V druhom variante štrukturalistickej koncepcie syntaxmatiky z konca päťdesiatych rokov sa pri klasifikácii syntagiem vychádzalo z inej tézy ako v prvom variante teórie syntagiem, z tézy, že nemožno vedľa seba ako rovnocenné klásť spojenia slov z roviny pojmu a vetu z roviny súdu /myšlienky/, lebo v tejto koncepcii syntagma a veta sú dve veci rozličného radu: syntagmy sú len abstrakcie získané z konkrétnych viet, syntagma je záležitosťou langue a veta je záležitosťou parole. Ďalej na rozdiel od predošlej trichotomickej klasifikácie syntagiem /determinatívne, vetné a zlučovacie/ vydieľa iba dve základné oblasti syntagiem: determinatívnu a koordinatívnu. Existenciu uvedených dvoch základných oblastí zdôvodňuje tak, že parataxa vyjadruje vzťah medzi syntakticky rovnocennými jednotkami a hypotaxa medzi syntakticky nerovnocennými jednotkami /nadradenou, určenou, a podradenou, určujúcou jednotkou/. Rozumie sa, že v oboch oblastiach sa uplatňujú iné kritériá na vydieľanie druhov a typov syntagiem.

V determinovanej syntagme sa rozoznávajú štyri druhy. Kritériom pre ich vydelenie je špecifika vzťahu a použitej formy. Sú to tieto druhy: determinatívna, objektívna, adverbiálna a vzájomne určovacia /reciprocná/. Výsled-

kom vlastnej determinácie je pojem s bohatším obsahom a menším rozsahom ako základný pojem, výsledkom objektového vzťahu je realizácia vzťahu existujúceho v základnom deji, výsledkom okolnostného vzťahu je realizácia externého vzťahu deja k prostriedku. Vlastná determinatívna syntagma môže mať za základný člen slovo z každého plnovýznamového slovného druhu, napr. dobrý človek, piati chlapi, cesta domov, veľmi milý, tvrdo spať, veľmi neskoro. Objektová syntagma má za základný člen iba sloveso alebo prídavné meno, napr. nosiť vodu, podobný otcovi. Adverbiálna syntagma máva za základný člen výraz, ktorý môže byť prísudkom dvojčlennej alebo jednočlennej vety, napr. dobre pracovať, pracovať na poli, zomrieť na zápal, je /mu/ dobre na svete.

Od prvého variantu koncepcie syntagiem tento variant sa líši tým, že sa medzi determinatívne syntagmy zaraďuje predikatívna a reciprocná syntagma: v prvom variante teórie syntagiem funkčno-štrukturálne orientovanej syntaxe predikatívna syntagma predstavovala samostatný základný druh v rámci trichotomického systému syntagiem a reciprocnú syntagmu nevydieľala, lebo spojenia utvorené z neplnovýznamových a plnovýznamových slov sa nepokladali za syntagmu.

Rozdiel medzi prvým a druhým variantom koncepcie syntagiem je i v tom, že podstatu predikatívnej syntagmy obidve vidia rozdielne. Zatiaľ čo prvý variant do predikatívnej syntagmy zahrňuje aktualizáciu /vetotvorný akt/, druhý variant ju z nej vylučuje: pri aktualizačnom variante determinatívnej syntagmy sa zhoda /kongruencia/ v základných substantívnych kategóriách obohacuje o kategóriu osoby a k nej pribúdajú kategórie aktualizovaného deja, čas a spôsob.

Pri reciprocnej syntagme je determinatívny vzťah

dvojsmerný: pomocné sloveso svojím obsahom bližšie určuje pripojené pomenovanie a naopak zasa forma pomocného slovesa je akoby naplnená konkrétnym obsahom pripojeného pomenovania. Prvým vzťahom sa táto syntagma zhoduje s objektovou syntagmou a druhým vzťahom s determinatívnou syntagmou.

Druhým základným syntagmatickým vzťahom je koordinácia, ktorá sa vyjadruje parataticky. Členy koordinatívnej syntagmy patria spravidla do toho istého slovného druhu, preto majú zvyčajne rovnaký tvar.

Takýto bol vývin náhľadov na syntagmatiku za ostatných tridsať rokov.

Závery. Autori toho ponímania syntagmy, ktoré je spojené so syntaxou opierajúcou sa o formálnu logiku, sa ani nepokúšali o rozlíšenie medzi vetnou dvojicou a slovnou skupinou zrejme nielen zo subjektívnych, ale najmä z objektívnych príčin: koncom štyridsiatych rokov totiž pevné miesto v slovenskej syntaxi zaujal prvý variant opísanej syntagmatiky.

Kladom tohto variantu je, že zo syntagiem vylučuje spojenia utvorené z pomenovaní vzťahových myšlienkových vzťahov /predložiek, spojok/ a z pomenovaní predstavových obsahov /citoslovíec/. Jeho nedostatkom však ostáva, že úplne nahrádza teóriu vetných členov a vety - ktorú rozpracovala syntax orientovaná na formálnu logiku - tým, že spojenia typu strom je zelený a otec kosí a syn hrabe pokladá za syntagmy: nahrádza tak vlastný rozbor vety a syntax sa stáva katalógom syntagiem.

Kladom druhého variantu koncepcie je, že zo syntagiem vyraďuje jednotlivé ustálené spojenia: tie totiž patria do oblasti frazeológie a lexiky, lebo pri nich ide o pomenovací postup. Jeho zápornou stránkou však je, že za syntagmy pokladá nielen spojenia neplnovýznamových

a plnovýznamových slov typu je dobrý, chce hovoriť, začína hovoriť, ale i spojenia rovnocenných jednoduchých viet hlavných i vedľajších, napr. otec písal a matka čítala; /otec nevie, že/ urýchľuje všetko a zbavuje sa jej. Touto črtou, že považuje spojenie viet za syntagmu, sa druhý variant ponáša na prvý variant koncepcie syntagmatiky v našej gramatike.

Kladom obidvoch variantov definovania syntagiem vo funkčno-štrukturalistickej syntaxi je aj to, že privádza k skúmaniu prísne formálnej stránky syntaktických javov, že umožňuje charakterizovať syntagmy z hľadiska najrozmanitejších vzťahov. Nedostatkom opisu syntagiem v obidvoch variantoch je, že takéto ponímanie syntagiem neosvetľuje podstatu syntaktických javov a štruktúry vety: vzťahy syntagmatických častí totiž ešte podstatu syntaktických javov a štruktúry vety nevyčerpávajú.

Kladom prvého variantu je, že vzťah medzi komponentmi v syntagme vyjadruje pomocou jazykových elementov: v determinatívnej syntagme kongruenciou, kategóriou pádu a predložkami, v predikatívnej syntagme mimojazykovými prostriedkami, náležitou jazykovou formou v koordinatívnej syntagme zvukovo, intonáciou a pauzou alebo spojkami. Za prednosť tohto variantu treba pokladať ešte dve veci: že sa pri predikatívnej syntagme spomína prítomnosť podávateľa i prijímateľa, a tým i subjektívny postoj podávateľa k oznamovaným faktom i k prijímateľovi. V inej podobe túto vlastnosť predikatívnej syntagmy spomína i druhý variant koncepcie syntagiem, ale z predikatívnej syntagmy ju vylučuje: čo treba považovať za jeho mínus, lebo vetotvorný akt a modálny postoj sa pokladajú za základné vlastnosti vety v tej syntaxi, ktorá sa rozpracováva v najnovšom čase.

V tejto syntaxi sa syntagma pokladá iba za nepredi-

katívnu syntagmu, zatiaľ čo veta sa považuje za jednotku, ktorá má kategóriu predikatívnosti. Táto syntax pokladá syntagmu iba za pomenovanie pojmu, i keď zloženého, rozčleneného, a vetu za jednotku, ktorá má funkciu zdeľovaciu: preto je veta v reči komunikatívnou jednotkou, pomocou ktorej sa uskutočňuje vzájomný kontakt medzi ľuďmi. Z tejto rozdielnosti vyplýva, že kým veta má intonáciu, syntagma ju nemá. Ďalší rozdiel medzi syntagmou a vetou v tomto ponímaní je, že kým spätosť komponentov v syntagme je determinovaná vlastnosťami základného slova ako slovného druhu, spätosť komponentov v štruktúre vety je determinovaná vzťahom medzi hlavnými vetnými členmi, tvoriacimi jeho predikatívny základ.

Z tézy, že syntagma je len takou jednotkou, ktorá vyjadruje iba jeden zložitý pojem, vyplýva, že sa syntagma tvorí len na základe podraďovacieho vzťahu /vo vete sú aj iné druhy vzťahov/. V syntagme sa potom rozlišuje trojaké zviazanosť komponentov: zhoda, väzba a primkýnanie.

Ako viďno, vývin najmä v zahraničnej syntaktickej literatúre predsa len dá za pravdu Akademickej gramatike ruského jazyka II, 1, 1960, a koncepcii syntagmatiky srbského profesora A. Beliča, ktoré obmedzujú syntagmatiku iba na determináciu /bez predikácie/.

Otázku náhľadov na syntagmatiku v slovenčine za posledných tridsať rokov možno napokon uzavrieť takto:

Predstavitelia rôznych lingvistických škôl a smerov rozdielne riešili otázku syntagmatiky. V našich gramatických prácach sa doteraz vystriedali dve koncepcie syntagmatiky: mladogramaticky osnovaná teória vetných dvojíc v syntaxi opierajúcej sa o základy formálnej logiky a štrukturalisticky fundovaná koncepcia syntagmatiky od štyridsiatych rokov podnes. Rozbor obidvoch koncepcií ukázal na protirečivý výklad predovšetkým tzv. predikatívnej

syntagmy, jej podstaty a miesta medzi základnými syntaktickými jednotkami: ani jedna z týchto koncepcií syntagiem v slovenskej syntaxi neurčila, či syntagma je komunikatívnou jednotkou, či nie je, neukázala, čo je základným rozdielom medzi syntagmou a vetou.

Ak sa nájdu podstatné vlastnosti vety a syntagmy, ukáže sa, ktoré sú základné vlastnosti aj v tzv. koordinatívnej syntagme, na základe ktorých sa určí jej miesto alebo v oblasti syntagmatiky alebo v oblasti vety.

Literatúra

Grammatika russkogo jazyka. T. II. Sintaksis. Č. 1. Red. V. V. Vinogradov - E. S. Istrina. Moskva 1954;

Letz, B.: Gramatika slovenského jazyka. Bratislava 1951;

Orlovský, J.: Slovenská syntax. Bratislava 1950;

Pauliny, E.: Systém slovenského spisovného jazyka. II. časť, skriptum, vydané ako rukopis v šk. roku 1946-47;

Prokopovič, N. N.: Slovosočetanije v sovremennom russkom literaturnom jazyke. Moskva 1966;

Ružička, J.: Základné sporné otázky slovenskej skladby. In: Jazykovedné štúdie IV. Bratislava 1959;

Sovremennyj russkij jazyk. Sintaksis. Red. E. M. Galkina - Fedoruk. Moskva 1958;

Zolotova, G. A.: Očerk funkcionalnogo sintaksisa russkogo jazyka. Moskva 1973.

Slovensko-ruské literárne vzťahy do roku 1918

Ema Panovová

Dôležitú úlohu pri formovaní charakteru oboch skúmaných literatúr hrala ich odlišná spoločensko-historická zaradenosť. Ak na jednej strane štátnosť ruského národa prispievala k tomu, že uvoľňovala literatúre priestor pre najširšie, najpestrejšie tematické oblasti, lebo nemusela byť pragmatická, tak u nás neustála potreba národnej aktivity usmerňovala literatúru k jednej jedinej hlavnej téme, a stavala ju predovšetkým do služieb zápasu o národné bytie a obrodenie. Kým teda východisková situácia ruskej literatúry prispievala k väčšej diferenciácii literárnej tvorby, jej rozmanitosti, vyhranenosti jednotlivých literárnych smerov a prúdov, poetík a estetických koncepcií, na Slovensku malá diferenciácia spoločenských pomerov podmieňuje určitý synkretizmus druhov, ich nedostatočnú vyhranenosť a v oblasti literárnych smerov určitú "oneskorenosť" vo výskyte, vleklosť vývoja v 19. storočí a iba postupnú realizáciu prejavov typických pre určitý smer, najmä pre romanitizmus, ktorého črty sa prelínajú ešte s nastupujúcim a typovo blízkym symbolizmom.

Namiesto vyhranených názorových rozdielov a myšlienkového boja, ktorý zaznamenáveme v Rusku, prevláda v období romantizmu na Slovensku interpretácia sveta, a tým aj literatúry v duchu rigoróznej filozofie, ktorá je v službe národného hnutia; v umeleckej oblasti je jej

dôsledkom dlhšia životnosť prvkov poetiky klasicizmu. Namiesto diferencovaných prístupov k historickej tematike je tu pri stvárňovaní historických tém dlho v popredí aktuálne vlastenecké hľadisko a mnohé z tém typických pre romantizmus sa tlmia alebo obchádzajú. Smrť napr. vystupuje v klasicisticky moralizujúcich polohách nie ako fátum, ale ako trest za hriech; u romantického rozporného hrdinu štúrovského obdobia je rozpoltenosť duše iba dôsledkom zrady na národe; ľúbostná téma je tu silne zatlačená do pozadia a dokonca aj slovenský parnasizmus v orientácii na inonárodnú parnasistickú poéziu uplatňuje požiadavku národného smerovania poézie na báze artistnej poézie, realizujúc národnú modifikáciu tohto smeru.

Svojrázny demokratizmus slovenskej literatúry, vyplývajúci z oneskoreného konštituovania slovenského národa ako moderného národa, je ďalšou špecifickou črtou slovenskej literatúry. Tento demokratizmus je odrazom sociálneho zloženia predstaviteľov slovenskej literatúry, ktorí sa na rozdiel od prevažne aristokratickej reprezentácie ruskej literatúry regrutovali z kruhov drobnej dedinskej inteligencie, remeselníkov, drobných obchodníkov. Slovenská literatúra - demokratická a plebejská v svojej podstate - je od samého začiatku, ak budeme hovoriť v terminológii ruskej literatúry - "reznočinná". Pritom je jej demokratizmus živelný, bytostný, lebo nemala príležitosť v oblasti teoretickej nadstavby dopracovať sa vyhranených koncepcií najrozličnejších odtieňov, ako to bolo v Rusku. Kým v ruskej, bohato členenej literatúre nosnými ideami jej vývoja boli myšlienky sociálnej spravodlivosti a občianskej demokracie a iba na okraji sa vyskytovala téma a idea všeslovanská, na Slovensku sa národné /a myšlienka slovanskej vzájomnosti bola jej výraznou zložkou/ a demokratické tesne prepletá. No ak aj v dôsledku boja za ná-

rodné bytie sa zdalo, že riešenie otázok sociálnych a demokratických slobôd priamo závisí od získania národnej samostatnosti, nebol tento zápas na ujmu pokrokovosti slovenskej literatúry. Byť národným a uvedomelým znamenalo totiž hlásiť sa k ľudu, hájiť jeho záujmy, písať jeho jazykom.

Tieto okolnosti a odlišné východiskové momenty spôsobovali aj to, že rovnaké teórie, koncepcie a úsilia dostávali v odlišných podmienkach na jednej strane ruského samoderžavia a na druhej ujarmeného slovenského národa odlišný zmysel, odlišnú funkciu.

So splývaním národného a demokratického v slovenskej literatúre 19. storočia súvisí aj ďalšia význačná črta. Nielenže sa tu nástojčivejšie a dlhšie než v Rusku ozýva volanie po literatúre národnej duchom, ale ľudovosť slovenskej poézie prejavuje sa predovšetkým v bezprostrednejšej spätosti umelej poézie s folklórom /v štúrovskej poézii/ a oveľa neskôr sa realizuje syntéza prvkov ľudovej a umelej poézie v tej podobe, ako ju poznal ruský romantizmus a poézia Puškinovho obdobia. V slovenskej próze sa ľudovosť prejavuje v tendencii k ústnemu charakteru literárnych foriem - ide o naratívny charakter slovenskej prózy. Tieto osobitosti sa prejavili aj v svojráznom charaktere recepcie ruskej literatúry.

Typologické zhody a rozdiely pri porovnávaní s ruskou literatúrou nepokrývajú komplexne celý smer, alebo prúd, ale existujú v jednotlivých zložkách ideových, politických, estetických koncepcií a v oblasti poetiky. V každej z týchto zložiek sú zhody a rozdiely determinované vždy domácou situáciou. V tom je zdroj osobitosti a neopakovateľnosti každej z týchto literatúr.

Treba ešte poukázať na okolnosti neliterárnej povahy, ktoré tiež značne determinovali prijímanie ruskej

literatúry. Týka sa to miery objektívnosti existujúcich prekladov ako kritéria pre to, aký bol skutočný rozsah poznania ruskej literatúry na Slovensku. Treba mať na zreteli fakt niekoľkorakej cenzúry - oficiálnej rakúsko-uhorskej, martinských národných kruhov a autocenzúru jednotlivcov. Kým štátne, to jest rakúsko-uhorské oficiálne kruhy vítali ruskú literatúru, ktorá odhaľovala neduhy cárskeho Ruska, slovenskí národovci sa naopak usilovali eliminovať všetko, čo narušalo harmonický obraz o Rusku. No preklady, ktoré sa zachovali len v rukopisoch, ukazujú, že fakticky bol tu záujem aj o takých básnikov ako Rylejev a Lermontov, ktorých básne sa na Slovensku dlho vôbec nepublikovali, ako aj o slobodymilovné a kritické básne takých autorov, ktorých ostatná tvorba sa sprístupňovala.

Treba mať na zreteli ešte i to, že mnoho z toho, čo dnes tvorí pevnú súčasť ruskej literatúry, nepatrilo v 19. storočí do jej kanonizovaného obrazu, nemalo publicitu v Rusku a naopak, veľa z toho, čo tvorilo vtedy obraz súvekej literárnej tvorby, zostalo na periférii ruskej literatúry a je dnes neznáme, napríklad Podolinskij, ktorého Štúr prekladal.

Napokon aj minimálne možnosti vydávania kníh a časopisov determinovali podobu záujmu o ruskú literatúru - ľahšie sa totiž publikovali veci menšieho rozsahu.

Hlavné tendencie prijímania ruskej poézie na Slovensku sú tieto:

V záujme o ruskú poéziu je zjavná prevaha lyriky a v jej rámci ódická lyrika a lyrika, ktorá na ňu nadväzuje. Je to výrazný príklon k archaizátorskému typu poézie, ktorý sa prejavil aj v sprístupňovaní malých lyrických foriem s fabulou /Krylovove bájky/ a vo včasnom preklade Gribojedovovej veršovanej drámy Útrapy z rozumu. No najvypuklejšie sa tento záujem prejavil v prekladaní

poézie A. S. Chomiakova, ktorý vychádzal z filozofie nemeckých romantikov blízkej slovenským básnikom. No kým v Rusku tento typ poézie predstavoval pobočnú líniu literárneho vývinu, na Slovensku je neúmerne dlho stredobodom pozornosti.

Druhý záujmový pól možno zhruba označiť ako karamzinistický. Ide tu o poéziu, ktorej krédom je zobrazovať každodennosť a ľudskú osobnosť s jej zložitou psychikou, teda tematiku prozaickú, a to primeranými stvárňovacími postupmi, pri zjavnom uprednostňovaní takzvaných ľahkých druhov. Záujem o túto poéziu manifestuje sa najvýraznejšie v recepcii Puškina.

Súhrnná všestranná charakteristika týchto dvoch smerov poskytuje vysvetlenie zvýšeného záujmu o poéziu archaizátorov. Kým karamzinisti - v umeleckej oblasti novátori - orientovali sa prevažne na francúzsku, anglickú a nemeckú literatúru a aj ideologicky boli orientovaní západnícky, archaizátori boli slovenskej poézii blízki aj tým, že patrili k slovanskej orientácii. V ponímaní umeleckej témy stáli tieto dva smery tiež proti sebe. Vysoká tematika archaistov kontrastuje s prozaickou témou karamzinistov a v rovnakom kontraste je aj výber príslušného lyrického žánru. Archaistom je vlastná óda, ktorá umožňuje napodobiť rečnícky prejav a je adresovaná širokým vrstvám /túto funkciu spĺňa aj bájka/. Karamzinisti stvárňujú svoju prevažne intímnu tematiku najčastejšie v podobe elégie, romance, stolovej piesne, epigramu, teda v druhových formách určených pre vybranú spoločnosť salónov. Takto reprezentujú archaisti napriek vysokej téme určitý demokratizmus, ktorý je ďalším spojivom so slovenskou literatúrou.

Zložito a sprostredkovane s tým všetkým súvisí ďalšia črta, ktorá sa týka vzťahu k básnickému slovu.

Karamzinisti pristupujú k nemu ako k samostatnej veličine, ktorú treba starostlivo pestovať a rozvíjať. Archaistom bolo prostriedkom pre vyjadrenie jednoznačných významov. Vystupovali proti estetizmu, manierizmu a perifráze komorného štýlu karamzinistov.

Slovenské preklady oscilujú takto medzi dvoma typmi lyriky - rétoricko-didaktickej a intímnej. Pritom striedavé návraty k intímnej lyrike v štyridsiatych, sedemdesiatych a deväťdesiatych rokoch minulého storočia boli vždy rozdielnej intenzity, ktorá vykazovala narastajúcu tendenciu; miere intenzity zodpovedala vždy aj miera publicity.

A teraz prejdeme k najdôležitejším konkrétam o prijímaní ruskej literatúry, najmä poézie na Slovensku.

V období rozkvetu slovenského romantizmu, ktoré je súčasne obdobím rozkvetu národného hnutia, je síce spoločenská angažovanosť slovenskej literatúry programovou požiadavkou. No napriek tomu badať aj u Štúra, Sládkoviča, Kalinčiaka a iných akési "subjektívne intermezzo". V súvislosti s tým patria literárne sympatie predovšetkým Puškinovi. Sládkovič ho nazýva "bratom duše svojej" a Kalinčiak "básnickým prvostníkom slovanským". Obidvaja hodnotia Puškina a Chomiakova ako básnikov vzájomne si blízkych, pričom Chomiakovovi určujú druhé miesto. Prekladá sa predovšetkým Puškin. Chomiakov upútava pozornosť ranou tvorbou, z ktorej dvojnásobný preklad tej istej básne /Nadchnutie/ má programový zástoj pri prebojovávaní romantizmu proti stále ešte prežívajúcim zvyškom klasicizmu. Druhovo je v popredí lyrika a v rámci nej prevažujú preklady elegických básní. Väčšina prekladov, ktorých tematika /človek so zložitou psychikou, láska, romantický smútok/ sa vymyká z tradičného okruhu, ostáva v rukopisoch. Okrem toho sa prekladajú básne predstavu-

júce lyriku ódického typu /spomínané báseň Nadchnutie, K moru, úvodná časť Ledeného jazdca/, ktoré vykazujú v oblasti formy síce určité archaizujúce prvky /rétorickosť, didaktickosť, strofu odvodenú z ódickej strofy a podobne/, no netradičné sú tým, že v duchu preromantizmu neoslavujú osobu, ale vznešený cit a myšlienku. Osobitné miesto tu zaujíma preklad baladickej básne Pieseň o múdrom Olegovi, ktoré púta zvýšenú pozornosť preromantikov i romantikov /Kuzmány, Kráľ, K. Braxatoris/ historickou témou zo slovanskej minulosti.

Recepcia ruského romantizmu je v tomto období vcelku úzka, torzovité. No na rozdiel od nasledujúceho obdobia rozkladu štúrovského romantizmu je tu určité pochopenie pre subjektivistické prvky romantizmu a druhy preň charakteristické. Pri celkovom odmietavom postoji k západoeurópskej podobe romantizmu pre jej "prílišný subjektivizmus" predstavitelia slovenskej literatúry inklinujú väčšmi k jeho ruskej podobe, a to nielen v dôsledku svojej slovanskej orientácie, ale aj pre objektívnejší a optimistickejší charakter ruskej romantickej poézie.

V období rozkladu štúrovského romantizmu, ktoré sa nesie v znamení príklonu k príležitostnej deklamačnej, rétorickej lyrike so zúženou tematikou možno zaznamenať ďalšiu redukciu v prijímaní ruskej literatúry. V oblasti poézie nastáva presun výlučne k lyrike ódického typu a v tematickej oblasti od lyriky ľúbostnej k občianskej a náboženskej. Intenzívny je záujem o Krylovove bájky. Z romantikov je v prekladoch najviac zastúpený Chomiakov, a to tvorbou druhého, slavianofilského obdobia. Z Puškina prijímajú sa len básne Ohováračom Ruska a Bonapart a Černohorci. Vysvetlenie tejto novej orientácie nachádzame v Záborského teoretickom traktáte Básnici /1862/, podľa ktorého poslaním lyrickej poézie je "povzbudzovať národ

k veľkým činom". Chomiakova charakterizuje Záborský ako "prirodzeného vlastenca", ktorého poézia je "vzorom občianskej a vlasteneckej lyriky"; Puškina považuje za "pohanského pesničkára" a cení si iba jeho báseň Ohováračom Ruska, ktorá - ako píše - by jediná stačila na to, aby si jej autor zaslúžil nesmrteľnosť.

Náznaky novej tendencie v prístupe k romantizmu možno vystopovať v sedemdesiatych rokoch. Mladá básnická generácia /K. Banšel a P. Országh/ sa vo svojom manifeste hlási k romantikom, Byronovi a Heinemu, ktorí boli a ostávali pre oficiálnych predstaviteľov slovenského národného života odiózni. Puškin objavuje sa tu ako literárny vzor spolu s Heinem a Byronom. Mladí básnici sa usilovali skoncovať s ideologickým nátlakom staršej generácie, ktorá slovenskú poéziu uzatvárala do úzkeho myšlienkového rámca hesla "Boh, cirkev, národ" a znemožňovala jej zaradiť sa do svetového romantického prúdu. Mladá básnická generácia začína súčasne presadzovať vo vlastnej tvorbe nový typ veršovej organizácie. Namiesto štúrovského sylabického verša kliesni cestu sylabotonickému veršu. Ruská poézia, menovite Puškinovo dielo, sa aktívne podieľa na formovaní a prebojúvaní nových smerov slovenskej poézie.

Oproti minulosti, a to aj oproti obdobiu rozkvetu štúrovského romantizmu, vykazujú sedemdesiate roky oveľa pestrejšiu škálu záujmu o ruskú poéziu. V porovnaní so šesťdesiatymi rokmi je o niečo menší prekladateľský záujem o Chomiakova a Krylova. Výrazne vystupuje do popredia záujem o Puškina; uverejnené preklady z jeho poézie rovnajú sa počtu prekladov z Chomiakova a Krylova dohromady. Pritom ostávajú viaceré preklady aj z Puškina v rukopisoch. V tomto období zaznamenávame prvé symptomatické prejavy záujmu o Lermontova; preklady z jeho poézie

ostávajú však v rukopisoch. Súčasne prvé preklady z Koľcova a Kozlova signalizujú vznikajúci záujem o folklórne ladenú piesňovú tvorbu. Preklady svedčia jednoznačne o ústupe ódickej línie so slovanskou tematikou; vytláča ju elegická lyrika s motívmi romantického žiaľu a ľúbostnou tematikou, ktorá ju až dvojnásobne prekračuje. Zároveň s ústupom Krylovovej bájky, formy spätej s klasicizmom, prudko stúpajú preklady z lyriky s baladickými motívmi. Medzi prekladmi sa objavujú aj ľahké epigramatické formy a napokon v rukopise nachádzame aj prvé preklady úryvkov z lyricko-epických poém /z Poltavy a Piesne o kupcovi Kalašnikovovi/.

Tento celkový trend sa prejavuje aj vo výbere prekladov z Chomiakova. Badať určitý návrat k ranému Chomiakovovi, ktorého svojho času prekladali Kalinčiak a Sládkovič. Prevažujú preklady básní, v ktorých autor rozvíja romantickú koncepciu umenia a vzťahu básnika k spoločnosti.

Nové záujmy signalizujú Nezabudovove preklady z Puškinovej, Lermontovovej, Koľcovovej a Kozlovovej lyriky. Značná časť prekladov - pritom všetky preklady z Lermontova - ostáva v rukopise. Nezabudov prekladá básne s nekonvenčným občianskym romantickým životným postojom, romantickou ironiou. Charakter jeho prekladateľského záujmu odzrkadľoval úsilie slovenskej literatúry o novú tematiku, o poéziu bez archaizácie, bez moralizovania a rečnického pátosu.

Túto líniu vzťahu k ruskej poézii rozvíja ďalej Vajanský, ktorý koncom sedemdesiatych a začiatkom osemdesiatych rokov sprístupňuje subjektívnu ľúbostnú lyriku a ako prvý otvára rad prekladov z romantických lyricko-epických poém. Prekladá aj piesňovú tvorbu A. K. Tolstého, ktorá predstavuje svojráznu štylizáciu ruského folkló-

ru. Sám sa vo vlastnej tvorbe usiluje podľa Puškinovho Ruslana a Ľudmily a Žukovského Vadima transformovať folklórny námet do vysokej poézie /Vilín/. Na druhej strane sa zaujíma aj o vysoký typ Chomiakovovej poézie s romantickou koncepciou národnou a slovanskou. Vajanský sa v kritike ako prvý kladne vyrovnáva aj s tabuizovanou poéziou Lermontova, a to skôr, ako sa prvé preklady objavili v tlači.

Po Vajanskom sa aj Hviezdoslav zaujíma o ruskú poéziu v rozličných jej prejavoch - v lyrike, baladickej tvorbe, lyricko-epickej tvorbe a navyše ešte vo veršovanej dráme. Hviezdoslavove preklady z poézie ruských romantikov sú súčasťou jeho širšieho prekladateľského programu, ktorým sa usiloval sprístupniť vrcholné zjavy svetovej literatúry. Pritom sa u neho vo vzťahu k romantizmu ešte stretávame s prvkami, ktoré charakterizovali postoje obrodeneckých generácií. Prekladá básne po formálnej stránke blízke vysokej lyrike /z Puškinovho obdobia príklonu k archaistom/, ktoré hodnotia básnika v duchu romantizmu ako proroka. No na druhej strane prekladá okrem iných lyricko-epických poém aj Lermontovovho Démona, aj keď tento typ poézie mu vzhľadom na jeho základný postoj nemohol byť osobne blízky.

Posledným druhom, ktorý sa slovenskému čitateľovi sprístupňuje v prekladoch z ruskej poézie, je lyricko-epické poéma. Ťažisko tohto prekladateľského záujmu je až na konci 19. storočia v období slovenského literárneho realizmu, vzrastajúcej spoločenskej diferencovanosti, vzniku nových životných postojov a pocitov, v období nástupu Moderny. Až teraz sú aktuálne diela, ktoré riešia konflikt medzi slobodymilovným hrdinom a konvenciami spoločenského poriadku. Preklady lyricko-epických poém tvoria akúsi paralelu k domácemu literárnemu vývinu, v ktorom je ten-

to literárny druh ešte aktívnou zložkou.

Lyricko-epické poémy Podjavorinskej a Jesenského, ktoré vznikli na začiatku dvadsiateho storočia, prezrádzajú zjavné puškinovské inšpirácie vo výstavbe, v type rozpolteného lyrického hrdinu, v orientácii na duševný život postáv a v priamych odvolávkach autorov na Onegina ako na prototyp vlastného hrdinu. Jesenský si dáva pseudonym Lenský a hlási sa k Puškinovi, Heinemu, Byronovi, Lermontovovi a Petöfimu ako k svojim literárnym láskam. Podjavorinská konfrontuje svojho hrdinu s Oneginom, hoci sa od neho dištancuje, obviňujúc ho z literárnej pózy. Duchovnú klímu tohto obdobia charakterizuje fakt, že slovenskí súčasníci neprijímajú podobný typ lyrického hrdinu v Jesenského poéme. Náš hrdina ako postavu odvodenú z romantickej literárnej predlohy, ale ako "kamaráta z mladších rokov", ako človeka vychádzajúceho zo sveta, v ktorom sami žili. V tomto kontexte je pochopiteľné, že slovenská kritika pri príležitosti Puškinovej storočnice roku 1899 prvý raz nastoľuje problémy osobitosti ruského a západného romantizmu, zapodieva sa znakmi romantického protestu, osvetľuje problematiku Puškinových poém a najmä problém takzvaného "zbytočného človeka" v ruskej literatúre. Rovnako je pochopiteľné, že prekladatelia ruských lyricko-epických poém sprístupňujú tieto diela z vnútorných pohnútok.

V týchto podmienkach stáva sa aktuálne aj Lermontovovo dielo. S nástupom Moderny objavujú sa popri početných prekladoch z Puškinovej ľúbostnej lyriky prvé uverejnené preklady z ranej ľúbostnej lyriky Lermontova. Krasko, Roy, Jesenský prejavujú intenzívny záujem o Lermontovovu poéziu. V slovenskej poézii vzniká typ lyriky individualistického razenia blízky lyrike Lermontovovej. Až teraz sa vytvára spoločenská a literárna báza pre prija-

tie poézie typu Lermontova, i keď vo vzťahu k Lermontovovej lyrike nastáva definitívny prelom až v medzivojnovom období, keď sa objavujú knižné vydania tejto poézie.

Vo vzťahoch slovenskej a ruskej prózy pôsobili rovnaké faktory ako v oblasti poézie.

Zatiaľ čo napríklad romantická historická próza /ktorá v dobe rozkvetu slovenskej historickej prózy už zanikala/ bola v ruskej literatúre bohato zastúpená a členená, je jej reprezentácia v slovenskej literatúre značne užšia čo do zastúpenia a foriem. Kým obsahom historizmu ruskej prózy boli diferencovane videné otázky pokroku ruskej spoločnosti, slovenská historická próza bola celkom podriadená národnobuditeľským cieľom. Dôsledky toho pre charakter žánru nachádzame markantne v rozličnom pomere fikcie a historického faktu v slovenskom a ruskom historickom románe a novele. Zatiaľ čo na Slovensku prevládala fikcia nad historickým faktom /Kalinčiak/, v ruskej literatúre nachádzame bohatú škálu zastúpenia i zmesi oboch prvkov. V slovenskej próze prevládala tendencia aktualizovať postavy historických románov, jazyk sa vyznačoval ornamentálnosťou, hyperbolickosťou, prevládala úvahovosť, reflexívnosť, uprednostňoval sa monologický princíp /Kalinčiak/ ako prvok spätý s tradíciou úvahovej, klasicistickej a preromantickej prózy. Dialógy sa vyznačovali duchaplnou výmenou názorov. Naproti tomu v ruskej próze, najmä tam, kde prevládala orientácia na historický fakt, sa silne prejavili realistické črty.

Tieto rozdiely podmieňovali charakter vzťahu k ruským autorom. V Kalinčiakových prózach zo súčasného života sa prejavuje záujem o Gogoľovho Tarasa Buľbu, a to o tie prvky, ktoré pomáhali vytvárať monumentalizujúci tón, a o oblasť svetonázorovú. Neskôr bude Gogoľ inšpiratívne pôsobiť aj inými dielami a umeleckými zložkami.

V období, keď na Slovensku prevládala sentimentálno-romantické próza, kvalifikovali sa realistické prvky Puškinových próz ako naturalizmy, prípadne ako módne experimentovanie, a preto nemali ohlas a nepôsobili na literárny vývoj. V období realizmu ostávajú tieto prózy od hlavného vývinového prúdu slovenskej prózy opäť bokom, a to pre prevažne romantický charakter ich tém. Vtedy pôsobila podnetne už Gogoľova a Turgenevova tvorba a preklady z Puškinových próz ostali predmetom číreho čitateľského záujmu.

Tam, kde slovenská próza smeruje od sentimentálno-romantických šablón k opisnému realizmu, obracajú sa slovenskí prozaici k ruským. Kukučín v kratších prozaických útvaroch, v ktorých sa usiluje zachytiť zmysel života dedinského ľudu, inšpiruje sa taktiež Gogoľom. Prejavuje sa to v pokuse organickejšie začleniť zvykoslovnú látku do sujetovej a kompozičnej stavby a využiť ju pre typizáciu postáv. Napr. vo Večeroch na dedine neďaleko Dikanky sa Kukučín už neinšpiruje romantickou črtou v zobrazení dedinského života a poetizujúcim videním skutočnosti, ale vníma tie sujetové alebo kompozičné prvky, ktoré umožňujú postupnú realistickú orientáciu slovenskej poviedky.

Na ceste od sentimentalizmu k realizmu uskutočňuje sa stretnutie Vajanského s Turgenevom. Vajanský sa inšpiruje problémami a postavami Turgenevových románov, preberá z nich aj výrazné scény a kompozičné princípy a najmä galériu zbytočných ľudí. Zaujíma ho opis vonkajších prejavov psychických procesov ako výraz všeobecného, typického. Tieto hodnoty prostredníctvom Vajanského natrvalo obohatili slovenský realizmus.

Jesenského upútal Gogoľ ako autor humoristických a satirických poviedok z mestského prostredia. Zaujali ho predovšetkým Gogoľove výdobytky v oblasti typizácie, ktoré potom uplatňoval vo vlastnej novelistickej tvorbe

s námetmi zo súčasného života vyšších spoločenských vrstiev, teda s tematikou, ktorá bola v slovenskej literatúre zriedkavejšie zastúpená.

Etická a spoločenská tematika ruskej klasickej literatúry inšpirovala ďalšieho slovenského spisovateľa, Tajovského, najmä pri realistickom stvárňovaní aktuálnych spoločenských problémov. Na tejto ceste sa svojrázne stretáva s tvorbou Tolstého, Čechova a Gorkého. Ak v zhode s jeho ponímaním výchovnej funkcie umenia mu boli vzorom Tolstého poviedky pre ľud, tak pri zobrazovaní duševne a hmotne zúbožených ľudí a hľadaní príčin ich sociálnej a morálnej biedy sa približuje Gorkému a Čechovovi súčasne. V zhode s Gorkým vyzdvihoval prácu ako pozitívnu hodnotu človeka. I keď v svojej tvorbe priamo nevyzýva k boju proti sociálnej nespravodlivosti, predsa je čo do funkcie rozprávača /prevaha autorského rozprávania nad rečou postáv/ bližší Gorkému ako Tolstému a Čechovovi.

Mimoriadne silnú ozvenu malo na Slovensku mravoučné a sociálne učenie L. N. Tolstého. Čo do intenzity ju možno porovnať len s ohlasom slavianofilskej ideológie a poézie A. S. Chomiakova. U oboch, u Chomiakova a Tolstého, v období, keď sa stanú predovšetkým ideológmi svojich hnutí, je literárna tvorba iba prostriedkom hlásania ideí. Chomiakov hľadal východisko z dusnej atmosféry podekabristického obdobia a Tolstoj zasa z predrevolučnej krízovej situácie. Obidvaja spájali svoje utopistické riešenia s patriarchálnymi vrstvami ruskej spoločnosti. Sklamanie z jednostrannosti racionalizmu Západu viedlo slavianofilov k romantickým koncepciám národa a kresťanstva a tolstovcov k utopickému socializmu feudálneho typu a sektárstvu.

Mimoriadny ohlas Chomiakova na Slovensku bol podmienený objektívnou situáciou utláčaného národa, ktorý oča-

zával pomoc a záchranu od Ruska. Tolstovstvo ako ideológia malo na Slovensku pôdu zasa preto, lebo tu bolo veľa pozostatkov patriarchálnosti. Pritom mali Tolstého mravoučné diela pozitívny význam pre slovenskú literatúru. Pôsobili /vplyv Tolstého Vzkriesenia na názory a postoje Škarvana a pod./ v určitom zmysle na formovanie slovenského kritického realizmu.

Tieto tradičné slovensko-ruské literárne vzťahy sa bohato rozvíjajú po vzniku československého štátu, keď už boli základné otázky národnej existencie Slovákov vyriešené. Ďalší kvantitatívny a kvalitatívny skok v slovensko-ruských literárnych vzťahoch nastáva potom po oslobodení roku 1945 a najmä po roku 1948. Cieľavedomá prekladateľská a vydavateľská činnosť sprístupňuje postupne v rozličných edíciách celé bohatstvo ruskej predrevolučnej i porevolučnej literatúry.

Literatúra

Panovová, E.: Vzťahy a konfrontácie. Ruská poézia v slovenskom literárnom a spoločenskom kontexte do roku 1918. Bratislava 1977;

Kolektív: Vzťahy a súvislosti slovenskej a ruskej literatúry. Bratislava 1977;

Ďurišin, D.: Slovenská realistická poviedka a N. V. Gogoľ. Bratislava 1966;

Lesňáková, S.: Gesty k realizmu. Bratislava 1971;

Červeňák, A.: Vajanský a Turgenev. Bratislava 1968.

Vývin česko-slovenskej jazykovej hranice *v najstaršom období*

Eugen Pauliny

Je známe, že čeština a slovenčina patria k južnej vetve západoslovanského jazykového celku. Možno si položiť otázku, kedy sa čeština a slovenčina začali od seba odlišovať jazykovými znakmi a ako tento vývin postupoval. Je jasné, že dnešné hranice medzi českým a slovenským jazykom sa zhodujú s politickými hranicami Českej a Slovenskej socialistickej republiky a s hranicami českého a slovenského etnika. Ale utvorenie českej a slovenskej národnosti a českého a slovenského národa je historický proces, ktorý síce veľmi ovplyvnil utváranie českého a slovenského jazyka, ale obidva procesy neboli súbežné.

Najjasnejšiu a "najčistejšiu" teóriu prepracoval o tomto probléme Fr. Trávníček. Vo svojej Historickej mluvnici československej /Praha 1935/ vychádza z názoru, že z praslovančiny sa vyvinul jednotný československý jazyk, ktorý sa potom vyvíjal a členil na nárečia. Na jednom mieste svojej práce /s. 23/ napr. hovorí:

"Podle dialektického rozvrstvení rozlišujeme ve vývoji čsl. jazyka dvě stadia. První je p r a č e s k o s l o v e n s k é a rozumíme jím to stadium, kdy byl náš jazyk jednotný nebo skoro jednotný, kdy nebyl roztříštěn na řadu nářečí jako dnes. Mohly v něm býti a bez pochyby také byly různosti ve výslovnosti hlásek, v tvarech, v tvoření slov, v syntaktických jevech a ve slovní-

ku, ale daleko ne v takové míře jako dnes a nebyly tyto různosti většinou povahy dialektické, t.j. nebylo jedno znění charakteristické pro tu část území, druhé pro onu. Náš jazyk se v této době vyvíjel, ale jeho změny se dály na celém území, např. zánik nosovosti samohlásek ę a ǫ. Trvalo pak pčsl. stadium od začátku samostatného vývoje našeho jazyka, t.j. od století 6. až asi do sklonku století 10. a shoduje se časově se stadiem předhistorickým. Na sklonku tohoto stadia se sice provedly některé dialektické změny, ale nemnohé a ne nějak pronikavé, takže lze prakticky ztotožňovati stadium pčsl. s předhistorickým. Název pračeskoslovens. přenášíme často na jazyk a říkáme pak čsl. jazyku v tomto stadiu p r a č e s k o - s l o v e n š t i n a . V těch případech, kde se celá pračeskoslovenš. vyvíjela, často ji normalizujeme, t.j. uvádíme ji v jedné podobě, a to pozdější. Jde-li o změny dialektické, zaznamenáváme podobu starší, jednotnou.

Stadium od sklonku století 10. vyznačuje se hojným a pestrým vývojem dialektickým a mohli bychom je nazývati d i a l e k t i c k é, ale protože se chronologicky shoduje s historickým, říkáme mu zpravidla h i s t o r i c k é."

Hoci od tohto stanoviska ako prekonaného odstúpili už všetci českí jazykovedci, zvyšky takéhoto ponímania sa v historických jazykovedných prácach českých zjavujú ešte dosť často. Stanovisko Fr. Trávníčka nemožno prijať ani z hľadiska metodologického - ide tu o zmeravené mladogramatické ponímanie jazykového vývinu, ani z hľadiska faktografického - odporuje mu materiál. Vo vývine jazykov sú vždy tendencie integračné i dezintegračné. Predstava jazykového vývinu ako rodostromu, ktorý sa z jedného kmeňa rozkonáruje čím ďalej tým viac, je pri-

veľmi krásna, aby mohla byť pravdivá.

V ďalšom výklade sa teda pokúsime na základe materiálu naznačiť utváranie slovenského a českého jazykového rozhrania v najstaršom období, teda asi od 8. do 12. stor. Pôjde tu, pravdaže, iba o náčrt hlavných znakov. Nebudeme si tu všímať typické staré stredoslovenské javy, ktoré sa obvykle nazývajú juhoslavizmami. Obmedzíme sa len na priestor okolo dnešnej česko-slovenskej jazykovej hranice.

Na dnešnej česko-slovenskej jazykovej hranici sa koncom 8. stor. utvárajú dve kniežatstvá: m o r a v - s k é v povodí rieky Moravy a n i t r i a n s k e v povodí dolného Váhu, Nitry a Hrona. Tieto kniežatstvá sa v prvej polovici 9. stor. zjednocujú do jedného mocenského útvaru, ktorý sa tradične nazýva V e ľ k á M o r a v a. A keďže sa v tomto mocenskom útvare formovali už podoby raného feudalizmu, treba usúdiť, že sa tu už formovala aj veľkomoravská národnosť. Treba teda v tomto útvare predpokladať aj istú jazykovú integráciu.

A skutočne. Hranice moravského kniežatstva proti západu /proti českej oblasti/ možno ohraničiť istými jazykovými zmenami, ktoré vtedy tu vznikli a sú spoločné aj oblasti slovenskej. Na druhej strane zase vznikli v tom čase také jazykové zmeny, ktoré vznikli aj v českej oblasti, ale ktoré nevznikli na slovenskej oblasti, alebo presahujú len na časť slovenskej oblasti. Ak hovoríme pre 8. a 9. stor. /a vlastne aj pre niekoľko nasledujúcich storočí/ o českej a slovenskej oblasti a o českých a slovenských nárečiach, dopúšťame sa anachronizmu. Česi a Slováci a čeština a slovenčina v dnešnom zmysle slova ešte nejestvovali. No jednako budeme aj v ďalšom výklade používať tieto termíny. Češtinou sa bude rozumieť dnešná česká jazyková oblasť, slovenčinou

sa bude rozumieť dnešná slovenská jazyková oblasť.
Z týchto dvoch oblastí budeme však vyčleňovať východnú časť moravskej oblasti, v ktorej toto jadro starého moravského kniežatstva /je to dnešné moravské Slovácko/ a v súvislosti s tým sa bude k tejto moravskej oblasti pričleňovať príslušná časť priľahlého slovenského územia.

Proti českej oblasti sa stará veľkomoravská oblasť spolu so slovenskou oblasťou vyznačovali týmito znakmi:

1. Zachovali spoluhlásku ʒ z psl. dj, kým v českých nárečiach šiel vývin ďalej. Tam sa toto ʒ́ zmenilo na ź. Ak z najstarších pamiatok nechávame bokom Kyjevské listy /hlaholsky písané veľkomoravská pamiatka zo začiatku 10. stor./, ktorých problematika je v tejto veci osobitná, už nejstaršie pamiatky českej proveniencie /Paterove glosy zo začiatku 11. stor. a Pražské zlomky z konca 11. stor./ majú za psl. dj hlásku z. Dnešná hranica zmeny ʒ > z za psl. dj sa temer zhoduje s politickou hranicou moravsko-slovenskou. Na území Moravy sú dnes pri slovenských hraniciach malé územia so zachovaným ʒ a zase naopak v záhorskom nárečí sú niektoré slová so z /mezi, hovjezí/.

Otázkou je, aké bolo staré rozšírenie tohto javu. Podľa našej mienky ešte v stredoveku bolo ʒ < dz v celej moravskej slovenčine. Prepokladáme, že zmena ʒ > z sa šírila z českého centra do moravských nárečí, a teda aj do moravskej slovenčiny. Za tento predpoklad, zdá sa, svedčí okolnosť, že prenikanie z za ʒ /< dz/ sa dá v moravskej slovenčine sledovať ešte dnes /porov. Bartošove zistenia o väčšom rozšírení konsonantu ʒ v moravských nárečiach a k tomu menšie rozšírenie dnes; porov. ďalej obmedzovanie hlásky ʒ v laštine iba na isté gramatické typy, t.j. na pasívne participium a na iteratíva/. Druhý dôvod, ktorý by svedčil za pôvodné rozšírenie hlásky

Legenda

⊢·⊢·⊢·⊢ štátne a republikové hranice
1 ·····príbližná hranica: názím /záp./ - nážu /vých./
2 ----príbližná hranica: síla /záp./ - síla /vých./
3 + + + hranica prehl. ā > e: začít /záp./ - začat /vých./
4 ~·~·~ pribl.hran.prehl. u > i: kličke /záp./ - klučke/v./
5 x-x-x pribl.hran. zmeny aj > ej: hodnej strejček /hodné strýček/ - hodni stríček /hodný strýček/
6 x-x-x zmeny ú > ou: mouka /móka//záp/ - múka /vých./

7 oooo hranica: jehla /záp./ - ihla /vých./
8 oooo hranica: kreť /záp./ - krv /vých./
9 x--x hranica: nesete /záp./ - ňesete, nesiete /vých./
10 xx-xx hranica: kúň /záp./ - kóň, kouň /vých./
11 ---- hranica: vím /záp./ - viem /vých./

ʒ v celej moravskej slovenčine, je v tom, že pri tomto predpoklade vysvetlíme ľahšie viaceré hláskoslovné a tvaroslovné fakty vo vývine, napr. neutralizáciu predpony s- a predložky s pred sonórami, vznik typu házať - hážeš /a dnešného moravského házat - hážeš/, slovenskú a moravskú neutralizáciu typu zhodit a ešte niektoré iné javy. Jednotlivé slová zo z v záhorských nárečiach /ich rozšírenie nie je rovnaké/ by podľa tohto názoru boli sem prenikli až neskoršie z moravských nárečí, resp. by sa boli sem dostali kolonizáciami z Moravy až neskoršie. Pôvodné rozšírenie starého ʒ /< dz/ by sa teda dnes ukazovalo v moravských nárečiach na izoglose čes. házíš/ mor. hážeš. Pozri mapku.

2. Skrátenie praslovanských akútových dĺžok v slovenčine a v moravsko-slovenských nárečiach. V slovenčine, v poľštine a v moravsko-slovenských nárečiach sa praslovanské prízvučné akútové dĺžky skrátili. V slovenčine je to doteraz temer všeobecné, v moravských nárečiach sa tak stalo prevažne v moravsko-slovenských nárečiach a v oslabenej miere sa táto tendencia prejavuje aj ďalej na západ. Ide o prípady ako české: kláda, žába, vrána, lípa, moucha, síla a pod. proti slovenskému: klada, žaba, vrana, lipa, mucha, sila a pod. Pozri izoglosu síla/sila na mapke.

3. Vývin vokálu a po mäkkej spoluhláske s vokálu ä, ktorý je striednicou za nosovku ę, bol rozdielny v českej oblasti z jednej strany a moravsko-slovenskej a slovenskej oblasti z druhej strany. V českej oblasti splynuli vokál a po mäkkej spoluhláske a vokál ǟ /striednica za nosové ę/ tak, že po mäkkej spoluhláske, ak nenasledovala tvrdá spoluhláska, vznikol vokál ä, ale ak nasledovala tvrdá spoluhláska, vznikol vokál a. Tento fakt sa prejavil v českej oblasti prehláskou ä > ě > e, ktorá bola

niekedy v 11. stor. Ide o rozdiely v prípadoch ako: duša > duša > duše > duše, pętъ > pět > pět z jednej strany, ale pętyjъ > pětý > pátý z druhej strany. Proti tomu v moravskej slovenčine a vo väčšine slovenských nárečí vokál a po mäkkej spoluhláske a striednica ě, ktorá vznikla z nosovky ę, splynuli bez ohľadu na nasledujúcu spoluhlásku na vokál ä. Vývin tejto samohlásky bol potom v jednotlivých nárečiach pestrý, ale výsledkom tohto zplynutia bolo, že v moravsko-slovenských nárečiach a vo väčšine slovenských nárečí prehláska ä > ě > e nebola. Pozri k tomu izoglosu prehlásky ä > ě > e na mapke. Ešte dnes sa v niektorých slovenských nárečiach, napr. v dolnomoravskom nárečí, dodržiava tento starý stav. Je tam napr. dušä, jäma /staré a/, ale aj ďesäť, päť /striednica za nosovku ę/. Vo východoslovenských nárečiach je za staré a po mäkkej spoluhláske vokál a, ale za krátku nosovku ę je obvykle e.

4. O niečo mladším rozdielom, ale založeným na starých rozdieloch vo fonologickej štruktúre boli zmeny samohlások u, ú po mäkkej spoluhláske na i, í v českých nárečiach /napr. ľud > lid, sľúbiti > slíbiti/. V moravsko-slovenských a slovenských nárečiach táto prehláska nebola /výnimkou sú juhovýchodné stredoslovenské nárečia/. Pozri k tomu izoglosu u > i na mapke.

5. Rovnako tak mladším rozdielom, ale založeným na starých rozdieloch vo fonologickej štruktúre bola zmena ý > ej v českých nárečiach oproti nedostatku tejto zmeny alebo zmeny ý > í v moravsko-slovenských a slovenských nárečiach. Ide o rozdiel českého typu dobrej strejček/dobré stréček oproti moravsko-slovenskému a slovenskému dobrý strýček/dobrí stríček /stríčik, strico/ v moravsko-slovenských a slovenských nárečiach. Pozri k tomu izoglosu hodný strýček na mapke.

6. Rovnakého charakteru je aj zmena ú > au > ou v českých nárečiach proti nedostatku tejto zmeny v moravsko-slovenských a slovenských nárečiach. Ide o prípady soud, mouka oproti súd, múka a pod. Pozri izoglosu ou - ú na mapke.

Obmedzujeme sa ilustračne na týchto šesť javov, ktoré ukazujú, že stará východomoravská /moravsko-slovenská/ oblasť sa oddavna vyčleňovala z vlastnej českej oblasti. Vidíme tu stopy starého nadkmeňového /ranofeudálneho/ formovania tejto oblasti. Príkladov by bolo možno uviesť viac, ale niektoré sú z nich zreteľne mladšie a iné vyplývajú z paralelného vývinu susediacich nárečí /moravsko-slovenských a slovenských/.

Z druhej strany sa moravsko-slovenská oblasť pričleňuje viacerými starými javmi k českej oblasti. Sú to najmä tieto:

1. V moravsko-slovenských a českých nárečiach a čiastočne aj v južnej západnej slovenčine /záhorské nárečie a okolie Bratislavy až po Modru/ sa začiatočné j6- udržalo až do zániku a vokalizácie jerov, kým v ostatných slovenských nárečiach tu už pred zánikom a vokalizáciou jerov /teda pred 10. stor./ bola zmena j6-> i-. Napr. čes., morav. a záhorské j6g7la > jegla > jehla, j6dǫ > jdǫ > jdu. Proti tomu slovenské j6g7la > ig7la > igla > ihla, j6dǫ > idǫ > idu > idem. Podobne je to v prípadoch sloven. ihra /hra/, ihrať sa /hrať sa/, v starších textoch imať /mať/, v staršom jazyku imä /meno/, maď. igric /zo sloven. igr6c6/ - oproti tomu české hra /staročeské jhra/, jměti, jmění, jmě - jméno, stč. jhřec. Pozri k tomu izoglosu jehla - ihla na mapke.

O niečo odchylné sú prípady ikra, iskra, iný, istý, izba, Iglov /staré meno Spišskej Novej Vsi/, proti ktorým stojí čes. jikra, jiskra, jiný, jistý, jizba, Jihlava.

Tu sa v češtine vyvinula pôvodná skupina j6- na plnú slabiku ji-.

V nárečiach českých, ale najmä moravských sú niektoré novšie parciálne zmeny pri tomto jave, ale tie tu nebereme do úvahy.

2. V českých, moravsko-slovenských a čiastočne aj v južných západoslovenských nárečiach /záhorské nárečie a okolie Bratislavy až po Modru/ sa skupina "r + jer" a "l + jer" zachovala až do zániku a vokalizácie jerov, kým v strednej slovenčine a v západnej slovenčine okrem Záhoria a okolia Bratislavy sa skupiny "r + jer" a "l + jer" zmenili už pred zánikom a vokalizáciou jerov na slabičné ṛ, ḷ. Napr.: slovensky: kr7v6, kr7ve > kṛv6, kṛve; kr6st7, kr6ste > kṛst, kṛstu; obdobne: brnkať, brvno, drgať, hrdza, chrbát, krt, hrmieť, skrsnúť; jabl7ko, gen. plur. jabḷ7k7, sl7za, gen. plur. sl7z7 > slza, slz; obdobne blcha, glgnúť, vzblknuť;
česky: kr7v6, kr7ve > krev, krve /v starej češtine jednoslabičné/; jabl7ko, gen. plur. jabl7k7 > jablko /v starej češtine dvojslabičné/, jablek; sl7za, sl7z7 > slza /v starej češtine jednoslabičné/ gen. plur. v starej češtine slez, v terajšej češtine vyrovnaním slz. Pozri k tomu izoglosu kret - krv na mapke.

Vo východnej slovenčine tu bol samostatný vývin. Ale ten nás v tejto súvislosti nezaujíma.

3. Za dôležitú zmenu, ktorá sa paralelne uskutočnila v českých, moravských /nie však v laňských/ a južných západoslovenských nárečiach, treba pokladať stvrdnutie samohlásky e, ktorá je jednak pokračovaním praslovanskej samohlásky e a jednak vznikla vokalizáciou z mäkkého jeru. Ide o prípady ako nesete; den, otec. Táto zmena bola potom v ďalšom vývine veľmi dôležitá. Pozri izoglosu nesu/nesem/ňesem-ňesiem na mapke.

Niektoré paralely hláskového vývinu spájajú české, moravské a časť západoslovenských nárečí. Sú síce novšie, ale predpoklady ich vzniku majú staré základy. Uvedieme aspoň dve:

4. Zmena ó > uo > ú je na celom území českého jazyka, ale presahuje na slovenské územie v záhorskom nárečí. Ide o prípady: kóň > kuoň > kúň. V češtine ide o dosť neskorú zmenu /14. - 15. stor./, ale v súvislosti s ďalšou zmenou je jej výskyt na slovenskom území pozoruhodný. Pozri izoglosu kúň/kóň na mapke.

5. Zmena é, ě > í je rozšírená na celom českom jazykovom území, ale okrem toho je rozšírená na značnej časti južného západného Slovenska. Ide o prípady ako hriech > hrích, znamenie > znamení. Aj táto zmena je v češtine doložená len zo 14. - 15. stor. Ak by bolo možné pri zmene kóň > kuoň > kúň uvažovať o presahu z českého jazyka, zmenu ie > í na Slovensku treba pokladať za produkt domáceho vývinu. Zhoda s českým vývinom je daná obdobným stavom fonologickej štruktúry.

Mohli by sa uvádzať /a často sa aj uvádzajú/ i ďalšie príklady a paralely, ale tie sú alebo dôsledkom doteraz uvedených zmien, alebo vyplývajú z toho, že západoslovenské nárečia /aspoň ich južná časť/ mali od pôvodu v podstate tú istú fonologickú štruktúru ako susediace moravské nárečia a najstaršie základné jazykové zmeny v nich prebiehali rovnako. Ide napr. o striednice za jery, o výsledky kontrakcie, o výsledky depalatalizácie atď., o mnohé paralelné výsledky v morfológii atď.

Novú sériu zmien otvárajú zmeny, ktoré sú osve charakteristické pre Slovensko a osve pre Moravu a končia sa zhruba na politickej hranici moravsko-slovenskej, s istými presahmi na Moravu /to býva najčastejšie vý-

sledok kolonizácie, napr. valaškej/. Ale tu už ide o novšie zmeny, ktoré majú svoj koreň v 13. stor. Sú dané z jednej strany formovaním slovenskej národnosti a z druhej strany stále tesnejšou primknutosťou Moravy k českej národnosti.

Literatúra

Bartoš, Fr.: Dialektologie moravská I. Brno 1886;

Krajčovič, R.: Slovenčina a slovanské jazyky I. Bratislava 1974;

Pauliny, E.: K chronológii znelostnej neutralizácie v slovenčine a v češtine. In: Studie ze slovanské jazykovědy, Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka. Praha 1950;

Pauliny, E.: Nárečové členenie slovenčiny v 9. - 11. stor. In: O počiatkoch slovenských dejín. Red.: Peter Ratkoš. Bratislava 1965;

Pauliny, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava 1963.

Základné črty vidového systému v slovenčine

Štefan Peciar

1. Jednou z charakteristických čŕt slovanských jazykov a medzi nimi aj slovenčiny je existencia slovesného vidu /aspektu/. Podstata slovesného vidu je v tom, že prevažná väčšina slovies má dve formy, ktorými sa vyjadruje rozdiel v priebehu slovesného deja. Jednou formou sa vyjadruje dej ako uzavretý celok - to je dokonavý vid, druhou formou sa vyjadruje dej v priebehu, neuzavretý - to je nedokonavý vid. Rozlišujú sa teda slovesá dokonavé /perfektíva/ a nedokonavé /imperfektíva/. Dokonavá a nedokonavá forma jedného a toho istého lexikálneho základu slovesa /tzv. vidové dvojice, vidové páry/ tvoria jednotu a zároveň protiklad. Fungovanie kategórie vidu vo výpovedi nás vedie k stanovisku, že imperfektívum je bezpríznakovým členom, perfektívum príznakovým členom vidovej opozície. Ak však berieme do úvahy spôsob tvorenia vidových foriem, môže byť východiskovým, bezpríznakovým členom raz perfektívum /najmä pri predponových slovesách/, inokedy imperfektívum /pri niektorých základných, bezpredponových slovesách/.

Odborníci na otázky slovesného vidu, tzv. aspektológovia vedú diskusie o tom, či dve vidové formy slovanského slovesa sú formami jednej a tej istej slovesnej lexémy, alebo či sú to dve samostatné slovesné lexémy. Podľa odpovede na túto otázku sa potom hodnotí slovesný vid

buď ako čisto gramatická kategória, alebo ako lexikálno-gramatická kategória. Toto hodnotenie vidu závisí aj od toho, ako široko sa kategória vidu chápe. V súčasnej aspektológii je už prekonané tradičné široké chápanie vidu, pri ktorom sa každé predponové sloveso hodnotilo ako dokonavý vid príslušného základného slovesa bez ohľadu na jeho význam. Rozlišovanie vidu /aspektu/ a spôsobu slovesného deja /nem. Aktionsart/ umožňuje súčasným aspektológom oveľa pregnantnejšie vymedzovať kategóriu vidu. Na druhej strane je nesporná tesná súvislosť medzi kategóriou vidu a spôsobom slovesného deja. Sovietsky aspektológ A. V. Bondarko dal tejto súvislosti výraz postulovaním nadradenej kategórie aspektuálnosti, ktorej jadrom je vid a do ktorej patria aj rozličné spôsoby slovesného deja.

Za krajné možno pokladať stanovisko niektorých súčasných aspektológov /J. S. Maslov, A. V. Isačenko a i./, nadväzujúcich na S. Karcevského, podľa ktorého "pravé" vidové dvojice vznikajú len imperfektivéciou, t.j. príponovým tvorením nedokonavých vidových foriem /sufixáciou/ od dokonavých vidových foriem, kým predponovým slovotvorným postupom /prefixáciou/ môžu vznikať iba nové slovesné lexémy, z ktorých niektoré tvoria so základným slovesom tzv. nepravé vidové dvojice /termín J. S. Maslova a A. V. Bondarka/. V československej gramatickej tradícii i v odbornej aspektologickej literatúre prevláda chápanie vidu ako lexikálno-gramatickej kategórie, pričom sa sufixácia a prefixácia hodnotia ako dva rovnocenné slovotvorné postupy na vytváranie vidových dvojíc, hoci sufixácia je častejší vidový prostriedok ako prefixácia. Rozlišujú sa tri kategórie slovesných predpôn: lexikálne, tzv. zaraďovacie /Poldaufov český termín "řadicí"/ a čisto vidové. Niektoré predpony môžu mať všetky tri uvedené funkcie. O čisto vidovej funkcii predpony hovoríme vtedy, ak pred-

pona vôbec nemení lexikálny význam základného slovesa, ani nevyjadruje niektorý zo spôsobov slovesného deja, iba mení nedokonavé sloveso na dokonavé. Čisto vidovú funkciu majú v slovenčine často najmä predpony na-, o-, po-, s-/z-/zo-, u-, za-, zriedkavejšie aj niektoré iné predpony.

Našou úlohou je opísať systém vidových dvojíc v súčasnej spisovnej slovenčine. Najprv preberieme vidové dvojice, ktoré vznikli sufixáciou, t.j. tak, že sa k vidovému základu /termín J. S. Maslova/ dokonavého slovesa pridal imperfektivujúci sufix, čím sa utvorilo príslušné imperfektívum. Imperfektivujúci sufix má v súčasnej spisovnej slovenčine podoby -a-, -ova-/-uj-, -va- /s variantmi -éva-/-ieva-, -ieva-, -úva-/. Niektorým z týchto sufixov sa najčastejšie tvoria nedokonavé slovesá od dokonavých predponových, zriedka aj od bezpredponových slovies. Ďalej si povšimneme vidové dvojice typu padať : padnúť. Potom preberieme vidové dvojice, ktoré vznikli prefixáciou, t.j. utvorením dokonavého slovesa pridaním niektorej čisto vidovej predpony pred základ bezpredponového imperfektíva /typ písať : napísať/. Zastavíme sa pri tzv. obojvidových slovesách a napokon krátko preberieme najčastejšie typy jednovidových slovies.

Základným triediacim kritériom budú konjugačné typy slovies. Rozličné zmeny, ktoré nastávajú v slovesnom základe pri imperfektivácii, teda pri sufixácii, budeme nazývať vidovými alternáciami. Sovietsky aspektológovia /napr. A. V. Bondarko/ v tomto zmysle používajú termín vidové korelácie.

2. Predponové vidové dvojice. Najproduktívnejšou vidovou alternáciou v súčasnej spisovnej slovenčine sú vidové dvojice typu rozšíriť : rozširovať, ktoré tvoria predponové perfektíva konjugačného typu -iť/-ím/-ia a

príslušné imperfektíva so sufixom -ova-/-uj-. V rámci tohto typu možno rozlíšiť niekoľko podtypov s charakteristickými vokalickými a konsonantickými alternáciami v koreňovej morféme. Dlhá samohláska sa pred sufixom -ova-/-uj- skracuje, takže nastávajú kvantitatívne alternácie á/a, í/i /ý/y/, ú/u, ia/a, ie/e, ĺ/l, ŕ/r, napr.: -hlásiť:hlasovať, -tíšiť:-tišovať, -chýliť:-chyľovať /sa/, -búriť:-burovať, -dialiť:ďaľovať, -svietiť:-svecovať, -dĺžiť:-dlžovať, -vŕšiť:-vršovať. Toto skracovanie nastáva pravidelne v tých koreňových morfémach, ktorých základná forma má krátky vokál: široký - -šíriť:-širovať; dlhý - -dĺžiť:-dlžovať; vrch - -vŕšiť:-vršovať. Tam, kde základná forma koreňovej morfémy má dlhý vokál, skracovanie spravidla nenastáva: brázda - -brázdiť:-brázďovať; sídlo - -sídliť:sídľovať; cieľ - -cieliť:-cieľovať; trieda - -triediť:-trieďovať; kĺb - sklbiť:skĺbovať /sa/ ap. /ide o denominatíva/. Neskracuje sa dlhá samohláska, ktorá nepredchádza bezprostredne pred sufixom -ova-/-uj-: -národniť: -národňovať; utáboriť:utáborovať /sa/; usústavniť:usústavňovať; -spôsobiť:-spôsobovať /sa/ ap. /opäť sú to denominatíva/.

Málo produktívny, ale vo vymedzenom počte slovies pravidelný je podtyp -lomiť:-lamovať s kvalitatívnou vokalickou alternáciou o/a: -hodiť:-hadzovať, -skočiť:-skakovať, -kročiť:-kračovať.

Pred imperfektivujúcim sufixom -ova/-uj- nastávajú aj konsonantické alternácie niekedy v kombinácii s vokalickými alternáciami. Pomerne časté sú alternácie ť/c, ď/dz: nasýtiť:-sycovať sa, -slobodiť:-slobodzovať /sa/, -súdiť:-sudzovať, -hodiť:-hadzovať, -sotiť:-sacovať ... Pri mnohých denominatívach však alternácia ť/c, ď/dz nenastáva: vsietiť:vsieťovať, -pečatiť:-pečaťovať, -radiť: -raďovať, -triediť:-trieďovať a i. Niekedy sa vyskytujú

dublety /bez alternácie i s alternáciou/: rozštvrtiť:-štvrťovať/-štvrcovať; rozpoltiť:-polťovať/-polcovať. V skupinách sť, šť, cť, čť, chť, zď, žď spoluhlásky ť, ď nikdy nealternujú. Ojedinelé sú alternácie č/k, ž/h: -strčiť: -strkovať, -skočiť:-skakovať, -slúžiť:-sluhovať.

Oniečo menej produktívny, ale živý typ vidových alternácií predstavujú vidové dvojice typu -pustiť:-púšťať, v ktorých dokonavým členom sú predponové perfektíva konjugačného typu -iť/-ím/-ia a sekundárne imperfektíva majú sufix -a-. Aj pri tomto type možno vydeliť niekoľko podtypov s charakteristickými vokalickými i konsonantickými alternáciami v koreňovej morféme. Takmer obligátna je v tomto type vokalická kvantitatívna alternácia, a to predlžovanie slabiky pred sufixom -a-. Väčšina slovies s touto vidovou alternáciou má totiž v koreňovej morféme krátku slabiku. Bežné sú tu kvantitatívne alternácie é/á, e/ia, ä/ia, e/ie, í/í, u/ú, l/ľ, r/ŕ /často sprevádzané konsonantickými alternáciami/: -meniť:-mieňať, -budiť: -búdzať, -plniť:-plňať, -trčiť:-tŕčať. Opačná kvantitatívna alternácia, skracovanie dlhej slabiky pred sufixom -a-, sa vyskytuje len v slovesách -vrátiť:-vracať. V iných slovesných základoch dlhá samohláska ostáva bez zmeny: -krútiť:-krúcať, -kúsiť:-kúšať /sa/, -vláčiť:-vláčať ...

V tomto type sa často vyskytuje kvalitatívno-kvantitatívna alternácia o/a: -pojiť:-pájať, -robiť:-rábať, -cloniť:-cláňať ...

Konsonantické alternácie pred sufixom -a- sú oveľa častejšie a početnejšie ako pred sufixom -ova-/-uj-. Striedajú sa nielen spoluhlásky ť/c, ď/dz, ale aj s/š, z/ž i skupina sť/šť: -platiť:-plácať, -hladiť:-hládzať, -dusiť:-dúšať, -kosiť:-kášať, -raziť:-rážať, -pustiť: -púšťať ...

Zriedkavá je vidová alternácia typu -iť/-ím/-ia:

-ievať/-am/-ajú s imperfektivujúcim zloženým sufixom -ieva-. Imperfektíva so sufixom -ieva- sa tvoria predovšetkým od takých predponových perfektív na -iť/-ím/-ia, ktoré majú neslabičnú koreňovú morfému: -ctiť:-ctievať, zneuctiť:-uctievať/ctovať, zaskliť:-sklievať, zazliť: -zlievať, -cliť:-clievať, zahmliť:-hmlievať/-hmľovať /sa/, -tmiť/-tmieť:-tmievať /sa/ ... Imperfektíva na -ievať sa vyskytujú ako slovotvorný variant popri imperfektívach na -ovať aj pri niektorých iných predponových slovesách na -iť/-ím/-ia, najmä ak sa ich koreňová morféma končí na skupinu spoluhlások: -končiť:-končievať/-končovať /sa/; -jasniť sa:-jasnievať sa/-jasňovať sa; otepliť sa:otepľovať sa/oteplievať sa ...

Existencia dvoch typov sekundárnych imperfektív pri slovesách na -iť/-ím/-ia vedie k tomu, že sa pri niektorých slovesách realizujú obidva typy. Tak vznikajú vidové alternácie s dvoma imperfektívnymi členmi. Budeme ich nazývať viacčlennými vidovými alternáciami. V súčasnej slovenčine /ako aj v češtine/ je tento jav pomerne častý. Slovník slovenského jazyka uvádza napríklad tieto typy:

-tlačiť	-tláčať	-pojiť	-pájať
	-tlačovať		-pojovať
-hladiť	-hládzať	-soliť	-sáľať
	-hladzovať		-soľovať
-svedčiť	-sviedčať	-plniť	-plňať
	-svedčovať		-plňovať

K niektorým predponovým perfektívam utvoreným od základného slovesa chytiť tvoria sa imperfektívne dublety typu -chytávať/-chycovať. Prejavil sa tu vplyv iteratíva chytať. K predponovým perfektívam od základného slovesa strčiť má slovenčina štyri imperfektívne varianty: -strkovať/-strkávať/-strkať/-strčať. Prejavil sa tu vplyv iteratíva strkať.

Z hľadiska normy sú zaujímavé také prípady, kde sa pri tom istom slovesnom základe s niektorou predponou tvorí imperfektívum častejšie alebo výlučne sufixom -a-, ale s niektorou inou predponou sa tvorí imperfektívum sufixom -ova-/-uj-. Niekedy možno podľa odlišných imperfektív rozlíšiť homonymné slovesá.

K predponovým perfektívam konjugačného typu chytať/-ám/-ajú sa tvoria sekundárne imperfektíva spravidla príponou -va-, pričom sa pred -va- predlžuje samohláska -a- na konci slovesného základu. Takto vznikajú vidové alternácie typu podať:podávať. Tento typ vidových alternácií je v slovenčine veľmi produktívny: -chovať:-chovávať, -konať:-konávať, -rovnať:-rovnávať ... Po mäkkej /i historicky mäkkej/ spoluhláske sa strieda samohláska -a- na konci základu s dvojhláskou -ia- /nie s -á-/: -požičať: -požičiavať, -voňať:-voniavať, -merať:-meriavať ... Po dlhej slabike v koreňovej morféme sa vokál -a- na konci slovesného základu nepredlžuje: -pútať:-pútavať, -čítať: -čítavať, -miešať:-miešavať ..., ale -vŕtať:-vŕtavať/ -vrtávať. Uplatňuje sa tu pôsobenie známeho rytmického zákona.

Od niektorých predponových slovies konfugačného typu chytať/-ám/-ajú sa tvoria sekundárne imperfektíva sufixom -ova-. Dlhá slabika pred týmto sufixom sa skracuje: -pýtať:-pytovať /sa/, -žiadať:-žadovať ...

Pri viacerých slovesách tohto typu sa tvoria sekundárne imperfektíva sufixom -va- i sufixom -ova-, takže vznikajú viacčlenné vidové alternácie:

-čítať	-čítavať	-dúchať	-duchovať
	-čítovať		-duchávať
-súkať	-súkavať	-strúhať	-struhávať
	-sukovať		-struhovať

K predponovým perfektívam konjugačného typu česať/

-šem/-šú sa tvoria sekundárne imperfektíva najčastejšie príponou -va-, pred ktorou sa predlžuje samohláska -a- na konci infinitívneho základu: -česať:-česávať, -kopať: -kopávať ... Príponou -va- od infinitívneho základu sa tvoria imperfektíva aj od predponových perfektív so základmi -sta-ť/-stan-e:-stávať a -ora-ť/-or-ie:-orávať.

Po dlhej slabike v koreňovej morféme ostáva samohláska -a- pred sufixkom -va- krátka: -hýbať:-hýbavať, -kolísať:-kolísavať, -šliapať:-šliapavať ... V takýchto prípadoch sa však sekundárne imperfektívum často tvorí sufixom -ova-, pred ktorým sa dlhá slabika v koreni skracuje: -písať:-opisovať, -viazať:-väzovať, -kázať: -kazovať, -lízať:-lizovať ...

Niektoré slovesá majú dva i tri imperfektívne varianty:

-hrabať ——— -hrabávať
-hrabať ——— -hrabovať
-hrabať ——— -hrabúvať
-rúbať ——— -rúbavať
-rúbať ——— -rubovať
-česať ——— -česávať
-česať ——— -česúvať

Do istej miery nepravidelné sú vidové alternácie -sypať:-sýpať/-sypávať, -slať:-sielať, -zvať:-zývať, skapať:skapínať.

Od predponových slovies konjugačného typu padnúť/-nem/-nú sa tvoria sekundárne imperfektíva štvorakým spôsobom. Produktívne sú dva typy: tvorenie sufixom -a- a sufixom -ova-; obidva sufixy sa pripínajú priamo na koreňovú morfému /sufix -nú- odpadá/. Pred sufixom -a- sa často predlžuje krátka koreňová slabika: -kradnúť:krádať /sa/, -hryznúť:-hrýzať, -mrznúť:-mŕzať ... Nepravidelná kvalitatívno-kvantitatívna alternácia je pri slovesách s koreňom -ľah-: -ľahnúť:-liehať /-líhať/. V niektorých slovesách sa krátka koreňová slabika pred sufixom -a- nedĺži, ostáva krátka: -padnúť:-padať /sa/, -citnúť:-ci-

tať /sa/, -niknúť:-nikať, -moknúť:-mokať ... Dlhé koreňová slabika ostáva bez zmeny: ponúknuť:ponúkať, poslúchnuť:poslúchať, -hliadnuť:-hliadať ...

Isté nepravidelnosti zaznamenávame pri vidových dvojiciach, ktorých perfektívny člen má neslabičnú koreňovú morfému: -hnúť:-hýbať/-hýnať; nadchnúť:-dchýnať; -tknúť: -týkať/-tkýnať ...

Pred sufixom -ova- sa skracuje dlhá koreňová slabika: -pláchnuť:-plachovať, -pláknuť:-plakovať, -siahnuť:-siahovať, -strieknuť/-streknúť:-strekovať. Iba koreňová morféma substantívneho pôvodu -čiar/k/- sa neskracuje: -čiar/k/nuť:-čiarkovať. Krátka slabika v koreňovej morféme pred sufixom -ova- sa nemení: -dvihnúť:-dvihovať, -strihnúť: -strihovať, -stihnúť:-stihovať.

Od niekoľkých predponových slovies typu padnúť/-nem/-nú sa tvoria sekundárne imperfektíva príponou -áva-: -bodnúť:-bodávať, -kopnúť:-kopávať, -seknúť:-sekávať ...

Značná pestrosť v tvorení sekundérnych imperfektív od predponových perfektív typu padnúť umožňuje vznik dosť častých viacčlenných vidových alternácií s viacerými variáciami:

-tíchnuť ——— -tíchať
-tíchovať
-behnúť ——— -biehať
-behávať
-behovať
-behúvať

-padnúť ——— -padať
-padávať
-padovať
-padúvať
-vrhnúť ——— -vŕhať
-vrhávať
-vrhovať

Okrem uvedeného modelu viacčlenných vidových alternácií, v ktorom oproti jednému prefektívu stoja dve, tri i štyri imperfektívne formy, vyskytuje sa v slovenčine pri slovesách typu padnúť aj opačný model, pri ktorom oproti dvom perfektívnym formám stojí jedno imper-

fektívum:

vylúpnuť ⟍ vylupovať
vylúpiť ⟋

zriecť sa ⟍ zriekať sa
zrieknuť sa ⟋

Celkom zriedkavé sú prípady s dvoma členmi na obidobidvoch stranách: zarieknúť/zariecť:zariekať/zariekavať /sa/.

Predponové perfektíva na -ovať/-ujem/-ujú obyčajne tvoria viačlenné vidové alternácie s imperfektívami dvojakého typu: -úvať/-ovávať:

spracovať ——— spracúvať
⟍ spracovávať

V súčasnej spisovnej norme sa uprednostňuje typ so sufixom -úva- ako charakteristický pre slovenčinu: premenúvať, vymenúvať, prebojúvať ... Ale po dlhej slabike v koreni slovesa sú častejšie formy na -ovávať: prečíslovávať, podmínovávať, zúčtovávať ...

Od predponových perfektív typu rozumieť/-iem/-ejú sa tvoria sekundárne imperfektíva pravidelne sufixom -va-: dorozumieť sa:-umievať sa, očernieť:očernievať ... Iba k slovesu vyhovieť je imperfektívum vyhovovať a k expresívu skrepenieť je imperfektívum skrepíňať.

Od predponových perfektív typu vidieť/-ím/-ia sa tvoria imperfektíva sufixom -a- s charakteristickými kvantitatívnymi alebo kvalitatívno-kvantitatívnymi alternáciami v koreňovej morféme: -vravieť:-vrávať, -horieť: -hárať, myslieť:-myšľať ...

Od niektorých slovies tohto typu sa však tvoria sekundárne imperfektíva príponou -ova-, pričom sa vyskytujú viačlenné vidové alternácie: prekypieť:-kypovať/-kýpať, -letieť:-letovať/-lietať/-letávať/-letúvať ...

Od zriedkavých predponových perfektív typu kričať/ -ím/-ia sa tvoria imperfektíva zloženým sufixom -iava-, ale i sufixom -ova- a zriedka aj sufixom -a- /s charak-

teristickým dĺžením v koreňovej morféme/: -mlčať:-mlčiavať/-mlčovať, -držať:-držiavať/-dŕžať/-držovať. Slovesá so základom -spať majú imperfektíva typu -spávať.

Od predponových perfektív typu niesť/nesiem/nesú sa tvoria sekundárne imperfektíva sufixom -a- a rozličnými viac alebo menej nepravidelnými vokalickými i konsonantickými alternáciami: -triasť:-triasať, -pásť:-pásať, -liezť:-liezať, -hrýzť:-hrýzať, -pliesť:-pletať, -miesť: -metať, -rásť:-rastať, -priasť:-priadať, -jesť:-jedať, -vliecť:-vliekať, ob-/vyz-liecť:-liekať.

Od predponových perfektív typov brať/beriem/berú a trieť/triem/trú sa tvoria sekundárne imperfektíva sufixom -a- a neproduktívnymi vidovými alternáciami: -dreť: -dierať, -stlať:-stielať, -drieť:-dierať, -strieť:-stierať, -brať:-berať, -zrieť:-zerať. Nepravidelná je vidová alternácia -hnať:-héňať /popri -honiť:-héňať/.

Od predponových perfektív typu hynúť/-niem/-nú sa tvoria imperfektíva trojakým spôsobom: sufixom -a- s kvantitatívnou alternáciou v koreňovej morféme a s alternáciou -n-/-ň-, ďalej sufixom -ova- a nepokon sufixom -va-, pred ktorým sa predlžuje slabika a odpadá spoluhláska -n- v koreňovej morféme. Často sa tu vyskytujú dublety. Napr.: -hrnúť:-hŕňať/-hrnovať/-hrňovať, -sunúť:-súvať/ -sunovať, -plynúť:-plývať /sa/, od-/s-počinúť:-počívať, -klenúť:-klenovať /sa/, -vinúť/-viť:-víjať/-víňať/-vinovať /s významovou diferenciáciou/. Nepravidelná je vidová alternácia na-/o-/pri-/s-/roz-pomenúť:-pomínať.

Od predponových perfektív typu žuť/žujem/žujú sa tvoria imperfektíva pravidelne sufixom -va-, pred ktorým sa predlžuje koncový vokál v koreňovej morféme: -žuť: -žúvať, -duť:-dúvať, -kryť:-krývať, -myť:-mývať, -šiť: -šívať, -hniť:-hnívať.

Pri slovesách typu hriať okrem toho vzniká alter-

nácia -ia-/-ie-: -hriať:-hrievať, -liať:-lievať, -smiať sa:-smievať sa ...

Iba slovesá so základmi -biť, -piť, -viť, -vyť, -dobyť majú imperfektívne formy na -íjať/-ýjať/ so spoluhláskou -j- z prézentného kmeňa.

Od predponových perfektív neproduktívneho typu žať/žnem/žnú sa tvoria imperfektíva nepravidelne: -čať:-činať, -päť/-pnúť:-pínať, -jať/-ňať:-jímať/-nímať, vy-/zo-/od--žať[1]:-žínať, za-/roz-žať[2]:-žíhať.

3. Bezpredponové vidové dvojice. Bezpredponové vidové dvojice v slovenčine vznikajú dvojakým spôsobom: a/ buď sa k základnému perfektívu utvorí nedokonavé sloveso imperfektivujúcim sufixom, b/ alebo sa k základnému imperfektívu utvorí dokonavé sloveso perfektivujúcim sufixom. Imperfektivujúci sufix môže mať podobu -a-, -ova-, -va-. Pred všetkými týmito sufixmi nastávajú známe kvantitatívne i kvalitatívne alternácie v koreňovej morféme /nie však dôsledne/: streliť:strieľať, pustiť: púšťať, trafiť:triafať, hodiť:hádzať, sotiť:sácať, skočiť:skákať, vrátiť:vracať, ale chytiť:chytať, lapiť: lapať, stúpiť:stúpať, minúť:míňať ...; kúpiť:kupovať ...; dať:dávať, stať sa:stávať sa ...

Perfektivujúci sufix má podobu -nú-/-ň-/-n-. Sufixálnou perfektiváciou vznikajú vidové dvojice typu padať:padnúť, klesať:klesnúť, stúpať:stúpnuť, svitať:svitnúť. Mnohé perfektíva na -núť typu bodnúť, kopnúť, dupnúť, dýchnuť, fúknuť ... vyjadrujú jednorázové /semelfaktívne/ deje na rozdiel od imperfektív typu bodať, kopať, dupať, dýchať, fúkať ..., ktoré vyjadrujú viacfázové deje. Preto niektorí aspektológovia nepokladajú dvojice typu bodať:bodnúť ... za "čisto vidové", ale za "približné".

4. Vidové dvojice s predponovým perfektívom. Niekto-

ré vidové dvojice v slovenčine vznikajú prefixálnou perfektivéciou, t.j. predsunutím niektorej čisto vidovej predpony pred základ slovesa. Morfológia slovenského jazyka uvádza napríklad tieto vidové dvojice s predponovým perfektívom: belieť:zbelieť, ničiť:zničiť, chudnúť:schudnúť ...; robiť:urobiť, variť:uvariť, piecť:upiecť, dusiť: udusiť ...; písať:napísať, rodiť sa:narodiť sa, hnevať sa: nahnevať sa ...; meškať:zameškať, hynúť:zahynúť, volať: zavolať, smiať sa:zasmiať sa, kývať:zakývať ...; červenieť:očervenieť, slabnúť:oslabnúť, soliť:osoliť, nemieť: onemieť, hlúpnuť:ohlúpnuť, testovať:otestovať ...; žiadať:požiadať, prosiť:poprosiť, ďakovať:poďakovať ...

V Morfológii slovenského jazyka sa však konštatuje, že väčšina uvedených predponových perfektív sa odlišuje od príslušných bezpredponových imperfektív nielen vidom, ale aj rezultatívnym významom. Ide teda len o "približné" vidové dvojice. Zrejmý omyl predstavuje dvojica raniť: poraniť, kde sú oba členy perfektíva. Sústavným výskumom funkcií jednotlivých slovesných predpôn, ktorý dosiaľ nie je ukončený, možno v slovenčine zistiť viaceré pravé vidové dvojice, v ktorých perfektívny člen má niektorú čisto vidovú predponu. Je to najmä v takých prípadoch, keď sa základný význam danej predpony zhoduje s lexikálnym významom slovesného základu.

Niektorí českí aspektológovia /I. Poldauf a F. Kopečný/ používajú ako dôkaz o čisto vidovej funkcii predpony neexistenciu sekundárneho predponového imperfektíva, utvoreného imperfektivujúcim sufixom alebo úplnú synonymnosť sekundárneho imperfektíva s východiskovým základným imperfektívom. Toto kritérium však nie je vždy spoľahlivé.

5. Supletívne vidové dvojice. Na vyjadrenie vidového protikladu sa niekedy používajú aj supletívne vidové dvojice. Sú to slovesá, ktoré majú celkom odlišnú kore-

ňovú morfému, ale zhodný lexikálny význam, pričom sa odlišujú vidom. V súčasnej slovenčine tvoria supletívne vidové dvojice tieto základné slovesá: brať:vziať, klásť: položiť, hovoriť/vravieť:povedať/kniž. riecť ... Za supletívne vidové dvojice treba pokladať aj predponové slovesá so základmi -ložiť:-kladať, -ísť/-jsť:-chádzať/-chodiť a prevziať:preberať.

6. Obojvidové slovesá. Pri niektorých slovesách nemá vidová opozícia osobitné formálne vyjadrenie. To isté sloveso sa pociťuje raz ako perfektívum, inokedy ako imperfektívum, podľa kontextu. Charakteristickou gramatickou vlastnosťou obojvidových slovies je to, že sa pri nich budúci čas môže vyjadrovať dvojakým spôsobom: zloženým tvarom typu "budem + infinitív" alebo tvarmi prézenta. Ak sa budúci čas vyjadruje zloženým tvarom "budem + infinitív" a ak infinitív možno spájať s fázovými slovesami začať/začínať, prestať/prestávať, ide o sloveso nedokonavého vidu; ak sa budúci čas vyjadruje prézentnými tvarmi, ide o sloveso dokonavého vidu.

Obojvidových slovies domáceho pôvodu je v slovenčine málo. Sú to napr. slovesá venovať, pomstiť sa, poznať ... Častejšie sú obojvidové slovesá cudzieho pôvodu na -ovať: adaptovať, aprobovať, dekorovať, informovať, konštatovať ... Pri viacerých slovesách na -ovať sa obojvidovosť postupne odstraňuje pridaním čisto vidovej predpony: /s/konštatovať, /s/konfiškovať, /z/degenerovať ...

7. Jednovidové slovesá. Niektoré slovesá vyjadrujú taký význam a taký spôsob deja, ktorý je viazaný iba na jeden vid, nedokonavý alebo dokonavý, a vylučuje použitie druhého vidu. To sú jednovidové slovesá, a to buď slovesá len nedokonavé, imperfektíva tantum, alebo slovesá len dokonavé, perfektíva tantum.

Len nedokonavé sú v slovenčine tieto slovesá: byť - som, základné modálne slovesá môcť, musieť, smieť, mať /= lat. debere/, chcieť a niektoré iné slovesá s modálnym odtienkom, ako napr.: hodiť sa, patriť sa, slušať sa, svedčiť sa, žiadať sa, vedieť, dôverovať, veriť /= dôverovať/, ďalej základné slovesá pohybu: ísť, chodiť, bežať, behať, utekať, náhliť sa, ponáhľať sa a niektoré slovesá správania: správať sa, zaliečať sa, okúňať sa, dobiedzať ...

Len dokonavé sú niektoré typy predponových slovies vyjadrujúcich isté spôsoby slovesného deja. Sú to napr. distributívne slovesá s predponou po- typu: podonášať, ponaprávať, porozchádzať sa, povyhadzovať ...; obmedzovacie /limitatívne/ slovesá s predponou po- alebo za- typov posedieť si, pohovoriť si, pobaviť sa ...; zaspievať si, zatancovať si ...; evolutívne slovesá s predponou roz- a zvratnou časticou "sa" typu rozprŠať sa, rozhovoriť sa, rozbolieť sa ...; saturatívne slovesá s predponou na- a zvratnou časticou "sa" typu narobiť sa, nahovoriť sa, nasedieť sa, natešiť sa ... a niektoré iné typy.

V slovenčine existujú aj viaceré typy predponovo-príponových slovies, ktoré sú imperfektíva tantum. To je napr. typ pofukovať, postávať, posedávať, pokašlávať ..., alebo typ vykrikovať, vypekať, vyvárať, vyzváňať ... Medzi imperfektíva tantum patria aj iteratíva a frekventatíva typu chodievať, vravievať, kúpavať sa, spievavať ..., ktoré staršie gramatické teórie pokladali za tretí slovesný vid.

Slovenská fotografická tvorba v minulosti a súčasnosti

Ľudmila Peterajová

Začiatky dagerotypie na Slovensku i vo svete ovplyvnili okrem iného aj objavy vedca pochádzajúceho zo Slovenska, univerzitného profesora dr. Jozefa Maxmiliána Petzvala /nar. roku 1807 v Spišskej Belej/, ktorý pôsobil v Budapešti a vo Viedni. Preslávil sa na poli optiky a fotografie tým, že na základe matematiky vypočítal prvý moderný objektív o svetelnosti 1 : 3,6, ktorý roku 1840 začal vyrábať a predávať do celého sveta viedenský mechanik a optik Voigtländer.

Dva roky po vypočítaní Petzvalovho objektívu, roku 1842, otvoril v Prahe jeden z prvých dagerotypických ateliérov Jozef Božetech Klemens, rodák z Liptovského Mikuláša, akademický maliar a prírodovedec, významný portrétista, jeden zo zakladateľov slovenskej národnej maliarskej školy. Do dejín fotografie sa zapísal ako prvý slovenský umelecký fotograf. Jeho pražský ateliér patril medzi prvé v našej vlasti. Škoda, že z jeho fotografických prác sa máločo zachovalo. Z fotografií, ktoré vytvoril na Slovensku, poznáme len portrét slepého kolpoltéra slovenských kníh a mecenáše slovenskej kultúry Mateja Hrebendu, ktorý urobil v Liptovskom Mikuláši pred rokom 1868. J. B. Klemens fotografoval už v druhom období dagerotypie, po vyrobení Petzvalovho objektívu; na expozíciu potreboval len tri sekundy, preto jeho portréty pôsobia pomerne živo.

Nepriaznivé národnostné a sociálne pomery na Slovensku ovplyvnili aj životné osudy ďalšieho slovenského maliara a fotografa Ľudovíta Benického. Pochádzal z Turca /narodil sa okolo roku 1810/, študoval maliarstvo vo Viedni, potom odišiel do Talianska, kde sa stal profesorom náuky o farbách na Akadémii výtvarných umení v Benátkach. Fotografickou tvorbou sa začal zaoberať po návrate z Talianska do Viedne, kde si okolo roku 1845 otvoril fotografický ateliér. Neskôr sa vysťahoval do Spojených štátov severoamerických a o jeho živote vieme už len to, že mal v New Yorku prosperujúcu fotografickú dielňu. Žiaľ, z jeho tvorby nepoznáme nič.

Prvý stály fotografický ateliér na Slovensku podľa doterajšieho výskumu mal Eduard Kozič v Bratislave. Už roku 1853 fotografoval portréty v životnej veľkosti, neskôr vyhotovoval stereoskopické snímky a od roku 1860 robil priemyselnú a krajinársku fotografiu. Roku 1862 si prebudoval ateliér podľa najnovších "matematických prepočtov" a o rok neskôr začal vyrábať pohľadnice Bratislavy "fotografované podľa prírody". V tom čase už robil aj farebnú fotografiu, získal patent na prenášanie fotografických obrazov na porcelán a robil zväčšeniny vo všetkých rozmeroch. Písalo sa o ňom v odbornej tlači a jeho ateliér získal pozornosť na svetovej výstave v Paríži roku 1867. V archíve Slovenského národného múzea v Martine sú Kozičove fotografie, svedčiace o jeho vzťahu k slovenskému prostrediu.

Od polovice minulého storočia počet fotografov v Bratislave rýchlo rástol. Okrem Bratislavy je v 50-ych rokoch 19. storočia čulejší fotografický ruch v Košiciach, kde si maliar Imrich Roth zriadil fotografický ateliér, dostal medzinárodné uznanie za účasť na výstave fotografií v Bruseli roku 1857.

Z ďalších početných priekopníkov fotografie na Slo-

vensku spomenieme aspoň prešovského lekárnika Karola Divalda, ktorý si otvoril fotografický ateliér najprv v Prešove, neskôr v Bardejove a v Budapešti. Okrem portrétnej fotografie sa venoval sústavne aj krajinárskej tvorbe. Roku 1873 vydal album svojich fotografií z Vysokých Tatier, potom seriál veľkých obrazov z Pienin a album z Aggteleckej kvapľovej jaskyne. Prešovu venoval dva cykly fotografií. Roku 1878 Divald založil v Prešove svetlotlačiareň, prvú vo vtedajšom Uhorsku, v ktorej okrem pohľadníc /ročne 3-4 milióny kusov/ tlačil albumy fotografií, obrazové prílohy kníh a časopisov, mapy a diplomy.

V posledných desaťročiach 19. storočia sa fotografia dostáva prakticky do každého väčšieho mesta na Slovensku.

Dosiaľ sme hovorili o vývoji fotografie na Slovensku predovšetkým z hľadiska technického pokroku. Konštatovali sme, že i na tomto poli prinieslo Slovensko, hoci všeobecne zaostalé a závislé, podnety väčšieho významu. Treba si však povšimnúť aj námetovú stránku prvých slovenských fotografických pokusov. Naša fotografia odrážala od začiatkov jednak krásy krajiny, ako sme to už spomenuli, jednak sociálne a národné problémy ľudových vrstiev. Medzi najstaršie zachované dagerotypie viažúce sa k Slovensku patrí skupinový portrét "slovenského vyslanstva" do cisárskej Viedne na jar roku 1849, v ktorom boli poprední predstavitelia meruôsmych rokov, Štúr, Hodža, Hurban, Chalupka, Lichard, Radlinský, Kuzmány a iní. Rovnako cenným dokladom je fotografia účastníkov valného zhromaždenia Matice slovenskej roku 1868.

Tu už vystupuje autorská osobnosť dr. Ivana Branislava Zocha, profesora na jednom z troch povolených slovenských gymnázií. Pedagogicky pôsobil v Revúcej. Ako vášnivý fotograf zhotovil mnoho záberov z krajiny a z ľu-

dového života, ktoré premietal vlastnoručne vyrobeným prístrojom v rámci svojho osvetového pôsobenia. Vytvoril celý rad portrétov národných buditeľov a profesorov revúckeho gymnázia. Tieto "svetlopisné obrázky" mali vizitkový malý formát a vznikli v roku 1868. V archíve Slovenského národného múzea v Martine sú aj ďalšie, podobne adjustované fotografie, medzi nimi uvedený skupinový portrét účastníkov valného zhromaždenia Matice slovenskej, ktorých autorstvo sa pripisuje dr. Zochovi.

V poslednom desaťročí 19. storočia začal pôsobiť ďalší nadšený fotograf, národopisec, maliar, publicista a spisovateľ Pavol Socháň. Ťažisko životnej práce Pavla Sochňa je v jeho veľkom národopisnom diele, ktorému slúžila aj najväčšia časť jeho fotografickej činnosti. Vydal asi štyristo záberov zo Slovenska a folklórnych námetov v podobe pohľadníc. Pozoruhodným činom bolo jeho osemzväzkové dielo, vzory národných ornamentov a výšiviek, bohato ilustrované fotografickým materiálom. V "Slovenskom albume" publikoval svoje fotografické podobizne súvekých slovenských spisovateľov, umelcov, vedcov a buditeľov.

Rok 1918, ktorý priniesol prevratný zlom v slovenskom národnom živote, bol istým medzníkom aj vo vývoji slovenskej fotografie. Pravda, pozitívny fakt národného oslobodenia, ktorý priaznivo ovplyvnil rozvoj celej slovenskej kultúry, ponechával ešte na jej periférii oblasť fotografie. Zatiaľ sa nekvalifikovala ako umelecké odvetvie. Rozvíjala sa na živnostenskom a amatérskom základe. Ak neberieme do úvahy remeselnú dielenskú prácu mnohých fotografických ateliérov, ostáva pole amatérskej činnosti ako základ náročnejších tvorivých zámerov. Tieto sa realizovali najmä na pôde časopiseckej aktivity, v ilustrovaných týždenníkoch, akým bol "Slovenský svet", vychádzajúci od roku 1921, neskôr to bol prvý slovenský odborný

fotografický časopis "Fotovestník Zväzu klubov slovenských fotoamatérov", vydávaný v Trnave zo súkromnej iniciatívy, potom obrázkový týždenník "Nový svet", ktorého prvé číslo vyšlo roku 1926 a ďalšie periodiká. Uverejňované fotografie zväčša propagovali krásy Slovenska alebo jeho folklór.

Prvé poprevratové desaťročie znamená vo vývine slovenskej fotografie obdobie nástupu moderných tvorivých a technických metód.

Princípy piktorialistickej fotografie ovplyvnili tvorbu bratislavského fotografa českého pôvodu, Ladislava Kožehubu. Jeho práce z druhej polovice 20-ych rokov mali výrazné znaky piktorializmu, ako sa sformuloval pred prvou svetovou vojnou najmä v USA: premyslenú kompozíciu, veľké plochy kontrastných tónov bez drobnokresby a prežiarenie tieňov rozptýlenými svetlami, ktoré sa dosahovalo používaním zmäkčujúcich presádok. Kožehubove námety však neboli artistného charakteru, čerpal ich predovšetkým z každodenného mestského života. Veľký ohlas mal maďarský variant piktorializmu na východnom Slovensku, najmä v tvorbe košickej skupiny fotoamatérov. Napríklad akademický maliar Juraj Collinásy získal v 30-ych rokoch viaceré ceny na medzinárodných výstavách fotografií a publikoval svoje skúsenosti vo švajčiarskom odbornom časopise Camera /1933-34/. Košickí fotografi sa tematicky venovali najmä východoslovenskému folklóru.

Začiatkom 30-ych rokov sa však už dostáva do popredia záujmu nový fotografický názor, fotografia "novej vecnosti", ktorej hlavnými zásadami sú nezávislosť na maliarskom videní, špecifický prístup v kompozícii i podaní /podhľad, nadhľad, detail, montáž/ a čistá fotografická technika bez zásahov do negatívu či pozitívu a bez zmäkčovacích šošoviek.

Na vybojovaní víťazstva tohto názoru sa zúčastnil François Kollár, Slovák, ktorý sa roku 1924 presťahoval do Paríža, kde si čoskoro otvoril vlastný ateliér. Stal sa úspešným reklamným a módnym fotografom a okrem toho vytvoril veľký cyklus fotografií "Pracujúce Francúzsko". Jedna snímka z cyklu,"Francúzsky robotník", bola v obrovskej zväčšenine na priečelí francúzskeho pavilónu na svetovej výstave v New Yorku roku 1939. Reprezentačný súbor Kollárových prác vystavila v roku 1965 Slovenská národná galéria v Bratislave. Kollárova tvorba sa vyvíjala mimo Slovenska a domáce úsilie priamo neovplyvňovala. No v podobnom duchu sa v Bratislave formoval od roku 1931 fotografický prúd podložený estetickými princípmi "novej vecnosti". Vytváral sa v prostredí Školy umeleckých remesiel, založenej roku 1928, na ktorej pôsobil ako profesor český fotograf Jaromír Funke. Škola umeleckých remesiel, pripojená k Učňovským školám, uskutočňovala avantgardný typ výučby, úzko zviazaný s praxou. Jej koncepciu ovplyvnila škola Bauhaus v dessauskom období, ktorej profesori v Bratislave občas aj prednášali, napríklad výtvarník a fotograf László Moholy-Nagy, ktorý tu mal aj výstavu maliarskych a fotografických prác.

Jaromír Funke v Bratislave jednak vyučoval na učňovskej škole, jednak viedol na Škole umeleckých remesiel večerné kurzy, ktoré sa stali ohniskom avantgardnej fotografie výtvarnou náročnosťou i obsahovým zameraním na sociálnu problematiku.

Iniciatívnym priekopníkom nových svetových tendencií vo fotografii bola v polovici 30-ych rokov aj skupina, ktorá prvý raz vystúpila s výstavou v Bratislave roku 1934 a sama sa nazvala Sociofoto. Vystúpenie skupiny Sociofoto zapadalo do obdobia, v ktorom ešte trvali následky veľkej hospodárskej krízy. Cieľom skupiny bolo fotografickými prostriedkami odkrývať a pranierovať sociálne

nespravodlivosti. Fotografie, ktoré skupina vytvorila a vystavila v rokoch 1934, 1935 a 1936, i na celoštátnej výstave turistického spolku "Priatelia prírody" roku 1937, nemali za námety krásy prírody, ale kritické, často bez fotografického "krasopisu" zaznamenávané pohľady na tvrdosť práce a ponižujúce následky biedy a nezamestnanosti. Na výstavách Sociofote sa prvý raz zjavili ako program reportážne cykly s pracovnou tematikou a fotomontáže. Roku 1936 vystavili aj súbor sovietskych fotografií Sojuzfota.

Skupina Sociofoto vznikla z iniciatívy niekoľkých autorov, najmä Karola Aufrichta a ďalších pokrokovo ideovo i umelecky orientovaných fotografov.

A tak sociálnu fotografiu na modernom výtvarnom základe rozvinuli v Bratislave najmä Jaromír Funke so svojimi žiakmi a skupina Sociofoto.

Už sme spomenuli, že od začiatkov slovenskej fotografickej tvorby veľký záujem autorov sa obracal k prírodným a folklórnym krásam a jedinečnostiam Slovenska. Popri romantizujúcej národopisnej a turistickej fotografie, ktoré bežne neprevyšovala štandardnú úroveň, máme v tejto tematickej oblasti dielo vynikajúceho umelca, fotografa a filmára Karola Plicku, ktoré začalo dozrievať koncom 20-ych rokov a ktoré vyvrcholilo v polovici 30-ych rokov vydaním obrazovej publikácie "Slovensko" a filmami "Po horách, po dolinách" a "Zem spieva". Plicka vniesol do národopisnej a krajinárskej fotografie vysoké estetické nároky, realizované s osobitným a u nás dovtedy nevšedným kompozičným majstrovstvom v práci s polodetailami, polocelkami vyvažovanými monumentalizačnými zábermi. Jeho fotografický prednes bol klasicky vyrovnaný, vcelku bez technických a tvárnych výbojov; výklad vtedajšieho Slovenska, ktorý Plicka svojou tvorbou uskutočnil, vychádzal z tradičného vzťahu k ľudu a bol

Na vybojovaní víťazstva tohto názoru sa zúčastnil François Kollár, Slovák, ktorý sa roku 1924 presťahoval do Paríža, kde si čoskoro otvoril vlastný ateliér. Stal sa úspešným reklamným a módnym fotografom a okrem toho vytvoril veľký cyklus fotografií "Pracujúce Francúzsko". Jedna snímka z cyklu,"Francúzsky robotník", bola v obrovskej zväčšenine na priečelí francúzskeho pavilónu na svetovej výstave v New Yorku roku 1939. Reprezentačný súbor Kollárových prác vystavila v roku 1965 Slovenská národná galéria v Bratislave. Kollárova tvorba sa vyvíjala mimo Slovenska a domáce úsilie priamo neovplyvňovala. No v podobnom duchu sa v Bratislave formoval od roku 1931 fotografický prúd podložený estetickými princípmi "novej vecnosti". Vytváral sa v prostredí Školy umeleckých remesiel, založenej roku 1928, na ktorej pôsobil ako profesor český fotograf Jaromír Funke. Škola umeleckých remesiel, pripojená k Učňovským školám, uskutočňovala avantgardný typ výučby, úzko zviazaný s praxou. Jej koncepciu ovplyvnila škola Bauhaus v dessauskom období, ktorej profesori v Bratislave občas aj prednášali, napríklad výtvarník a fotograf László Moholy-Nagy, ktorý tu mal aj výstavu maliarskych a fotografických prác.

Jaromír Funke v Bratislave jednak vyučoval na učňovskej škole, jednak viedol na Škole umeleckých remesiel večerné kurzy, ktoré sa stali ohniskom avantgardnej fotografie výtvarnou náročnosťou i obsahovým zameraním na sociálnu problematiku.

Iniciatívnym priekopníkom nových svetových tendencií vo fotografii bola v polovici 30-ych rokov aj skupina, ktorá prvý raz vystúpila s výstavou v Bratislave roku 1934 a sama sa nazvala Sociofoto. Vystúpenie skupiny Sociofoto zapadalo do obdobia, v ktorom ešte trvali následky veľkej hospodárskej krízy. Cieľom skupiny bolo fotografickými prostriedkami odkrývať a pranierovať sociálne

nespravodlivosti. Fotografie, ktoré skupina vytvorila a vystavila v rokoch 1934, 1935 a 1936, i na celoštátnej výstave turistického spolku "Priatelia prírody" roku 1937, nemali za námety krásy prírody, ale kritické, často bez fotografického "krasopisu" zaznamenávané pohľady na tvrdosť práce a ponižujúce následky biedy a nezamestnanosti. Na výstavách Sociofota sa prvý raz zjavili ako program reportážne cykly s pracovnou tematikou a fotomontáže. Roku 1936 vystavili aj súbor sovietskych fotografií Sojuzfota.

Skupina Sociofoto vznikla z iniciatívy niekoľkých autorov, najmä Karola Aufrichta a ďalších pokrokovo ideovo i umelecky orientovaných fotografov.

A tak sociálnu fotografiu na modernom výtvarnom základe rozvinuli v Bratislave najmä Jaromír Funke so svojimi žiakmi a skupina Sociofoto.

Už sme spomenuli, že od začiatkov slovenskej fotografickej tvorby veľký záujem autorov sa obracal k prírodným a folklórnym krásam a jedinečnostiam Slovenska. Popri romantizujúcej národopisnej a turistickej fotografie, ktorá bežne neprevyšovala štandardnú úroveň, máme v tejto tematickej oblasti dielo vynikajúceho umelca, fotografa a filmára Karola Plicku, ktoré začalo dozrievať koncom 20-ych rokov a ktoré vyvrcholilo v polovici 30-ych rokov vydaním obrazovej publikácie "Slovensko" a filmami "Po horách, po dolinách" a "Zem spieva". Plicka vniesol do národopisnej a krajinárskej fotografie vysoké estetické nároky, realizované s osobitným a u nás dovtedy nevšedným kompozičným majstrovstvom v práci s polodetailami, polocelkami vyvažovanými monumentalizačnými zábermi. Jeho fotografický prednes bol klasicky vyrovnaný, vcelku bez technických a tvárnych výbojov; výklad vtedajšieho Slovenska, ktorý Plicka svojou tvorbou uskutočnil, vychádzal z tradičného vzťahu k ľudu a bol

očarenou oslavou jeho života a krajiny, ako aj tých krás, ktoré postupne zanikali - krojov, zvykov, obyčajov, životného a pracovného prostredia archaickej dediny. No i do oslavného tónu dostávala sa neraz horká príchuť sociálnych krívd a bied. Plickovu fotografickú a filmovú tvorbu by sme mohli postaviť do jedného radu s maliarskym dielom Martina Benku čo do ideovo-umeleckých zámerov. Titul národného umelca, ktorého sa Plickovi ako prvému fotografovi dostalo, bol zaslúženým uznaním fotografie ako plnoprávneho výtvarného prejavu.

Roky po oslobodení našej vlasti, po druhej svetovej vojne priniesli skutočný rozvoj fotografického umenia. Pri Zväze slovenských výtvarných umelcov vznikol v rámci sekcie úžitkového umenia odbor umeleckej fotografie.

K jeho prvým organizátorom a členom patrí fotografka-výtvarníčka Magdaléna Robinsonová /nar. 1924/, ktorá po odbornom vzdelaní, absolvovanom v Prahe, začala v 50-ych rokoch samostatnú tvorivú dráhu v polohe profesionálneho výtvarného umenia. Svojou tvorbou zasiahla do niekoľkých žánrových oblastí fotografie, ako napríklad do oblasti portrétu /kniha "Hercova tvár", ktorá vyšla r. 1955, výstava podobizní výtvarných umelcov usporiadaná v Slovenskej národnej galérii roku 1969/, do oblasti krajinárskej fotografie; fotografovala zátišia i ľudovú drevenú plastiku. Dôležitou kapitolou v jej diele je cyklus fotografií venovaný koncentračnému táboru v Oswienčime, v ktorom autorskú výpoveď stlmila do humanisticky pôsobivého mementa bez toho, že by siahla k drásavým záberom. V celej svojej tvorbe Robinsonová ostáva verná subjektívne prežívanému predneau lyricky prežívanej reality, no jej pohľad sa nestáva subjektivistickým, naopak, hodnotí poznané. Pri plnom zachovaní špecifickosti fotografickej reči prejavuje až maliarske nadanie v dôraze na kompozíciu a v mäkkých kontrastoch odstupňovanej černe.

V päťdesiatych rokoch začína na Slovensku vyrastať významná postava fotografického umenia, dr. Martin Martinček /nar. 1913/, právnik, ktorý v zrelom veku celkom presúva ťažisko svojej činnosti do svojho obľúbeného koníčka, fotografie. Usadil sa v Liptove, v prostredí nádhernej horskej prírody, kde ešte dožívajú podoby starého slovenského tradičného života. Martinček nie je folklorista a krajinár starého typu. Ak sme už v Robinsonovej spomenuli nadanie pre maliarske videnie, tu sa dostávame priamo do oplodňujúceho vplyvu modernej maľby na fotografiu. Martinčekova manželka je významná slovenská maliarka, zaslúžilá umelkyňa Ester Martinčeková-Šimerová, odchovaná na rozhraní 20-ych a 30-ych rokov parížskou školou. Princípy modernej kompozície obrazu do seba Martinčekova fotografia priamo vstrebala. No po zásluhe treba uviesť aj opačné pôsobenie podnetov z jeho fotografického videnia na maliarsku tvorbu Estery Martinčekovej-Šimerovej, ako to ukázali predovšetkým ich spoločné výstavy fotografických a maliarskych diel inšpirovaných prírodnými štruktúrami /lesy, potoky, kamene, drevá/. Zaslúžilý umelec Martin Martinček má blízky vzťah aj k poézii. V tvorivej spolupráci s popednými slovenskými básnikmi /národný umelec Ladislav Novomeský, zaslúžitý umelec Milan Rúfus/ a s ďalšími literárnymi pracovníkmi /národný umelec dr. Alexander Matuška/ vytvoril celý rad významných obrazových publikácií /ako napríklad "Nezbadaný svet", "Svetlá na vlnách", "Ľudia v horách", "Vám patrí úcta" a ďalšie, najnovšia z nich je "Hora"/. Pokiaľ ide o vyjadrovacie prostriedky, dáva prednosť "modernosti intelektu pred módnosťou fotografických techník". Jeho tvorba má široký ohlas doma /kde má už veľa epigónov/ i v zahraničí. Publikuje pravidelne v najvážnejších svetových odborných fotografických časopisoch a je známy aj z mnohých publikácií a výstav.

očarenou oslavou jeho života a krajiny, ako aj tých krás, ktoré postupne zanikali - krojov, zvykov, obyčajov, životného a pracovného prostredia archaickej dediny. No i do oslavného tónu dostávala sa neraz horká príchuť sociálnych krívd a bied. Plickovu fotografickú a filmovú tvorbu by sme mohli postaviť do jedného radu s maliarskym dielom Martina Benku čo do ideovo-umeleckých zámerov. Titul národného umelca, ktorého sa Plickovi ako prvému fotografovi dostalo, bol zaslúženým uznaním fotografie ako plnoprávneho výtvarného prejavu.

Roky po oslobodení našej vlasti, po druhej svetovej vojne priniesli skutočný rozvoj fotografického umenia. Pri Zväze slovenských výtvarných umelcov vznikol v rámci sekcie úžitkového umenia odbor umeleckej fotografie.

K jeho prvým organizátorom a členom patrí fotografka-výtvarníčka Magdaléna Robinsonová /nar. 1924/, ktorá po odbornom vzdelaní, absolvovanom v Prahe, začala v 50-ych rokoch samostatnú tvorivú dráhu v polohe profesionálneho výtvarného umenia. Svojou tvorbou zasiahla do niekoľkých žánrových oblastí fotografie, ako napríklad do oblasti portrétu /kniha "Hercova tvár", ktorá vyšla r. 1955, výstava podobizní výtvarných umelcov usporiadaná v Slovenskej národnej galérii roku 1969/, do oblasti krajinárskej fotografie; fotografovala zátišia i ľudovú drevenú plastiku. Dôležitou kapitolou v jej diele je cyklus fotografií venovaný koncentračnému táboru v Oswienčime, v ktorom autorskú výpoveď stlmila do humanisticky pôsobivého mementa bez toho, že by siahla k drásavým záberom. V celej svojej tvorbe Robinsonová ostáva verná subjektívne prežívanému predneau lyricky prežívanej reality, no jej pohľad sa nestáva subjektivistickým, naopak, hodnotí poznané. Pri plnom zachovaní špecifickosti fotografickej reči prejavuje až maliarske nadanie v dôraze na kompozíciu a v mäkkých kontrastoch odstupňovanej černe.

V päťdesiatych rokoch začína na Slovensku vyrastať významná postava fotografického umenia, dr. Martin Martinček /nar. 1913/, právnik, ktorý v zrelom veku celkom presúva ťažisko svojej činnosti do svojho obľúbeného koníčka, fotografie. Usadil sa v Liptove, v prostredí nádhernej horskej prírody, kde ešte dožívajú podoby starého slovenského tradičného života. Martinček nie je folklorista a krajinár starého typu. Ak sme už v Robinsonovej spomenuli nadanie pre maliarske videnie, tu sa dostávame priamo do oplodňujúceho vplyvu modernej maľby na fotografiu. Martinčekova manželka je významná slovenská maliarka, zaslúžilá umelkyňa Ester Martinčeková-Šimerová, odchovaná na rozhraní 20-ych a 30-ych rokov parížskou školou. Princípy modernej kompozície obrazu do seba Martinčekova fotografia priamo vstrebala. No po zásluhe treba uviesť aj opačné pôsobenie podnetov z jeho fotografického videnia na maliarsku tvorbu Estery Martinčekovej-Šimerovej, ako to ukázali predovšetkým ich spoločné výstavy fotografických a maliarskych diel inšpirovaných prírodnými štruktúrami /lesy, potoky, kamene, drevá/. Zaslúžilý umelec Martin Martinček má blízky vzťah aj k poézii. V tvorivej spolupráci s popednými slovenskými básnikmi /národný umelec Ladislav Novomeský, zaslúžitý umelec Milan Rúfus/ a s ďalšími literárnymi pracovníkmi /národný umelec dr. Alexander Matuška/ vytvoril celý rad významných obrazových publikácií /ako napríklad "Nezbadaný svet", "Svetlá na vlnách", "Ľudia v horách", "Vám patrí úcta" a ďalšie, najnovšia z nich je "Hora"/. Pokiaľ ide o vyjadrovacie prostriedky, dáva prednosť "modernosti intelektu pred módnosťou fotografických techník". Jeho tvorba má široký ohlas doma /kde má už veľa epigónov/ i v zahraničí. Publikuje pravidelne v najvážnejších svetových odborných fotografických časopisoch a je známy aj z mnohých publikácií a výstav.

Fotografické dielo inž. Karola Kállaya /nar. 1926/ je výsledkom zaujatia plnokrvne reportážneho na vysokej úrovni. Kállay je osobnosť nielen ako fotograf módy, ale aj ako citlivý a objavujúci reportér. Zo svojich mnohých zahraničných ciest si prináša fotografické zábery, na ktorých dokáže s neobyčajnou bystrozrakosťou vyhmatať podstatné, typické črty a doplniť ich pohotovým, bleskovým, unikátnym momentom chvíľkového dojmu. Spája tak poznanú pravdu s efektnou náhodou, trvalé s náhodným. /Knihy "Pieseň o Moskve", "Pieseň o Slovensku" atď./

Početní mladší a celkom mladí autori v oblasti slovenskej umeleckej fotografie rozširujú doterajšie horizonty i možnosti technicko-výtvarného vyjadrenia. Vývoj umeleckej fotografie sa odohráva v tvorivom dialógu s vývojom maliarstva a grafiky, vo vzájomnom ovplyvňovaní a obohacovaní sa. Všetky tvárne výboje, ako štruktuálne pokusy, koláž, montáž, priestorové štúdie, ústiace do výbojov nových techník zobrazovania, zdieľa slovenská umelecká fotografia, nestrácajúc špecifickosť fotografie, s ostatnými výtvarnými disciplínami. V mnohom obohatila aj kompozičné postupy maľby a grafiky. Fotografia sa používa nielen v komornom prevedení ako výstavný objekt, ale i ako monumentálna výzdoba architektúry.

V súčasnosti záujemci o umeleckú fotografiu majú možnosť vysokoškolského štúdia v Prahe na Filmovej akadémii múzických umení, odbor fotografie. Stredné umelecko-priemyselné školy v republike vychovávajú fotografický dorast pre rôzne potreby praxe. Fotografickej tvorbe patrí významné miesto v kultúrnom živote: odborné časopisy, špecializované galérie, bohatá editorská činnosť, príslušnosť ku Zväzu slovenských výtvarných umelcov, starostlivosť Slovenského fondu výtvarných umení, to všetko majú naši fotografi-výtvarníci k dispozícii pre nehatený rozvoj tejto výtvarnej disciplíny. Štedro sa podporuje aj fo-

tografická tvorba amatérov, ktorých organizačné formy a možnosti sebarealizácie v ničom nezaostávajú za podmienkami profesionálov.

Literatúra

Hlaváč, Ľ.: Prehľad vývinu slovenskej fotografie. Bratislava 1966;

Hlaváč, Ľ.: Autorské profily súčasnej fotografickej tvorby. Bratislava 1973;

Hlaváč, Ľ.: Sociálna fotografia na Slovensku. Bratislava 1974;

Saučin, L.: Výstava Kollárovcov. Výtvarný život, 11, 1966;

Peterajová, Ľ.: Katalóg výstavy Martina Martinčeka v Slovenskej národnej galérii a Galérii hlavního města Prahy, 1967-68;

Trepková, Z.: Katalóg výstavy Magdalény Robinsonovej v Slovenskej národnej galérii v Bratislave 1969.

Slovenská ľudová kultúra na pozadí balkánsko-karpatských vzťahov

Ján Podolák

Z hľadiska geografie členíme Slovensko na dve väčšie územné celky. Väčšina slovenského územia - rozprestierajúceho sa v severnej a strednej časti krajiny - patrí svojím prírodným charakterom a vývojom osídlenia do oblasti Karpát, južné nížinné oblasti - najmä na západnom a východnom Slovensku - tvoria súčasť Veľkej uhorskej nížiny. Prírodný charakter ovplyvňoval už od praveku osídlenie nášho územia, ktoré postupovalo od nížinných oblastí Dunaja a Tisy proti prúdu riek do horských kotlín a odtiaľ aj do vyššie položených oblastí krajiny. Do pozvoľného osídľovacieho procesu - ktorého rozsah závisel hlavne od populačného prírastku domáceho obyvateľstva - zasahovali v niektorých obdobiach rozličné politické udalosti /najmä vojny/, následkom ktorých sa urýchlilo osídľovanie niektorých regiónov aj za účasti obyvateľstva cudzieho pôvodu.

Prírodný charakter slovenského územia, ako aj pôvod a vývin osídlenia, podstatnou mierou ovplyvnili členenie Slovenska na dve hlavné kultúrne oblasti. V horských regiónoch sa zachovala tradičná ľudová kultúra s niektorými totožnými znakmi, na základe ktorých ju označujeme v etnografii a kultúrnej histórii ako tzv. karpatskú. Tradičnú ľudovú kultúru nížinných regiónov južného Slovenska - počnúc na západe Záhorím a končiac na východe

dolným Zemplínom - považujeme za súčasť kultúrneho dedičstva podunajskej oblasti.

Doterajšie výsledky historicky orientovaného etnografického výskumu ukazujú, že zatiaľ čo tradičná kultúra nížin má jednoznačne charakter roľnícky, v horských oblastiach Karpát je roľnícka kultúra na ústupe pred kultúrou chovateľov dobytka a pastierov. Predovšetkým v tradičnej kultúre pastierov a chovateľov dobytka na území Karpát sa zachovali mnohé archaické javy, ktoré svedčia o stáročných intenzívnych kontaktoch medzi jednotlivými regiónmi Karpát a priľahlých oblastí a o vzájomnej výmene kultúrnych hodnôt medzi etnickými spoločenstvami celej juhovýchodnej Európy.

Jedným z výsledkov komparatívneho štúdia ľudových kultúr karpatskej oblasti je teda poznatok, že napr. kultúru karpatských pastierov oviec - ako ju poznáme na slovenskom etnickom území z počiatku 20. storočia - nemožno chápať ako špecifický produkt iba jedného etnika, ale ako výsledok stáročného pôsobenia mnohých etnických skupín, pre ktoré bolo ovčiarstvo na istých stupňoch svojho ekonomického vývoja hlavným zdrojom obživy. Ak tvrdíme, že rozšírenie niektorých javov pastierskej kultúry sa neobmedzuje iba na niektoré etnické či jazykové územie, tým nepopierame etnickú príslušnosť javov ľudovej kultúry vôbec.

V súvislosti s objasňovaním pôvodu niektorých javov ľudovej kultúry v slovenskej časti karpatského areálu sa vynára otázka, akú úlohu zohrali na tomto poli iné etnické spoločenstvá juhovýchodnej Európy, teda ktoré národy ovplyvnili svojou kultúrou formovanie tradičnej ľudovej kultúry na slovenskom etnickom území, v akom rozsahu sa prejavil tento vplyv, či toto pôsobenie malo charakter bezprostredných kontaktov so slovenským etnickým územím,

alebo bolo sprostredkované cez územie iných etník, k akým zásahom a zmenám došlo počas tohto migračného procesu, v ktorom a za akých hospodárskych a sociálnych podmienok sa uskutočňovali kontakty medzi slovenským etnickým územím a príslušným neslovenským etnikom, ako prebiehal proces formovania prenesených kultúrnych javov v novom etnickom prostredí, ako slovenské etnikum prijalo cudzie kultúrne hodnoty a ďalej ich rozvíjalo ako súčasť svojej kultúry. Na ktorúkoľvek z nastolených otázok možno odpovedať len na základe analýzy príslušných kultúrnych javov z hľadiska podmienok ich vzniku, ich územného rozšírenia, ich formovania a funkcie v novom prostredí.

Pri skúmaní vývoja slovenskej ľudovej kultúry na pozadí balkánsko-karpatských vzťahov sledujeme slovenskú ľudovú kultúru v kontexte interetnických vzťahov na území celej juhovýchodnej Európy. Od príchodu Slovanov na naše územie malo slovenské etnikum najintenzívnejšie vzťahy a vzájomné kultúrne kontakty so slovanskými susedmi; na území Karpát to bolo predovšetkým etnikum české /prostredníctvom moravského územia/, poľské a ukrajinské. Vzájomnú výmenu kultúrnych hodnôt medzi Slovákmi a ich slovanskými susedmi v Karpatoch podporovali aj intenzívne hospodárske /predovšetkým obchodné/ styky, jednotný slovanský pôvod a príbuznosť jazykov. Z neslovanských susedov slovenského etnického územia si zasluhuje osobitnú pozornosť etnikum maďarské; hoci maďarské územie na juh od slovenskej hranice sa bezprostredne nedotýka oblasti Karpát, jednako tisícročné spolužitie v jednom štátnom útvare zanechalo citeľné stopy v ľudovej kultúre obidvoch etník.

V doterajšom štúdiu interetnických vzťahov v ľudových kultúrach Karpát sa venovalo najviac pozornosti rumunským vplyvom v slovanských Karpatoch. Výskyt slov rumunského pôvodu v západných častiach Karpát bol podnetom

k jazykovednému objasneniu tohto javu. Záujem jazykovedy sa postupne rozšíril o ďalšie vedné disciplíny, najmä historiografiu, etnografiu, folkloristiku, dejiny práva, antropogeografiu ap. Na základe získaných poznatkov sa dospelo k záverom, že najintenzívnejšie románsko-slovanské kontakty v karpatskom areáli sa rozvíjali v 13. - 14. stor. v rámci pastierskej kolonizácie na valaskom práve, ktorá prenikala z územia rumunských Karpát cez ukrajinské Karpaty smerom na západ. Východo-západný smer pastierskej kolonizácie spôsobil, že cudzie vplyvy boli citeľnejšie smerom z východu na západ, pričom k najintenzívnejším medzietnickým kontaktom dochádzalo v pohraničných oblastiach dvoch susediacich etnických celkov. Tento záver sa vzťahuje nielen na kontakty rumunsko-ukrajinské, ale aj ukrajinsko-slovenské, ukrajinsko-poľské, prípadne slovensko-české /východomoravské/.

V súvislosti s výskumom rumunských vplyvov v slovanských Karpatoch je predmetom diskusie najmä otázka, aký bol podiel východorománskeho obyvateľstva na pastierskej kolonizácii v západných Karpatoch. Od konca 19. stor. sa vyslovili dva protichodné názory. Podľa jednej mienky "rumunskí" pastieri prenikli až na územie Moravského Valaška, čo sa dokladá výskytom slov rumunského /východorománskeho/ pôvodu v celých západných Karpatoch. Podľa opačného názoru sa podiel rumunských pastierov na kolonizácii západných Karpát neuznáva. Treba povedať, že na tejto dlhoročnej diskusii sa zúčastňovali takmer výlučne historici a jazykovedci.

V posledných rokoch sa začala venovať tejto otázke aj komparatívna etnografia. Vyslovila sa hypotéza, že pri riešení etnických otázok valaskej kolonizácie nemožno stotožňovať pôvod salašníckeho systému v Karpatoch s etnickou príslušnosťou pastierov ako nositeľov tohto

systému. Dôsledným rozlišovaním týchto dvoch problémov sme dospeli k záveru, že hoci v pastierskej kultúre na území slovenských Karpát je mnoho prvkov východorománskeho a balkánskeho pôvodu, širiteľmi tejto kultúry boli predovšetkým príslušníci tých etnických skupín, cez územie ktorých prenikal tento systém z východu na západ. V pohraničných oblastiach jednotlivých etník dochádzalo aj k prenikaniu pastierov cudzej etnickej príslušnosti /posudzujúc etnickú príslušnosť v tom čase hlavne podľa jazyka/ i po prechode pastierov na nové etnické územie dochádzalo k ich jazykovej, a tým aj etnickej asimilácii, zatiaľ čo systém salašníctva, spôsob života pastierov a formy pastierskej kultúry ostávali v novom etnickom prostredí /ale približne v rovnakých prírodných podmienkach/ nezmenené dovtedy, kým sa pôvodní polonomádski pastieri trvale neusadili a nepreorientovali na pestovanie hospodárskych plodín a chov dobytka. V takomto zmysle pôvod karpatského salašníctva /so všetkými dôsledkami v kultúre a jazyku ľudu/ je na slovenskom etnickom území cudzí, no etnická štruktúra "valaských" pastierov je rôznorodá s prevládajúcim elementom toho etnika, na území ktorého sa kolonizačný proces šíril. Inými slovami - karpatské salašníctvo bolo ekonomicky homogénne, pastierska kultúra napriek rozličnému pôvodu jednotlivých svojich zložiek bola na celom území slovanských Karpát pomerne jednotná, hoci nositelia tohto systému v čase jeho rozširovania v západných Karpatoch boli živlom etnicky heterogénnym. Podľa toho pastiersku kultúru na území Slovenska chápeme nie ako dedičstvo po cudzom pastierskom obyvateľstve v Karpatoch, ale ako výsledok stáročných kontaktov rozličných kultúr, ktoré prenikli do karpatského areálu a tam sa naďalej rozvíjali a dotvárali v súlade s ekonomickými, sociálnymi a kultúrnymi podmienkami a potrebami domáceho

obyvateľstva.

Ak sme prijali názor, že systém karpatského salašníctva prenikol na slovenské etnické územie cez ukrajinské Karpaty a Sedmohradsko z rumunských Karpát, to sme ešte nepriznali karpatskému salašníctvu rumunský pôvod. Na územie dnešného Rumunska prenikol salašný chov oviec z Balkánskeho polostrova, kde bolo ovčiarstvo nielen ako profesia, ale ako základný zdroj hospodárskeho podnikania doménou nomádskych kmeňov Karakačanov a Vlachov. Keďže Vlasi ako východorománska etnická skupina mali po stáročia úzke kontakty s románskym obyvateľstvom dnešného Rumunska - ba niektoré skupiny najvýchodnejších Vlachov sú s dnešným rumunským etnikom priam stotožnené - majú najväčšiu zásluhu na rozšírení ovčiarstva "balkánskeho typu" v južných a východných Karpatoch.

Hypotéza o Vlachoch ako o hlavných širiteľoch ovčiarstva "balkánskeho typu" v oblastiach severne od Dunaja potvrdzuje aj prvé správy o migrácii pastierskeho obyvateľstva cudzieho pôvodu na územie uhorského Sedmohradska, kde pastierskych kolonistov označovali jednotným názvom "Valachi". Počiatky masovejšej kolonizácie balkánskych ovčiarov na sever od Dunaja a najmä do južných oblastí karpatského areálu nie sú ešte náležite objasnené. Významným podnetom k pohybu pastierov smerom na sever bola zaiste turecká expanzia na Balkánskom polostrove, ktorá aspoň vo svojich počiatkoch podstatne obmedzila voľný pohyb nomádskych pastierov smerom k okupovanému pobrežiu Egejského a Čierneho mora.

Nomádski Vlasi sa pohybovali na území Balkánskeho polostrova prevažne v oblastiach obývaných slovanským obyvateľstvom. Kontakty Vlachov so Slovanmi si vyžadovali znalosť slovanských jazykov; u srbských a macedónskych Vlachov je bilingvizmus podnes bežným zjavom

napriek tomu, že od druhej svetovej vojny žijú usadlým životom. Práve znalosti južnoslovanských jazykov u balkánskych Vlachov a ich stáročné spolužitie s balkánskymi Slovanmi dodávajú kultúre týchto neslovanských kočovných pastierov osobitný charakter; po preniknutí románskych Vlachov na sever od Dunaja rozšírili sa so systémom balkánskeho ovčiarstva aj viaceré kultúrne a jazykové prvky južnoslovanské. Etnografické a jazykovedné výskumy potvrdzujú, že mnohé balkanizmy slovanského pôvodu sa rozšírili na rumunskom jazykovom území - ale aj v niektorých slovanských regiónoch Karpát - práve v období pastierskej kolonizácie.

Otázka balkanizmov v slovenskej ľudovej kultúre nie je dosiaľ náležite preskúmaná. Najviac pozornosti sa venovalo tomuto problému v súvislosti s prenikaním pastierskeho živlu z juhovýchodu na severozápad. Pri ďalšom štúdiu tejto problematiky bude treba diferencovať medzi vplyvmi južnoslovanských a iných balkánskych kultúr, ktoré sa rozšírili na slovenskom etnickom území v súvislosti s kolonizáciou pastierov na valaskom práve, a medzi balkánskymi kultúrnymi javmi, ktoré boli rozšírené na Slovensku už v dávnejších časoch. Inými slovami, pri výskume balkánsko-karpatských vzťahov v ľudových kultúrach treba vychádzať nielen z dôsledkov valaskej kolonizácie v Karpatoch /hoci tieto sú v horských regiónoch Slovenska evidentné/, ale vziať do úvahy aj "predvalaskú", ba ešte "predmaďarskú" etnickú štruktúru obyvateľov karpatského areálu a najmä si všímať staršie migrácie obyvateľstva v tejto časti Európy.

Novšie kultúrno-historické výskumy interetnických vzťahov v juhovýchodnej Európe ukazujú, že viaceré kultúrne javy - zistené v Karpatoch /napr. na východnom Slovensku a na Zakarpatskej Ukrajine/ a považované často

za vplyv Balkánskeho polostrova - sú v Karpatoch pôvodné; zachovali sa ešte z čias príchodu Slovanov do Karpát, resp. z čias ich sťahovania cez karpatské priesmyky smerom na juh. Túto hypotézu etnografov potvrdzujú aj výskumy slovenských archeológov a sovietskych jazykovedcov. Z tohto poznatku vyplýva úloha, aby sa pri výskume balkánsko-karpatských vzájomných vzťahov a súvislostí "predmaďarského" obdobia rozlišovalo medzi kultúrnymi javmi, ktoré sa zachovali v karpatských regiónoch Slovenska z čias prechodu Slovanov smerom na juh, a tými "balkanizmami", ktoré sa neskoršie vrátili z juhu na naše územie.

Okrem balkanizmov slovanského pôvodu treba v kultúre slovenského etnika predpokladať aj kultúrne vplyvy, ktoré prenikali z Balkánskeho polostrova na sever ešte v predslovanskom období. Ak vychádzame z poznatku, že nijaká etnická skupina a nijaký národ neodišiel zo scény dejín bez toho, že by nezanechal stopy svojej existencie v kultúre svojich dedičov, potom treba v karpatsko-dunajskom areáli - kde leží aj územie slovenského etnika - predpokladať zvyšky kultúrneho dedičstva gréckeho, byzantského, tráckeho, ilýrskeho a iných prastarých kultúr juhovýchodnej Európy. Riešenie týchto problémov však nie je predmetom samotnej etnografie, ale si vyžaduje spoluprácu viacerých vedných odborov, najmä jazykovedy, archeológie a kultúrnej histórie.

Na úseku porovnávacieho štúdia slovenskej ľudovej kultúry v kontexte s kultúrou iných etnických skupín karpatskej oblasti a Balkánskeho polostrova venuje slovenská etnografia hlavnú pozornosť výskumu karpatského pastierstva. Analýza javov pastierskej kultúry na Slovensku prispieva nielen k obrazu o etnickej histórii nášho územia, ale aj k osvetleniu etnických procesov a interetnických vzťahov v celom karpatskom areáli. Už

doterajšie výsledky výskumu umožnili vysloviť niektoré závery, ktoré majú širšiu platnosť. Potvrdzuje sa dávnejšie vyslovená hypotéza, že tradičná pastierska kultúra v horských regiónoch Slovenska svojím pôvodom, historickým vývojom a do značnej miery aj typologicky predstavuje súčasť pastierskej kultúry karpatskej, ktorá má zase svoj pôvod v pastierskych kultúrach Balkánskeho polostrova. Celokarpatská jednota sa prejavuje najmä pri tých elementoch materiálnej a duchovnej kultúry, ktoré v slovenskom prostredí našli vhodné podmienky pre svoj ďalší rozvoj. V karpatskom pastierstve na Slovensku sa však vytvorili aj niektoré odlišné javy, ktorých vznik a formovanie podmienili odlišné prírodné a ekonomické podmienky jednotlivých horských regiónov. Takéto špecifické formy niektorých javov sa vytvorili najmä v oblasti pastierskej organizácie, na úseku zviazanosti ovčiarstva a pestovaním poľnohospodárskych plodín /niektoré formy košarovania/, na úseku pastierskych stavieb ap. Keďže pastiersku kultúru v Karpatoch považujeme za výsledok vzájomných kontaktov viacerých kultúr juhovýchodnej Európy a na dotváraní tejto kultúry sa zúčastňovali viaceré etnické spoločenstvá, úlohou ďalšieho nášho výskumu bude na jednej strane objasniť, aký podiel malo slovenské etnikum na formovaní pastierskej kultúry v západnej časti Karpát, na druhej strane ukázať, ako sa pôvodne cudzie karpatské salašníctvo stalo neoddeliteľnou súčasťou slovenskej národnej kultúry.

Literatúra

Bernštejn, S. B.: Vzaimodejstvije jazykov karpato--dunajskogo areala. In: Karpatskij sbornik, s. 16-21. Moskva 1976;

Crânjală, D.: Rumunské vlivy v Karpatech. Praha 1938;

Habovštiak, A.: La colonisation pastorale dans les Karpates et les patois slovaques. In: Ethnologia slavica, I /1969/, Bratislava 1970;

Chaloupecký, V.: Valaši na Slovensku. Praha 1947;

Klepikova, G. P.: Slavjanskaja pastušeskaja terminologija. Moskva 1974;

Kučera, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava 1974;

Ondrus, P.: Slovenské nárečia a karpatská jazyková oblasť. In: Studia Academica Slovaca 2, red. J. Mistrík. Bratislava 1973;

Podolák, J.: Letné salašníctvo oviec v oblasti horného Hrona. In: Sborník SNM, r. 55 /1961/, Martin; Poloninské hospodárstvo Huculov v ukrajinských Karpatoch. In: Slovenský národopis, r. 14 /1966/; Die Überwinterung auf den Salaschen im Berggebiet der Mittelslowakei. In: Viehwirtschaft und Hirtenkultur, Budapest 1969; The Pastoral Culture of the Carpathians as a Subject of an Ethnological Study. In: Ethnologia slavica, r. I /1969/; Proletnite pastirski običati. In: Makedonski folklor, r. 6, Nr. 12, Skopje 1973; Pôvod a rozšírenie ovčieho syra zvaného bryndza na Slovensku. In: Slovenský národopis, r. 26;

Stanislav, J.: Slovenský juh v stredoveku, I-III. Turčiansky Sv. Martin 1948;

Štika, J.: Význam slova "valach" v západních Karpatech. In: Slovenský národopis, r. 10 /1962/;

Západoslovenské nárečia

Ivor Ripka

1. Národný jazyk tvorí súhrn jazykových útvarov, ktoré pri komunikácii používajú príslušníci jedného národa. Základ slovenského národného jazyka tvoria dva relatívne stabilné štruktúrne útvary, a to spisovný jazyk a nárečia. Nárečím sa pri tomto chápaní nazýva hláskoslovne, tvaroslovne, lexikálne i syntakticky diferencovaný útvar daného jazyka. Používa ho istá skupina ľudí, spätá teritoriálnym alebo sociálnym spoločenstvom a žijúca v bezprostrednom jazykovom kontakte. Dnešné nárečia sú výsledkom prirodzeného a historicky kontinuitného vývinu; ich štúdium prináša základné poznatky pre výklady o slovenčine v predspisovnom období, pre správnu interpretáciu vzťahov slovenčiny k ostatným slovanským jazykom i pre úvahy o stratifikácii národného jazyka.

Prvé pokusy o klasifikáciu slovenských miestnych nárečí sa objavujú v polovici 19. storočia. Ich autori sa však nemohli oprieť o dôkladnú analýzu preukazného materiálu, a preto zväčša ostávali pri registrácii niektorých diferencovaných hláskoslovných či lexikálnych javov z jednotlivých oblastí. Klasické rozdelenie slovenských nárečí na tri základné skupiny - nárečia západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské - podal r. 1864 v diele Základové dialektologie československé A. V. Šembera. Šemberovo geografické vymedzenie jednotlivých

nárečových oblastí sa stalo základom, na ktorom stavali a z ktorého vychádzali všetci ďalší autori.

Kvalitatívne i kvantitatívne novú etapu vo výskume slovenských nárečí znamená dielo V. Vážného. Na základe dotazníkovej akcie z r. 1921 - 1938 získal bohatý materiál, ktorý spracúval v parciálnych štúdiách a sumarizoval v syntetickej práci Nářečí slovenská. V tomto diele prvý raz použil metódu jazykového zemepisu a podal súborný opis, výklad a klasifikáciu slovenských nárečí.

V priebehu ďalších rokov bádatelia neustále prehlbovali poznatky o historickom vývine i súčasnom stave slovenských nárečí. V štúdiách i väčších prácach J. Stanislava, E. Paulinyho, J. Štolca, P. Ondrusa, R. Krajčoviča, A. Habovštiaka, F. Buffu a iných dialektológov sa analyzujú všetky činitele, ktoré spolupôsobili pri formovaní dialektov. Nárečová diferenciácia slovenských nárečí sa v nich interpretuje ako výsledok spoločenského a historického vývinového procesu. Pri klasifikácii sa berie zreteľ aj na tzv. geografický činiteľ /prirodzený geofyzikálny profil územia/, ktorý zvyčajne determinoval aj vymedzenie bývalých žúp /stolíc/, resp. ich hraníc. Staré administratívne župné zriadenie býv. Uhorska vplývalo na formovanie sa väčších - vnútorne ďalej členených - nárečových celkov na území jednotlivých žúp. Pomenovanie nárečí podľa názvov žúp sa v slovenskej dialektológii používa aj v súčasnosti.

2. Západoslovenskými nárečiami sa hovorí na území bývalej Bratislavskej, Nitrianskej /okrem severnej časti/ a Trenčianskej stolice. Pri vyčleňovaní západoslovenských /ďalej niekedy aj zsl/ nárečí ako celku i pri ich ďalšom delení na menšie oblasti /podskupiny/ sa pri doterajších klasifikáciách prihliadalo vždy najmä na odlišné znaky v hláskosloví a tvarosloví. Tento aspekt sa uplatňuje aj

pri členení slovenských nárečí v Atlase slovenského jazyka I /1968/, z ktorého tu vychádzame. Západoslovenskú nárečovú oblasť rozdeľujeme na 3 podskupiny, a to severnú, južnú a záhorskú. V severnej podskupine sa potom vyčleňujú kysucké, hornotrenčianske a dolnotrenčianske nárečia, v južnej podskupine sú považské /v rámci nich ešte podjavorinské a myjavské/, trnavské a vnútorne diferencované nitrianske nárečia. Osobitná podskupina /oblasť/ záhorských nárečí, v rámci ktorej sa vyčleňujú na severe skalické nárečia, sa rozkladá na západ od Malých Karpát po rieku Moravu.

Uvedené členenie zal nárečí sa opiera o výsledky jazykového zemepisu; jednotlivé oblasti ohraničujú - a tým určujú - izoglosy najdôležitejších javov. Preto sa napr. termínom dolnotrenčianske nárečia označujú len tie nárečia zal typu, ktorými sa hovorí na území bývalého Trenčianskeho okresu. Bánovské nárečia, ktoré sa v doterajších klasifikáciách pričleňovali k dolnotrenčianskym nárečiam, charakterizuje dnes už toľko stredoslovenských čŕt /jerové striednice, vkladné hlásky, platnosť rytmického zákona, slabičné l v plnom rozsahu a i./, že ich treba zaradiť do stredoslovenskej nárečovej skupiny.

Nárečový celok, ktorý je predmetom tohto spracovania, charakterizujú tieto hláskoslovné znaky:

a/ Za pôv. ort-, olt- s cirkumflexovou intonáciou je vo väčšine prípadov rot-, lot-: rovní, robiť, rola, vloňi i rokita, rožeň, rósporek. Presahy stredoslovenských tvarov s rat- /rakita, rásť, rásporek/ sú sporadické; rozšírenejšie sú v nitrianskych nárečiach.

b/ Revokalizáciou mäkkého i tvrdého jeru vznikla jediná /skoro pravidelná/ striednica -e-: ocet, deň, buben, pes, oves, ven, bečka, deska, zdechnúť, kotel, sen a pod.

c/ Pravidelné vkladné hlásky e /v slovách, ktoré mali pred koncovým jerom spoluhláskovú skupinu s -r-, -l-, -m- alebo -n-/ a é /v tvaroch gen. plur./: viéter, blázen, švager, cuker, kostel, tehél, ihél, jedél, šidél a pod.

d/ Samohláska a za pôvodnú nosovku ǫ v krátkej pozícii, á za pôv. ǫ v dlhej pozícii: masso, pata, ďevať, hovado, makkí /ale všeobecne peť/; pátí, hráďel, pátek, vázať, svátek, nosá, robá, památka, zajác a pod. Dvojhlásky ja poznajú /podobne ako ostatné dvojhlásky/ iba hornotrenčianske nárečia; v trnavských nárečiach je namiesto ie> é /tékla, mléko/ alebo aj í /místo, vím/. V záhorských nárečiach je aj jé resp. je /hovjazí, mjakí, pjet/.

e/ V severnej podskupine zsl nárečí sa uskutočnila zmena ť > c, ď > dz. Vykonala sa v prípadoch, keď za ď a ť nasledovalo e, e < ě, ě, e, i /robic, dzeň, dzeci, dzakuvac, dzedzina/. Dolnotrenčianske nárečia, záhorská podskupina a veľká časť južnej podskupiny zsl majú asibiláciu len pred e, i /cichů, lecet, na svece a pod./.

f/ V severnej a záhorskej podskupine sa slabičné l̥ /zo skupín t7lt, tělt/ zmenilo po všetkých spoluhláskach okrem perných p, b, v na u: duhí, dužoba, tustí, žuč, kupko /klbko/, sunko/slunko, žutí a pod. Centrum zmeny l > lu > u tvoria dolnotrenčianske nárečia, lebo tu sa zmenilo na u aj slabičné l̥, ktoré vzniklo zo spojení l + jer. V slovách jabuko, bucha, prehutnúť, suza sa vykonala zmena l̥ > u aj po spoluhláskach tvorených bez účasti jazyka.

g/ Zdvojené spoluhlásky rozličného pôvodu /najčastejšie tu pôsobil asimilačný proces/ sa vyskytujú v severnej a južnej podskupine /v záhorskej nie sú/ zsl nárečí v slovách occa, precca, vaččí, mlaččí, masso, kašša, frajjér, mojjého, slamenní, drevenní a pod. Asimilačný

proces dal podnet aj k zmene dl > ll, dn > nn /palla, salla, millo, ceďillo, polla, jenna, stuňňa a i./, ktorá je doložená v južnej podskupine a v dolnotrenčianskych nárečiach.

h/ Na podstatnej časti územia zsl nárečí sa zachováva stará skupina -šč- v slovách ešče, ščedrí, púščať, húščina, ohniščo a pod.

i/ Platnosťou rytmického zákona neobmedzované funkčné využívanie kvantity: biélí, čiérní, dávém, plúca a pod. Pre kysucké nárečia, v ktorom sa vyskytujú niektoré znaky známe v goralských nárečiach, je charakteristická výslovnosť bez dlhých samohlások.

j/ V záhorských nárečiach je za pôv. ě v krátkych pozíciách po perniciach je /kvjet, bježat, pjekní, vjedzet, na stromje/. V skalickom nárečí sa namiesto hlások dz, dž vyslovuje iba z, ž /házat, hážeme a pod./.

3. Na rovine gramatickej stavby majú zsl nárečia takisto niekoľko charakteristických čŕt. Rozbor flexie ukazuje, že nárečia nepoznajú všetky gramatické /najmä slovesné/ tvary spisovného jazyka. Silnejšie ako v spisovnom jazyku sa tiež prejavuje tendencia po zovšeobecnení istého prostriedku na vyjadrenie gramatickej kategórie.

V skloňovaní sú preukazné najmä tieto javy:

a/ Tvary nom. sing. podst. mien stredného rodu na -o /pôv. mäkké jo - kmene, napr. vajco, srcco, líco, ojo/ v tých zsl nárečiach, ktoré poznali konsonantickú mäkkostnú koreláciu.

b/ Podst. mená mužského a stredného rodu zakončené na -r, -l, -z, -s prechádzajú v skloňovaní od tvrdých paradigiem k mäkkým. V lokáli sing. je prípona -i v prípadoch na vozi, /v/ pitvori, na kolesi a pod.

c/ Genitívna podoba podst. mena chlieb /chleba - ge-

nitív čiastkový/ sa vo význame jednotlivého kusa aj vo význame látky používa ako podst. meno mužského rodu aj v nominatíve /jeden chleba/ na časti územia zsl. nárečí.

d/ Lokál sing. prídavných mien mužského a stredného rodu má príponu -ém /podľa tvarov iných nepriamych pádov -ého, -ému/: o visokém chlapovi, dobrém ďecku a pod.

e/ Inštr. sing. príd. mien ženského rodu má príponu -ú. Kvantita sa na rozdiel od skloňovania podst. mien, kde je výslovnosť dlhého -ú rozkolísaná, vždy zachováva: z dobrú, staršú, visokú, mlaččú a pod.

Slovesné tvary sa v zsl nárečiach odlišujú zväčša len hláskoslovne. Typické sú napr. krátke tvary v prítomníku a neurčitku slovies ňesem, pečem: veďeť, rozumeť a pod. Slovesá, ktoré majú neurčitkovú kmeňotvornú príponu -i- /typ robiť/ alebo koreň na -i /typ biť/, majú často v l-ovom príčastí tvary s -e-, teda robel, nosel, pel atď. Záporná podoba prítomníka pomocného slovesa je ňeňi som /si/; tvar 3. os. sing. ňeňi sa používa aj v neosobných väzbách.

Myjavské nárečia majú zvláštny tvar minulého času s neslabičným -ch /bolach, volalach - bola som, volala som a i./. Skalické nárečia majú v 1. os. sing. slovies tvary na -u: nesu, piju.

4. V oblasti tvorenia slov je typicky zsl čŕt menej ako v hláskosloví či tvarosloví. Diferencie sa týkajú skôr rozsahu využitia slovotvorných prostriedkov než ich samotného inventára.

Pri tvorení nových slov sa z derivačných prostriedkov využíva a uplatňuje najmä sufixácia. Jednotlivé prípony sa využívajú pri tvorení nových slov s rozličnou onomaziologickou štruktúrou a jeden významový okruh pozná viaceré slovotvorné modely.

Z typicky zsl znakov, ktorých územný rozsah však

nie je rovnaký, možno pripomenúť trocha príznakové tvorenie názvov rodín pomocou prípony kolektívnych privlastňovacích príd. mien -ých /Horňáček - Horňáčkých, Martiš - Martišých, Stano - Staných/, tvorenie ženských mien zhoršujúceho významu podľa slovotvorného modelu s príponou -ena /brblena - hundravá žena, cifrena - nevkusne vyobliekaná dievka/, tvorenie zdrobnených názvov mláďat pomocou prípony -ácko/-átko v severnej podskupine zsl nárečí /prasa - pracácko, źriéba - źriébacko, miśura - mušurácko/ a pod.

5. Porovnaním zsl nárečovej syntaxe so syntaktickým systémom spisovného jazyka možno zistiť niekoľko všeobecne platných faktov. Miestne nárečie je stabilizovaný variant národného jazyka, známy v hovorenej podobe; touto základnou črtou je dané aj jeho funkčné vymedzenie. V syntaktickej stavbe zsl nárečí sa odráža konkrétne myslenie nositeľov nárečí, orientované na momentálnu situáciu. Prehovory sú bezprostredné, často ovplyvňované psychickou dispozíciou hovoriaceho. Nárečové spojky a iné syntaktické prostriedky sú zväčša nejednotné a nejednoznačné. Pri vyjadrovaní podraďovacích vztahov sa používa parataktické spájanie; dakedy aj jasná myšlienková subordinácia je prekrytá parataktickou spojkou /porov. Chloupek, 1962/.

Všeobecnou charakteristickou črtou nárečovej syntaxe je aj zviazanosť s kontextom. Napr. zsl /dolnotrenčianska/ vedľajšia veta v súvetí zeberte si, až buďete sceť môže mať sama význam časový i podmienkový; správny význam možno interpretovať iba v spojení s kontextom.

Zo syntaktických zvláštností zsl nárečí sa pri všeobecných charakteristikách najčastejšie uvádza príslovkové určenie cieľa s predložkou pre /boli pre vodu/, spojenia idem g obedu /strsl idem na obet/ a pod. Možno pri-

pomenúť, že tieto tradičné príklady nie sú vždy celkom korektné. V dolnotrenčianskych nárečiach napr. účel, cieľ smerovania činnosti vyjadruje predložka po /najmä po slovesách pohybu/: išla ešče po vodu, choj chitro po ťatku a i.

V pádovej syntaxi je pre zsl nárečia typické používanie partitívneho /čiastkového/ genitívu. Býva po prechodných slovesách a uplatňuje sa tam, kde možno vyjadriť mieru predmetu: zebrav si len zemákov a masse, kapusti ňescev a pod. Vo väčšine prípadov mieru veci označenej príd. menom v genitíve vyjadruje sloveso, no možné sú aj opačné prípady, t.j. genitív sa používa na určenie časovej miery slovesného deja: poščaj mi kona, daj toho ščápa /= štiap, palica na obíjanie ovocia/ a pod.

Záporový genitív používaný v slovenských nárečiach popiera účasť na predmete /zreteľnejšie/ ako akuzatív. Pri akuzatíve je toto zameranie nevýrazné. Protiklad týchto funkcií akuzatívu a genitívu sa využíva aj v nárečových prehovoroch /ňemav som frajjérki - ňemav som frajjérku/.

Syntax zsl nárečí charakterizuje aj používanie podraďovacej spojky až v príslovkových vetách podmienkových: až buďeš sceť, dám ti peňáze; poviém ti to, až to staréj nevizradíš. Spojka až sa používa aj v časových vetách, v ktorých určuje čas deja hlavnej vety: aš to buďeťe veďať, tag móžeťe prindúť. V zásade sa však rozmanitý vzťah medzi vetami v podraďovacom súvetí vyjadruje tými istými spojkami ako v spisovnom jazyku.

Na výstavbu konštrukcií v syntaxi slúžia aj iné neohybné slovné druhy, ktoré majú vzťahový význam. V tejto súvislosti možno pripomenúť používanie vytyčovacej hodnotiacej častice ale vo význame spisovných častíc približnej miery /asi, približne/: to bolo ale o ďesáti hoďinách, už majú ale ossem vlňákov a pod.

6. Západoslovenské nárečia charakterizuje aj celý rad lexikálno-sémantických prvkov. V kartotéke Slovníka slovenských nárečí je celý rad dokladov na rozdiely v lexike hlavných nárečových skupín i na ich bohatú vnútornú tautonymitu a významovú diferencovanosť. Presné údaje o zemepisnom rozšírení jednotlivých tautoným prinesie IV. diel /lexikálna časť/ Atlasu slovenského jazyka.

Pre zsl nárečia ako celok sú typické najmä tieto lexikálne jednotky, odlišujúce ich od stredoslovenských a východoslovenských nárečí: šatí - strsl hábi - vsl grati /v tomto poradí uvádzame aj ďalšie doklady; ak je doklad len jeden, uvedené lexéma je rozšírená na strednom i východnom Slovensku/; širák - klobúk - kalap; ručník - šatka - hustka; vaček - vrecko - kešeň; okno - oblok - oblak; strecha - dach; škvareňina - pražeňica - pankuch; hodi - otpust - kermeš; lichva - statok/-ek; sirki - švíbalki /a i./ - švabľiki; otka - stik; kočka - mačka; sinokvet - nevädza - modračka /Centaurea/; žihlava - prhľava - pokriva /Urtica/; hrebíček - klinček - hvozdzik /Dianthus/; egreš - poľka - muchenga /Ribes grossularia/ a pod.

Územné rozšírenie mnohých lexikálnych jednotiek spája západné a stredné Slovensko a stavia ho do istej opozície voči východnému Slovensku. Túto dichotómiu možno dokumentovať napr. na územnom rozšírení týchto slov: zsl a strsl kabát - vsl gerok; brána - kapura; pitvor - prikľet; dedina - valal; fajka - pipka; fajčiť - kurić; oje - dišeľ; vedieť - znac; prať - rajbac; škrídľa - škarupa; ďaťelina - trojka /a i./; jačmeň - jarec; preslička - kanvič /Equisetum/; borovica - sosna; šošovica - ľenča; zimozeleň - barvinek /Vinea/ a pod. /porov. Habovštiak, 1973/.

Analýza nárečovej lexiky poukazuje aj na spoločné

črty západoslovenských a východoslovenských nárečí, ktoré sú dôležité najmä pri diachrónnom štúdiu slovenčiny. V tejto súvislosti možno uviesť /podobne ako pri predchádzajúcich dokladoch iba s istou licenciou a zovšeobecňovaním/ tieto diachronické údaje: zsl a vsl diňa - strsl tekvica /Cucurbita pepo/; božie drevo - paľina /Artemisia/; kameň - skala; mech - vrece; bapka, baba - stará mať; úľ - klát a pod.

Záhorské nárečia sa zo skupiny zsl nárečí výrazne vyčleňujú aj z lexikálneho hľadiska. Pomocou Dotazníka pre výskum slovenských nárečí /Habovštiak - Buffa, 1964/ sa získal lexikálny materiál, ktorý preukazne dokazuje tieto diferencie. V týchto nárečiach sú rozšírené napr. slová sňídaňí /vo význame raňajky/, kamna /kachle/, zelé /kapusta/, turecké žito /kukurica/, húla /žrď/, síň /pitvor/, trúlelek /netopier/, poštár /vankúš, hlavnica/; starenka /stará mať/ a i.

7. V súčasnosti pôsobí na zsl - podobne ako na ostatné slovenské - nárečia celý komplex činiteľov. Na zastieranie nárečových špecifík a diferencií vplýva najmä spisovný jazyk, šírený najmä masovokomunikačnými prostriedkami. Najzreteľnejšie sa cudzie vplyvy prejavujú v oblasti slovnej zásoby. Z iných znakov treba konštatovať tendenciu vyslovovať v zsl nárečiach spoluhlásku v ako v spisovnom jazyku /na konci slova a morfémy bilabiálne a v náslovnej pozícii asimilovane - pred neznelou ako f/, hoci staršia generácia má ešte pernozubné v, ktoré nemá neznelý pár. Najviac rozkolísaná, individuálna a nesystémová je fonetická realizácia dvojhlások i̯é a vó. Stále viac sa prejavuje tendencia vyslovovať ich spisovne ako i̯e a u̯o. Sporadicky preniká /do južnej podskupiny zsl nárečí/ i dvojhláska i̯a. V západoslovenských nárečiach sa teda uplatňujú konvergentné vývinové tendencie a záko-

nitosti.

8. Ukážky súvislej reči z troch lokalít, ktoré v zásade reprezentujú tri hlavné nižšie vymedzené podskupiny.

Dolnotrenčianske nárečie /Kubrica, okr. Trenčín/

V zime teda už sa teda voziéval ten sňech, šak ten hnoj na saňoch na role, viéťe, to už podobňe pod zemáki, pod burgiňu a tak, no sňech ked zešiél potom, potom prišla pekná jar, potom sa išlo sáť, jačmeň, ovos, poľovňík, zemáki sa sadili, hento kapusti kúsek, konopóv a tak ... Polovňík to je teda téš krmivo, krma no, krma z ovsom, viéťe, z jačmeňom, taká koseňina sa to povedalo ... /Rozprával Š. Ševčík, zapísal I. Kipka/

Trnavské nárečie /Brestovany, okr. Trnava/

Zebrané sallé mléko sa pozlévalo do velkého viljévaného hrnca a dalo sa odehrát. Ked bolo odehráté, sa zlálo do vrecka z nového konopného plátna. Nehálo sa ottjécit, zavesilo nat putnu na dvore, na klučku. Potom sa visipav sir z vrecka na velkú misu, vimjésev sa, osolev a robili sa homolki. Homolki dávali do okna, abi vidzeli, do hladav. Na advent a na pość sa dávav do galeték. Ottečení sa nechév na misi, tam ohnev, potom sa mjésev. /Rozprávala K. Martinkovičová, zapísal J. Nižnanský/

Záhorské nárečie /Štefanov, okr. Senica/

Ked nágdo príde o vúz majstrovi, tak sa ho majstr opítá, jakí vúz sce, jakého drúhu. Voze sa najvíc robili troch druhú, lachkí, strední a čaškí. Poznali zme voze čaškosci podla osí. Zepteu sa majstr hospodára, jaké ose čašké sce. No tag bili padesát kilové, dvaašedesát kilové a sedemdesát kilové. To sú tri druhi osí. Vús sa skuáda z ramen predňíh a zadňích. Predňí ramená majú na sebje spodňí část, anštuk, na tím je poduška, mezi ňima prechádzajú ramena predňí. /Rozprával A. Chudý, zapísala M. Stančeková/

Literatúra

Atlas slovenského jazyka 1. Časť prvá. Mapy. Časť druhá. Úvod, komentáre, materiály. Red. J. Štolc. 1. vyd. Bratislava 1968;

Habovštiak, A.: O slovnej zásobe západoslovenských nárečí. In: Zborník jazykovedných štúdií PF Nitra. Red. Š. Krištof. Bratislava 1973;

Habovštiak, A. - Buffa, F.: Dotazník pre výskum slovenských nárečí. 2. Lexikálna a slovotvorná časť. Bratislava 1964;

Chloupek, J.: O specifičnosti nářeční skladby. In: Otázky slovanské syntaxe. Red. J. Bauer. Praha 1962;

Ondrus, P.: Prehľad slovenskej dialektológie. Bratislava 1961;

Palkovič, K.: Nárečový výskum. Bratislava 1974;

Pauliny, E. - Ružička, J. - Štolc, J.: Slovenská gramatika. Bratislava 1963;

Ripka, I.: Dolnotrenčianske nárečia. Bratislava 1975;

Vážný, V.: Nářečí slovenská. In: Československá vlastivěda. 3. /Jazyk/ Red. O. Hujer. Praha 1934.

Miesto slovenskej literatúry v stredoeurópskom literárnom kontexte

Karol Rosenbaum

Prítomná stať chce osvetliť v hlavných črtách miesto slovenskej literatúry v stredoeurópskom literárnom kontexte. Budeme pritom vychádzať z výskumnej činnosti československej komparatistiky a všímať si vzťah histórie národnej literatúry k literárnej komparatistike, riešení a výsledkov, ktoré obidve disciplíny dosiahli.

Najprv niekoľko vysvetľujúcich poznámok k termínu miesto a kontext. Je známe, že národné literatúry od začiatku svojej existencie nežili v izolovanom postavení, a to ani vtedy, ak zdôrazňovali svoju národnú špecifickosť. Tú nestrácali ani v prípade, keď používali niektorý z univerzálnych jazykov, ako napr. latinčinu, ktorá vo viacerých literatúrach mala až do konca 18. storočia značné pozície. Národné literatúry najmä menších národov nežili teda uzavreté pred inými literatúrami, a to ani v období, keď sa literatúry konštituovali ako cieľavedomé národné literatúry v procese a formovaní sa novodobých národov. Možno povedať, že je to pohyb od písomníctva k literatúre. Aká je úloha literárnej histórie národných literatúr? Má predstaviť vývin národných literatúr a zákonitosti, ktoré tento vývin riadili, usporiadať literárne zjavy z hľadiska ich umeleckého tvaru a hodnoty, musí "venovať pozornosť po-

znaniu skutočných hybných síl, resp. zdrojov tohto vývinu". /Šmatlák, S.: Literatúra a dejiny. Slovenská literatúra 22, 1975, č. 1, str. 15/ Obraz dejín národných literatúr nie je úplný bez zistenia, aké miesto zaujímajú medzi ostatnými literatúrami. Pod miestom rozumieme postavenie národnej literatúry, jej osobitosť na pozadí iných národných literatúr. Nejde o nejaký geometrický priesečník, o križovatku vplyvov iných literatúr, ale o pomer celej literatúry k druhým literatúram, o také porovnanie, pomocou ktorého postúpi ďalej literárna história v zisťovaní čo najúplnejšej podoby vlastnej národnej literatúry.

Slovenská literatúra sa rozvíjala a rozvíja v susedstve literatúr národov, s ktorými slovenská národnosť a slovenský národ priamo susedil, t.j. s literatúrou českou, poľskou, maďarskou, nemeckou. Vzťahy si vytvárala aj k literatúram iných národov, t.j. k tým, s ktorými priamo nesusedila, napr. k literatúre ruskej, k literatúre južných Slovanov, k anglickej, francúzskej atď. Ide o to, aby literárna história považovala za jeden zo svojich pracovných cieľov rešpektovanie komparatívneho hľadiska. Ak hovoríme o stredoeurópskom literárnom kontexte slovenskej literatúry, vyznačujeme tým komplex vzťahov, ktoré si slovenská literatúra vytvárala k literatúram národov, s ktorými slovenský národ žil a žije. Tento kontext nadobúda z obdobia na obdobie novú podobu a intenzita vzťahov sa mení, pretože je závislá od viacerých faktorov nerovnakej váhy. Literárna história nášho veku sa nemôže zaobísť bez analýzy miesta slovenskej literatúry vo zväzku s inými literatúrami a bez analýzy vzťahov, čiže bez analýzy rozličných kontextov. Literárna história bez komparatívnej metódy, bez komparatisti-

ky nemohla v minulosti niektoré javy vysvetliť, obchádzala ich alebo o nich mlčala, prípadne ich vysvetľovala nesprávne. Je to napr. otázka príslušnosti tzv. "spoločných" autorov do tej alebo onej národnej literatúry. Medzi maďarskou a slovenskou vzdelanostou a literatúrou stál dlhé roky vzdelanec 18. storočia Matej Bél. Medzi českou a slovenskou literatúrou stál básnik Ján Kollár a Pavel Jozef Šafárik. V týchto prípadoch tzv. národné dejiny nepripúšťali, aby patrili do inej literatúry, ale iba do ich, do jedinej. Bol to nesprávny prístup a také vylučovanie spoločných autorov v jednej či druhej literatúre bolo nesprávne. Literárna história, ktorá rešpektuje zákonitosti vývinu literatúry, vidí, akú funkciu mal ten-ktorý "spoločný" autor a literárna komparatistika pomôže osvetliť, v akej miere sa uvedení autori zúčastnili na rozvoji národnej literatúry a všetkých literatúr, kontext ktorých vytváral. Možno povedať, že s touto otázkou by si mohla poradiť sama literárna história, ktorá by prísne dbala na sledovanie Šmatlákom uvedených hybných síl a ich zdrojov. Ide však o to, aby komparatistika bola súčasťou literárnej histórie, aby komparatívny aspekt bol v práci literárneho historika vždy prítomný.

Možno namietať, že v takom prípade sú dejiny národnej literatúry fakticky dejinami vzťahov skúmanej literatúry k iným literatúram. Áno, možno napísať aj dejiny vzťahov národných literatúr k iným literatúram, ale to je iná úloha. Naše upozornenie smeruje k tomu, aby pomocou komparatívnej metódy sme odkryli národnú špecifickosť, aby výskum národnú literatúru predstavil v jej najvlastnejšej podobe. Preto ten literárny historik, ktorý rešpektuje osobitosť národnej literatúry, dodáva definitívnejšiu podobu tejto osobitosti tým, že si

preverí jej miesto v porovnaní s inými literatúrami, že zistí, čo prinieslo vytváranie kontextu.

Literárny historik a komparatista, lepšie povedané, komparatívny a komparujúci literárny historik, musí svoju prácu založiť na sledovaní vývinu národnej literatúry a ďalších národných literatúr. Nemôže začínať "zhora", napr. od nejakého geografického celku. Sledovanie stredoeurópskeho literárneho kontextu je reálnou literárnovednou úlohou, ale aj tú musí literárny historik začínať dole, v jednotlivých národných literatúrach. Termín stredoeurópsky je termín reálny, viaže sa na literatúry národov, medzi ktorými bola veľmi živá výmena hodnôt, dokonca na literatúry, ktoré sa cítili ako veľmi blízke, blízke natoľko, že v niektorých epochách túto blízkosť stotožňovali s ich jednotou, ako sa to stávalo napríklad so vzťahom slovenskej a českej literatúry, do ktorého zasiahli aj isté historické koncepcie.

Tento, v našej situácii nový prístup k úlohám literárnej histórie a k úlohám komparatistiky vychádza z teórie a praxe československej literárnej komparatistiky, ako sa sformovala v posledných rokoch svojho vývinu. /Pozri prácu D. Ďurišin, Teória literárnej komparatistiky. Bratislava 1975./ Jej jadro spočíva v metodologickej poučke o prvotnej dôležitosti prijímajúcej literatúry, o význame vnútroliterárneho procesu, v ktorom zohrávajú dôležitú úlohu medziliterárne podnety. Tento vzťah nie je však mechanický, ale dialektický, formuje sa podľa napätia, ktoré vzniká vo vnútri literatúry a vo vzťahu k iným literatúram, obrazne povedané, takmer "denne", a môže popieraním, zánikom, preskupovaním záujmu o recepciu, voľbou výberu vzťahu k jednotlivým prvkom literárnych štruktúr dosahovať vždy novú a novú podobu. Tým nechce naša komparatistika popierať

význam prijímanej literatúry, či prijímaného diela, t.j. tradične chápaného vplyvu. Ide o to, aby dejiny národnej literatúry boli čo najpresnejším zachytením jej vývinu, aby sa literárna histórie nedostávala do rozporu s literárnou komparatistikou, ale aby komparatistika pomáhala literárnej histórii. Veď konečným cieľom literárnej komparatistiky je objavovanie a odkrývanie zákonitostí medziliterárneho procesu.

Dejiny slovenskej literatúry, ako literatúry malého národa, dávajú dosť možností overiť si až do jemných nuansov potrebnú súhru literárnej histórie a literárnej komparatistiky. Slovenská literatúra nemala veľké a diferencované spoločenské zázemie. To sa začalo tvoriť koncom 18. storočia, v čase začiatku formovania slovenského národa, v období, ktorým sa otvára tzv. slovenské národné obrodenie. Slovenská literatúra bola v tomto procese aktívnou silou a sama priamo pod vplyvom národného hnutia s protifeudálnym charakterom. Medzi literatúrou a spoločnosťou nastalo tvorivé napätie, ktoré zohralo dôležitú úlohu a posilnilo literatúru, aby si v teórii a súčasne v praxi riešila nielen otázky účinného spoločenského pôsobenia, ale priamo otázky národnej osobitosti. Slovenská literatúra nechce byť iba spisbou a písomníctvom, chce byť národnou literatúrou.

Tým nechceme povedať, že dovtedajšia tvorba slovenských autorov nebola slovenská. Uhorsko bolo dlho štátom mnohonárodnostným. Na jeho literárnom živote sa zúčastňovali nielen príslušníci maďarskej národnosti, ale aj členovia ďalších národností. Autori publikovali alebo písali svoje práce nielen v latinčine, ale aj v maďarčine, češtine, nemčine atď. Tibor Klaniczay správne upozornil na túto koexistenciu jednotlivých literatúr v rámci štátneho celku Uhorska, a odporúča pre literár-

nu históriu rešpektovať tento fakt a napriek blízkosti, neraz spoločnej spisovnej reči odporúča vidieť nielen jednotiaci proces, ale aj proces diferenciácie. Takéto hľadisko podporí komparatívne bádanie v objavovaní skutočného miesta národných literatúr v podmienkach, aké predstavoval uhorský štát. Biliterálnosť slovensko-maďarská, ako zistil R. Chmel, neanulovala samostatnosť dvoch špecifických literárnych radov /slovenského a maďarského/, i keď ju - najmä od druhej polovice 19. storočia - silne narúšali tlaky zo strany štátneho aparátu bývalého Uhorska. /Pozri o tom R. Chmel, Literatúry v kontaktoch. Bratislava 1972./ Mnoho nového vo výskume vzťahov slovenskej a maďarskej literatúry v rámci širšieho komparatívneho výskumu priniesol L. Szíklay a iní maďarskí literárni vedci.

Pri formovaní osobitosti slovenskej literatúry do popredia vystúpili dva faktory: vzťah k inonárodným literatúram, k ich "blokom" /antickému, románskemu, germánskemu, slovanskému/ a objavenie vlastnej ľudovej kultúry, slovenskej ľudovej slovesnosti. Pre mnohých autorov bolo odlíšenie sa od inonárodných autorov a ich tvorby prísmo kategorickým imperatívom, aj keď vzťah k jednej literatúre vedome nahradzovali vzťahom k literatúre druhej, napr. vzťah a približovanie sa k nemeckej literatúre rušili upozornením na existenciu antickej literatúry, jej veľkolepých výsledkov a v poézii napr. vyskúšanej poetiky. Slovenská literatúra mala značnú zásobu umeleckých potencií, keď sa začala konfrontovať s inými rozvinutými literatúrami a keď súčasne myslela nielen na svoje miesto vo zväzku literatúr, ale aj na svoj príspevok vo vyšších syntézach, a to v česko-slovenskej a slovanskej, a opäť na vlastné miesto a funkciu v týchto syntézach.

V konfrontácii sa striedali "partnerské" literatúry. Pre vývin slovenskej literatúry bol vždy dôležitý stav českej literatúry a literatúry maďarskej, a to pre vnútorný vývin slovenskej literatúry. V období národného obrodenia funkciu konfrontačného "partnera" predstavuje nemecká literatúra, a to najmä po stránke filozofickej, ktorú sa usilujú slovenskí autori dôsledne prekonávať vlastnými filozofickými koncepciami človeka, národa, ľudstva, hoci v myslitelskej schéme ostávajú poplatní Herderovi a stúpencom hegelianstva, jeho pravému krídlu. Vo smere prekonávania ich pôsobenia objavujú poľský romantizmus a slovanskú literatúru ako celok. Táto orientácia na slovanstvo ako jednotu prechádza v demokratickej kritike Štúra a niektorých jeho stúpencov do krízy, z ktorej východiskom je posilnenie vlastných národných pozícií na jednej strane a osvojenie si črt mesianizmu, jeho ľudskej univerzálnosti na druhej strane.

Od tejto križovatky vedú cesty k hlbokému pochopeniu ruskej literatúry, jej realistických tvorcov. Tu sa vnútroliterárny proces oplodňuje interliterárnymi podnetmi a vedie k prekonávaniu romantického literárneho a myslitelského kánonu. Koncom 19. storočia a začiatkom 20. storočia zosilneli vzťahy k literatúram západnej Európy, najmä k literatúre francúzskej a od 20. rokov k literatúre sovietskej.

V tomto príspevku sme sa usilovali ukázať na prístupy našej komparatistiky k skúmaniu miesta slovenskej literatúry a jej vstupovanie do kontextu s literatúrami, s ktorými susedila a susedí. Súčasne sme chceli podčiarknuť význam literárnej komparatistiky pre literárnu históriu, ich spoločné úlohy a ciele. Sme presvedčení, že práca započatá "dole", v spracúvaní dejín ná-

rodných literatúr pomocou sledovania vnútroliterárnych a interliterárnych procesov povedie k úspechu, k spracovaniu vyšších literárnych syntéz. Historiografia národnej literatúry len tak úspešne prekoná nebezpečenstvo nedialekticky chápanej vývinovej izolácie na jednej strane a nebezpečenstvo mechanických vplyvov inonárodných literatúr na druhej strane.

Február 1948 a slovenská žurnalistika

Fraňo Ruttkay

Oslobodením Československa Sovietskou armádou roku 1945 sa vytvoril priestor pre rozvíjanie národnej a demokratickej revolúcie. Iniciátorom jej rozvoja bola Komunistická strana Československa, ktorá viedla robotnícku triedu. Jej politiku v Národnom fronte podporovali aj ostatné protifašistické, demokratické sily. Vyvrcholením tohto boja sa stal Víťazný február 1948, v ktorom sa diktatúra proletariátu stala skutkom. Vtedy sa odstránili posledné prekážky brániace budovaniu socializmu v našej vlasti.

Na tejto zložitej a neľahkej ceste v rokoch 1945-1948 sa stali významnými snahy pokrokových síl našej spoločnosti o očistu verejného života, kampaň za konfiškáciu majetkov zradcov a kolaborantov, pozemková reforma, znárodnenie kľúčového priemyslu, rozširovanie socialistického sektoru v našom národnom hospodárstve atď. V tomto zápase pred verejnosťou komunisti postupne odhaľovali pravú tvár tzv. odbojárskej buržoázie, ktorá síce zdôrazňovala často svoje zásluhy v protifašistickom boji, svoju oddanosť Sovietskemu zväzu, svoj demokratizmus a sympatie k pracujúcemu ľudu, no v skutočnosti sabotovala Košický vládny program, diskreditovala ľudovodemokratické zriadenie, presadzovala záujmy kapitalistov a podnikateľov. Medzi jej perspektívne ciele patrilo vytvorenie

vlády bez komunistov a upevnenie takého zriadenia, ktoré by umožnilo zachovanie podnikov a veľkostatkov pôvodným majiteľom, rozbilo znárodňovanie priemyslu a poľnohospodárstva, znemožnilo pozemkovú reformu a zachovalo Československo ako kapitalitický štát v poručí západných veľmocí.

Buržoázii sa však tieto úmysly nepodarilo uskutočniť. Víťazný február otvoril cestu Československu k socializmu, upevnil spojenectvo našich bratských národov a národností, našu družbu so Sovietskym zväzom - osloboditeľom, ktorého moc bola a zostáva podmienkou budovania socializmu v našej vlasti.

Slovenská žurnalistika nám zachovala pozoruhodný obraz tejto doby, v ktorej sa v rozhorčených triednych zápasoch rozhodovalo o osudoch nášho štátu. Komunistická strana sa v tejto neľahkej dobe mohla opierať o svoj popredný aktív - o redaktorov, spolupracovníkov a dopisovateľov nielen vlastnej stranickej, ale aj odborovej tlače. Týkalo sa to hlavne ústredného orgánu KSČ Pravdy, Východoslovenskej Pravdy i Roľníckej nedele. Politiku komunistov vtedy podporovali takmer všetky noviny a časopisy protifašistického odboja i Revolučného odborového hnutia - Práca, Partizán, armádny denník Bojovník, týždenník Nová cesta - orgán Zväzu slovenských žien, Národná obroda - orgán Slovenskej národnej rady, hospodársky mesačník Výstavba Slovenska atď.

Buržoázne záujmy vtedy na Slovensku presadzovala tlač Demokratickej strany - najmä jej denník Čas a Demokrat. Protikomunistický charakter mal aj štrnásťdenník Nové prúdy, denník Strany slobody, Katolícke noviny, ale aj celá rozvinutá cirkevná žurnalistika. Roku 1946 sa buržoázna tlač rozšírila o Demokratický týždenník a o Čas v obrazoch. Demokratická strana nasledujúceho roku

začala vydávať humoristický časopis Šidlo a prevzala aj martinské Národné noviny, ktoré sa však vydávali za "nadstranícke", mali výhrady proti politike buržoázie, a tak vyvolávali vo vedení Demokratickej strany veľkú nespokojnosť. V tejto dobe vzniká aj vydavateľské a nakladateľské družstvo Bystrica, vedené poslancom Ladislavom Liptákom. Jeho založením si Demokratická strana chcela vytvoriť priaznivejšie inštitucionálne podmienky pre rozvoj vlastnej žurnalistiky. Jej hlavným cieľom bolo všetkými možnými prostriedkami paralyzovať vplyv komunistických novín a časopisov na slovenských čitateľov.

Demokratická strana od svojho vzniku popierala vedúcu úlohu robotníckej triedy v spoločnosti - a snažila sa od robotníkov odtrhnúť roľníkov, nazývajúc ich pochlebovačne "chrbtovou kosťou národa". V tejto dobe sa slovenským demokratom darilo oslabovať prácu národných výborov a brzdiť aj politickú očistu nášho života. Pretože im patrilo Poverenníctvo pôdohospodárstva, mohli znemožňovať roľníckym komisiám prideľovanie konfiškovanej pôdy a brzdiť pozemkovú reformu, čo sa stretalo s veľkým odporom pracujúcich na vidieku.

Po znárodnení majetku zradcov a kolaborantov Klement Gottwald v mene vedenia KSČ vyhlásil: "Dozrela otázka poštátnenia bánk, poisťovní, zdrojov energie, banského a hutného priemyslu, ako aj iného veľkého a ťažkého priemyslu vôbec." Poštátnením priemyslu a bánk k rozkvetu a k blahobytu slovenského národa, ktorému sa takto dáva prvý raz v dejinách možnosť rozhodovať nielen o svojom hospodárskom osude - písalo sa v tejto dobe v Pravde.

Hnutie za znárodnenie kľúčového priemyslu a peňažníctva, o ktorom sa vtedy veľa písalo v slovenskej komu-

nistickej tlači, podporovali na manifestačných zhromaždeniach pracujúci bratislavských, košických, žilinských, nitrianskych a iných závodov, ako aj robotníci v ostatných slovenských mestách.

Úsilie pokrokových síl spoločnosti sa už buržoázii nepodarilo zmariť. 24. októbra 1945 podpísal prezident republiky znárodňovacie dekréty, ktorými sa stali národným majetkom podniky a závody s viac ako 500 zamestnancami a vo vybratých odvetviach aj podniky s vyše 150 zamestnancami. Išlo o 70% celkového objemu priemyslu, takže tieto dekréty vážne podlomili ekonomickú moc buržoázie a posunuli dopredu rozvoj národno-demokratickej revolúcie.

V januári roku 1946 vznikla Strana práce, ktorá zastupovala politické záujmy pravicových sociálnych demokratov. Jej útoky na komunistov, ako aj snahy ohroziť jednotu robotníckej triedy boli neúčinnými, a tak aj naďalej prebiehal politický boj medzi najväčšími stranami na Slovensku - komunistickou a demokratickou.

V tejto dobe sa pokúšali o legalizovanie svojej politickej činnosti mladoľudáci, ktorí takto chceli splniť uznesenie svojho zjazdu z 10. januára 1945, vyhlásené v Piešťanoch. Táto najagresívnejšia časť ľudáctva, usmerňovaná z emigrácie Ferdinandom Ďurčanským, sa pokúsila o založenie vlastnej politickej strany. 1. marca 1946 dr. Cvinček v mene pätnástich poslancov Demokratickej strany žiadal založenie "Kresťansko-republikánskej strany", s čím však vedenie Národného frontu nesúhlasilo, lebo už v názve tejto strany sa hovorilo o jej konfesionálnom základe. Pravda, pod zmeneným názvom Strana slobody, ju predsa len Národný front prijal 1. apríla t.r. V nej boli zlúčené snahy vysokého katolíckeho kléru o vytvorenie vlastnej konfesionálnej strany.

Vedenie Demokratickej strany chcelo využiť blížiace

sa voľby do Národného zhromaždenia, získať hlasy ľudákov a stať sa aj reprezentantom politického katolicizmu. Preto aj roku 1946 uzavrelo s nimi tzv. aprílovú dohodu.

Táto dohoda bola otvorenou zradou ideálov Slovenského národného povstania. Teraz už bolo aj širšej verejnosti jasné, aké má skutočné ciele Demokratická strana, ktorá pod tlakom ľudákov začala robiť akcie za záchranu Tisu a jeho spoločníkov postavených pred Národný súd, akcie za obnovenie cirkevného charakteru slovenského školstva. Čas vtedy publikoval články nenávisti k nositeľom pokroku a výpady plné hrubého antikomunizmu.

Demokrati sa vyhlasovali za jediných obráncov roľníckych záujmov, za reprezentantov živnostníkov, za strážcov "posvätného súkromného vlastníctva". V novinách a časopisoch Demokratickej strany, ale aj na kazateľniciach vystupovali útočne katolícki kňazi v predvolebnej kampani. Chceli pritom zneužiť pre politické ciele náboženské cítenie časti slovenského ľudu.

Na stránkach slovenskej komunistickej tlače sa čoraz viacej objavujú články podnecujúce k industrializácii Slovenska i k presunu priemyslu z českého pohraničia na Slovensko. V Pravde vyšiel Ohlas komunistickej strany Slovenska, ktorý sa takto prihováral k najlepších synom a dcéram nášho národa: "Vaše miesto je v radoch Komunistickej strany Slovenska, strany statočných bojovníkov a nadšených budovateľov, ktorí v demokratickom, národnom a slovenskom duchu dejinných úsilí slovenských bezpečne vedie našu domovinu k veľkej budúcnosti a k sláve."

Vo voľbách 26. mája 1946 zvíťazila Komunistická strana Československa, ktorá celoštátne získala 38% hlasov. Klement Gottwald bol menovaný za predsedu vlády. Na Slovensku však najmä zásluhou kléru zneužívajúceho náboženské cítenie časti nášho obyvateľstva, získala

prvenstvo Demokratická strana - 62% hlasov, kým komunisti len 30,37% hlasov. Ďalšie strany - Strana práce a Strana slobody, ktoré vznikli tesne pred voľbami, nijako ich už neovplyvnili.

Tesne po voľbách sa píše v Pravde o "socialistickej väčšine v Československu", ktorá bola nezvratným dokladom toho, že reakcii sa ani na Slovensku nepodarí zvíťaziť. V sérii článkov sa potom v Pravde poukazovalo na spojenectvo Demokratickej strany s ľudáckym podzemím a s vysokým katolíckym klérom, i na to, že vo voľbách za Demokratickú stranu kandidovali aj takí, ktorí patrili pred súd za protištátnu činnosť.

31. mája 1946 manifestovalo 30 000 občanov Bratislavy proti politike Demokratickej strany, čo bolo vážnou výstrahou reakcii. 2. júna t.r. nevyšiel Čas - ústredný orgán Demokratickej strany, pretože zamestnanci Slovenskej grafie odmietli vysádzať jeho protikomunistické články.

30. mája 1946 Ústredný výbor KSČ na svojom zasadaní sa zaoberal situáciou na Slovensku po voľbách, pričom urobil potrebné opatrenia, aby sa Demokratickej strane tu nepodarilo zvrátiť vývoj a ohroziť tak ľudovodemokratický charakter Československa. 26. júna 1946 bola Demokratická strana prinútená podpísať "Ohlas k slovenskému národu a k československej verejnosti", v ktorom sa všetky slovenské politické strany zaviazali podporovať "dôslednú očistu štátneho operátu, armády a cirkvi, čeliť rušiteľom priateľstva so Sovietskym zväzom a plniť vládny program". V Pravde sa v tejto súvislosti v mene pokrokovej slovenskej verejnosti žiadalo aj spravodlivé a prísne súdenie všetkých činiteľov tzv. Slovenského štátu na čele s Tisom, Tukom a Machom.

Súčasťou budovateľského programu Gottwaldovej vlády bol aj návrh osnov šiestich roľníckych zákonov, proti

ktorým Čas vystúpil s veľkou nenávisťou. Strašil vtedy roľníkov, že im bude "vyvlastnená už pridelená pôda", ako aj tým, že budú "uvrhnutí do područia jednej strany". Komunistov vtedy Čas vyhlásil za "podporovateľov štátneho kapitalizmu".

Proti týmto intrigám reakcie slovenská komunistická tlač vystupovala s tým, že presadzovala splnenie dvojročného hospodárskeho plánu, pomáhala riešiť zložité problémy industrializácie Slovenska, horlila za realizáciu pozemkovej reformy a presadzovala zlepšenie zásobovania obyvateľstva - za ktoré bol v rezorte výživy zodpovedný poverenik Fillo - exponent Demokratickej strany. Pravda vtedy varovala roľníkov pred ich falošnými priateľmi z Demokratickej strany: "Iba mocný pohyb našich roľníkov pomôže zmariť všetky nástrahy falošných ich priateľov, ktorí svoje úzko sebecké a triedne záujmy tak radi halia do klamného rúcha národných záujmov".

Sabotážnou činnosťou bolo zakrátko ohrozené splnenie dvojročného plánu, hlavne v stavebníctve a v textilnom priemysle, v ktorých vedení mali významné pozície exponenti Demokratickej strany.

Rozhodujúcou súčasťou boja Komunistickej strany proti buržoázii a zvyškom ľudáctva sa stal súdny proces s dr. Jozefom Tisom, A. Machom a F. Ďurčanským, ktorý sa začal v Bratislave pred Národným súdom 2. decembra 1946.

Katolíckemu kléru sa vtedy dokonca podarilo v Piešťanoch zorganizovať demonštráciu, na ktorej sfanatizované ženy žiadali Tisovo oslobodenie, pričom vykrikovali protištátne heslá. Katolícki biskupi na čele s Jantauschom tak isto dôrazne žiadali Letricha, aby splnil svoj sľub o Tisovej záchrane, pretože Národný súd mu vymeral trest smrti. Predsedníctvo Demokratickej strany sa stotožnilo s návrhom obhajoby na Tisovo omilostenie.

Letrich, ako to priznal vo svojom diele History of modern Slovakia, sa prihováral u prezidenta Beneša za prezidentský odklad v prípade Tisovho odsúdenia na smrť.

Čas vtedy uverejnil aj vyhlásenie arcibiskupa dr. Andreja Kmeťku - svedka pri Tisovom procese, ktorý ho tu označil za "tichého Slováka", a zdôvodňoval prečo biskupi písomne žiadali Vatikán i Slovenskú národnú radu o "mierne súdenie Tisu". Pravda vtedy sústavne referovala o priebehu tohto súdneho procesu. Jej referáty podávali vieryhodný obraz, odlišný od tendenčných a falzifikovaných materiálov vydávaných Poverenníctvom informácií, ktoré viedol predstaviteľ Demokratickej strany Samuel Beluš. Publikovala aj archívny materiál o kolaborantstve Tisu a jeho spoločníkov, fotografie masových hrobov obetí Slovenského národného povstania i príkazy Tisu o nutnosti bezohľadného postupu proti účastníkom protifašistického hnutia na Slovensku. Preto aj komunisti právom považovali rozsudok nad Tisom a jeho spoločníkmi - exponentmi tzv. Slovenského štátu na rozsudok nad ľudáctvom, ktorý mal byť vážnou výstrahou rozvracačom ľudovodemokratického Československa.

21. marca 1947 manifestovali bratislavskí pracujúci proti ľudáckej reakcii, ktorej politické ciele presadzovalo vedenie Demokratickej strany.

V jeseni roku 1947 politickú situáciu na Slovensku veľmi sťažilo teroristické vyčíňanie benderovských bánd, ktoré mali spojenie najmä s ľudáckou reakciou. Proti ním sa so zbraňou v ruke postavili účastníci národnooslobodzovacieho boja. Čas zámerne bagatelizoval nebezpečenstvo hroziace od Bendera a jeho ozbrojených banditov.

Paktovanie predstaviteľov Demokratickej strany s ľudákmi a ich rozbíjanie československej jednoty bolo predmetom rokovania Národného frontu Čechov a Slovákov,

ktorý sa zišiel 11. júla 1947. Jeho účastníci vyzvali vedenie Demokratickej strany, aby vyhlásilo za neplatnú dohodu, ktorá umožnila exponentom novoľudáctva preniknúť na významné miesta v politickom živote. Čas onedlho bol takto prinútený priniesť oznámenie o neplatnosti dohody.

Katastrofálne sucho a neúroda roku 1947 veľmi poškodili hlavne malých roľníkov. Vláda im preto chcela poskytnúť pomoc vo výške 6,5 miliardy Kčs. Komunisti navrhovali, aby sa peniaze na tento účel získali mimoriadnym zdanením milionárov. Buržoázia tento zámer zúrivo odmietla.

Návrh komunistov na mimoriadne zdanenie milionárov napred vo vláde neprešiel, lebo proti nemu hlasovalo 11 ministrov buržoázných politických strán. V Pravde sa vtedy takto písalo: "Čas, ústredný orgán Demokratickej strany, ktorej ministri tiež hlasovali v záujme milionárov, dosiaľ sa nezmohol na vlastnú obhajobu ich stanoviska, iba priniesol citáty z novín svojich českých spojencov s nadpisom Obrana poctivo získaných majetkov."

V nasledujúcich týždňoch v Pravde prebiehala tlačová kampaň za zdanenie milionárov. Písalo sa tu o ich obrovských majetkoch nadobudnutých hlavne šmelinárstvom a podvodmi v rokoch 1945-47. Súčasne sa v Pravde publikovali aj listy nopisovateľov i rezolúcie kolektívov pracujúcich, ktorí žiadali uzákonenie milionárskej dávky. Konečne 23. októbra 1947 mohla Pravda oznámiť slovenskej verejnosti, že "spravodlivá vec ľudu zvíťazila, vláda schválila zdanenie milionárov".

V septembri roku 1947 orgány štátnej bezpečnosti odhalili protištátne sprisahanie. Išlo o velezradu - o pokus rozbitia republiky a vytvorenia tzv. Slovenského štátu. Do tohto spisahania boli zapletené vedúce osobnosti Demokratickej strany, ľudácke podzemie, ale aj zahraničná emigrácia, vedená Ferdinandom Ďurčanským. Ko-

nunisti - a s nimi aj celá slovenská pokroková verejnosť - žiadali prísne potrestanie sprisahancov i dôslednú očistu politického života na Slovensku.

Pravda na okraj tohto pokusu o ozbrojené sprisahanie píše: "... Slovenský ľud túži po istote a po pokoji a veru po ťažkých rokoch fašistického útlaku, nemeckej okupácie a vojnových útrap si istotu a pokoj zasluhuje. A preto nemožno pardonovať ľudí - nech sa skrývajú hocikde - ktorí rozvracajú u nás pomery a neváhali by hnať Slovensko do nových, krvavých a osudných dobrodružstiev."

Spravodlivé rozhorčenie ľudu proti účastníkom a podnáhačom protištátneho sprisahania pomohlo zjednotiť pokrokové sily našej spoločnosti. 21. septembra 1947 sa konala celoslovenská konferencia odbojárov, ktorí v rezolúcii žiadali dôslednú očistu politického života na Slovensku, uskutočnenie pozemkovej reformy i spoluúčasť odbojových organizácií v Národnom fronte.

Vtedy došlo aj k rozkolu v Demokratickej strane, pretože časť jej vedenia podporila účasť spoločenských organizácií v Národnom fronte. Na tomto zasadaní Národného frontu sa rozhodlo o odvolaní všetkých skompromitovaných pracovníkov poverenictiev, o zrušení ich členstva v Slovenskej národnej rade, v Ústavodárnom národnom zhromaždení, ako aj v Národných výboroch.

30. októbra 1947 sa zišiel zjazd závodných a zamestnaneckých rád na Slovensku. Mal sa ho zúčastniť aj predseda Demokratickej strany Letrich, ktorý však pozvanie robotníkov - odborárov odmietol.

Zjazd závodných a zamestnaneckých rád žiadal dôsledné splnenie dvojročného plánu, ako aj vytvorenie nového zboru poverenikov, ktorý by zabezpečil splnenie budovateľského programu vlády Národného frontu Čechov a Slovákov.

Na druhý deň po tomto zjazde odstúpil Zbor poverenikov. 8. novembra 1947 prišiel do Bratislavy Klement Gottwald, aby tu začal rokovanie o vyriešení politickej krízy na Slovensku. 20. novembra t.r. došlo v rámci Národného frontu k dohode a nový Zbor poverenikov mohol zložiť do rúk Klementa Gottwalda ako predsedu vlády predpísaný sľub. Vedenie Demokratickej strany bolo prinútené podpísať ohlas Slovenského národného frontu, v ktorom sa zaviazalo plniť Košický vládny program. Tento záväzok, tak ako mnohé iné predtým, sa však stal len prázdnou proklamáciou.

Pri riešení politickej krízy na Slovensku v jasení roku 1947 závažnú úlohu zohrali roľníci, ktorí sa zúčastnili 15. novembra t.r. na celoslovenskej konferencii delegátov Jednotného zväzu slovenských roľníkov. Prišli na ňu v plnom počte, hoci Čas predtým tvrdil, že "slovenskí roľníci na konferenciu nepôjdu". Jej delegátov Čas vyhlásil iba "za úzku skupinu stúpencov dr. Faltana".

Vyriešenie politickej krízy na Slovensku sa prejavilo najmä tým, že Demokratická strana stratila právo volať sa väčšinovou stranou. V novom Zbore poverenikov pod predsedníctvom dr. Gustáva Husáka, podľa dohody, nemala žiadna strana väčšinové zastúpenie. Demokrati vtedy prišli o tri kreslá, z ktorých po jednom dostali Strana práce a Strana slobody - dovtedy nezastúpené v Zbore poverenikov. Tretie kreslo nebolo obsadené podľa stranického zastúpenia /Poverenictvo spravodlivosti/.

V Demokratickej strane, ktorá bola skompromitovaná v očiach verejnosti, sa začal diferenciačný proces. Mnohí jej členovia začali kritizovať vedenie strany a priklaňať sa ku politike komunistov. Na zasadaní ÚV KSS

4. decembra 1947 sa vyhlásilo: "... Ustanovením nového Zboru poverenikov boj nie je skončený. Povedieme ho ďalej z kroka na krok, budeme lámať odpor a sabotáž reakcie, používajúc pritom pri všetkých dôležitých podujatiach najširšiu mobilizáciu más, podľa vzoru milionárskej kampane, podľa posledných skúseností v meraní síl ..."

Vyriešenie politickej krízy v jeseni roku 1947 na Slovensku bolo víťazstvom robotníckej triedy vedenej Komunistickou stranou.

3. decembra 1947 Pravda oznámila, že Sovietsky zväz na základe listu Klementa Gottwalda J. V. Stalinovi sa rozhodol nám dodať ďalších 200 000 ton obilia. Bol to prejav nezištného priateľstva. V Pravde sa 4. decembra t.r. pri príležitosti štvrtého výročia podpísania sovietsko-československej zmluvy o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci publikoval aj preklad článku zo sovietskych Izvestiji: "... Za posledné štyri roky sme boli svedkami radostných výsledkov, ktoré oba národy dosiahli pri splňovaní vzájomných záväzkov, prevzatých v tejto dohode. Spojenectvo Československa a Sovietskeho zväzu vylučuje možnosť nového Mníchova. Bezpečnosť a samostatnosť Československa sú zaručené tak, ako ešte nikdy v dejinách."

Začiatkom roku 1948 sa v slovenskej komunistickej tlači objavilo veľa článkov podnecujúcich náš ľud k splneniu plánu druhého roku dvojročnice.

Demokratickú stranu a jej exponentov však trápili úplne iné problémy. Na druhom tzv. pracovnom zjazde Demokratickej strany, ktorý sa konal 25. a 26. januára 1948 v Bratislave za účasti 511 delegátov, nastal rozkol v jej vedení. Mimoriadny zjazd ukázal na hlbokú krízu Demokratickej strany. Preto aj bolo v priamom rozpore

so skutočnosťou vyhlásenie jej predsedu dr. Jozef Letricha: "Demokratická strana ... predstavuje chrbtovú kosť a jadro nášho národa, ktoré sa nepodarí žiadnymi akciami, novými stranami zoslabiť, tým menej zlomiť." Rovnako nepresvedčivé bola programovo-politická rezolúcia tohto zjazdu, ktorá varovala pred "nezdravým a nedemokratickým sústreďovaním moci pomocou jednostranného spolitizovania tzv. nadstranických organizácií, byrokracie a hospodárstva." Už nikto neveril tvrdeniu, že tento "zjazd potvrdil svornosť a jednotu Demokratickej strany."

Komunisti aj v tejto dobe dôsledne presadzovali záujmy pracujúcich más. Preto sa aj vtedy v slovenskej komunistickej tlači tak často kritizovala činnosť Poverenictva výživy ovládaného demokratmi, ktoré neplnilo svoje základné poslanie a nedostatočne sa staralo o zásobovanie textilom, ktorého distribúciu mali v rukách veľkoobchodníci, rozvíjajúci však čierny obchod. Preto aj v Pravde na začiatku roku 1948 sa uvádzalo: "V distribúcii nemá a nesmie mať miesto ten, kto ešte dnes vidí svoje poslanie v tom, aby sa sám obohacoval a nechce vzhliadnuť, že každá zložka v hospodárstve má i poslanie národné, hospodárske, sociálne. Roku 1948 bude treba starostlivo skúmať, ktoré zložky distribúcie toto svoje poslanie nepochopili, a tie buď vhodnými opatreniami k správnemu chápaniu priviesť, alebo s nimi nepočítať vôbec."

Bolo potrebné zlomiť ekonomickú silu buržoázie a paralyzovať dovtedy pomerne silný súkromnokapitalistický sektor v Československu, aby sa zamedzilo rozkrádaniu národného majetku a manipuláciám podnikateľov na úkor pracujúcich. Orgány Ministerstva vnútorného obchodu pri spolupráci s Národnými výbormi objavili veľké

sklady textilu veľkoobchodníkov pripraveného pre čierny trh. Preto aj vláda v januári roku 1948 rozhodla o vytvorení tzv. rozdeľovní. Im bola zverená distribúcia textilu, pričom na kontrole predaja s nimi spolupracovali národné výbory.

Vedenie Komunistickej strany Československa vtedy vytýčilo ďalšiu etapu znárodňovania. Situáciu v republike začiatkom februára 1948 takto hodnotila Pravda: "Zvyšky kapitalistov, veľkostatkárov a veľkoobchodníkov rozvracajú náš hospodársky život len "načierno", len spoza bučka, ale opierajú sa aj o politiku strán, ktorých vedenie hájí ich sebecké záujmy, ich politiku. Nie je tajomstvom, ktoré sú to strany. V Čechách je to Národne socialistická a Lidová strana, na Slovensku Demokratická strana. Konečne ciele veľkokapitalistickej a veľkostatkárskej reakcie sú zrejmé ... návrat ku kapitalizmu, do všetkých jeho zmätkov a kríz. Ten je u nás nemožný. Na to príliš vzrástli ľudové sily, na to je príliš silná Komunistická strana, ktorej váha zo dňa na deň rastie." Spolupráca, lebo boj - len takúto alternatívu v tejto dramatickej dobe vo vzťahu komunistov k buržoáznym politickým stranám bolo možno očakávať. Pravda, pri nečestnosti buržoázii takáto spolupráca sa ukázala byť neudržateľnou - a to už v krátkom čase.

Tlač Demokratickej strany začala vtedy znovu surovo útočiť na "roľnícku politiku Ministerstva pôdohospodárstva vedeného komunistom", ba začali ohovárať aj tých pracovníkov Poverenictva vnútra, ktorí odhalili velezradné sprisahanie proti republike. Hlavným cieľom buržoáznej tlače v Československu bolo v tejto dobe za každú cenu zamedziť pripravovanému celoštátnemu zjazdu odborov a roľníckych komisií, ktoré presadzovali spravodlivé požiadavky pracujúcich. "Pripravovaný zjazd závodných

rád", písalo sa vtedy v Čase, "zvolaný nedemokratickým spôsobom ... považujú národní socialisti, a s nimi aj slovenskí demokrati, za akciu Komunistickej strany, ktorá ohrozuje jednotu odborového hnutia ... Práve tak považujeme ... za nezodpovednú akciu zvolanie ilegálneho zjazdu roľníckych komisií."

Prudký vývoj udalostí sa však československej buržoázii už nepodarilo zastaviť, pretože cesta k socializmu bola historicky zákonitým javom. Reakcia sa preto rozhodla zaútočiť na celom fronte, aby tak strhla na seba moc v štáte. Preto aj 13. februára t.r. ostro vystúpili na zasadaní vlády národnosocialistickí ministri na komunistického ministra vnútra Václava Noseka, pretože dal preložiť osem pracovníkov zo Zboru národnej bezpečnosti v Prahe. Okrem toho ho obvinili, že veliteľské miesta v Zbore národnej bezpečnosti obsadzoval komunistami. Žiadali ho tiež, aby preloženie týchto ôsmich pracovníkov odvolal. Pretože medzičasom minister Nosek ochorel, vyriešenie celého prípadu sa oddialilo. To sa stalo buržoázii výhodnou zámienkou na vyvolanie vládnej krízy. Keď mal 20. februára 1948 na zasadaní vlády minister Nosek vysvetliť svoje rozhodnutie, predstavitelia buržoázných strán sa ho nezúčastnili a podali demisiu. Verili, že prezident vymenuje úradníckú vládu, ktorá im umožní postupne realizovať vlastné zámery. Demisiu podali ministri národnosocialistickej, ľudovej a demokratickej strany.

Komunistická strana oprávnene považovala demisiu ministrov Demokratickej strany aj za demisiu poverenikov tejto strany v Zbore poverenikov. 23. februára 1948, teda potom, ako už Zbor poverenikov podal demisiu, Jozef Letrich na zasadaní zastupiteľského zboru Demokratickej strany privítal demisiu jej ministrov, no odmietol po-

žiadavku predsedu Zboru poverenikov dr. Gustáva Husáka, aby "demokrati aj tu zložili svoje funkcie". Vtedy aj vyhlásil: "Demokrati sa nedajú vyhnať zo Zboru poverenikov ... som presvedčený, že prezident, ako najvyšší ústavný činiteľ, sa nedá ovplyvniť ... nestrpíme, aby nás niekto, niekto z našich členov Demokratickej strany, dával do akčných výborov Národného frontu ..."

To boli posledné verejné prejavy predsedu strany, ktorá sa postavila proti pokroku, proti záujmom pracujúceho ľudu, proti republike. 23. februára t.r. už Čas nevyšiel, lebo ho odmietli vysádzať typografi Slovenskej grafie. Svoje rozhodnutie takto zdôvodnili v rezolúcii: "... Zaoberali sme sa písaním časopisov Čas, Šidlo a Nové prúdy, ktoré zhotovuje Slovenská grafia v Bratislave. Redakcie týchto časopisov sa už viac ráz zaviazali, že nebudú uverejňovať články a správy smerujúce proti ľudovodemokratickému zriadeniu, proti spojeneckým štátom, Revolučnému odborovému hnutiu a Košickému vládnemu programu, ale svoje záväzky opätovne nedodržali ... Uistenie zo strany redakcie týchto časopisov neposkytujú záruky, že tieto časopisy budú v budúcnosti vykonávať tvorivú prácu a konštruktívnu kritiku, tým menej, že zástupcovia Demokratickej strany vystúpili z vlády a zo Zboru poverenikov. Preto robotníctvo odmieta zhotovovať ďalej tlačivá, ktorých obsah rozkladá pomery v Československej republike do tých čias, kým si Demokratická strana neusporiada svoj pomer k vláde Československej republiky a k Zboru poverenikov. Smerodatný je nám nový Zbor poverenikov, ktorý musí ustáliť, kedy bude postoj Demokratickej strany natoľko lojálny k ľudovodemokratickému zriadeniu, že ho možno považovať za štátotvorný."

22. februára 1948 sa konal v Prahe zjazd závodných

rád, ktorý prijal rezolúciu na ďalšie znárodnenie a parceláciu veľkostatkov. Na druhý deň zástupcovia všetkých politických strán a masových organizácií vytvorili Ústredný akčný výbor Národného frontu. 24. fubruára t.r. robotnícka trieda celej republiky ukázala v jednohodinovom generálnom štrajku svoju silu a rozhodnosť zlikvidovať akékoľvek pokusy buržoázie o prevrat. Ľud sa bezvýhradne postavil za politiku Komunistickej strany Československa. Oddiely Ľudových milícií a Zbor národnej bezpečnosti čelili hrozbe reakcie vyvolať ozbrojené zrážky.

Pod tlakom revolučných más prezident Beneš prijal demisiu reakčných ministrov a 25. februára t.r. toto jeho rozhodnutie vyhlásil Klement Gottwald mnohotisícovému zhromaždeniu v Prahe, ako veľké víťazstvo českého a slovenského ľudu. Vznikla vláda obrodeného Národného frontu.

Na mimoriadnom zasadaní predsedníctva Slovenskej národnej rady 26. februára t.r. sa prečítal list dr. Jozefa Letricha - jej dovtedajšieho predsedu a kanonika Cvinčeka - dovtedajšieho podpredsedu, ktorí sa takto písomne vzdali svojich funkcií. Nasledujúci deň bol vytvorený nový Zbor poverenikov, v ktorom už zástupcovia rozpadnutej a skompromitovanej Demokratickej strany nemohli mať miesto.

Februárovým víťazstvom pracujúceho ľudu sa skončila dôležitá etapa jeho boja proti buržoázii, etapa, ktorá rozhodla o ďalšom pokrokovom vývoji našej republiky. Veľký podiel na tomto víťazstve mala Pravda, ale aj ostatná slovenská komunistická tlač, ktorá napomáhala prerastaniu národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú a slúžila tak bezvýhradne pokroku.

Z dejín slovakistiky (Martin Hattala)

Józef Ružička

Vedecký výskum slovenčiny dosiahol značné úspechy už v 19. storočí, keď sa tento začal robiť profesionálne: ide o vedecké diela Pavla Jozefa Šafárika, Ľudovíta Štúra, Martina Hattalu a Samuela Czambla, ktoré mali na svoj čas dobrú teoretickú i metodologickú úroveň, nadväzovali na výdobytky súčasnej európskej jazykovedy, a preto mali aj výsledky, ktoré sa stali súčasťou slavistiky 19. storočia. Samozrejme, tieto práce nadväzovali aj na staršie domáce výskumy, najmä na gramatiku a slovník Antona Bernoláka, prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny západoslovenského zafarbenia.

Najväčšiu váhu z uvedených úsilí má vedecké dielo Martina Hattalu, a to jednak preto, že Martin Hattala priamo nadväzoval na teoretickú jazykovedu svojich čias, a jednak preto, že sa po dlhé desaťročia zapájal do bojov o formovanie spisovnej slovenčiny stredoslovenského zafarbenia: u Martina Hattalu vidíme vlastne po prvý raz, že sa slovenský vedec usiloval držať krok s modernou teóriou svojho odboru a súčasne angažovane riešiť spoločenské otázky svojho národa na pozadí historických skutočností usmerňujúcich vývin národov v Rakúsko-uhorskej monarchii.

Vývin názorov na slovenčinu bol aj v 19. storočí veľmi zložitý. Preto nás ani dnes neprekvapuje, že sa

k Martinovi Hattalovi ako profesorovi slovanských jazykov na pražskej univerzite, ako aj k jeho vedeckému dielu stavali rozlične - no prevažne kriticky až odmietavo - najmä jeho kolegovia. Tieto hlasy však neboli vecné ani spravodlivé, ako sa to ukázalo pri novom rozbore celej problematiky, a to aj na českej, aj na slovenskej strane. Poukázalo sa na to aj na vedeckej konferencii o diele Martina Hattalu konanej v Trstenej /v Hattalovom rodisku/ dňa 21. a 22. októbra 1970; materiál z konferencie vyšiel v osobitnom zborníku, ktorý vydal prípravný výbor v Trstenej ako účelovú publikáciu /Tlačiarne SNP, Ružomberok 1971/.

O Martinovi Hattalovi som písal viac ráz a z rozličných aspektov. Preto po veľmi stručnom spomenutí základných biografických a bibliografických údajov sa zameriam na vzťahy Martina Hattalu k súčasnej jazykovednej teórii: ide tu v podstate o vzťahy Martina Hattalu k Augustovi Schleicherovi, ktorý pôsobil istý čas na pražskej univerzite a bol v druhej tretine 19. storočia vedúcou osobnosťou v európskej jazykovede.

Aj z uvedeného aspektu treba sa potom aspoň heslovite pristaviť aj pri česko-slovenskej problematike, pretože je nemysliteľné, že by Martin Hattala stál bokom pri prudkom rozvoji českej národnej vedy v tretej tretine 19. storočia, najmä po rozčlenení pražskej univerzity na nemeckú a českú časť, čiže pri formovaní kompletnej českej univerzity v Prahe začiatkom osemdesiatych rokov.

Zo života Martina Hattalu treba uviesť tieto údaje. Narodil sa 4. novembra 1821 v Trstenej na Orave. Vyštudoval teológiu vo Viedni, vysvätený bol r. 1848 v Ostrihome; bol kaplánom na viacerých miestach na strednom Slovensku, od jesene 1850 bol učiteľom českej a slovenskej reči v Bratislave, r. 1853 študoval v Prahe a pripravil

sa na habilitáciu zo slavistiky /na jar 1854/, stal sa profesorom pražskej univerzity už v septembri 1854 a ostal ním tamže až do odchodu na penziu r. 1891; umrel v Prahe dňa 11. decembra 1903; pochovaný je na Olšanskom cintoríne.

M. Hattala už ako študent pobudol na viacerých miestach, takže mal možnosť prakticky sa naučiť jazyky. Už počas teologických štúdií sa zaoberal jazykovedou, počúval prednášky zo slavistiky na viedenskej univerzite, zaujímal sa o jazykové otázky na Slovensku, zasahoval do úvah a polemík o spisovnej reči Slovákov, študoval systém slovenského jazyka a vážne sa pripravoval na úlohu pedagóga.

M. Hattala bol v stálom styku s vedúcimi osobnosťami slovenskej kultúry, hoci väčšinu života strávil v českom prostredí v Prahe. O svojom národnom povedomí vydal svedectvo nielen vedeckou prácou o slovenčine, ale aj v korešpondencii a v polemikách s českými kolegami.

O živote M. Hattalu písal najmä Eugen Jóna v monografickej práci Martin Hattala a spisovná slovenčina /Matica slovenská, Martin 1961/. Zo starších prác je dôležitý rozbor niektorých myšlienok a potom aj nekrológ od Jozefa Škultétyho v Slovenských pohľadoch 1902 /str. 55-60 a str. 121-127/. Pri celkovom hodnotení života a diela M. Hattalu sa opieram najmä o svoje štúdie zo sedemdesiatych rokov.

Z vedeckého diela Martina Hattalu treba upozorniť na tieto práce o slovenčine ako spisovnej reči Slovákov a tiež o vzťahoch slovenčiny k iným slovanským jazykom.

a/ Grammatika linguae slovenicae collatae cum proxime cognata bohemica. /B. Štiavnica 1850/;

b/ Krátka mluvnica slovenská. /Prešporok 1852/;

c/ Zvukosloví jazyka staro- i novočeského a slovenského. /Praha 1854/;

d/ Srovnávací mluvnica jazyka českého a slovenského. /Praha 1857/;

e/ Mluvnica jazyka slovenského. /Pešť 1864/;

f/ Mluvnica jazyka slovenského II. Skladba. /B. Bystrica 1865/.

O češtine písal M. Hattala najmä v týchto prácach:

a/ Skladba jazyka českého. /Praha 1855/;

b/ Počáteční skupiny souhlásek československých. /Praha 1870/;

c/ Brus jazyka českého. /Praha 1877/;

d/ Obrana rukopisu Královédvorského. /Praha 1911/.

Zo slavistických prác M. Hattalu treba pripomenúť aspoň tieto úvahy:

a/ O poměru cyrillčiny k nynějším nárečím slovanským. /1855/;

b/ O ablativě ve slovančině a litvančině. /1858/;

c/ Mnich Chrabr. /1858/;

d/ Obrazec azbuky. /Praha 1860/;

e/ Původ gothského naus a slovenského nav7. /1865/;

f/ De contiguarum consonantium mutatione in linguis slavicis. /1865-1867/.

Z teoretického a všeobecnojazykovedného hľadiska treba poukázať na úvahy:

a/ Obrana Skladby prof. Mart. Hattaly ... /1855/;

b/ O jazykozpytě a přírodozpytě. /1869/.

Uviedli sme iba základné práce Martina Hattalu, najmä tie, ktoré majú trvalejší význam pre rozvoj jazykovedy u nás alebo ktoré ukazujú, že sa ich autor priamo zapájal do súčasného rozvoja európskej jazykovedy, resp. do progresívnych spoločenských pohybov slovenského národa.

Úplnú bibliografiu diel Martina Hattalu zostavil Eugen Jóna v spomínanom trstenskom zborníku, str. 25-28.

Slovakistické práce Martina Hattalu majú trvalé čestné miesto vo vývine našej vedy: prispeli pozoruhodnou mierou k poznaniu systému slovenčiny, významnou mierou zasiahli do kodifikácie spisovnej slovenčiny a značia základné kroky k ustáleniu modernej spisovnej reči slovenskej.

Hoci Martin Hattala bol profesorom slavistiky a hoci celých päťdesiat rokov žil v Prahe, najviac vedeckého i spoločenského významu má jeho slovakistická práca, najmä jeho kodifikácia spisovnej slovenčiny v Krátkej mluvnici slovenskej /1852/ a v Mluvnici jazyka slovenského /1864, 1865/. Touto činnosťou sa M. Hattala zaradil medzi hlavných kodifikátorov spisovnej slovenčiny a utvoril s nimi slávnu trojicu - Anton Bernolák, Ľudovít Štúr, Martin Hattala.

Hattalovu kodifikáciu spisovnej slovenčiny možno z istého hľadiska chápať ako syntézu bernolákovčiny a štúrovčiny /ako to formuloval už Ján Pelárik/, lebo sa ňou zavŕšili spory o formu spisovnej reči. Ale z iného hľadiska ju možno chápať aj ako syntézu štúrovčiny a staroslovenčiny /čo bolo dané politickou a kultúrnou situáciou na Slovensku a v celom Rakúsko-Uhorsku po revolúcii/ lebo tak sa zavŕšili všetky spory o spisovnú reč Slovákov vôbec. V ďalších osudoch spisovnej slovenčiny sa Hattalova koncepcia spisovnej slovenčiny ukázala ako adekvátna spoločenskému vývinu, čiže vystihla sily v celonárodnom živote, ktoré umožnili spisovnej slovenčine rozvíjať sa v priestore medzi stredoslovenskými nárečiami na jednej strane a medzi spisovnou češtinou na druhej strane.

Martin Hattala sa významnou mierou zaslúžil o existenciu i o kultúrny rozvoj modernej spisovnej slovenčiny. Preto má trvalé miesto nielen v dejinách spisovnej slovenčiny, ale aj v kultúrnych i politických dejinách slovenského národa.

V slovakistickej práci Martina Hattalu sa vinie ako červená niť porovnávanie slovenčiny s češtinou, čiže konfrontačné štúdium našich dvoch spisovných jazykov. Možno povedať, že Martin Hattala bol priam zakladateľom konfrontačného štúdia slovenčiny a češtiny.

Ľudovít Štúr a neskôr aj Samuel Czambel kritizovali túto základnú Hattalovu metódu, lebo videli, že stále konfrontovanie spisovnej slovenčiny so spisovnou češtinou odhaľuje slabšie rozvinuté miesta v gramatickej a lexikálnej stavbe slovenčiny a nariadza odstrániť ich najkratšou cestou - jednoduchým prebratím z češtiny. Kritici Hattalovej metódy videli teda v konfrontačnom štúdiu nebezpečenstvo pre samobytnosť spisovnej slovenčiny, ba Samuel Czambel sa vyslovil až tak ostro, že Hattalova slovenčina je už v podstate česká. Takéto hodnotenie nezodpovedá skutočnosti. Skôr možno dať za pravdu Jozefovi Škultétymu, že Martin Hattala bol kodifikátorom, ktorý dobre poznal súčasnú spoločenskú situáciu, videl progresívne sily vo vývine a tiež dobre vystihol vtedajšiu jazykovú normu, ukrytú najmä v textoch, ktoré vydala stará Matica slovenská: "Martin Hattala systematizoval to, čo pred ním ustálilo sa v spisovnej slovenčine - organizoval," napísal J. Škultéty trochu zjednodušene a tiež skreslene r. 1902 v Slovenských pohľadoch, lebo M. Hattala vedel posúdiť veci zo slavistického stanoviska a bez nacionalistických vášní.

Bohemistické práce Martina Hattalu nie sú všetky na rovnakej úrovni.

Skutočne hodnotné sú jeho práce syntaktické, a to nielen preto, že obsahujú celú syntax súčasnej češtiny, ale aj preto, že sa syntaktická problematika chápe skutočne moderne. Výstižne o tom hovoril Alois Jedlička na spomínanej konferencii /Živý odkaz diła Martina Hattaly, str. 29-34/; pričom vyzdvihuje priebojnosť teórie a hodnotu dokladového materiálu. Tak potom usudzuje, že Hattalova Skladba jazyka českého /1855/ ďaleko predstihla ostatné skladby češtiny z polovice 19. storočia a súčasne poukázala na správne zdroje pri zisťovaní normy spisovného jazyka. Vyčítovať možno azda iba to, že sa často vychádza z textov ľudovej slovesnosti /najmä ľudových piesní/, čo síce obstojí pri výklade slovenčiny, ale nie je vhodné pri výklade vtedajšej spisovnej češtiny. Hattalova syntax sa zakladá na dobrej sústave syntaktických pojmov, čo sa odráža najmä v jeho terminológii. Rovnako kladne treba hodnotiť aj Hattalove štúdie zo synchrónneho hláskoslovia, v ktorých sa pokúsil aplikovať niektoré štatistické postupy /z r. 1870/. Tieto pokusy M. Hattalu sa však nestretli s pochopením, lebo vtedy sa už začala formovať mladogramatická teória o pravidelnom vývine hláskovej stránky jazyka.

Prieskum českej osvety a jej vývinu nenašiel u vrstovníkov pochopenie. Dnes by sa však oplatilo pozrieť znovu na Hattalov spis Brus jazyka českého s podtitulom Příspěvek k dějinám osvěty vůbec a slovanské i české zvláště /Praha 1877, 309 strán/, pretože je v ňom veľmi mnoho cenného materiálu i pozoruhodných záverov. Nijako neobstojí odmietanie tejto serióznej vedeckej práce. Podľa mojej mienky kritický rozbor tejto knihy mohol by doniesť kladné zhodnotenie Hattalovej kulturnopolitickej činnosti počas jeho päťdesiatročného pobytu v Prahe, najmä jeho úsilí po zvedečtení národnej vedy a osvety.

Malý vedecký význam má však Hattalova analýza a obrana Hankových falzifikátov - RKZ. Martin Hattala bol presvedčený nielen o pravosti týchto textov, lež ich pokladal po celý život - napriek dôkazom mladšej vedeckej generácie českej - za veľmi dôležitý prameň pre poznanie českého jazyka a českých kultúrnych dejín. Najlepším dôkazom toho je jeho najväčšie dielo, vydané až po Hattalovej i Gebauerovej smrti - roku 1911: Obrana rukopisu Královédvorského /408 strán/. Podobne malý význam majú aj Hattalove edície staročeských textov, lebo nie sú dosť presné a kritické. Najmä pod vplyvom tejto bohemistickej práce vznikli o starom profesorovi Martinovi Hattalovi pikantné historky - hattaliana, ktoré však mali korene nielen v Hattalovej povahe, lež aj v nežičlivom postoji pražskej kultúrnej verejnosti voči nemu: o Martinovi Hattalovi sa tvrdilo, že po revolúcii zachránil spisovnú slovenčinu, a tým prekazil možnosť jazykového znovuzjednotenia Slovákov a Čechov. K nepriaznivému posudzovaniu Hattalovej bohemistickej činnosti prispelo však najmä to, že Martin Hattala bol prívržencom politickej reakcie v Čechách.

Slavistické práce Martina Hattalu majú menší význam. Sú to zväčša filologické komentáre k jednotlivostiam. Iba dve štúdie - a to o pôvode ablatívu a o pôvode slova nav7 - majú trvalý význam. Metodologický pokrok vidieť v jeho štúdiách hláskoslovných, hoci nepoužíval metódy novej školy: M. Hattala ostal "starogramatikom", a preto bol terčom útokov zo strany mladšej generácie slavistov.

Osobitne treba pripomenúť, že Martin Hattala mal trvalý záujem o najnovšie práce z indoeuropeistiky: pozorne sledoval úsilie Augusta Schleichera o rekonštruovanie prajazykového stavu a veľmi ostro odsúdil jeho od-

vážny pokus napísať krátku bájku Avis akvases ka /= Ovca a kone/ v rekonštruovanom indoeurópskom prajazyku /uverejnené roku 1868, Hattalova kritika O jazykozpytě a přírodozpytě bola uverejnená už r. 1869, ČČM XLIII/. Tu sa aj z ideologických dôvodov odmietavo staval k Schleicherovmu materializmu, ako aj k jeho nadšenému pokusu preniesť do jazykovedy módne princípy biológie, najmä princípy evolučnej teórie Ch. Darwina.

Martin Hattala poznal dobre celé dielo Augusta Schleichera /1821-1868/, ktorý bol v r. 1850-1957 profesorom v Prahe. Ide pritom nielen o jeho historicko-porovnávacie dielo Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen I /1861/, ale aj o prvý pokus systematického opisu európskych jazykov Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht /Bonn 1850/. Toto synchrónne dielo je dnes málo známe, hoci je to priekopnícka práce z jazykovednej typológie a lingvistickej europeistiky. Ani M. Hattala výslovne neuvádza toto dielo, hoci je nesporné, že ho poznal už r. 1854, keď prišiel do Prahy a zoznámil sa s A. Schleicherom ako so svojím učiteľom. Z tohto diela čerpal M. Hattala veľa popudov pre svoje hláskoslovné štúdie, o ktorých sa v tom čase pochvalne vyjadril aj A. Schleicher. Pomer medzi nimi sa zhoršil vlastne až po Hattalovom odmietnutí Schleicherových prekladov staroindických textov do češtiny.

Pri stopäťdesiatom výročí narodenia Martina Hattalu r. 1971 využila sa slávnostná príležitosť na nové zváženie vedeckého diela tohto zabúdaného slavistu. Slovenskí jazykovedci sa s úctou prihlásili k celému životnému dielu Martina Hattalu a po novom prediskutovaní jeho základných téz prišli k náhľadu, že Martin Hattala bol nielen

dôležitým kodifikátorom a pestovateľom spisovnej slovenčiny, lež aj dobrým slavistom a vôbec pozoruhodným jazykovedcom, ktorý vedel sledovať vývin svojho odboru a ktorý napriek svojmu veľmi dlhému účinkovaniu na pražskej univerzite - čo prirodzene muselo viesť k osobným sporom s mladšími domácimi adeptmi vedy - rovnakou mierou prispel k rozvoju slovenskej i českej jazykovedy v druhej polovici deväťnásteho storočia.

Literatúra

Jóna, E.: Martin Hattala a spisovná slovenčina, 1821-1903. Martin 1961;

Hattala Martin. 1821-1903. Zostavil a upravil J. Ružička. Materiál z konferencie konanej 21. a 22. októbra 1970. Trstená 1971.

Ružička, J.: Martin Hattala. In: Práce z dějín slavistiky II. Univerzita Karlova, Praha 1975;

Ružička, J.: Nedocenený Martin Hattala. In: Zborník FFUK, XXII-XXIV, Philologica. Bratislava 1971-1972.

Pravopisné princípy v slovenčine

Ján Sabol

0.0. Pravopis /ortografia/, ustálený konvenčný a záväzný spôsob zachytávania zvukovej reči písmom /grafikou/[1] je v každom jazyku konštruovaný na pozadí určitých princípov - podľa väčšej či menšej korešpondencie medzi zvukmi a písmenami.[2]

1.0. V doterajšej literatúre sa pravopisné princípy v slovenčine nevymedzujú jednotne /porov. napr. Štefanovič, 1967, s. 48-59/.

Prvé sústavné úvahy o pravopisných problémoch, vychádzajúce z fonologickej teórie, nachádzame u Ľ. Nováka /1931/; namiesto termínu fonetický princíp navrhuje používať názov fonologický princíp /s. 43/.

J. Horecký /1952/1953/ uvádza tieto princípy: fonetický /resp. fonologický/, morfologický, gramatický, "slabičný" a "etymologický"; rovnako ich vymedzuje aj v osobitnej monografii /1956/ s poznámkou, že fonetický a morfologický princíp "sa niekedy spájajú, a hovorí sa o fonologickom princípe. Je to možné na základe fonologickej teórie, ktorá učí, že napr. v predložke od, nech sa vyslovuje ‚od' alebo ‚ot', je vždy tá istá fonéma d /presnejšie archifonéma d, ktorá je reprezentovaná fonémou d/" /s. 120/. O terminologické spresnenie pravopisných princípov sa autor pokúša v ďalšej štúdii /1964/, vychádzajúc z Glassonovej tézy /1959, s. 400/, že treba rozlišovať fonematické a morfematické referenty grafém.

Namiesto názvu fonologický, resp. fonologicko-morfologický princíp navrhuje termín fonematický princíp, "pretože v slovenčine ide len o fonematické referenty /grafémami sa zapisujú hlásky, nie celé morfémy/" /s. 321/. Má poznámku, že v prípadoch odchod a pod. "ide vlastne o rozličné zapisovanie foném na miestach neutralizácie, preto by sa malo hovoriť o fonologickom princípe vo vlastnom zmysle, prípadne o morfonologickom princípe" /s. 325/.

E. Pauliny - J. Ružička - J. Štolc /1968/ uvádzajú princíp "fonetický /fonologický/", ktorý sa interpretuje tak, že "ten istý zvuk píše sa vždy tým istým znakom", ďalej etymologický /"pri zaznačovaní hlások v slove berie sa v našom pravopise zreteľ aj na historický pôvod slova"/ a "morfologický /tvaroslovný/" /"vo všetkých tvaroch toho istého slova a v slovách od neho odvodených sa zachováva to isté písanie slovného základu, hoci výslovnosť je inakšia" - s. 89/.

L. Dvonč /op. cit./ vymedzuje fonologický princíp /"každej foneme zodpovedá osobitná graféma" - s. 15/, morfologický princíp /"zachovanie rovnakej grafickej podoby morfémy v rozličných tvaroch a v rozličných spojeniach slov bez ohľadu na zmenenú výslovnosť"/, etymologický princíp /"zreteľ na historický pôvod slova" - s. 16/ a gramatický princíp /písanie niektorých tvarov slov/. Výstižne konštatuje, že "dômyselnou kombináciou" fonologického a morfologického princípu "sa dobre vystihuje alebo môže vystihnúť bilaterálna povaha jazykových jednotiek ako spojení istého radu foném s istým významom" /ibid./. Tzv. slabičný princíp autor pokladá za obmenu fonologického princípu.

E. Pauliny /op. cit./ zhŕňa poznatky o uvedených pravopisných princípoch slovenčiny; konštatuje, že "z hľadiska požiadaviek zaznačovacej funkcie je najoptimálnej-

ší tzv. fonetický pravopis, vlastne presnejšie fonologický pravopis" /s. 17/. Autor uvádza, že slovenský pravopis je v prevažnej miere fonologický: "... najmenšie zvukové jednotky, ktorými sa rozlišuje význam slov a tvarov /teda fonémy/, sa zachycujú obvykle rovnakým písmenom, a to obvykle jedným písomným znakom" /s. 18/.

V metodikách pravopisu sa uvádzajú aj ďalšie pravopisné princípy /pozri v cit. práci J. Štefanoviča, s. 50/.

1.1. Ako ukazuje stručný prierez literatúrou o pravopisných princípoch v slovenčine, jednotlivé termíny vyjadrujúce vzťah medzi grafémou a zvukom /teda medzi grafémou a hláskou a grafémou a fonémou/ sa miešajú a prekrývajú: fonetický/fonologický/fonematický/fonologicko-morfologický princíp, fonologický/morfonologický/morfologický princíp a pod. Táto rozrôznenosť vyviera z niekoľkých skutočností: autori pri rozbore vzťahu grafických a zvukových jednotiek nevychádzajú z jednotnej fonologickej teórie, pri skúmaní montáže významových jednotiek /morfém a slov/ pomocou grafických a zvukových prvkov sa kríži pohľad na hierarchicky usporiadané jednotky jazykového systému /z hľadiska vzťahu grafémy a fonémy - ak sa berú izolovane - sa vymedzuje napr. fonologický pravopisný princíp, ale vzhľadom na fungovanie fonémy v morféme sa zase ten istý pravopisný problém hodnotí ako morfologický pravopisný princíp a pod./; za hlavný nedostatok však pokladáme skutočnosť, že pri interpretácii vzťahu zvuk - graféma sa zvuk nevidí v jeho dvoch rozmeroch: ako prvok na syntagmatickej osi jazyka, v štruktúre, a na paradigmatickej osi jazyka, v systéme.

2.0. Pri našej koncepcii pravopisných princípov v slovenčine vychádzame dôsledne z jazykovej dichotómie vo zvukovom pláne, zo vzťahov medzi jednotkami zvukovej štruktúry /hlásky/ a zvukového systému /fonémy/ a z ich korešpondencie s jednotkami grafickej sústavy /grafémy/.

Fonémy vymedzujeme v zásade podľa teórie moskovskej fonologickej školy /o literatúre pozri napr. Sabol, 1968; 1978/, teda na základe ich fungovania vo významových jednotkách, morfémach;[3] tým sa pri tejto analýze garantuje dialektické spätie zvukovej a významovej roviny.

2.1. Na základe korešpondencie medzi grafickou, hláskovou a fonémovou výstavbou morfém možno stanoviť tieto pravopisné princípy /pre grafému, hlásku a fonému používame ďalej označenie G, H, F/:

2.1.1. Ak platí vzťah

a/ $G \equiv H \wedge G \not\equiv F$, alebo

b/ $G \equiv H \wedge$ fonematické zloženie morfémy nie je jednoznačne rekonštruovateľné,

ide o f o n e t i c k ý pravopisný princíp /FPP/.[4]

Príklady:

aa/ písanie predpony s-, z-, zo-

Segmenty s-, z- sa v tejto predpone graficky zachycujú podľa výslovnosti /ide o korešpondenciu G a H/. Alofóny [s-] a [z-] sú vzhľadom na protiklad znelosť - neznelosť v postavení minimálneho fonologického rozlíšenia; východiskom na fonematické zloženie morfémy je postavenie [z-] vo vokalizovanej podobe tejto predpony - [zo-] /pozícia maximálneho fonologického rozlíšenia pre tento protiklad; o fonologickom fungovaní opozície znelosť - neznelosť v spisovnej slovenčine pozri Sabol, 1974/, podľa ktorého jednoznačne rekonštruujeme fonému Z- /G nekorešponduje s F/. Ide teda o FPP podľa pravidla s.

Je to zároveň príklad na korešpondenciu jednotiek zvukovej štruktúry /hlísek/ zviazaných v rámci morfémy komplementárnou distribúciou a ich grafického zachytenia.

ab/ písanie s v derivačných príponách -ský, -stvo

Pri písaní -s- je korešpondencia medzi G a H; fonematické zloženie týchto významových jednotiek vzhľadom na alofónu [-s-] nie je jednoznačne preveriteľné a rekon-

štruovateľné /ide o pozíciu minimálneho fonologického rozlíšenia pre protiklad znelosť - neznelosť bez možnosti preveriť segment [-s-] podľa protikladu S-Z/.

Uplatňuje sa tu teda FPP podľa pravidla b.

ac/ písanie t, d, po v slovách tkať, dbať, pšenica

Je tu korešpondencia medzi G a H. Fonematické zloženie morfém vzhľadom na alofóny [t-], [d-], [p-] nie je jednoznačne preveriteľné a rekonštruovateľné /podľa protikladu znelosť - neznelosť/. Ide teda o FPP podľa pravidla b.

Fonetický pravopisný princíp je v spisovnej slovenčine vyťažený približne na 7%.

2.1.2. Ak platí vzťah

a/ $G \not\equiv H \wedge G \equiv F$, alebo

b/ $G \equiv H \quad G \equiv F$,

ide o m o r f o n e m a t i c k ý pravopisný princíp /MPP/.

Príklady:

ba/ písanie predpôn v-/vo, roz-/rozo-

Segmenty [v-] a [f-] v prefixe v- sú na rovine hlások zviazané komplementárnou distribúciou, podobne ako [-z-] a [-s-] na konci prefixu roz-; neuplatňuje sa pri nich korešpondencia G a H. Fonematický charakter týchto alofón sa dá jednoznačne určiť podľa postavenia vo vokalizovaných podobách /pozícia maximálnej fonologickej diferenciácie pre protiklad znelosť - neznelosť/: ide o fonémy V- a -Z- /je tu teda korešpondencia G a F/. Pri ostatných častiach morfém /-o- v predpone vo-, ro- a koncové -o- v predpone roz-/rozo-/ ide o korešpondenciu G a H aj G a F.

Grafémy v- a -z- sa používajú na základe MPP podľa pravidla a, ostatné grafémy na základe MPP podľa pravidla b.

bb/ písanie tvarov snop, dub

Koncové -p a -b graficky zachytáva hlásky, ktoré sú vo vzťahu komplementárnej distribúcie /nejde tu o korešpondenciu medzi G a H/. Podľa postavenia v ostatných tvaroch týchto výrazov sa zasa dá jednoznačne určiť foném na konci koreňovej morfémy: P v slove snop /napr. podľa [snopa] / a B v slove dub /napr. podľa [ďuba] /; je tu zhoda medzi G a F. Pri písaní -p a -b ide o MPP podľa pravidla a, pri ostatných grafémach o MPP podľa pravidla b.

bc/ písanie tvarov loďka, halúzka

Spoluhlásky -ď- a -z- na konci koreňových morfém sú grafickými signálmi hlások, ktoré sú opäť vo vzťahu komplementárnej distribúcie: [loťka, halúska] a v tvaroch gen. pl. [loďiek, halúzok] ; nejde tu o zhodu G a H. Tvar gen. pl. je zároveň východiskom na jednoznačnú fonematickú rekonštrukciu alofón [-ť-/-ď-] a [-s-/-z-] ako -Ď- a -Z- /je tu teda korešpondencia medzi G a F/. Pri grafickom zázname -ď- a -z- ide o MPP podľa pravidla a, rovnako ako pri -k- v derivačnej prípone -ka /v gen. pl. sa tu môže v istom kontexte realizovať aj segment -g- /. Pri ostatných písmenách sa uplatňuje MPP podľa pravidla b.

Morfonematický pravopisný princíp je v spisovnej slovenčine základný, dominantný - pokrýva asi 88% písaných textov /porov. napr. aj grafickú štruktúru adverbiálnych relačných morfém a predložiek a predpôn v slovenčine - Sabol, 1974a; 1974b/. V prípadoch MPP podľa pravidla b, keď synchronicky ide aj o korešpondenciu grafémy a hlásky aj o korešpondenciu grafémy a fonémy, dávame prednosť interpretácii podľa roviny systému, "kódu": zvukové jednotky sú tu v postavení maximálnej fonologickej diferenciácie, ktorá sa premieta aj do štruktúry morfémy a stáva sa východiskom na grafické zachytávanie foném aj v neutralizačných postaveniach /porov. aj cit. konštatova-

nie E. Paulinyho o fonetickom, "vlastne presnejšie" o fonologickom pravopise v 1.0/. Zároveň tým rešpektujeme vyšší stupeň abstrakcie roviny systému a jej "riadiacu" činnosť v procese jazykovej komunikácie.

2.1.3. Ak platí vzťah

a/ $G \not\equiv H \wedge G \not\equiv F$, alebo

b/ $G \not\equiv H \wedge$ fonematické zloženie morfémy nie je jednoznačne rekonštruovateľné,

ide o e t y m o l o g i c k ý pravopisný princíp /EPP/.

Príklady:

ca/ písanie y,ý

Chýba tu synchronická korešpondencia medzi G a H aj G a F; ide o EPP podľa pravidla a.

cb/ písanie relačnej submorfémy -š v prézente slovies a infinitívnej formovej morfémy -ť

Relačná submorféma -š sa zvukovo realizuje podľa kontextu buď ako [-š], alebo ako [-ž], rovnako infinitív na formové morféme -ť sa vyslovuje podľa zvukového okolia ako [-ť], ako [-ď], prípadne v príslušnom zvukovom kontexte aj ako záverové sykavka vzhľadom na neutralizáciu protikladu nesykavosť - sykavosť; nejde tu teda o korešpondenciu G a H. Fonematické zloženie týchto významových prvkov nie je zasa jednoznačne preveriteľné a rekonštruovateľné /v rámci morfémy sa podľa protikladu znelosť - neznelosť nemôžu dať príslušné alofóny do postavenia maximálnej fonologickej diferenciácie/. Uplatňuje sa tu EPP podľa pravidla b.

cc/ písanie v v slove vták a v predpone vz-/vzo-

Graféma v v týchto morfémach zachycuje hlásku [f] [fták] a segmenty [f-] a [v-] /[faplanúť, vzňiesť]/; neuplatňuje sa tu korešpondencia medzi G a H. Fonematické zloženie týchto morfém nie je zasa vzhľadom na uvedené alofóny podľa protikladu znelosť - neznelosť jednoznačne

preveriteľné a rekonštruovateľné. Ide teda o EPP podľa pravidla b.

Etymologický pravopisný princíp sa v slovenskej grafickej sústave uplatňuje najmenej /asi na 5%/.

3.0. Uviedli sme len hrubý náčrt uvedenej koncepcie pravopisných princípov v spisovnej slovenčine.[5] Nazdáveme sa zároveň, že táto /prípadne podobná/ teória, pretože vychádza z najmenších grafických segmentov hláskového písma a ich dôsledného vzťahu k zvukovým jednotkám v oblasti systému a jeho manifestácie, má univerzálne korene a mohla by sa azda využiť aj pri konfrontácii grafických sústav rozličných jazykov.

3.1. Analyzovanými pravopisnými princípmi možno jednoznačne definovať používanie grafém v spisovnej slovenčine. Uvedomujeme si pritom, že niektoré pravopisné javy definované vzťahom grafémy, hlásky a fonémy sa môžu navyše doplňujúco vysvetľovať aj pravopisnými princípmi z iných rovín /porov. napr. princíp gramatický, prípadne sémantický - lit. v 1.L/; tu však ide v podstate len o modifikáciu uvedených základných vzťahov medzi jednotkami grafického a zvukového systému, ktorá môže mať predovšetkým metodický význam /pri gramatickom pravopisnom princípe ide napr. o vysvetlenie príčin rozdielu v písaní niektorých tvarov podľa EPP a MPP; pri sémantickom pravopisnom princípe okrem iného o zachytenie rozdielnej konfigurácie suprasegmentálnych javov, porov. napr. protiklad navrch - na vrch a i./.

4. 0. Štatistický prieskum jednotlivých pravopisných princípov potvrdzuje, že v spisovnej slovenčine je zásadná súhra medzi fonematickým zložením morfém, jeho zvukovou realizáciou a adekvátnym grafickým zachytením /asi 87%/. Citlivé miesta slovenskej pravopisnej sústavy vznikajú nerealizovaním synchronickej korešpondencie grafém a jednotiek zvukovej roviny a "rozptyľovaním" zvukového

stvárňovania foném v neutralizačných postaveniach.

5.0. V ďalšom výskume pravopisných princípov v slovenčine bude treba detailne analyzovať vzťahy grafém a zvukových prvkov /porov. napr. podrobné spracovanie pravopisných princípov v ruštine - Ivanova, 1977/ s osobitným dôrazom najmä na typy neutralizácií, ktoré sa uplatňujú v slovenskom fonologickom systéme /Sabol, 1974c/.

Poznámky

[1]Na ilustráciu uvádzame tri definície pravopisu:

a/ Pravopis je "... spôsob, akým sa písmené používajú na naznačovanie hlások /prípadne aj iných zvukových vlastností jazyka/". /Horecký, 1956, s. 118/

b/ "Jazykoveda pod pravopisom rozumie konvenciou /dohodou/ ustálený súhrn celospoločensky platných a záväzných pravidiel o správnom používaní grafických znakov na zapísanie jazykového prejavu." /Dvonč, 1974, s. 14/

c/ Pravopis je "... sústava pravidiel o jednotnom a všeobecne prijatom spôsobe zaznačovať písmom jazykové prejavy." /Pauliny, 1975/76, s. 16/

[2]Pretože v tejto štúdii analyzujeme princípy slovenského pravopisu, aj náš pokus o ich vymedzenie vychádza z grafickej podoby slovenčiny, v ktorej sa uplatňuje tzv. hláskové písmo.

[3]Rekonštrukciu fonematického zloženia morfém pri fonémach stojacich v pozícii minimálneho fonologického rozlíšenia uskutočňujeme nielen na základe pohybu slovného tvaru podľa gramatických kategórií /v rámci tvarotvornej paradigmy/, ale aj podľa slov s rovnakým lexikálnym základom /v rámci slovotvornej paradigmy/. Napr. [p] v slove [xlapček] sa chápe podľa vlastností /neznelosti ako foném v postavení minimálnej fonologickej diferenciácie, avšak nie ako nerekonštruovateľná, lež ako prevariteľná a rekonštruovateľná podľa tvarov [xlape, xlapovi ...] ako

P. Toto p sa teda - v takto ponímanej koncepcii - hodnotí ako graféma písaná na pozadí morfonematického pravopisného princípu /porov. v 2.1.2/.

[4]Uvedený symbolický záznam treba čítať takto: a/ ak graféma korešponduje s hláskou a graféma nekorešponduje s fonémou, alebo b/ ak graféma korešponduje s hláskou a fonematické zloženie morfémy nie je jednoznačne rekonštruovateľné, ide o fonetický pravopisný princíp.

/Podobne pri 2.1.2. a 2.1.3./

[5]Nebrali sme preto do úvahy napr. drobné výkyvy v kvantitatívnom vzťahu grafických a zvukových jednotiek /porov. grafémy dz, dž, ch, x a i/.

Literatúra

Dvonč, L.: Výskum slovenského pravopisu v ostatných rokoch. Kultúra slova, 8, 1974, s. 14-19;

Gleason, H. A.: Vvedenije v deskriptivnuju lingvistiku. Moskva 1959 /v originále: An Introduction to Descriptive Linguistics. New York, Holt, Rinehart and Winston 1961, 503 s./;

Horecký, J.: O hlavných princípoch slovenského pravopisu. Slovenská reč, 18, 1952/1953, s. 77-81;

Horecký, J.: Kultúra slovenského slova. 1. vyd. Martin 1956;

Horecký, J.: K diskusii o slovenskom pravopise. Slovenská reč, 29, 1964, s. 321-332;

Ivanova, V. F.: Principy russkoj orfografii. 1. vyd. Leningrad 1977;

Novák, Ľ.: K problému reformy československého pravopisu. Sborník Matice slovenskej, 9, 1931, s. 38-72;

Pauliny, E.: Slovenský pravopis. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 22, 1975/76, s. 16-22;

Pauliny, E. - Ružička, J. - Štolc, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava 1968;

Sabol, J.: Formálne vymedzenie skloňovacieho typu. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu. Red. J. Dzurenda. Bratislava 1968;

Sabol, J.: Fonologické zaťaženie protikladu znelosť - neznelosť v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 12. Paciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava 1974;

Sabol, J.: Fonologická úvaha o adverbiálnych relačných morfémach. Slovenská reč, 39, 1974 /a/, s. 343-349;

Sabol, J.: O morfonologickej interpretácii predložiek a predpôn v spisovnej slovenčine. In: Zborník Filo-

zofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 23-24. Red. Š. Ondruš. Bratislava 1974 /b/, s. 115-118;

Sabol, J.: Typy neutralizácií v slovenskom fonologickom systéme. In: Studia Academica Slovaca 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava 1974 /c/, s. 405-417;

Sabol, J.: On the Morphonology of the Slovak Substantives. In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký. Bratislava 1978, s. 61-70;

Štefanovič, J.: Osvojovanie pravopisu. 1. vyd. Bratislava 1967.

Z frekvenčného výskumu zvukovej sústavy slovenčiny

Ján Sabol

Najnovšie výskumy slovenského jazyka - a to najmä vo zvukovej a lexikálnej rovine - sa zameriavajú aj na odhalenie jeho kvantitatívnych, frekvenčných, distribučných a kombinačných zákonitostí. Toto bádanie vychádza z dialektického vzťahu medzi kvantitatívnym a kvalitatívnym prvkom v jazyku; má tak svoje všeobecnejšie, filozofické pozadie. Výsledky tohto výskumu - popri odkrývaní vnútorných jazykových zákonitostí, teda popri širokom využití v jazykovej teórii - slúžia aj iným disciplínam: teórii informácie, teórii komunikácie, teórii literatúry /najmä versológii/, oblasti prenosovej techniky, ale prinášajú cenné údaje aj pre ortoepickú a logopedickú prax; využívajú sa ako východiskový materiál pri skúmaní zrozumiteľnosti reči, pri zostavovaní tabuliek pre audiometrické vyšetrovanie a pod. A napokon, ale nie na poslednom mieste, majú význam pri algoritmizovaní, programovaní vyučovania slovenčiny ako materinského jazyka, ale aj ako cudzieho jazyka.

Uvedieme niekoľko výsledkov exaktného prieskumu niektorých javov a prvkov vo zvukovej sústave dnešnej spisovnej slovenčiny.

Základným kvantitatívnym údajom o zvukovej stavbe každého jazyka je frekvencia najmenších fonických jednotiek - hlások /foném/.

K najčastejším slovenským hláskam patria samohlásky

a, o, e, i, zo spoluhlások s, v, t, r, m, k, n; najmenej sú frekventované samohlásky ä, ó, slabičné ŕ, ĺ, spoluhláska dž a dvojhláska iu.

V spisovnej slovenčine je frekvenčný pomer spoluhlások a samohlások približne 1,3 : 1. Podľa tohto zistenia slovenčina stojí medzi románskymi jazykmi /vyššia samohláskovitosť/ a germánskymi jazykmi /nižšia samohláskovitosť/.

Základný slabičný kontrast v jazyku konsonant + sonanta /konsonant + nositeľ slabičnosti/ sa môže rozlične kombinovať. V spisovnej slovenčine - podobne ako v iných jazykoch - je najbežnejšie spojenie CV /konsonant + vokál, presnejšie konsonant + sonanta/. Toto spojenie pri jednoslabičných slovách predstavuje takmer polovicu, pri dvojslabičných až päťslabičných slovách približne štvrtinu všetkých spoluhláskovo-samohláskových variácií. Kombinácia CV - pretože sa pri nej uplatňuje najväčší kontrast, maximálna rozdielnosť zvukov - nepredstavuje nijaký problém pri delení slov na slabiky; ide o typ slabiky, ktorý je najprirodzenejší, a teda komunikačne najústrojnejší. Pravda, aj ostatné typy spoluhláskovo-samohláskových kombinácií, ktoré sú z hľadiska slabičného rozhrania jednoznačné, majú vysokú frekvenciu: CVC /26%/, CVCVC /14%/, CVCVCVC /12%/ atď.

Konsonanticko-vokalická výstavba slov v spisovnej slovenčine odráža tento základný model slabiky; zároveň však s rastom slabičnosti slov sa vyrovnávajú pravdepodobnosti rozličných spoluhláskovo-samohláskových kombinácií. Popri kontrastoch vnútri slabiky sa pri viacslabičných slovách uplatňujú aj rozdielnosti v zložení jednotlivých slabík. Dá sa formulovať téza, že čím má slovo vyššiu slabikovú dĺžku, s tým menšou istotou sa dá predvídať jeho konsonanticko-vokalické zloženie.

Analýza konsonanticko-vokalického zloženia slov v spisovnej slovenčine odkrýva aj ďalšiu zákonitosť: pomer vokálov a konsonantov sa vyrovnáva so zvyšovaním slabičnosti slov - pri jednoslabičných slovách je 1 : 1,36, pri dvojslabičných 1 : 1,43, pri trojslabičných 1 : 1,32, pri štvorslabičných 1 : 1,25, pri päťslabičných 1 : 1,19, pri šesťslabičných 1 : 1,12, pri sedemslabičných 1 : 1,10. Z tejto skutočnosti vyplýva jeden dôležitý záver: Pomer vokálov a konsonantov v spisovnej slovenčine závisí od priemernej slabikovej dĺžky slova. Text s nižšou priemernou slabikovou dĺžkou signalizuje väčšie konsonanticko-vokalické rozpätie a naopak. Uvedený jav môže slúžiť ako základný rozlišujúci príznak pri prvom dotyku so štylisticky diferencovaným textom. Zistená stúpajúca samohláskovitosť v smere viazaný verš→voľný verš→próza má teda svoje vnútorné jazykové zdôvodnenie: vo viazanom verši je zároveň najnižšia priemerná slabiková dĺžka slova a v próze zase vykazuje najvyššie hodnoty; voľný verš stojí uprostred.

Pri rozbore pomeru konsonantov a vokálov v okrajových postaveniach slova /na začiatku a na konci slov/ sa ukázalo, že v spisovnej slovenčine vzhľadom na opozíciu začiatok slova - koniec slova sa konsonanty zoskupujú na začiatku slov /pomer samohlások a spoluhlások je tu 1 : 1,25; na konci slov 1 : 1,03/. Prvá slabika slova je v slovenčine spravidla aj nositeľom dôležitej prozodickej vlastnosti - prízvuku. Tým sa dynamické napätie konsonant - vokál vyrovnáva.

Z pomeru spoluhlások a samohlások v slovenčine vyplýva existencia spoluhláskových skupín v slovenských slovách. Treba pritom upozorniť, že pri skúmaní spoluhláskových zoskupení i ďalších kombinačných zákonitostí sa musí vychádzať zo slova ako základnej sémanticko-rytmickej jednotky, základnej premiestniteľnej jednotky ja-

zyka, v ktorej sa zvukové reťazce montujú na pozadí historicky podmienených, synchronicky ustálených /ale dynamických/ pravidiel. Veď napríklad aj isté zmeny foném /neutralizácie/ sa uskutočňujú v rámci slova, za hranice slova neprechádzajú.

V spisovnej slovenčine sa vyskytujú dvojčlenné, trojčlenné a štvorčlenné konsonantické skupiny /päťčlenná skupina sa vyskytuje len veľmi okrajovo, porov. slovo nervstvo/. Z nich - podľa očakávania - sú najčastejšie dvojčlenné spoluhláskové skupiny, pričom štvorčlenné skupiny konsonantov majú takmer zanedbateľnú frekvenciu. V texte spisovnej slovenčiny je v priemere približne až každá 9. - 10. spoluhláskova skupina iná než dvojčlenná /a zase s vysokou pravdepodobnosťou uvedená iná skupina je trojčlenná/. Dá sa to ľahko overiť pozorovaním akéhokoľvek textu spisovnej slovenčiny. Je pritom zákonité, že práve najnižšia - dvojčlenná skupina spoluhlások je najčastejšia. Vyplýva to z komunikačnej uspôsobenosti slovenčiny /podobne ako iných jazykov/; čím je v jazyku viac a bohatších zoskupení konsonantov, tým je väčšia náročnosť na prácu artikulačných orgánov hovoriaceho aj sluchového aparátu počúvajúceho. Súvisí to s tým, že v takýchto fonických zoskupeniach sa jednotlivé fonémy rozlišujú menej než pri stretnutí spoluhlások a samohlások. Ide zároveň o jedno z najzložitejších miest kodifikácie ortoepickej normy.

Najviac spoluhláskových skupín sa v rámci slova vyskytuje v tzv. intersonantickej pozícii, medzi dvoma nositeľmi slabičnosti /55,3%/, menej na začiatku slova /42,9%/ a najmenej na konci slova /1,8%/. Absolútna frekvenčná prevaha 2-členných konsonantických skupín v porovnaní s 3-člennými a 4-člennými skupinami spoluhlások badateľne stúpa od pozície na začiatku slova /92%/ cez intersonantické postavenie /94%/ po pozíciu na konci

slova /96%/.

Ukazuje sa, že v spisovnej slovenčine je najcitlivejším miestom spoluhláskovej skupiny okrajová /najmä koncová/ pozícia slova. Táto zákonitosť súvisí so štruktúrou slabiky. Začiatok slova je zároveň začiatkom prvej slabiky slova a koniec slova sa prekrýva s koncom poslednej slabiky slova; tu sú teda hranice slabík /na začiatku slova z ľavej strany a na konci slova z pravej strany/ jednoznačné. Najväčšia frekvenčná aj kombinačná zaťaženosť spoluhláskovej skupiny medzi dvoma nositeľmi slabičnosti súvisí s možnosťou slabičného rozhrania vnútri tejto skupiny na rozdiel od jednoznačnej slabičnej hranice v okrajových miestach slova.

Výskum spoluhláskových skupín v troch pozíciách v slove v závislosti od slabikovej dĺžky slova priniesol ďalšie zaujímavé zistenie: čím má slovo vyššiu slabikovú dĺžku, tým dominantnejšie postavenie má v ňom intersonantická pozícia konsonantickej skupiny; to znamená, že spoluhláskové zoskupenia na absolútnom konci slova sa vyskytujú predovšetkým v menejslabičných slovách. Toto zistenie má určité dôsledky pre výstavbu i rozbor umeleckého textu: vo viazanom verši /nižšia priemerná slabiková dĺžka slova/ možno zákonite očakávať viac spoluhláskových skupín /napr. s možnosťou eufonického alebo eufonicko-rytmického a či eufonicko-sémantického využitia/ v okrajových pozíciách slova než vo voľnom verši a v próze /vyššia priemerná slabiková dĺžka slova/.

Spontánne "úsilie" jazykového systému po dobrom komunikčanom ustrojení sa prejavuje aj pri utváraní konkrétnych spoluhláskových skupín; ide o tendenciu využiť väčšie zvukové rozdiely medzi spoluhláskami zúčastnenými na výstavbe týchto skupín. Pri konsonantoch je najviditeľnejší rozdiel medzi sonórnymi spoluhláskami a nesonórami /šumovými spoluhláskami/; je teda prirodzené, že sa tento

protiklad /vokálnosť - nevokálnosť/ využíva veľmi často. Okrem tejto opozície sa pri výstavbe spoluhláskových skupín využíva najčastejšie protiklad úžinovosť - záverovosť. Pravda, záleží aj na poradí spoluhlások charakterizovaných určitými fonologickými vlastnosťami; v možnosti výskytu konkrétnych konsonantických zoskupení najmä v okrajových pozíciách slova sa ohlášajú niektoré typologicko-kombinačné osobitosti príslušných fonologických systémov /napr. v spisovnej slovenčine sa v postavení na začiatku slova nemôže vyskytnúť kombinácia sonóra + iná spoluhláska a na konci slova opačne - kombinácia spoluhláska + sonóra/.

Treba ešte poznamenať, že frekvencia nesonánt v spoluhláskových skupinách /v slovenčine sú tu najvyťaženejšie konsonanty s, r, t, n, k, m, v/ v základných črtách odráža frekvenciu spoluhlások v spisovnej slovenčine vôbec.

Pristavme sa teraz bližšie pri niektorých zisteniach o kvantite v slovenských slovách a tvaroch.

Z princípu jazykovej ekonómie vyplýva, že väčšiu frekvenciu majú v spisovnej slovenčine krátke ako dlhé slabiky. Pomer dlhých a krátkych slabík v slovenčine závisí aj od dĺžky slova a tvaru:

v 1-slabičných slovách - 1 : 8,3,
v 2-slabičných slovách - 1 : 4,0,
v 3-slabičných slovách - 1 : 4,0,
v 4-slabičných slovách - 1 : 4,4,
v 5-slabičných slovách - 1 : 5,2,
v 6-slabičných slovách - 1 : 6,6,
v 7-slabičných slovách - 1 : 7,0,
v 8-slabičných slovách - 1 : 5,9.

Priemerne sa v spisovnej slovenčine na jednu dlhú slabiku vyskytuje 4,5 krátkych slabík.

Ukazuje sa, že najväčšie rozpätie krátkych a dlhých

slabík je v spisovnej slovenčine pri najkratších a najdlhších slovách; najmenej krátkych slabík pripadá na jednu dlhú slabiku v množine dvojslabičných až päťslabičných slov. Táto zákonitosť vyplýva zrejme z toho, že systémovo viazaná kvantita sa sústreďuje v príponách plnovýznamových slov /podstatné mená, prídavné mená, menej zámená, z číslovíek najmä radové, slovesá/; ich najväčší výskyt pokrýva práve uvedenú množinu slov a tvarov. Pri jednoslabičných slovách majú totiž najvyššiu frekvenciu neplnovýznamové výrazy, z autosémantických slová s chudobným vecným obsahom a s gramatickou funkciou. Táto skutočnosť je prirodzená; autosémantické slovo potrebuje na zvukové, formové zachytenie množstva vecných i gramatických významov nevyhnutne širší priestor.

Zaujímavé je ďalej sledovať pomer dlhých a krátkych slabík na mieste 1. až 8. slabiky slova. Náš výskum priniesol tieto výsledky:

na mieste 1. slabiky - 1 : 6,5,
na mieste 2. slabiky - 1 : 3,9,
na mieste 3. slabiky - 1 : 3,3,
na mieste 4. slabiky - 1 : 3,3,
na mieste 5. slabiky - 1 : 2,8,
na mieste 6. slabiky - 1 : 7,1,
na mieste 7. slabiky /tu ide o pomer krátkej a dlhej/ - 1 : 1,4,
na mieste 8. slabiky - 1 : 2.

Aj tieto výsledky potvrdzujú, že citlivým miestom výskytu dlhých slabík v spisovnej slovenčine sú stredové a koncové, nie prvé slabiky slovenských slov a tvarov. Ide predovšetkým o systémovo viazanú, vynútenú "prítomnosť" kvantity, ktoré sa však práve v týchto slabikách /okrem výnimočných prípadov/ neutralizuje, stráca po dlhej slabike.

Pre prozodickú stavbu slovenskej slabiky a slovenské-

ho slova majú najväčší význam kvantita, vlastnosť vyplývajúca z časovej modulácie, a prízvuk, vlastnosť vznikajúca silovou moduláciou artikulačného prúdu, hlasu.

Výsledky výskumu prozodickej výstavby slovenských slov ukazujú, že s rastom slabičnosti slov sa vyrovnáva pravdepodobnostné rozloženie jednotlivých typov prozodicky /kvantitatívne a prízvukovo/ stvárňovaných slabík. Najnerovnomernejšie pravdepodobnostné rozloženie majú dvojslabičné slová; tu jednoznačne prevláda typ krátka prízvučná + krátka neprízvučná slabika. Typ s krátkou prízvučnou slabikou na 1. mieste a s ostatnými krátkymi neprízvučnými slabikami je najčastejší aj v podmnožinách 3-slabičných až 6-slabičných slov. V 2-slabičných slovách predstavuje 55,6%, v 3-slabičných slovách 41,5%, v 4-slabičných slovách 36,4%, v 5-slabičných slovách 29,8% a v 6-slabičných slovách 30,2% všetkých kvantitatívne a prízvukovo rozlíšených konfigurácií slabík. Celkove však možno konštatovať, že prozodická štruktúra slovenského slova je vyhranená; najfrekventovanejšie typy pokrývajú dominantnú časť všetkých prozodicky modelovaných slov jednotlivých podmnožín, vymedzovaných podľa slabičnosti.

Zo štyroch možných kvantitatívne a prízvukovo diferencovaných slabík v spisovnej slovenčine /neprízvučná krátka, prízvučná krátka, neprízvučná dlhá, prízvučná dlhá/ má najvyššiu frekvenciu najmenej príznakový typ /neprízvučná krátka/ a najnižšiu frekvenciu najviac príznakový typ /prízvučná dlhá/, ktorý "spotrebúva" zo všetkých uvedených typov slabík najväčšie množstvo artikulačného času a sily výdychového prúdu.

Prozodickú stavbu slovenských slov možno skúmať aj cez rozloženie prízvukovo a kvantitatívne diferencovaných slabík na mieste ich prvej až n-tej slabiky. Postavením najväčšej koncentrácie uvedených slabík je 1. slabika slova; tu sa môžu vyskytovať všetky štyri možné prozodic-

ké modifikácie slovenských slabík /pozri vyššie/, v ostatných slabikách len dve /neprízvučná krátka a neprízvučná dlhá/. Táto skutočnosť súvisí s pevným miestom prízvuku na 1. slabike slovenských slov a tvarov, čím sú zároveň dané aj objektívne dispozície slovenčiny pre výstavbu taktov, foneticko-rytmických jednotiek.

Ako základná sonda v rytmickej výstavbe textu môžu slúžiť údaje o priemernej slabikovej dĺžke slova: čím má text nižšiu priemernú slabikovú dĺžku slova, tým viac prejavuje tendencie k rytmickosti a naopak. Krajné póly predstavujú hovorový štýl /najnižšia priemerná slabiková dĺžka slova/ a odborný štýl /najvyššia priemerná slabiková dĺžka slova/. Priemerná dĺžka slovenského slova v slabikách je približne 2,3 /je to viac ako v románskych a germánskych jazykoch/. Pri skúmaní umeleckých textov sme dostali tieto hodnoty: viazaný verš 1,86, voľný verš 1,99, próza 2,07.

Jemnejšími údajmi o rytmickej štruktúre textu sú: priemerná slabiková dĺžka taktu, pravdepodobnostné rozloženie taktov, skúmanie distribúcie prízvučných slabík, hlavných nositeľov rytmickej informácie, "hrotov" rytmu. Podľa týchto ukazovateľov sa v slovenčine zatiaľ urobili niektoré parciálne výskumy.

Literatúra

Findra, J.: Frekvencia foném v ústnych prejavoch. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 84-95;

Miko, F.: Rytmus v próze. In: Literatúra a jazyk. /Litteraria. 6./ Red. O. Čepan. Bratislava 1963, s. 5-61;

Mistrík, J.: Dĺžka slova a štylistická štruktúra textu. Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 113-120; Frekvencia slov v slovenčine. 1. vyd. Bratislava 1969; Retrográdny slovník slovenčiny. 1. vyd. Bratislava 1976; Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava 1977;

Sabol, J.: Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie. Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 13-25; Konsonanticko-vokalické zloženie slovenských slov. Slovenská reč, 33, 1968, s. 281-289; Štvorčlenné konsonantické skupiny v slovenčine. Slovenská reč, 34, 1969, s. 30-33; Kombinácie dvoch sonór v slovenčine. Slovenská reč, 34, 1969, s. 326-331; Frekvencia trojčlenných konsonantických skupín v spisovnej slovenčine. In: AFPh UŠP. Jazykovedný zborník. 2. Red. P. Bunganič. Bratislava 1969, s. 129-149; Kombinácie šumovej a sonórnej spoluhlásky v slovenčine. Jazykovedný časopis, 21, 1970, s. 139-153; Využitie exaktných metód pri skúmaní rytmu. In: Nové obzory. 12. Red. Š. Pažur. Košice 1970, s. 361-368; Pomer jednotlivých typov konsonantických skupín. Slovenská reč, 36, 1971, s. 71-78; Combinations of Two Non-Sonorous Consonants in Literary Slovak. In: AFPh UŠ. Jazykovedný zborník. 3. Prešov Studies in Linguistics. Red. Ľ. Novák. Bratislava 1971, s. 45-62; Skúmanie a interpretácia rytmických tendencií textu. Slovenská reč, 38, 1973, s. 12-22; Frekvencia nesonánt v spoluhláskových skupinách. Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 153-167; Fonologické zaťaženie protikladu znelosť - neznelosť v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J.

Oravec. Bratislava 1974, s. 53-69; Niektoré kombinačné zákonitosti slovenčiny. Kultúra slova, 9, 1975, s. 110-113; Spoluhláskové skupiny a fonologické protiklady. Kultúra slova, 9, 1975, s. 204-207; O tempe reči. Kultúra slova, 10, 1976, s. 17-21; Kvantita v slovenských slovách a tvaroch. Kultúra slova, 10, 1976, s. 68-70; Prozodická stavba slovenského slova. Kultúra slova, 10, 1976, s. 141-144; Rozloženie prízvučných a neprízvučných slabík v spisovnej slovenčine. Kultúra slova, 10, 1976, s. 206-209; Spolupôsobenie pauzy a tempa reči. Kultúra slova, 10, 1976, s. 263-266; Prozodická sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava 1977; The Prosodic Structure of the Slovak Word. In: Prague Studies in Mathematical Linguistics. 7. Prague, Academia 1979 /v tlači/; Tendencie prízvukovania jednoslabičných predložiek v spisovnej slovenčine. In: Slavica Pragensia, 1979 /v tlači/;

Sabol, J. - Štraus, F.: Základy exaktného rozboru verša. 1. vyd. Bratislava 1969;

Štraus, F. - Sabol, J.: Voľný verš v súčasnej slovenskej poézii. In: Rytmus a metrum. /Litteraria. 11./ Red. O. Čepan. Bratislava 1968, s. 81-198.

Slovesný vid a spôsob slovesného deja v slovenčine a v ruštine

Ella Sekaninová

Slovesný vid a spôsob slovesného deja predstavujú v slovanských jazykoch dve formálne blízke, no obsahovo a svojím pôsobením odlišné jazykové kategórie. Obidve tieto kategórie sa vzťahujú na sloveso.

"Slovesá čiže verbá - čítame v Morfológii slovenského jazyka - sú ohybné slová, ktorými sa pomenúvajú dynamické príznaky vecí a ktoré majú lexikálno-gramatické kategórie intencie a vidu, ako aj gramatické kategórie času, spôsobu, slovesného rodu a kongruencie /zhody/."

Z uvedených slovesných kategórií chceme na tomto mieste v prvom rade venovať pozornosť kategórii slovenského vidu z hľadiska chápania podstaty tohto pojmu.

Slovesný vid predstavuje pomerne zložitú jazykovú kategóriu, čoho dôkazom je aj skutočnosť, že medzi jazykovedcami sú rozličné názory na podstatu a charakterizovanie tejto kategórie. "Morfologický mechanizmus kategórie vidu je zložitejší a rôznorodejší ako mechanizmus iných slovesných kategórií," - píše V. V. Vinogradov. Slovesný vid zasahuje celú slovesnú lexiku a prejavuje sa v protiklade dokonavého a nedokonavého slovesa.

Podstata otázky spočíva v tom, ako najvýstižnejšie vyjadriť dokonavosť a nedokonavosť vo vidových dvojiciach ako: písať - napísať, čítať - prečítať, šiť - ušiť alebo: prepísať - prepisovať, vyčítať - vyčitovať,

vyšiť - vyšívať, prešiť - prešívať a pod.

Uviedli sme dvojice slovies rôzneho druhu; jedny sú tvorené prefixáciou, t.j. pripojením predpony, napr. písať - napísať, čítať - prečítať, a druhé sufixáciou, t.j. pripojením prípony, napr. prepísať - prepisovať, vyšiť - vyšívať. K tejto skutočnosti sa ešte vrátime.

Najprv priblížime chápanie dokonavosti a nedokonavosti. V súčasnosti sa vyčleňujú v zásade dve stanoviská a tretie je ich kombináciou. Ide o charakterizovanie dokonavosti ako "komplexne poňatého deja" /rus. celostnoje poňatije dejstvija/ a nedokonavosti ako neprítomnosti komplexnosti poňatia deja. Toto stanovisko zastávajú zo sovietskych autorov napr. Ju. S. Maslov, A. V. Bondarko, L. N. Smirnov a iní.

Druhé stanovisko, reprezentované napr. v Gramatike súčasnej spisovnej ruštiny, hodnotí slovesá dokonavého vidu ako dosahujúce svoj limit /rus. predel/ a slovesá nedokonavého vidu ako nedosahujúce vnútorný limit. Nadväzuje sa tým na staršie chápanie, najmä na definíciu V. V. Vinogradova: "V pojme dokonavého vidu je základným príznakom príznak limitu deja, dosiahnutie cieľa, ohraničenia a odstránenia predstavy o trvaní deja. Toto chápanie sa prijíma a rozvíja v mnohých prácach a gramatikách.

Ponímanie sémantiky dokonavého vidu ako dosiahnutie vnútorného abstraktného limitu deja /hranice alebo rezultátu, ku ktorému dej smeruje, napr. dej písať smeruje k rezultátu napísať/ rozvíja vo svojej práci i N. Š. Avilovová.

V našom ponímaní sa prikláňame k určeniu A. V. Bondarka, ktoré predstavuje istú kombináciu uvedených hľadísk, že dej predstavený v procese jeho priebehu už znamená, že je neohraničený vnútorným limitom, a teda nedo-

konavý, a naopak, dej poňatý komplexne, ako nie v procese priebehu, alebo ohraničený vnútorným limitom, čo predstavuje dej dokonavý. Takéto ponímanie v istých obmenách sa uplatňuje aj v Morfológii slovenského jazyka.

Na začiatku sme uviedli vidové dvojice utvorené prefixáciou i sufixáciou.

Súvzťažné páry slovies dokonavého i nedokonavého vidu typu prepísať - prepisovať, vybrať - vyberať, rus. vozdeľať - vozdelyvať, vyigrať - vyigrivať, t.j. páry, v ktorých sa tvorí nedokonavý vid pomocou sufixálnej imperfektivácie a medzi dvojicami slovies niet rozdielu v lexikálnom význame, považujú všetci aspektológovia za vidové dvojice.

Avšak páry typu písať - napísať, robiť - urobiť, variť - uvariť, grupovať - zgrupovať; rus. pisať - napisať, delať - sdelať, variť - svariť, gruppirovať - sgruppirovať, t.j. také, v ktorých je dokonavé sloveso tvorené pomocou prefixácie, neuznávajú všetci aspektológovia za vidové dvojice. O týchto prípadoch sa už veľa diskutovalo.

Prefixáciou sa mení bezpredponové nedokonavé sloveso na predponové dokonavé sloveso, čiže sa nedokonavé sloveso perfektivizuje. No súčasne so zmenou slovesného vidu sa vo väčšine prípadov mení aj lexikálny význam základného slovesa. A tu práve vzniká problém, ako určiť hranicu, kedy sa prefixáciou mení iba vid slovesa a kedy nastáva aj zmena lexikálneho významu.

Skúmaním rozličných typov predponových slovies a aplikáciou štruktúrno-sémantickej analýzy je možné dokázať, že v istých prípadoch predpona nespôsobuje zmenu lexikálneho významu základného slovesa, ale vystupuje ako vidový ukazovateľ.

V prípadoch ako písať - napísať, variť - uvariť, deliť - rozdeliť, jesť - zjesť, piť - vypiť sa dvojice slovies líšia od seba vidom a súčasne dosiahnutie vnútorného limitu ako obsah dokonavosti sa kryje s dosiahnutím rezultátu - napísať, uvariť, rozdeliť, zjesť, vypiť, ku ktorému smeruje dej písať, variť, deliť, jesť, piť. Uvedené páry slovies tvoria vidové dvojice, no súčasne dokonavé členy dvojice možno hodnotiť ako všeobecne rezultatívne spôsoby slovesného deja /podľa terminológie Ju. S. Maslova/.

Tu sme prešli k problematike spôsobov slovesného deja, o ktorej chceme hovoriť ďalej.

Na súčasnom stupni rozvoja aspektológie sa všeobecne rozlišuje gramatická /alebo lexikálno-gramatická/ kategória slovesného vidu a lexikálno-sémantické skupiny slovies označujúce spôsoby slovesného deja. Výrazné rozlíšenie týchto javov podal Ju. S. Maslov, ktorý definuje spôsoby slovesného deja ako sémantické skupiny slovies, ktoré sa vyčleňujú na základe zhody v typoch v priebehu slovesného deja. A. V. Bondarko podáva v práci Teória morfologických kategórií charakteristiku morfologických kategórií a odlišuje od nich lexikálno-gramatické skupiny /leksiko-grammatičeskije razrjady/, ktoré sa vyznačujú spoločným sémantickým príznakom a určitým morfémovým ukazovateľom.

Nám ide v daných súvislostiach o spôsoby slovesného deja tvorené prefixáciou, a to spájaním slovies s lexikálnymi predponami /napr. prepísať, zabehnúť, podriemať si, rozplakať sa; rus. perepisať, zakričať, pereplakať a pod./.

Úsilie o rozhraničenie vidovej korelácie a spôsobov slovesného deja naráža na nevypracovanosť kritérií pre

toto rozhraničenie. Dôležitú, no nie u všetkých autorov rovnakú úlohu hrá napr. jednovidovosť slovies, pri predponových slovesách ide teda o možnosť alebo nemožnosť tvoriť k nim druhotný nedokonavý vid. Výskyt alebo nevýskyt druhotného nedokonavého vidu považujú niektorí autori za základné formálne kritérium pri určovaní predponových slovies ako vidových protikladov alebo pri ich hodnotení ako spôsob slovesného deja.

Skúmaním javov prefixácie v slovenčine a ruštine a ich vzájomnou konfrontáciou sme došli k záveru, že kritérium jednovidovosti nemôže byť určujúce pri klasifikácii slovies na základe sémantickej analýzy. Ako príklad uvedieme predponové slovesá tvorené od slovesa deliť z hľadiska výskytu slovesa druhotného nedokonavého vidu: dodeliť - Ø, oddeliť - oddeľovať, podeliť - Ø, predeliť - predeľovať, prideliť - prideľovať, rozdeliť - rozdeľovať. /Pričom deliť - rozdeliť je vidová dvojica, ostatné uvedené slovesá označujú spôsoby slovesného deja./ Takýchto príkladov by sme mohli uviesť veľmi veľa.

Spôsoby slovesného deja triedime na základe sémantickej analýzy predpôn a základných slovies ako komponentov istého celku na tri skupiny podľa možnosti určiť sémantiku týchto zložiek substitúciou iatými lexikálnymi vyjadreniami pri určení charakteru základného slovesa.

1/ Substitúciou predpony predložkou dokazujeme osobitnosť miestnych spôsobov slovesného deja. Poukazuje sa na miesto a smer v priebehu deja. Základ sémantického poľa lokalizovanosti deja tvoria pohybové slovesá. Spôsoby slovesného deja utvárajú slovesá ako vbehnúť, vletieť do čoho al. niekam /rus. vbežať, vletať vo čto/ - smerovanie deja do niečoho; vyletieť, vybehnúť z niečoho, /rus. vyletať, izletať, vybežať iz čego/ - smerovanie deja z niečoho; zbehnúť, zletieť odniekiaľ, /rus. sletať, sbe-

žať otkuda/ - smerovanie zhora nadol; pribehnúť k čomu, /rus. pribežať k čemu, podbežať k čemu/ - smerovanie deja k niečomu a ďalej smerovanie okolo čoho, na rozličné strany, do istého cieľa, cez čo, ako aj umiestnenie nad, pod niečím, pri, na niečom a pod.

2/ Substitúciou predpony slovesom dokazujeme osobitnosť časových spôsobov slovesného deja. Tieto sú vnútorne diferencované a označujú napr. začiatok deja v ruštine s predponou za-: zagovoriť, zaduť, zaplakať /slov. začať hovoriť/prehovoriť, začať fúkať, začať plakať/rozplakať sa/, s predponou po-: pobežať, poleteť /slov. začať bežať/rozbehnúť sa, vyletieť/rozletieť sa/ - inchoatívny spôsob slovesného deja; rozkričať sa, rozplakať sa /rus. raskričatsia, rasplakatsia/ - evolutívny spôsob deja; sprchnuť, schmatnúť /rus. sglupiť, splesnuť/ - jednorazový dej; dovariť, dohorieť /rus. dovariť, dogoreť/ - dokončenie poslednej fázy deja, finitný spôsob deja a pod.

3/ Substitúciou predpony príslovkou určujeme vlastné spôsobové slovesné deje. V tejto oblasti je najväčšia rôznorodosť a prekrývanie s miestnymi a časovými spôsobmi deja, ako aj najväčšie rozdiely medzi slovenčinou a ruštinou. Osobitne sa tu vyčleňujú príznaky:

a/ kvantity, napr. prejesť sa, prekŕmiť, premoknúť, presoliť /rus. obkormiť, izmoknuť, peresoliť/; navariť, nabrať veľa čoho /rus. navariť, nabrať čego/ - vykonanie deja vo veľkej miere; pribrzdiť, pozabudnúť /rus. pritormoziť, podzabyť/ - vykonanie deja v malej miere;

b/ intenzity, napr. rozpáliť, vychváliť /rus. raskaliť, raschvaliť/ - dovedenie deja do silného stupňa intenzity; vyholiť, prepiecť /rus. vybriť, prožariť, razgľadeť, razuznať/ - dôkladné vykonanie deja; dozvoniť sa,

dočkať sa /rus. dozvoniťsia/ - dosiahnuť výsledok vynaložením veľkého úsilia a pod.;

c/ úplnosti, totality, napr. obdarovať všetkých /rus. odariť vsech/; zastriekať všetko /zabryzgať vsjo/ - rozšíriť dej na celý objekt; pohniť, pochorieť /rus. peregniť, perebolеť/ - distributívny spôsob deja.

Tak by sme mohli pokračovať ďalej, no úplný výpočet uvedených typov spôsobov slovesného deja nie je v daných súvislostiach naším cieľom.

Problematika slovesného vidu ako aj spôsobov slovesného deja sa v súčasnosti skúma v rámci aspektuálnosti. "Aspektuálnosťou sa nazýva funkčno-sémantická kategória, zahŕňajúca rozličné prostriedky na vyjadrenie priebehu slovesného deja." /A. V. Bondarko/ Podľa takéhoto chápania jadro aspektuálnosti tvorí kategória slovesného vidu a komponenty periférie tvoria okrem iného najmä spôsoby slovesného deja. Pri prefixálne tvorených spôsoboch deja vidové pôsobenie preniká cez všetky ich okruhy.

Z výskumu uvedenej problematiky vyplýva, že slovesný vid a spôsoby slovesného deja výrazne rozlišujeme formálne, funkčne i sémanticky, no tieto javy sa v istom zmysle prekrývajú a zaujímajú svoje osobitné miesta v rámci vyčlenenej funkčno-sémantickej kategórie aspektuálnosti.

Literatúra

Avilova, N. S.: Vid glagola i semantika glagoľnogo slova. Moskva 1976;

Bondarko, A. V.: Grammatičeskaja kategorija i kontekst. Leningrad 1971;

Bondarko, A. V.: Teorija morfologičeskich kategorij. Leningrad 1976;

Bondarko, A. V.: Vid i vremja russkogo glagola. Moskva 1971;

Maslov, Ju. S.: Morfologija glagoľnogo vida v sovremennom bolgarskom literaturnom jazyke. Moskva-Leningrad 1963;

Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Red. N. Ju. Švedova. Moskva 1970;

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava 1960;

Sekaninová, E.: Klasifikácia predpôn v slovanských jazykoch. In: Československé prednášky pre VII. medzinárodný zjazd slavistov. Praha 1973;

Sekaninová, E.: Miesto prefixácie vo vidovom systéme slovanského slovesa. Slavica Slovaca 5, 1970;

Sekaninová, E.: Nové pohľady na kategóriu slovesného vidu. Jazykovedný časopis 23, 1972;

Smirnov, L. N.: Glagoľnoje vidoobrazovanije v sovremennom slovackom literaturnom jazyke. Moskva 1970;

Vinogradov, V. V.: Russkij jazyk. Moskva-Leningrad 1947;

Non-fiction a science fiction

Dušan Slobodník

Je to paradox, že spoločným menovateľom dvoch moderných literárnych kategórií, v ktorých názve sa vyskytuje anglické slovo "fiction", označujúce v tomto kontexte beletriu /pričom beletriu zakladajúcu sa na výmysle, fikcii/, je práve to odvetvie duchovnej činnosti človeka, ktoré je beletrii a výmyslu protikladné - veda.

Pravda, pri druhom pohľade vysvitne, že slovo "fiction" v dvoch spojeniach, tvoriacich názov článku, je - tak povediac - bližšie určené, a preto sa paradox, ktorým sme úvahu začali, vlastne odstraňuje. Zostáva len základné konštatovanie, že tým skutočným spoločným menovateľom, tertium comparationis je veda, vedecké poznanie.

Pokúsime sa načrtnúť, ako sa veda v súvislosti s non-fiction a science fiction /SF/, vedeckou fantastikou ocitla v tejto spoločnej, stmeľujúcej úlohe.

Začneme tým, čo bolo pre obidve kategórie - non-fiction i SF - spoločné, čo bolo raz negatívnym, inokedy zasa pozitívnym východiskom týchto dvoch línií literárneho vývinu.

Literatúra vznikla na istom stupni vývinu ľudskej spoločnosti ako odraz reálnych procesov života za aktívnej účasti vedomia, ktoré - ako to konštatoval V. I. Lenin - svet nielen odráža, ale aj tvorí.

Priamym predchodcom prvých literárnych žánrov - roz-

právky, ságy /legendy/, hrdinského eposu - bol mýtus. Len rudimentárnu lyrickú poéziu, spätú s biologickým rytmom človeka a s rytmom prírody, možno pokladať za jav časove zhodný s mýtom.

Pri koncipovaní mýtu ako javu pre dané kmeňové spoločenstvo záväzného, často, no nie vždy slúžiaceho rituálnym účelom, sa výrazne uplatňuje jedna z dôležitých psychických schopností človeka - fantázia.

Fantazijné vnímanie a vyjadrovanie sveta je nepochybne staršie ako racionálne vnímanie. Človek prvobytnej spoločnosti si najprv musel vytvoriť isté duchovné štruktúry /mýtus/, ktoré sprvu vnímal ako rovnocennú súčasť životnej praxe, až potom si mohol tieto duchovné štruktúry a aj životnú prax racionálne interpretovať.

Kým ostatné zložky vedomia sa v priebehu civilizačného vývinu natoľko zdokonalili, že s prehistorickým vývinovým stupňom ich spája prakticky iba pomenovanie, fantázia je nepochybne najstálejšou zložkou vedomia. Fantázia dnešného človeka si uchováva mnohé postupy a princípy pôvodného konštruovania fiktívnej skutočnosti, ako ich poznáme nielen z literatúry, ale aj z folklóru. Fantázia ako aktívna psychická schopnosť výrazne potvrdzuje marxistickú tézu o kontinuite ľudského vývinu. Neoddeliteľnou súčasťou tejto fázy je aj uznanie kontinuity duchovných "inštitúcií" človeka - vedy a literatúry /umenia/.

Kontinuita a dialektická prepojenosť vývinu týchto inštitúcií /keď už používame taký pojem/ sa prejavuje aj v tom, že vo vede práve tak ako v literatúre sa postupne v čoraz väčšej miere dostávajú k slovu obidva určujúce póly organizácie duchovného sveta človeka - rozum a logika na jednej strane a fantázia s intuíciou na strane druhej.

K prvému výraznému stretnutiu vedeckého /teda v podstate racionálneho/ a literárneho /v podstate emocionálneho/ poznania dochádza v období renesancie. Skratkovite povedané, rozvoj prírodovedných disciplín v tomto období sa premietol aj do oblasti spoločenských vied /ak používame dnešnú terminológiu/. Výsledkom tohto vnútrovedeckého vyrovnávania vývinu, iniciovaného prírodnými vedami, boli utópie 16. - 17. storočia /T. More, T. Campanella, F. Bacon atď./.

Reakciou na využitie fantázie v oblasti vedy, pri konštruovaní utopického sveta, reakciou predovšetkým na Utópiu Thomasa Mora /1516/, ktorá dala pomenovanie celému radu takto orientovaných filozoficko-sociálnych diel, bolo využitie fantázie a fantastiky v literatúre - najmä v dielach F. Rabelaisa Gargantua a Pantagruela a J. Swifta Gulliverove cesty.

Fantastika ako plod fantázie sa i v neskoršom duchovnom vývine stáva protipólom racionality. Súperenie vedy a literatúry sa vyhrocuje najmä v 18. storočí, v období osvietenstva a racionalizmu.

Reakciou na vedecký racionalizmus tohto storočia je gotický román, žáner bytostne emocionálny, založený na exponovaní fantázie. Genealógiu diel gotického románu začína H. Walpole dielom Zámok Otranto /1764/. Do tohto literárneho radu patria autori ako C. Reevová, A. Radcliffová, M. G. Lewis, M. Shelleyová, Ch. R. Maturin a niektorí ďalší. Maturinov román Tulák Melmoth /1820/ uzatvára vývinovú líniu gotického románu, ktorá je jedným z literárnych inšpiračných zdrojov romantického hnutia.

Romantizmus tiež exponuje na úkor racionálneho fantáziu, a je do značnej miery protikladný vede. V literatúre, ktorá nás tu z filozoficko-historicko-estetického

komplexu romantizmu zaujíma najväčšmi, sa romantizmus zaslúžil o prehĺbenie psychologickej výpovede, o zvýraznenie osobnosti tvorcu, o rozvoj ľudových prvkov v literatúre atď.

Romantická dezilúzia z rozpornej skutočnosti, pričom súčasťou tejto dezilúzie bola aj opozícia voči vede a chladnej racionalite, vyvrcholila v neúspešných európskych revolúciách rokov 1848-1849, ktoré prakticky znamenajú rozpad romantizmu ako uceleného duchovného hnutia.

V druhej polovici 19. storočia sa vzťah veda - literatúra mení. Literatúra sa usiluje využívať poznatky vedných odborov, uplatňuje ich vo svojom, literárnom poznávacom procese. Jedným z dôsledkov tohto nového, meniaceho sa vzťahu literatúry k vede bola aj tvorba Julesa Verna a H. G. Wellsa, predchodcov modernej SF.

Najvlastnejšou "konkurenčnou" doménou pre vedu a literatúru sa stáva oblasť ľudskej psychiky. Veda /psychológia/ a literatúra /najmä próza/ sa usilujú preniknúť do podstaty psychických procesov. Literatúra zásluhou E. Dujardina objevuje "monologue intérieur", vnútorný monológ, ktorý potom majstrovsky využívajú F. Dostojevskij, L. Tolstoj, neskôr napríklad J. Joyce, W. Faulkner a ďalší, psychológia reaguje identifikáciou "stream of consciousness", prúdu vedomia.

Komplementárnosť poznávacieho procesu v zameraní na problematiku človeka v jeho spoločenských väzbách a medziľudských vzťahoch je príznačná aj pre rozvoj vedy a literatúry v 20. storočí.

Literatúra, najmä realistická literatúra sa v pestrej palete druhov a žánrov, akými disponuje, usiluje vysloviť svoje slovo, ktoré si vďaka spojeniu racionálneho a emocionálneho prvku v procese vzniku diela a aj v procese

jeho pôsobenia uchováva svoj bytostný význam pre človeka. Literatúra v socialistickej spoločnosti je estetickou, ale zároveň poznávacou, ideovou a etickou výpoveďou o človeku dneška. Dá sa teda povedať, že literatúre v tvorivom "súboji" s vedou využíva prednosti, ktoré sú podstatnou súčasťou jej vývinového procesu.

Ale literatúra a veda sú vo svojom želaní poznať a interpretovať, dokumentovať i vplývať na adresáta expanzívne /aj toto slovo používame bez pejoratívneho významu/. Usilujú sa svoje výsledky komunikovať metódami "konkurenčnej" disciplíny, ba prenášať na "súperovo ihrisko" aj svoje tvorivé postupy.

Práve konkurenčnosť, či presnejšie komplementárnosť vedy a literatúry v poznávacom procese, je poľom, v ktorom sa prekrývajú a križujú funkcie a možnosti non-fiction a science fiction. Napokon to bol hlavný dôvod, prečo sme sa usilovali stručne naznačiť polaritu a interakciu vedy a literatúry v historickom aspekte.

Pri synchronickom pohľade reprezentujú non-fiction a SF aj dve protikladné vývinové tendencie fantázie, súvisiace s vedou. Na jednej strane vedecký rozvoj, racionálne osvojovanie priestorov skutočnosti zužuje priestory fantázie. Fantáziu nahradzuje racionálne vysvetlenie javov. Toto je tendencia, príznačná pre non-fiction. Na druhej strane však vedecký rozvoj vytvára nové priestory pre uplatnenie fantázie, zaručuje jej ustavične novú možnosť extrapolácie dosiahnutých výsledkov. Tieto možnosti využíva zase SF.

Non-fiction, literatúra faktu v modernom chápaní je prenosom ťažiska z fikcie na fakt. Vďaka tejto orientácii osciluje non-fiction medzi literatúrou a vedou. Táto os-

cilácia sa prejavuje v celom komplexe diela - od procesu jeho vzniku, cez štruktúru, až po spoločenské pôsobenie.

V procese vzniku diela non-fiction /vrátane formulovania východiskového zámeru/ sa v pomere k realistickej umeleckej próze najdôležitejšou zdá zmena vzťahu fantázie /intuície/ a racionálnologickej zložky. Autor non-fiction sa konfrontuje s istým komplexom cieľových faktov, identifikovaných tou či onou vedeckou disciplínou a situovaných - aj z hľadiska zámeru, aj z hľadiska procesu tvorby - do minulosti. Rozpätie minulosti je pritom prakticky neobmedzené: možno si predstaviť autora, ktorý by sa na základe faktov archeológie, antropológie, etnológie atď. pokúsil rekonštruovať život dávneho spoločenstva - napokon, taký charakter má kniha N. S. Kramera Dejiny sa začali v Suméri alebo Ceramova práca Bohovia, hroby, učenci - a na druhej strane sú predmetom stvárnenia veci nedávne - ako príklad možno spomenúť knihy o spoločnom lete posádok Sojuz-Apollo; autori, ktorí spracovali tematiku pokusu, mohli - prinajmenej teoreticky - začať pracovať na knihe hneď po skončení letu, v bezprostrednej minulosti.

Kým fantázia tvorcu umeleckého diela má priestor vymedzený subjektívnymi cieľmi autora a jej racionálnym korektívom je abstraktná kolektívna skúsenosť adresátov a autora, fantázia tvorcu diela non-fiction má síce - pokiaľ ide o voľbu témy, zámeru - priestor rámcovaný subjektívne, no po "vstupe" do subjektívne zvolenej témy, t.j. v procese práce, je priestor fantázie vymedzený už objektívnou skutočnosťou, faktami v ich objektívnej hierarchizácii, ktoré sú pre autora diela non-fiction racionálnym, logickým korektívom.

Fantázia a intuícia v procese tvorby diela non-fiction sú teda usmerňované objektívnymi cieľmi, rámcom fantázie a intuície sú objektívne jestvujúce fakty. Proces tvorby diela non-fiction má veľa spoločného s procesom vzniku prírodovednej alebo technickej vedeckej informácie: intuícia a fantázia vedca sa tiež zameriavajú na cieľ, podriaďujú sa racionálnym kritériám.

Spoločným prvkom s procesom vzniku vedeckej informácie je aj to, čo by sa emocionálne dalo nazvať intelektuálnym dobrodružstvom - hľadanie neznámych, logických väzieb na ceste od východiska po cieľ, extrapolovanie neznámeho zo známeho.

Zároveň však proces vzniku vedeckej informácie, napríklad cesta k objavu, a proces vzniku diela non-fiction vyjavujú aj principiálne rozdiely, ktoré sú určujúce aj pre štruktúru diela non-fiction, aj pre jeho pôsobenie v spoločnosti.

Vedecký proces je primárny tvorivý proces. Realizuje sa pomocou tých či oných experimentov, ktoré sú pre vedca východiskom intelektuálnej analýzy. Vedec v práci uplatňuje nadväznosť na predchádzajúce výsledky, dosiahnuté vedcami z jeho odboru a teoretici informatiky zdôrazňujú, že vedecká informácia, ktorá obsahuje desať percent nových, neznámych skutočností, je mimoriadne cenná. Proces tvorby vedeckej informácie je proces konkrétnej práce s materiálom, príznačná je teda preň priama zameranosť na predmet výskumu. Z hľadiska procesu je finálny objav, nová vedecká informácia, nová syntéza informácií atď. Písomné zovšeobecnenie výsledkov /v podobe patentu, článku, monografie atď./ je z hľadiska dosiahnutého cieľa následné.

Naproti tomu proces diela non-fiction je sekundárny

tvorivý proces. Realizuje sa na úrovni neexperimentálnej, ale čisto intelektuálnej. Nadväznosť na výskum predchodcov je menšia. Od autora non-fiction sa síce nevyžaduje bezpodmienečne objavenie nových vedeckých faktov, ale o to väčšia musí byť originálnosť informácie. Písomná, t.j. literárna práca je pre autora non-fiction najdôležitejším a z hľadiska procesu finálnym úkonom.

Okrem toho vedecká práca je zameraná na cieľ, prakticky jedinou dôležitou konštantou je výsledok, napríklad objav nejakej zákonitosti. Keď vedec začína skúmať nejaký problém, jeho zámerom je vytvoriť novú, vo vede dosiaľ neznámu informáciu, objaviť čosi, čo pred ním ešte nepoznali. Neznáme, neobjavené sa pre vedca stotožňuje s cieľom práce.

V non-fiction sa tieto prvky vyjavujú inác: pre autora non-fiction je dôležitý nielen cieľ, ale najmä proces, pomocou ktorého k nemu dospel. Literárne vyjadrenie tohto procesu - keďže práve v ňom je prínos autora, v ňom sa uplatňuje jeho fantázia, intuícia a zároveň logika, racionálne zvládnutie faktov - je tým neznámym, dosiaľ neobjaveným, a preto pre autora, ale aj pre čitateľa najzaujímavejším.

No najzávažnejší rozdiel, ktorý sa prejavuje v procese vzniku diela non-fiction a v procese vzniku vedeckej informácie a premieta sa aj do štruktúry diela ako výsledku procesu, je sústredenosť na človeka, ktorá je pre non-fiction záväzná. Kým prírodovedec alebo bádateľ, pôsobiaci v niektorej z technických vedeckých disciplín, je zameraný na objekt, na univerzálne, v diele non-fiction - ako to u nás zdôraznili napr. M. Jurčo, I. Kusý a ďalší - je záväzným stredobodom človek, jednotlivec, individuálne. Rozdiel medzi univerzálnym a individuálnym zdôrazňujeme preto, že aj v niektorých prírodovedných disciplí-

nach sa môže vedec zameriavať na výskum človeka /napr. v biológii/. Pre biológa je však človek človekom vo všeobecnosti, univerzálnym zovšeobecnením, zatiaľ čo autor non-fiction má na mysli konkrétneho človeka, ktorého myšlienky, postoje a činy chce sprístupniť.

Táto orientovanosť na človeka zároveň upevňuje zväzky non-fiction s literatúrou a zabezpečuje, že si non-fiction napriek niektorým postupom, typickým pre vedecké bádanie, uchováva literárny štatút.

Dielo non-fiction sa líši od vedeckého diela tým, že neodhaľuje novú, nepoznanú skutočnosť, čo, pravda, neznamená, že nemôže poskytnúť novú, dosiaľ nezovšeobecnenú interpretáciu tejto skutočnosti, prípadne že nemôže zaradiť skutočnosť do nových, objavných súvislostí.

Ďalší významný rozdiel spočíva v tom, že hoci sa v procese vedcovej práce uplatňuje aj intuícia a fantázia, teda emocionálne zložky ľudskej psychiky, výsledok sa komunikuje racionálne. Na druhej strane dielo non-fiction si uchováva symbiózu emocionálneho a racionálneho nielen v procese, ale aj vo výsledku - v diele, a teda aj v procese pôsobenia.

Inač povedané, vedecký objav svojou existenciou akoby zatlačil do úzadia všetko, čo k nemu viedlo /osobnosť vedca i proces vzniku objavu/, zatiaľ čo dielo non-fiction tieto všetky prvky nielenže uchováva v štruktúre diela, nielenže nimi pôsobí na adresáta, ale často sa programovo orientuje na tieto "zabudnuté" obnivké vedeckého procesu.

To znamená, že jednou z funkcií non-fiction, pritom funkciou frekventovanou, je dokreslenie duchovného napredovania ľudstva, zachytenie tých prvkov, ktoré by sa v racionálne orientovanom živote a svete mohli neuchovať. Nezdávame sa, že toto je najzávažnejšia funkcia non-fiction.

Aj v uplatnení diel non-fiction sa prejavuje spomínaná oscilácia medzi literatúrou a vedou. Ak totiž non-fiction využíva podnety na prekonávanie taxatívnosti situácií v umeleckej próze a dráme, ak sa v storočí vedy orientuje na fakt ako na objektívnu danosť, po kontakte s vedou, uskutočnenou na rovine témy sa - obrazne povedané - non-fiction ako kyvadlo zasa vracia k literatúre, k emocionálnemu pólu, od literatúry neodmysliteľnému, a približuje to, čo by v racionálnom epicentre vedy upadlo možno navždy do zabudnutia.

Najtypickejšou realizáciou postulátov, ktoré sme tu uviedli, sú "literárne detektívky", aké praktizuje napr. v sovietskej literatúre vynikajúci rozprávač I. Andronikov, český autor M. Ivanov alebo sovietsky autor N. Rajevskij v knihe Portréty hovoria, venovanej Puškinovi a nám blízkej aj preto, že jeho výskum sa orientuje aj na zámok Brodzany pri Partizánskom, kde žila Puškinova švagriná.

Prvkami, obsiahnutými vďaka procesu tvorby v štruktúre, pôsobí dielo non-fiction aj na adresáta, ktorý v ňom hľadá svoje intelektuálne dobrodružstvo - symbiózu poznania nových faktov a ich emocionálne sprístupnenie. Ak bol pre tvorcu intelektuálnym dobrodružstvom proces vzniku diela, pre adresáta je tým dobrodružstvom proces vnímania diela.

Non-fiction možno teda pokladať za jednu z realizácií úsilia preklenúť rozpor medzi racionálnym a emocionálnym, medzi reálnym a fiktívnym, v konečnom dôsledku rozpor medzi vedou a literatúrou, rozpor, ktorý sa prejavuje na všetkých úrovniach: v procese tvorby, vo výsledku tvorivého procesu - v diele a aj v pôsobení diela v skutočnosti. Pravdaže, ak hovoríme o rozpore, máme na mysli zasa dia-

lektickú interakciu týchto dvoch komplementárnych sfér poznania.

Teória non-fiction bezpochyby patrí k najmenej rozpracovaným oblastiam literatúry.

V šťastnejšej situácii z tohto hľadiska je science fiction /SF/. Dejinám SF, rozličným aspektom jej teórie a interpretácie sú venované desiatky, ba stovky kníh, vydávajú sa viaceré špeciálne časopisy, orientujúce sa na teoretické otázky vedeckej fantastiky /napríklad Extrapolation/. Ročne vychádzajú stovky vedeckofantastických románov a poviedkových výberov. Štatistické údaje napr. zo ZSSR prezrádzajú prudký vzrast čitateľského záujmu o vedeckú fantastiku. Pozadím, no veľmi blízkym pozadím tohto záujmu je nevídaný rozvoj technických a prírodných vied, pričom osobitný význam v posledných dvoch desaťročiach nadobúda najmä rozvoj kozmonautiky. Vesmír, budúcnosť ľudstva sú totiž najvlastnejšou doménou SF. /SF nie je možné pokladať za literárny žáner najmä preto, že táto literárna kategória - takto všeobecnejšie ju definujeme - se realizuje v celom rade žánrov, ako ich delí klasická poetika: existujú vedeckofantastické romány, poviedky, divadelné hry, a oveľa zriedkavejšie poémy a básne. Jednou z prvých divadelných hier bola hra K. Čapka R.U.R./

Autor knihy Science Since Babylon /Veda od čias Babylónu/ informatik Derek Solla Price vyrátal, že ak sa objem vedomostí v minulosti zdvojnásoboval za stáročia, teraz sa zdvojnásobuje každých desať rokov. Ten istý autor konštatoval, že v súčasnosti žije a pracuje až deväťdesiat percent vedcov, ak za sto percent rátame všetkých vedcov od úsvitu civilizácie po súčasnosť.

Jedným z literárnych prejavov tohto obrovského rozvoja vedy je aj dynamický vývin SF. Veda v SF je východiskom extrapolácií a funguje v nej ako otvorený systém. Otvorenosť vedy, čo tu chápeme ako nekonečnosť a kontinuitnosť vývinu vedy, podmieňuje otvorenosť SF ako literárnej kategórie, ktorá je taxatívne neobmedzená /v prekonávaní taxatívnosti je ďalší spoločný prvok SF a non-fiction/.

SF je teda - povedané rovnako obrazne ako v súvislosti s non-fiction - expanziou vedy na územie literatúry. SF sa zrodila, keď do toho vývinového radu, ktorý sme načrtli v úvode článku a ktorého opornými bodmi boli najmä renesančné a porenesančné utópie /ako filozofické, teda vedecké východisko/ a rozvoj fantastiky /teda literárne východisko/, vstúpil ako ďalší komponent rozvoj moderných technických a prírodných vied.

Preto pokladáme SF za dieťa 20. storočia. SF sa nerozlučne spája s celou štruktúrou života moderného človeka, ak túto štruktúru situujeme do neantagonistického, dialekticky prepojeného priestoru medzi sociálnou realitou, vedou a literatúrou. SF je akýmsi priesečníkom človeka o možnostiach človeka, o budúcnosti, o jej vedeckej, ale aj sociálnej podobe, je zároveň - najmä po Hirošime a Nagasaki - umeleckým varovaním pred možnosťou sebazničenia ľudstva.

Rozvoj atómovej fyziky, ktorý najpodstatnejšie narušil homeostatický vývin prírodných a technických vied na jednej strane a humanitných disciplín na strane druhej /t.j. spoločenských vied a literatúry/, spôsobil, že mnohí autori sa dnes prikláňajú v oveľa väčšej miere k vyjadreniu humanistického posolstva, k sociálnemu projektovaniu sveta budúcnosti.

Takéto tendencia je prirodzená najmä pre sovietsku vedecku fantastiku. Nezvratnosť sociálneho vývinu ľudstva, dokumentovaná úspešným vývinom prvého socialistického štátu a štátov socialistického spoločenstva, umožňuje sovietskym autorom /A. Tolstoj, A. Beľajev, I. Jefremov, bratia Strugackí, O. Larionovová a mnohí ďalší/ načrtávať kontúry budúcich spoločenských vzťahov a opierať sa pritom o osvedčený, v skutočnosti jestvujúci model riešenia spoločenských a medziľudských vzťahov.

Najvýznamnejší západní autori, vychádzajúci z inej spoločenskej skúsenosti a z iného svetonázoru, sa zasa sústreďujú najmä na spomínané vyslovovanie obáv z nekontrolovaného vedeckého rozvoja, čo je tiež úloha sociálne závažná a potrebná. Svoj etický a sociálny ideál vyslovujú autori ako R. Bradbury, I. Asimov, K. Vonnegut mladší, F. Pohl, C. Simak a mnohí ďalší per negationem, teda exponujú tie zložky im známeho spoločenského mechanizmu, ktoré sú najmä z hľadiska budúcich perspektív ľudstva zjavne entropické: odľudštenosť vzťahov, supermožnosti militaristov, zmechanizovanie životných podmienok, ktorého následkom je devalvácia človeka atď.

Je veľa definícií vedeckej fantastiky a čitatelia sa s nimi môžu zoznámiť v knihách G. Gureviča Karta strany Fantazii, V. Britikova Russkij sovetskij naučno-fantastičeskij roman, V. Grasfovej Homo futurus, K. Amisa New Maps of Hell, v knihe Science Fiction Today and Tomorrow, vydanej Reginaldom Bretnorom, v dielach poľských autorov S. Lema Fantastyka i futurologia a R. Handkeho Polska proza fantastyczno-naukowa a v mnohých ďalších.

Každá z týchto definícií v tej či onej miere zvýrazňuje zástoj vedy pri vzniku literárnej kategórie SF. Spo-

meňme aspoň dve z množstva definícií. G. Gurevič napísal: "Za vedeckú budeme pokladať tú fantastiku, kde sa nezvyčajné vytvára materiálnymi silami: prírodou alebo človekom pomocou vedy a techniky." Kingsley Amis definuje SF takto: "Dielo SF je prozaický útvar, pojednávajúci o situácii, ktorá by sa nemohla vyskytnúť v nám známom svete, ale ktorej existencia spočíva na hypotéze nejakej inovácie ľudského či mimozemského pôvodu v oblasti vedy a techniky, ba dodajme, že aj v oblasti pseudovedy a pseudotechniky."

Modifikácia funkcie rozprávača, štruktúra postáv SF najmä z hľadiska sociálnej začlenenosti a psychologickej determinácie, kompozícia sujetu diel SF, zložité využívanie časopriestorových vzťahov v dielach SF, vplývajúce aj na vývin realistickej prózy svedčí o špecifike tejto literárnej kategórie, ktorá sa najdynamickejšie rozvíja v ZSSR, USA, Veľkej Británii, Poľsku /tu treba osobitne spomenúť Stanislava Lema/, Francúzsku, Japonsku, NDR.

V posledných rokoch sa hlási o slovo aj slovenská vedecká fantastika. Máme na mysli najmä knihu I. Izakoviča Cudzie svety, ktorá je dramatickým opisom letu medzinárodnej posádky do vesmíru a intelektúálnu, dômyselne koncipovanú prózu V. Vášovej Herci.

Na záver odcitujeme slová sovietskeho bádateľa J. Tamarčenku, uverejnené v teoretickom mesačníku Voprosy literatury /č. 11. 1968/: "Najlepšie vedeckofantastické diela sledujú dnes tie isté ciele ako každá veľká literatúra; ich autorov zaujíma predovšetkým človek a jeho osobnými a spoločenskými záujmami. Ale metódy umeleckého myslenia, charakteristické pre fantastiku, vedeckotechnická revolúcia 20. storočia, ktorá stojí pred vedeckou

fantastikou ako hlavný problém, a možné sociálne dôsledky tejto revolúcie dodávajú hľadačstvu spisovateľov, autorov diel vedeckofantastickej literatúry mimoriadnu svojráznosť."

Slovenčina a slovinčina

Viktor Smolej

1. Úvod. Slovinský národ patrí medzi najmenšie a najmenej známe slovanské národy. Jeho príslušníci sa vo vlastnom jazyku nazývajú Slovénci, fem. Slovénka /sg. Slovénec, Slovénka/, jeho reč je slovénščina alebo slovénski jězik, jeho vlasť Slovénsko, častejšie Slovénija, štátoprávne Socialístična república Slovénija.

Slovinci žijú na krajnom juhozápade slovanského sveta, v bezprostrednom susedstve s Germánmi /Rakúšanmi/ a Románmi /Furlanmi a Talianmi/, iba na východe susedia s inými Slovanmi - Chorvátmi.

Väčšina Slovincov žije v rámci juhoslovanského štátu. Na približne dvanástine štátneho územia /niečo vyše 20 000 km^2/ žije asi desatina celkového počtu juhoslovanského obyvateľstva /okolo 1 700 000 ľudí/.

Bezprostredne za štátnymi hranicami Juhoslávie žijú slovinské národnostné menšiny v Taliansku, v Rakúsku a v Maďarsku. V Taliansku žije okolo 150 000 Slovincov, v Rakúsku do 100 000 Slovincov, v Maďarsku okolo 6 000. Pritom nespomíname sociálnych vysťahovalcov v západnej Európe a v Spojených štátoch severoamerických.

Donedávna videla slavistika v slovinčine samostatný jazykový útvar, ktorý sa vyvinul priamo z praslovančiny. Podľa novších téz a hypotéz slovinského lingvistu Franca Bezlaja prebiehala slovinská etnogenéza a vývoj

slovinčiny ináč. Predkovia dnešných Slovincov prišli do východných Álp z dvoch strán. Jeden prúd vyšiel z podkarpatského priestoru dnešného Slovenska a pokračoval na juhozápad a cez Dunaj na juh. Predpokladá sa, že to boli rozličné menšie kmeňové skupiny západoslovanského jazykového pôvodu. V novej vlasti vznikla alpská slovinčina. Druhý migračný prúd prišiel z Podunajska alebo z Panónie. Panónsky slovanský živel, ktorého jadro bolo južnoslovanské, sa v X. storočí pod tlakom maďarského vpádu rozpadol na troje: jedna časť sa posunula z Panónie na sever, na dnešné stredné Slovensko, druhá časť na juh, t.j. na Balkán, a tretia na juhozápad, t.j. do východných Álp, čiže na slovinské teritórium.

Prvá slovinská tlačená kniha vyšla roku 1550. Kodifikátorom spisovnej slovinčiny bol Primož Trubar so svojimi spolupracovníkmi. Základom spisovnej slovinčiny urobil Trubar živú ľudovú reč svojho rodného kraja, ľudovú reč dolnoslovinskej nárečovej bázy. Ojedinele sa v písaní Trubarových súčasníkov zjavovali aj elementy hornoslovinského nárečia. Prvou slovenskou tlačenou knihou bol II. ročník Hurbanovej Nitry, písaný na báze súvekej strednej slovenčiny.

Tým konštatovaním sme pri podstatnom rozdiele spisovnej slovinčiny a spisovnej slovenčiny: prvá je založená na princípe historicko-etymologickom, druhá na princípe fonetickom.

Vývojová cesta slovinčiny naskrze nebola priamočiara. Už v Trubarovom čase vládla istá nárečová rozmanitosť a v nasledujúcich storočiach dialektizácia len pokračovala. Okrem toho sa k spisovnej slovinčine hlásili aj noví spisovatelia pokračovatelia Trubarovho činu, a to boli ľudia z iných, nie dolnoslovinských krajov. Zmeny dotvárali obraz slovinského jazyka s rysmi všeo-

becnejšie slovinskej platnosti. Ale tie nové tendencie prinášali aj rozkolísanosť, ba dokonca anarchiu. Zvíťazili však dostredivé a nie odstredivé tendencie: forma spisovného jazyka sa opäť vracala k trubarovčine - uplatňoval sa princíp historicko-etymologický.

2. Intonácia. Slovinčina má voľný, pohyblivý, slovenčina stály, nepohyblivý prízvuk /slovin. naglàs, naglàse a poudárek, poudarke/. Intonácia, stúpavá a klesavá, v slovinskej ortoepii nie je povinná, lebo ju väčšina slovinských nárečí nepozná.

Prízvuk môžu mať slová a tvary na hociktorej slabike slova, aj na poslednej. Kde je miesto prízvuku a ako sa mení, na to neexistuje žiadne pravidlo; správne akcentovanie sa dá osvojiť iba dlhodobým pobytom v slovinskom prostredí.

Prízvukovanie je založené na hornoslovinskom nárečí. Doterajšia pohyblivosť prízvuku však ustupuje tendenciám súčasného všeobecného zjednodušovania, splývania nárečí a hovoreného slova.

Slovinský spisovný jazyk má špeciálne znaky na prízvuky, ale sa povinne nepíšu. Znaky označujú miesto prízvuku i kvalitu a kvantitu samohlások. Sú to:

´ ostrívec /akút/ na e alebo na o označuje dlhú a zatvorenú /úzku/ výslovnosť;

` kratívec /gravis/ na i, e, a, o, u označuje krátke samohlásky;

^ strešica /strišška, "vokáň"/ označuje dlhé a otvorené /široké/ samohlásky.

Príklady na dlhé samohlásky pod akútom /ostrivcom/: véda, délo, móka, kóža, bódi /= veda, práca, múka, koža, buď/.

Príklady na krátke samohlásky pod gravisom /kratívcom/: odsèk, pesèk, odsèv, mrtèv /= odsek, pesk, odblesk,

mŕtvy/.

Príklady na slová s vokáňom: vêde, rêči, pêči, môči, kôza, vôda /= vedie, riecť, piecť, môcť, koza, voda/.

3. Hláskoslovie. Medzi slovinským a slovenským samohláskovým systémom existuje už od najstarších čias značná zhoda - nielen čo do kvality samohlások, ale i čo do výskytu: v tých istých slovách a v tých istých pozíciách. Slovinský samohláskový systém je však zložitejší.

Slovinčina má nasledujúce samohlásky: 1. úzke /zatvorené/, 2. široké /otvorené/, 3. krátke, 4. polosamohlásku /polovokál/.

Samohlásky môžu byť prízvučné alebo neprízvučné.

Slovenčina si zachovala dĺžku a v spojitosti s ňou rozvinula diftongy, ktoré majú platnosť dlhých samohlások. Slovinčina sa obmedzuje na základné samohlásky, pochádzajúce z najstarších čias. Spisovná slovinčina dvojhlásky nemá, ale veľmi výrazne rozlišuje krátkosť a dĺžku samohlások.

Oproti slovinčine má slovenčina jednu samohlásku navyše, a to ä. Slovinčina má tu samohlásku e. Porov.: pät - pét, deväť - devét, päta - pêta, mäso - mesó ...

Samohlásky i a y. Praslovanské y splynulo v slovinčine so samohláskou i. Slovinská abeceda písmeno y používa len v slovách cudzieho pôvodu a v odvodeninách. Písmeno i označuje samohlásku i, a to: 1. dlhú, označovanú dĺžkou len v našom texte, v spisovnej slovinčine bez znaku: načín/spôsob/; izlíti /= vyliať/; ríba /= ryba/; sín /= syn/; 2. krátku, v našom texte označené gravisom: dìm /= dym/; nìč /= nič/; 3. neprízvukovanú, v našom texte bez znaku: siróta /= sirota/, pálica /= palica/.

Samohláska e môže byť: 1. dlhá, zatvorená, prízvučná, tu písaná é: délo /= dielo/; čebéla /= včela/; pésem /= pieseň/; 2. dlhá, otvorená samohláska, prízvukova-

ná, písaná ê: pêta /= päta/; têle /= teľa/; 3. krátka, otvorená, prízvučná samohláska, písaná è: posvèt /= porada/; rumèn /= žltý/; 4. krátka, otvorená, neprízvučná, písaná e: mesó /= mäso/; mêdved /= medveď/; 5. polosamohláska /polovokál/, najbližšia staroslovanskej velárnej polohláske, sa ostro líši od samohlásky a v prípadoch od 1. do 4.; je a/ prízvučné, v transkripcii písané ako obrátené e: pès /= pes/; sèn /= sen/; b/ neprízvučné, transkribované ako ə: mègla - məglà /= hmla/; temà - təma /= tma/. Prízvučná polosamohláska prechádza v hlásku a: grênek - grenək - grenak /= horký/, môčen - močən - močán /= silný/ atď.

Samohláska e, zo staroslovanského jata, má v spisovnej slovinčine hodnotu samohlásky e. Len v dolnoslovinskom nárečí, ktoré vzal Trubar za základ spisovnej slovinčiny, je v dlhých slabikách ei alebo ai. Trubar písal: sveit za svét, meistu za mésto. Neskoršie zvíťazila v takýchto prípadoch samohláska e podľa výslovnosti v ostatných slovinských nárečiach.

Samohláska a môže byť: 1. dlhá, prízvučná, tu písaná á: sám /= sám/; ráda /= rada/ ...; 2. krátka, prízvučná samohláska, tu písaná à: brât, ràd ...; 3. krátka, neprízvučná, tu písaná bez znaku: razuméti /= rozumieť/; súša /= suchoty/.

Samohláska o má dnes takéto zvukové hodnoty: slovinské o je 1. dlhé, veľmi otvorené, tu písané ô: sôkol /= sokol/; pôtok /= potok/; 2. dlhé, veľmi zatvorené, tu písané ó: sónce /= slnko/; škóda /= škoda/; 3. krátke, prízvučné, písané ò: potòp /= potopa/; odhòd /= odchod/; 4. krátke, neprízvučné, písané tu o: sovrážnik /= nepriateľ/; polovica /= polovica/.

Za praslovanské nosové o má slovinčina o, jediná zo slovanských jazykov.

Samohláska u môže byť: 1. dlhá, prízvučná, tu písaná ú: súša /= suchoty/; Rús /= Rus/; 2. krátka, prízvučná, tu písaná u: kruh /= chlieb/; kup /= kopa/; 3. neprízvučná, tu písaná bez znaku: uvôz /= dovoz/; upokojíti /= penzionovať/.

Už od najstarších čias išiel svojskou cestou aj vývoj slovinského spoluhláskového systému. Niektoré črty má tu slovinčina spoločné alebo analogické so západoslovanskou jazykovou skupinou.

Praslovanské začiatočné hláskové skupiny olt-, ort- sú v slovinčine vystriedané skupinami rat-, lat- podobne ako v strednej a spisovnej slovenčine. Porov. láket /= lokeť/.

Praslovanské hláskové skupiny tolt-, tort-, telt-, tert- sa v južnoslovanských jazykoch vyvinuli v skupiny tlat-, trat-, tlet-, tret-. Tou istou cestou išla aj západoslovanská skupina. Porov. grád /= hrad/, zdrav /= zdravý/, mléko /= mlieko/.

Praslovanské hláskové skupiny -tj-, -kj-, -dj-, neskoršie palatalizované ť, ď, sú v slovenčine vystriedané hláskami c, dz, v slovinčine č, j. Porov. svéča /= svieca/, méja /= medza/.

Praslovanské skupiny kv-, gv- /hv-/ sa v slovenčine a češtine zachovali, v slovinčine máme cv-, zv-. Porov. cvét /= kvet/, zvézda /= hviezda/.

Praslovanské skupiny -tl-, -dl- vnútri slova sa v slovenčine zachovali, v slovinčine máme tu -l-. Porov. mílo /= mydlo/.

Spoluhláska h. Vo väčšine slovinských dialektov sa g nezmenilo na h. Znelý /hrtenový/ konsonant h preto spisovná slovinčina nepozná a slovinská abeceda písmeno ch nepotrebuje.

Mäkkostné korelácie. Slovenčina má štyri mäkkostné

korelácie: ď - d, t - ť, l - ľ a n - ň. Tieto korelácie sa vyskytujú aj na konci slova; pred samohláskami i a e - okrem niektorých výnimiek - sú mäkké. Slovinčina mäkčenie nepozná. Slovinská výslovnosť je vždy tvrdá: léto, líst, déte, nič, nè, ti, têta ...

Mäkké r sa v slovinčine medzi samohláskami rozdelilo na r + j: mór-je, gospodár-ja gazdu ... Inác to r stvrdlo na r: jávor-a, okvír-a rámcu ...

Písmeno v sa vyslovuje ako v len pred samohláskou: víno, postáva zákon.

V iných polohách sa vyslovuje ako bilabiálne u̯:1. na konci slabiky pred spoluhláskou /prvý tvar písaný, druhý zápis znamená výslovnosť, tretí zápis slovenské slovo/: pévka péu̯ka spevácka; lóvski lóu̯ski lovecký; 2. na samom konci slova alebo fonetického celku, pri čom v s predchádzajúcou samohláskou tvorí diftong: žív žíu̯ živý; krôv krou̯ krík.

Slabikotvorné r, l. Slovenčina má slabikotvorné r, l. Tieto hlásky môžu byť, ako samohlásky, dlhé alebo krátke. Slovinčina má len slabikotvorné r: smŕt /= smrť/; krčma /= krčma/.

Slabikotvorné l sa vyslovovalo a písalo v Truberovej spisovnej slovinčine. V nasledujúcom storočí táto hláska stvrdla na Y a potom sa zmenila na bilabiálne u, ale sa ďalej písala podľa tradície. Dnes sa slabikotvorné l nevyskytuje ani v jednom slovinskom nárečí: čóln čóu̯n čln; vólk vóu̯k vlk; póln póu̯n plný.

Dnešná hláska l sa vyslovuje ako bilabiálne u̯: 1. na konci slabiky: bolník bou̯ník chorý; 2. na konci slova: kôtel kôteu̯ kotol; dél deu̯ diel.

V tom je však mnoho výnimiek a zvláštností. Tak sa l vyslovuje ako l v knižných slovách: letálstvo /= letectvo/, stôlp /= stíp/, kultúra, bacíl.

4. Gramatické kategórie. Duál. Slovenčina má dve čísla, slovinčina tri, lebo si zachovala z praslovančiny aj duál, a to pri všetkých ohybných slovných druhoch. Okrem slovinčiny si duál zachovala zo slovanských jazykov aj lužickosrbčina.

Pozrime niektoré tvary.

Substantíva a adjektíva: mláda /fánta/, mládih /fántov/, mládima /fántoma/, mláda /fánta/, pri mládih /fántih/, z mládima /fántoma/;

lépi /žêni/, lépih /žên/, lépima /ženáma/, lépi /žêni/, pri lépih /ženáh/, z lépima /ženáma/;

nôvi /mésti/, nôvih /mest/, nôvima /mestoma/, nôvi /mésti/, v nôvih /méstih/, z nôvima /méstoma/ ...

Verbá: svà, stà, stà; píševa, píšeta, píšeta; hódiva, hódita, hódita; délava, délata, délata ...

Pronomíná: môja /sína, sinóva/, môjih /sinóv/, môjima /sínoma, sinóvoma/, môje /sína, sinóva/, pri môjih /sinóvih/, z môjima /sinóvoma/;

5. Substantíva. Vývoj deklinácií v slovinčine ako vo všetkých slovanských jazykoch šiel cestou zjednodušovania. Dnes je skloňovanie podstatných mien v slovinčine rozdelené podľa rodu. Spisovná slovinčina má tieto deklinácie podstatných mien: 1. ženského rodu so zakončením na -a; 2. ženského rodu so zakončením na spoluhlásku; 3. mužského rodu a 4. stredného rodu.

Z pádov v slovinčine a slovenčine zanikol vokatív, zostali len zvyšky. Tak sa vokatív slova otec stal v slovinčine nominatívom: óče /G očéta, D očétu .../.

Namiesto holého lokálu a inštrumentálu sa na rozdiel od ostatných pádov používa v slovinčine na vyjadrovanie vzťahov len predložkové spojenie. Porov. óče je prišel

domóv s sínom /= otec prišiel domov so synom/; híša je krita z opéko /= dom je pokrytý tehlou/.

K skloňovaniu feminín zakončených na -a. Praslovanské tvrdé a mäkké kmene sa vo vývoji slovanských jazykov pomiešali alebo splynuli. Slovenčina si tu rozdielnosť zachovala: rozlišuje tvrdé a mäkké skloňovanie. Slovinčina má len mäkké skloňovanie: zovšeobecnili sa pádové prípony -io- kmeňov. Porov. ríba, ríbe, ríbi, úlica, úlice, úlici ...;ryba, ryby, rybe, ulica, ulice, ulici ...

Inštrumentál má v slovinčine koncovku -o: z ríbo, nad úlico ... Slovenský tvar zakončený na -ou sa zakladá na praslovanskej dubletovej forme, ktorá sa kontrakciou menila takto: ženojǫ > ženoǫ > ženou.

V genitíve plurálu má slovenčina v poslednej slabike zdĺženie: žien, žiab, ulíc, slz, kvapôk ...; slovinčina takéto zdĺženie nemá. V genitíve plurálu sú v slovinčine tvary bez prípony: hrúšk, gósk, továrn; do skupiny spoluhlások sa kvôli ľahšiemu vyslovovaniu vsúva polosamohláska: íker /= ikier/, kápelj /= kvapôk/; polosamohláska pod akcentom prechádza v é: ovác /= oviec/, desák /= dosiek/.

Podstatné mená maskulín na -a skloňujú sa ako feminína na -a: slúga, slúge, slúgi ...

K skloňovaniu feminín zakončených na spoluhlásku /alebo bez prípony/: slovinčina má jednotnú deklináciu podstatných mien ženského rodu zakončených na spoluhlásku, ale má vzhľadom na prízvuk dva typy: 1. nìt /bez polosamohlásky/, mísel /s polosamohláskou/, prízvuk je na kmeni: nìt, níti, níti, nìt, pri níti, z nítjo, níti, níti, nítma, níti, pri nítih, z nítma, níti, níti, nítim, níti, pri nítih, z nítmi - mísel, mísli, mísli, mísel, pri mísli, z mísljo, mísli, mísli, mísima, mísli, pri míslih, z míslima, mísli, mísli, míslim, mísli, pri mís-

lih, z míslimi. 2. réč /= vec/, kosť /= kosť/, prízvuk je pohyblivý.

V slovinčine sa niekoľko podstatných mien zakončených na -ev skloňuje čiastočne podľa deklinácie -a kmeňov a čiastočne podľa spoluhláskových kmeňov. Porov. N sg. cerkev /= cirkev/, breskev /= broskyňa/ a paralelne: cerkva, breskva, molitva, britva ... Slovinská dvojitosť je však výnimočná, lebo takmer všetky feminína zakončené na spoluhlásku sa skloňujú podľa typu 2., aj prípady, kde je to v slovenčine inak: jesén, jeséni, dlán, dlaní. Zistenie E. Paulinyho /Krátka gramatika slovenská, 1965/ o slovenských typoch kosť - dlaň platí aj v slovinčine: "Nie je možné určiť pravidlá, podľa ktorých by sa rozlišovali presne slová, ktoré sa skloňujú podľa vzoru dlaň, od slov, ktoré sa skloňujú podľa vzoru kosť. Tu sa tvary slov treba naučiť."

K skloňovaniu maskulín zakončených na spoluhlásku. Podľa prízvuku sa vyskytujú typy: 1. prízvuk na kmeni, ale nie vždy na tej istej slabike: rȁk, ráka, ráku, ráka, pri ráku, z rákom, ráka, rákov, rákoma, ráka, pri rákih, z rákoma, ráki, rákov, rákom, ráke, pri rákih, z ráki ... Pritom sú zmeny v prízvukovaní: staré potȍk, jelȅn, človȅk, teraz pôtok, jȇlen, člȏvek. Podstatné mená s krátkym prízvukom na poslednej slabike menia v predposlednej slabike krátky vokál na dlhý: brȁt - bráta, nȍž - nȏža, kmȅt - kméta ...

2. pohyblivý prízvuk na kmeni alebo na koncovke: móst, mostú /mósta/, môstu, móst, na môstu /móstu/, z móstom, mostá /mostóva/, mostóv, móstoma /mostóvoma/...

3. prízvuk na koncovke: stebȅr, stebrȁ, stebrȕ, stebȅr, pri stebrȕ, s stebrȍm, stebrȁ ...

K skloňovaniu podstatných mien stredného rodu. Podstatné mená stredného rodu sú zakončené na -o a -e. S deklináciou podstatných mien stredného rodu sa stalo to isté, čo s deklináciami podstatných mien mužského rodu. Teraz existuje v slovinčine len jednotná -ojevská deklinácia neutier. Zo skloňovania starých spoluhláskových kmeňov -en-, -es- a -et- zostali len zvyšky.

Máme dva typy skloňovania: 1. s prízvukom na kmeni: místo, místa, místu, místo, pri místu ...; 2. s pohyblivým prízvukom: poljé, poljá, pólju, poljé, na pólju, s póljem ... Podstatné mená tohto vzoru sa môžu skloňovať aj s prízvukom ako vzor místo.

Podstatné mená s pohyblivým prízvukom na koncovke už zväčša prešli do skloňovania vzoru 1. alebo 2.

V slovenčine sa zachovali zvyšky spoluhláskovej deklinácie v N. a A. sg., napríklad: bremä, semä sp. Aj v slovinčine je jediný živý tvar so strateným nazalizmom v N. a A. sg.: brême, séme ... Obidva jazyky majú v nepriamych pádoch kmeň dlížený príponami -en-, -es-, -et-, a tým nastalo v slovinčine zjednotenie so vzorom místo, poljé. Porov. imé, plême, brême, slême, séme, iména, pleména, breména, sleména, seména; teló, slovó /= rozlúčka/, koló, G. telésa, slovésa, kolésa; têle, déte, deklè - teléta, déteta, dekléta ...

Rozdiel medzi kratšími /kólo, kóla, kólu .../ a dlhšími tvarmi /koló, kolésa, kolésu .../ sa využíva sémanticky.

Od XVII. storočia je zrejmá tendencia maskulinizovať a feminizovať neutrá. V polovici XIX. storočia v spisovnej slovinčine zvíťazili tvary vlastné väčšine slovinských nárečí a bližšie slovanským jazykom.

6. Adjektíva. Slovinčina má len zložené, pronominálne /dlhé/ skloňovanie. Menné, nominálne /krátke/ sklo-

ňovanie v slovinčine zaniklo pred XVI. storočím. V slovinskej gramatike hovoríme o skloňovaní určitého a neurčitého prídavného mena. Z menného skloňovania zostali len nepatrné zvyšky: N. a A. sg. m. r. a niektoré osobitosti v prízvukovaní. Porovnaj neurčité tvary: dôbra, dóber, dôbro; vêlik, velíka, velíko; zdrâv, bogât, domâč ...; určité tvary: dôbri, dôbra, dôbro; véliki, vélika, véliko; zdrávi, bogáti, domáči ...

V skloňovaní prídavných mien máme takéto tvary: G. a D. sg. m. a stred. rodu znie dôbrega, dôbremu /očakávali by sme dobrega, dobrumu .../. Koncovky -ega, -emu sú prevzaté podľa zámen mój, tvój, kde sa tvary môjega, môjemu, tvôjega, tvôjemu zúžili v méga, mému, tvéga, tvému a odtiaľ sa koncovky -ega, -emu preniesli aj do deklinácie prídavných mien. Na nejaký čas sa ujali v spisovnom jazyku aj tvary dôbriga, dôbrimu, kde sa uplatnilo -i- analogicky podľa plurálových a duálových tvarov. Ale v polovici XIX. storočia sa so zreteľom na väčšinu slovinských nárečí, kde bolo -e-, a podľa slovanských jazykov zasa zaviedlo písanie dôbrega, dôbremu.

G., D. a L. sg. feminín majú v slovenčine jednotnú koncovku -ej. Tak znejú tie tvary: /vysoká škola/ vysokej školy, vysokej škole, na vysokej škole. Slovinčina má v G. -e, v D. a L. -i: visôke šóle, visôki šóli, na visôki šóli. Zavážila tu tendencia kmeňov a zmeny pri podstatných menách vplývali na zjednotenie a uplatnenie koncoviek -e, prípadne -i aj v prídavných menách. Porov. náša dôbra mámica, náše dôbre mámice, náši dôbri mámici, nášo dôbro mámico, pri náši dôbri mámici, z nášo dôbro mámico atď.

Tvary mâkkého vzoru sa priblížili tvrdému vzoru: o peknom, s peknou; o cudzom, s cudzom ...

S výnimkou N. pl. m. r. životných podstatných mien,

kde je koncovka -i, máme v slovenčine pre ostatné rody -é: silní chlapi, ale nové domy, nové ulice, nové mestá; v slovinčine rozlišujeme: môčni hlápci, nôve híše, nôve úlice, nôva mésta.

Krátky /neurčitý/ tvar príd. m. sa v slovinčine používa: a/ ako predikát: G. gôzd je žé zelên; trávnik je razcvetên /= les je už zelený; trávnik je rozkvitnutý/; b/ ako atribút: podľa toho, či ide o známu alebo neznámu osobu alebo vec: têžek kámen na njegôvi dúši /=ťažký kameň na jeho srdci/; dávni têžki kámen se mi je odválil od srcá /= dávny ťažký kameň mi spadol zo srdca/; c/ privlastňovacie príd. meno na -ov a -in vo význame určitosti a neurčitosti: néki očétov prijatelj se je oglásil po telefónu, tá očetov prijátelj je potém príšel na obísk /= istý otcov priateľ sa ohlásil telefonicky, tento otcov priateľ prišiel potom k nám na návštevu/.

Dlhý /určitý/ tvar sa používa v takýchto prípadoch: a/ keď sa odpovedá na otázku ktorý, nie aký. Porov.: Na otázku aký: Imám dvá klobúka, črn in siv /= Mám dva klobúky, čierny a šedý/. A na otázku ktorý: Katéri naj vzámem na sprèhod, črni ali sívi? /= Ktorý si mám vziať na prechádzku, čierny alebo šedý?/ b/ ako stály atribút v historických menách: Péter Véliki, Ivan Grôzni, Dušan Sílni; c/ ako ozdobný prívlastok: Stojí, stojí tam Béli grad /= Stojí, stojí tam Biely hrad/; d/ stály atribút: jedílni vóz /= jedálny vozeň/; e/ keď ide o spodstatnené príd. meno: popótni /= pocestný/.

Len dlhé /určité/ tvary majú prídavné mená: a/ na -ji, -nji, -ski, -ški: kózji, slovénski; b/ všetky tvary 2. a 3. stupňa príd. mien: najlepši, najširši a pod.

Kategória zvieracích príd. mien v slovenčine na -í je v slovinčine zakončená na -ji: páeji /= psí/, pávji /= páví/, žábji /= žabí/.

Stupňovanie v slovinčine a slovenčine sa zhodujú.

7. Verbá. Slovinská gramatika delí slovesá podľa infinitívnej kmeňovej prípony na triedy: 1. bez prípony: trés - ti; 2. s príponou -ni-: sú-ni-ti; 3. s príponou -e: víd-e-ti; 4. s príponou -i-: hval-í-ti; 5. s príponou -a-: dél-a-ti; 6. s príponou -ova-: kup-ová-ti.

Slovinčina má tieto časy: prítomný čas, budúci čas, minulý čas, dávnominulý čas.

Prítomný čas. Tvary indikatívu prítomníka sa v slovinčine a slovenčine zhodujú, vyjmúc 1. a 3. os. pl.

Prvá os. pl. má príponu v slovin. -mo, v slovenčine -me: píšemo, hódimo, stojímo, vídimo, kupújemo /= píšeme, chodíme, stojíme, vidíme, kupujeme/.

Tretia os. pl. má v slovenčine prípony -ú /-u/, -jú, -ia /-a/: v slovinčine je prípona -jo a staršia -o. Novší je dlhší tvar na -jo, zriedkavejší je kratší tvar na -o; kratší tvar je vždy na prípone akcentovaný. Kratší tvar sa dobre vidí v prechodníku prítomnom činnom: pišóč, tresóč, kričèč, vidèč, kupujóč ...

Mladšie tvary znejú: píšejo, hódijo, stojijo, nêsejo, kričíjo, sedíjo, cvêtejo, kupújejo, trpíjo ... Staršie, zriedkavejšie, väčšinou menej živé alebo menej používané znejú: pišó, stojé, nesó, kričé, sedé, cvetó ... Mladšie tvary sú tvorené podľa vzoru délajo, glédajo, čákajo a pod.

Budúci čas. Od nedokonavých slovies sa budúci čas v slovinčine tvorí pomocou prítomníka pomocného slovesa biti: bóm, staršie bódem atď.; a príčastia minulého činného /l-ového/: bóm /bódem/ písal, bóva /bódeva/ govoríla, bódo /bódejo/ delali. V slovenčine sa pomocné sloveso viaže neurčitkom významového slovesa: budem písať, budeme rozprávať, budú pracovať ...

Budúci dej sa v slovinčine a slovenčine vyjadruje aj používaním prítomníka dokonavého slovesa: pójdem - pój-

dem, napíšem - napíšem, odnesem - odnesiem, kúpim - kúpim, prídem - prídem ... Tento spôsob vyjadrovania budúceho deja sa v slovinskej hovorovej reči veľmi opúšťa. Častejšie sa už hovorí a píše: bom šèl za pójdem, bom narédil za naredím /urobím/, bom kúpil za kúpim atď.

Minulý čas. V slovinčine a v slovenčine sa minulý čas tvorí rovnakým spôsobom: k prítomníkovým tvarom pomocného slovesa byť sa pridáva príčastie l-ové: minulý čas nedokonavých slovies vyjadruje dej minulý trvajúci alebo opakovaný, minulý čas dokonavého slovesa, dej minulý dokončený: sem písal, sem napísal, sem podpisovèl ...

Ani slovinčina ani slovenčina nemajú aorist ani imperfektum. Namiesto zaniknutého aoristu sa používa minulý čas dokonavých slovies, namiesto imperfektu minulý čas nedokonavých slovies.

Tvar pomocného slovesa byť v 3. os. sg., du. a pl. minulého času slovinčina nevynecháva, no vynecháva ho slovenčina; v slovenčine sa používa len pri tvorení 1. a 2. os. sg. a pl.: ja som písal, ty si písal, on písal, my sme písali, vy ste písali, oni písali - jez sem písal, ti si písal, on je písal, mi smo písali, vi ste písali, oni písali ...

Dávnominulý čas. Tento čas má aj slovenčina aj slovinčina. V obidvoch jazykoch sa tvorí jednako: sem bil napísal /= som bol /na/písal/. V slovinčine sa tvorí len od dokonavých slovies. Zameniť ho môže preteritum dokonavých slovies.

Neurčitok. V slovenčine sa u všetkých slovies všetkých tried končí na -ť, v slovinčine na -ti alebo /v I. triede/ na -či.

Hovorove a dialekticky je v slovinčine častejší krátky neurčitok, t.j. na -t alebo -č. Ale v spisovnom jazyku je neprípustný.

Supínum je v slovinčine živá gramatická morfologická kategória. Používa sa na vyjadrenie účelu po slovesách pohybu alebo príčiny. Zastupuje teda finálnu, účelovú vetu. Tvorí sa najviac od nedokonavých slovies. Porov. grém dělat /= idem do práce pracovať, aby som pracoval/; grém vábit /= idem pozývať, idem, aby som pozval/.

V slovinčine je tvar supína v plnej platnosti. Okrem slovinčiny existuje ešte v slovanských jazykoch v dolnolužickej srbčine.

Podmieňovací spôsob je dvojaký: podmieňovací spôsob prítomného času a minulého času. Slovinský kondicionál prítomného času sa skladá z častice bi a príčastia l-ového. Kondicionál minulého času sa skladá z príčastia l-ového pomocného slovesa biti, častice bi a príčastia l-ového významového slovesa: /jaz, ti, on, ona, ono, midva, vidva, onadva, mi, vi, oni/ bi písal, -a, -o, -a, -i, -e, -a ... bi bil, -à, -ò, -ì, -è, -à /=písal, -a, -o, -a, -i, -i, -e, -a/.

Rozkazovací spôsob. Slovinčina má tvary pre 2. os. sg., 1. a 2. os. du. a 1. a 2. os. pl., zriedkavejšie aj pre 3. os. sg. Prosbu a želanie v 3. os. du. a pl. nevyslovujeme imperatívom, ale optatívom. Optatív sa môže používať aj pre 3. os. sg. Tvorí sa pomocou častice naj a indikatívom prézenta: bó, naj déla, naj bódo, naj govoríta, naj govoré - nech bude, nech robí, nech budú, nech hovoria /du. a pl./.

Literatura

Bajc-Kolarič-Rupel: Slovenska slovnica, 1964;

Jurančič, J.: Slovenački /slovenski/ jezik. Gramatika slovenačkog /slovenskog/ jezika za Hrvate i Srbe, 1971;

Logar, T.: Slovenska narečja, 1975;

Petr, J.: Základy slovinštiny, Praha 1974;

Ramovš, F.: Kratka zgodovina slovenskego jezika, I, 1936;

Toporišič, J.: Slovenska slovnica, 1976.

bacnejšie slovinskej platnosti. Ale tie nové tendencie prinášali aj rozkolísanosť, ba dokonca anarchiu. Zvíťazili však dostredivé a nie odstredivé tendencie: forma spisovného jazyka sa opäť vracala k trubarovčine - uplatňoval sa princíp historicko-etymologický.

2. Intonácia. Slovinčina má voľný, pohyblivý, slovenčina stály, nepohyblivý prízvuk /slovin. naglàs, naglása a poudárek, poudarka/. Intonácia, stúpavá a klesavá, v slovinskej ortoepii nie je povinná, lebo ju väčšina slovinských nárečí nepozná.

Prízvuk môžu mať slová a tvary na hociktorej slabike slova, aj na poslednej. Kde je miesto prízvuku a ako sa mení, na to neexistuje žiadne pravidlo; správne akcentovanie sa dá osvojiť iba dlhodobým pobytom v slovinskom prostredí.

Prízvukovanie je založené na hornoslovinskom nárečí. Doterajšia pohyblivosť prízvuku však ustupuje tendenciám súčasného všeobecného zjednodušovania, splývania nárečí a hovoreného slova.

Slovinský spisovný jazyk má špeciálne znaky na prízvuky, ale sa povinne nepíšu. Znaky označujú miesto prízvuku i kvalitu a kvantitu samohlások. Sú to:

´ ostrívec /akút/ na e alebo na o označuje dlhú a zatvorenú /úzku/ výslovnosť;

` kratívec /gravis/ na i, e, a, o, u označuje krátke samohlásky;

^ strešica /strieška, "vokáň"/ označuje dlhé a otvorené /široké/ samohlásky.

Príklady na dlhé samohlásky pod akútom /ostrivcom/: véda, délo, móka, kóža, bódi /= veda, práca, múka, koža, buď/.

Príklady na krátke samohlásky pod gravisom /krativcom/: odsèk, pesèk, odsèv, mrtèv /= odsek, psík, odblesk,

mŕtvy/.

Príklady na slová s vokáňom: vêde, rêči, pêči, môči, kôza, vôda /= vedie, riecť, piecť, môcť, koza, voda/.

3. Hláskoslovie. Medzi slovinským a slovenským samohláskovým systémom existuje už od najstarších čias značná zhoda - nielen čo do kvality samohlások, ale i čo do výskytu: v tých istých slovách a v tých istých pozíciách. Slovinský samohláskový systém je však zložitejší.

Slovinčina má nasledujúce samohlásky: 1. úzke /zatvorené/, 2. široké /otvorené/, 3. krátke, 4. polosamohlásku /polovokál/.

Samohlásky môžu byť prízvučné alebo neprízvučné.

Slovenčina si zachovala dĺžku a v spojitosti s ňou rozvinula difтongy, ktoré majú platnosť dlhých samohlások. Slovinčina sa obmedzuje na základné samohlásky, pochádzajúce z najstarších čias. Spisovná slovinčina dvojhlásky nemá, ale veľmi výrazne rozlišuje krátkosť a dĺžku samohlások.

Oproti slovinčine má slovenčina jednu samohlásku navyše, a to ä. Slovinčina má tu samohlásku e. Porov.: päť - pét, deväť - devét, päta - pêta, mäso - mesó ...

Samohlásky i a y. Praslovanské y splynulo v slovinčine so samohláskou i. Slovinská abeceda písmeno y používa len v slovách cudzieho pôvodu a v odvodeninách. Písmeno i označuje samohlásku i, a to: 1. dlhú, označovanú dĺžkou len v našom texte, v spisovnej slovinčine bez znaku: način/spôsob/; izlíti /= vyliať/; ríba /= ryba/; sín /= syn/; 2. krátku, v našom texte označené gravisom: dìm /= dym/; nìč /= nič/; 3. neprízvukovanú, v našom texte bez znaku: siróta /= sirota/, pálica /= palica/.

Samohláska e môže byť: 1. dlhá, zatvorená, prízvučná, tu písaná é: délo /= dielo/; čebéla /= včela/; pésem /= pieseň/; 2. dlhá, otvorená samohláska, prízvukova-

ná, písaná ê: pêta /= päta/; têle /= teľa/; 3. krátka, otvorená, prízvučná samohláska, písaná è: posvèt /= porada/; rumèn /= žltý/; 4. krátka, otvorená, neprízvučná, písaná e: mesó /= mäso/; mêdved /= medveď/; 5. polosamohláska /polovokál/, najbližšie staroslovanskej velárnej polohláske, sa ostro líši od samohlásky e v prípadoch od 1. do 4.; je a/ prízvučná, v transkripcii písané ako obrátené e: pès /= pes/; sèn /= sen/; b/ neprízvučná, transkribovaná ako ə: mègla - məglà /= hmla/; temà - təma /= tma/. Prízvučná polosamohláska prechádza v hlásku a: grênek - grenək - grenak /= horký/, môčen - močən - močán /= silný/ atď.

Samohláska e, zo staroslovenského jata, má v spisovnej slovinčine hodnotu samohlásky e. Len v dolnoslovinskom nárečí, ktoré vzal Trubar za základ spisovnej slovinčiny, je v dlhých slabikách ei alebo ai. Trubar písal: sveit za svét, meistu za město. Neskoršie zvíťazila v takýchto prípadoch samohláska e podľa výslovnosti v ostatných slovinských nárečiach.

Samohláska a môže byť: 1. dlhá, prízvučná, tu písaná á: sám /= sám/; ráda /= rada/ ...; 2. krátka, prízvučná samohláska, tu písaná à: brât, rad ...; 3. krátka, neprízvučná, tu písaná bez znaku: razuméti /= rozumieť/; súša /= suchoty/.

Samohláska o má dnes takéto zvukové hodnoty: slovinské o je 1. dlhé, veľmi otvorené, tu písané ô: sôkol /= sokol/; pôtok /= potok/; 2. dlhé, veľmi zatvorené, tu písané ó: sónce /= slnko/; škóda /= škoda/; 3. krátke, prízvučné, písané ò: potòp /= potopa/; odhòd /= odchod/; 4. krátke, neprízvučné, písané tu o: sovrážnik /= nepriateľ/; polovica /= polovica/.

Za praslovenské nosové o má slovinčina o, jediná zo slovanských jazykov.

Samohláska u môže byť: 1. dlhá, prízvučná, tu písaná ú: súša /= suchoty/; Rús /= Rus/; 2. krátka, prízvučná, tu písaná u: kruh /= chlieb/; kup /= kopa/; 3. neprízvučná, tu písaná bez znaku: uvôz /= dovoz/; upokojíti /= penzionovať/.

Už od najstarších čias išiel svojskou cestou aj vývoj slovinského spoluhláskového systému. Niektoré črty má tu slovinčina spoločné alebo analogické so západoslovanskou jazykovou skupinou.

Praslovanské začiatočné hláskové skupiny olt-, ort- sú v slovinčine vystriedané skupinami rat-, lat- podobne ako v strednej a spisovnej slovenčine. Porov. láket /= laket/.

Praslovanské hláskové skupiny tolt-, tort-, telt-, tert- sa v južnoslovanských jazykoch vyvinuli v skupiny tlat-, trat-, tlet-, tret-. Tou istou cestou išla aj západoslovanská skupina. Porov. gréd /= hrad/, zdrèv /= zdravý/, mléko /= mlieko/.

Praslovanské hláskové skupiny -tj-, -kj-, -dj-, neskoršie palatalizované ť, ď, sú v slovenčine vystriedané hláskami c, dz, v slovinčine č, j. Porov. svéča /= svieca/, mêja /= medza/.

Praslovanské skupiny kv-, gv- /hv-/ sa v slovenčine a češtine zachovali, v slovinčine máme cv-, zv-. Porov. čvét /= kvet/, zvézda /= hviezda/.

Praslovenské skupiny -tl-, -dl- vnútri slova sa v slovenčine zachovali, v slovinčine máme tu -l-. Porov. mílo /= mydlo/.

Spoluhláska h. Vo väčšine slovinských dialektov sa g nezmenilo na h. Znelý /hrtanový/ konsonant h preto spisovná slovinčina nepozná a slovinská abeceda písmeno ch nepotrebuje.

Mäkkostné korelácie. Slovenčina má štyri mäkkostné

korelácie: d - ď, t - ť, l - ľ a n - ň. Tieto korelácie sa vyskytujú aj na konci slova; pred samohláskami i a e - okrem niektorých výnimiek - sú měkké. Slovinčina měkčenie nepozná. Slovinská výslovnosť je vždy tvrdá: léto, líst, déte, nič, nè, ti, têta ...

Měkké r sa v slovinčine medzi samohláskami rozdelilo na r + j: mór-je, gospodár-ja gazdu ... Inač to r stvrdlo na r: jévor-a, okvír-a rámcu ...

Písmeno v sa vyslovuje ako v len pred samohláskou: víno, postáva zákon.

V iných polohách sa vyslovuje ako bilabiálne u̯:l. na konci slabiky pred spoluhláskou /prvý tvar písaný, druhý zápis znamená výslovnosť, tretí zápis slovenské slovo/: pévka péu̯ka spevácka; lóveki lóu̯ski lovecký; 2. na samom konci slova alebo fonetického celku, pri čom v s predchádzajúcou samohláskou tvorí diftong: žív žíu̯ živý; krův krou̯ krík.

Slabikotvorné r, l. Slovenčina má slabikotvorné r, l. Tieto hlásky môžu byť, ako samohlásky, dlhé alebo krátke. Slovinčina má len slabikotvorné r: smŕt /= smrť/; kŕčma /= krčma/.

Slabikotvorné l sa vyslovovalo a písalo v Trubarovej spisovnej slovinčine. V nasledujúcom storočí táto hláska stvrdla na Y a potom sa zmenila na bilabiálne u, ale sa ďalej písala podľa tradície. Dnes sa slabikotvorné l nevyskytuje ani v jednom slovinskom nárečí: čóln čóu̯n čln; vólk vóu̯k vlk; póln póu̯n plný.

Dnešná hláska l sa vyslovuje ako bilabiálne u̯: 1. na konci slabiky: bolník bou̯ník chorý; 2. na konci slova: kótel kóteu̯ kotol; dél deu̯ diel.

V tom je však mnoho výnimiek a zvláštností. Tak sa l vyslovuje ako l v knižných slovách: letálstvo /= letectvo/, stólp /= stíp/, kultúra, bacíl.

4. Gramatické kategórie. Duál. Slovenčina má dve čísla, slovinčina tri, lebo si zachovala z praslovančiny aj duál, a to pri všetkých ohybných slovných druhoch. Okrem slovinčiny si duál zachovala zo slovanských jazykov aj lužickosrbčina.

Pozrime niektoré tvary.

Substantíva a adjektíva: mláda /fánta/, mládih /fántov/, mládima /fántoma/, mláda /fánta/, pri mládih /fántih/, z mládima /fántoma/;

lépi /žêni/, lépih /žên/, lépima /ženáma/, lépi /žêni/, pri lépih /ženáh/, z lépima /ženáma/;

nôvi /mésti/, nôvih /mest/, nôvima /mestoma/, nôvi /mésti/, v nôvih /méstih/, z nôvima /méstoma/ ...

Verbá: svà, stà, stà; píševa, píšeta, píšeta; hódiva, hódita, hódita; délava, délata, délata ...

Pronominá: môja /sína, sinóva/, môjih /sinóv/, môjima /sínoma, sinóvoma/, môja /sína, sinóva/, pri môjih /sinóvih/, z môjima /sinóvoma/;

5. Substantíva. Vývoj deklinácií v slovinčine ako vo všetkých slovanských jazykoch šiel cestou zjednodušovania. Dnes je skloňovanie podstatných mien v slovinčine rozdelené podľa rodu. Spisovná slovinčina má tieto deklinácie podstatných mien: 1. ženského rodu so zakončením na -a; 2. ženského rodu so zakončením na spoluhlásku; 3. mužského rodu a 4. stredného rodu.

Z pádov v slovinčine a slovenčine zanikol vokatív, zostali len zvyšky. Tak sa vokatív slova otec stal v slovinčine nominatívom: óče /G očéta, D očétu .../.

Namiesto holého lokálu a inštrumentálu sa na rozdiel od ostatných pádov používa v slovinčine na vyjadrovanie vzťahov len predložkové spojenie. Porov. óče je prišel

domóv s sínom /= otec prišiel domov so synom/; híša je krita z opéko /= dom je pokrytý tehlou/.

K skloňovaniu feminín zakončených na -a. Praslovanské tvrdé a mäkké kmene sa vo vývoji slovanských jazykov pomiešali alebo splynuli. Slovenčina si tu rozdielnosť zachovala: rozlišuje tvrdé a mäkké skloňovanie. Slovinčina má len mäkké skloňovanie: zovšeobecnili sa pádové prípony -io- kmeňov. Porov. ríba, ríbe, ríbi, úlica, úlice, úlici ...; ryba, ryby, rybe, ulica, ulice, ulici ...

Inštrumentál má v slovinčine koncovku -o: z ríbo, nad úlico ... Slovenský tvar zakončený na -ou sa zakladá na praslovanskej dubletovej forme, ktorá sa kontrakciou menila takto: ženojǫ > ženoǫ > ženou.

V genitíve plurálu má slovenčina v poslednej slabike zdĺženie: žien, žiab, ulíc, sĺz, kvapôk ...; slovinčina takéto zdĺženie nemá. V genitíve plurálu sú v slovinčine tvary bez prípony: hrúšk, gósk, továrn; do skupiny spoluhlások sa kvôli ľahšiemu vyslovovaniu vsúva polosamohláska: íker /= ikíer/, kápelj /= kvapôk/; polosamohláska pod akcentom prechádza v é: ovéc /= oviec/, desék /= dosiek/.

Podstatné mená maskulín na -a skloňujú sa ako feminína na -a: slúga, slúge, slúgi ...

K skloňovaniu feminín zakončených na spoluhlásku /alebo bez prípony/: slovinčina má jednotnú deklináciu podstatných mien ženského rodu zakončených na spoluhlásku, ale má vzhľadom na prízvuk dva typy: 1. nìt /bez polosamohlásky/, mísel /s polosamohláskou/, prízvuk je na kmeni: nìt, níti, níti, nìt, pri níti, z nítjo, níti, níti, nítma, níti, pri nítih, z nítma, níti, níti, nítim, níti, pri nítih, z nítmi - mísel, mísli, mísli, mísel, pri mísli, z míslijo, mísli, mísli, míslima, mísli, pri míslih, z míslima, mísli, mísli, míslim, mísli, pri mís-

lih, z míslimi. 2. réč /= vec/, kosť /= kosť/, prízvuk je pohyblivý.

V slovinčine sa niekoľko podstatných mien zakončených na -ev skloňuje čiastočne podľa deklinácie -a kmeňov a čiastočne podľa spoluhláskových kmeňov. Porov. N sg. cerkev /= cirkev/, breskev /= broskyňa/ a paralelne: cerkva, breskva, molitva, britva ... Slovinská dvojitosť je však výnimočná, lebo takmer všetky feminína zakončené na spoluhlásku sa skloňujú podľa typu 2., aj prípady, kde je to v slovenčine inak: jesén, jeséni, dlán, dlaní. Zistenie E. Paulinyho /Krátka gramatika slovenská, 1965/ o slovenských typoch kosť - dlaň platí aj v slovinčine: "Nie je možné určiť pravidlá, podľa ktorých by sa rozlišovali presne slová, ktoré sa skloňujú podľa vzoru dlaň, od slov, ktoré sa skloňujú podľa vzoru kosť. Tu sa tvary slov treba naučiť."

K skloňovaniu maskulín zakončených na spoluhlásku. Podľa prízvuku sa vyskytujú typy: 1. prízvuk na kmeni, ale nie vždy na tej istej slabike: rèk, réka, réku, réka, pri réku, z rékom, réka, rékov, rékoma, réka, pri rékih, z rékoma, réki, rékov, rékom, réke, pri rékih, z réki ... Pritom sú zmeny v prízvukovaní: staré potòk, jelèn, človèk, teraz pôtok, jélen, člôvek. Podstatné mená s krátkym prízvukom na poslednej slabike menia v predposlednej slabike krátky vokál na dlhý: brèt - bréta, nòž - nóža, kmèt - kméta ...

2. pohyblivý prízvuk na kmeni alebo na koncovke: móst, mostú /mósta/, môstu, móst, na môstu /móstu/, z móstom, mostá /mostóva/, mostóv, móstoma /mostóvoma/...

3. prízvuk na koncovke: stebèr, stebrà, stebrù, stebèr, pri stebrù, s stebròm, stebrà ...

K skloňovaniu podstatných mien stredného rodu. Podstatné mená stredného rodu sú zakončené na -o a -e. S deklináciou podstatných mien stredného rodu sa stalo to isté, čo s deklináciami podstatných mien mužského rodu. Teraz existuje v slovinčine len jednotná -ojevské deklinácia neutier. Zo skloňovania starých spoluhláskových kmeňov -en-, -es- a -et- zostali len zvyšky.

Máme dva typy skloňovania: 1. s prízvukom na kmeni: město, města, městu, město, pri městu ...; 2. s pohyblivým prízvukom: poljé, poljá, pólju, poljé, na pólju, s póljem ... Podstatné mená tohto vzoru sa môžu skloňovať aj s prízvukom ako vzor město.

Podstatné mená s pohyblivým prízvukom na koncovke už zväčša prešli do skloňovania vzoru 1. alebo 2.

V slovenčine sa zachovali zvyšky spoluhláskovej deklinácie v N. a A. sg., napríklad: bremä, semä sp. Aj v slovinčine je jediný živý tvar so stratenym nazalizmom v N. a A. sg.: brême, séme ... Obidva jazyky majú v nepriamych pádoch kmeň dlížený príponami -en-, -es-, -et-, a tým nastalo v slovinčine zjednotenie so vzorom město, poljé. Porov. imé, plême, brême, slême, séme, iména, pleména, breména, sleména, seména; teló, slovó /= rozlúčka/, koló, G. telésa, slovésa, kolésa; têle, déte, deklè - teléta, déteta, dekléta ...

Rozdiel medzi kratšími /kólo, kóla, kólu .../ a dlhšími tvarmi /koló, kolésa, kolésu .../ sa využíva sémanticky.

Od XVII. storočia je zrejmá tendencia maskulinizovať a feminizovať neutrá. V polovici XIX. storočia v spisovnej slovinčine zvíťazili tvary vlastné väčšine slovinských nárečí a bližšie slovanským jazykom.

6. Adjektíva. Slovinčina má len zložené, pronominálne /dlhé/ skloňovanie. Menné, nominálne /krátke/ sklo-

ňovanie v slovinčine zaniklo pred XVI. storočím. V slovinskej gramatike hovoríme o skloňovaní určitého a neurčitého prídavného mena. Z menného skloňovania zostali len nepatrné zvyšky: N. a A. sg. m. r. a niektoré osobitosti v prízvukovaní. Porovnaj neurčité tvary: dôbra, dóber, dôbro; vêlik, velíka, velíko; zdrèv, bogàt, domàč ...; určité tvary: dôbri, dôbra, dôbro; véliki, vélika, véliko; zdrávi, bogáti, domáči ...

V skloňovaní prídavných mien máme takéto tvary: G. a D. sg. m. a stred. rodu znie dôbrega, dôbremu /očakávali by sme dobraga, dobrumu .../. Koncovky -ega, -emu sú prevzaté podľa zámen mój, tvój, kde sa tvary môjega, môjemu, tvôjega, tvôjemu zúžili v mége, mému, tvége, tvému a odtiaľ sa koncovky -ega, -emu preniesli aj do deklinácie prídavných mien. Na nejaký čas sa ujali v spisovnom jazyku aj tvary dôbriga, dôbrimu, kde sa uplatnilo -i- analogicky podľa plurálových a duálových tvarov. Ale v polovici XIX. storočia sa so zreteľom na väčšinu slovinských nárečí, kde bolo -e-, a podľa slovanských jazykov zasa zaviedlo písanie dôbrega, dôbremu.

G., D. a L. sg. feminín majú v slovenčine jednotnú koncovku -ej. Tak znejú tie tvary: /vysoká škola/ vysokej školy, vysokej škole, na vysokej škole. Slovinčina má v G. -e, v D. a L. -i: visôke šóle, visôki šóli, na visôki šóli. Zavážila tu tendencia kmeňov a zmeny pri podstatných menách vplývali na zjednotenie a uplatnenie koncoviek -e, prípadne -i aj v prídavných menách. Porov. náša dôbra mámica, náše dôbre mámice, náši dôbri mémici, nášo dôbro mámico, pri náši dôbri mámici, z nášo dôbro mámico atď.

Tvary mäkkého vzoru sa priblížili tvrdému vzoru: o peknom, s peknou; o cudzom, s cudzom ...

S výnimkou N. pl. m. r. životných podstatných mien,

kde je koncovka -i, máme v slovenčine pre ostatné rody -é: silní chlapi, ale nové domy, nové ulice, nové mestá; v slovinčine rozlišujeme: môčni hlápci, növe híše, növe úlice, növe mésta.

Krátky /neurčitý/ tvar príd. m. se v slovinčine používa: a/ ako predikát: G. gózd je žé zelên; trávnik je razcvetên /= les je už zelený; trávnik je rozkvitnutý/; b/ ako atribút: podľa toho, či ide o známu alebo neznámu osobu alebo vec: têžek kámen na njegôvi dúši /= ťažký kameň na jeho srdci/; dévni têžki kámen se mi je odvélil od srcá /= dávny ťažký kameň mi spadol zo srdca/; c/ privlastňovacie príd. meno na -ov a -in vo význame určitosti a neurčitosti: néki očétov prijatelj se je oglásil po telefónu, tá očetov prijátelj je potém príšel na obísk /= istý otcov priateľ sa ohlásil telefonicky, tento otcov priateľ prišiel potom k nám na návštevu/.

Dlhý /určitý/ tvar sa používa v takýchto prípadoch: a/ keď sa odpovedá na otázku ktorý, nie aký. Porov.: Na otázku aký: Imám dvé klobúka, črn in siv /= Mám dva klobúky, čierny a šedý/. A na otázku ktorý: Katéri naj vzámem na sprèhod, črni ali sívi? /= Ktorý si mám vziať na prechádzku, čierny alebo šedý?/ b/ ako stály atribút v historických menách: Péter Véliki, Ivan Grôzni, Dušan Sílni; c/ ako ozdobný prívlastok: Stojí, stojí tam Béli grad /= Stojí, stojí tam Biely hrad/; d/ stály atribút: jedílni vóz /= jedálny vozeň/; e/ keď ide o spodstatnené príd. meno: popótni /= pocestný/.

Len dlhé /určité/ tvary majú prídavné mená: a/ na -ji, -nji, -ski, -ški: kózji, slovénski; b/ všetky tvary 2. a 3. stupňa príd. mien: najslajši, najširši a pod.

Kategória zvieracích príd. mien v slovenčine na -í je v slovinčine zakončená na -ji: pésji /= psí/, pávji /= páví/, žábji /= žabí/.

Stupňovanie v slovinčine a slovenčine sa zhodujú.

7. Verbá. Slovinská gramatika delí slovesá podľa infinitívnej kmeňovej prípony na triedy: 1. bez prípony: trés - ti; 2. s príponou -ni-: sú-ni-ti; 3. s príponou -e: víd-e-ti; 4. s príponou -i-: hval-í-ti; 5. s príponou -a-: dél-a-ti; 6. s príponou -ova-: kup-ová-ti.

Slovinčina má tieto časy: prítomný čas, budúci čas, minulý čas, dávnominulý čas.

Prítomný čas. Tvary indikatívu prítomníka sa v slovinčine a slovenčine zhodujú, vyjmúc 1. a 3. os. pl.

Prvá os. pl. má príponu v slovin. -mo, v slovenčine -me: píšemo, hódimo, stojímo, vídimo, kupújemo /= píšeme, chodíme, stojíme, vidíme, kupujeme/.

Tretia os. pl. má v slovenčine prípony -ú /-u/, -jú, -ia /-a/; v slovinčine je prípona -jo a staršia -o. Novší je dlhší tvar na -jo, zriedkavejší je kratší tvar na -o; kratší tvar je vždy na prípone akcentovaný. Kratší tvar sa dobre vidí v prechodníku prítomnom činnom: píšóč, tresóč, kričèč, vidèč, kupujóč ...

Mladšie tvary znejú: píšejo, hódijo, stojíjo, nêsejo, kričíjo, sedíjo, cvêtejo, kupújejo, trpíjo ... Staršie, zriedkavejšie, väčšinou menej živé alebo menej používané znejú: pišó, stojé, nesó, kričé, sedé, cvetó ... Mladšie tvary sú tvorené podľa vzoru délajo, glédajo, čákajo a pod.

Budúci čas. Od nedokonavých slovies sa budúci čas v slovinčine tvorí pomocou prítomníka pomocného slovesa biti: bóm, staršie bódem atď.; a príčastia minulého činného /l-ového/: bóm /bódem/ písal, bóva /bódeva/ govoríla, bódo /bódejo/ delali. V slovenčine sa pomocné sloveso viaže neurčitkom významového slovesa: budem písať, budeme rozprávať, budú pracovať ...

Budúci dej sa v slovinčine a slovenčine vyjadruje aj používaním prítomníka dokonavého slovesa: pójdem - pój-

dem, napíšem - napíšem, odnesem - odnesiem, kúpim - kúpim, prídem - prídem ... Tento spôsob vyjadrovania budúceho deja sa v slovinskej hovorovej reči veľmi opúšťa. Častejšie sa už hovorí a píše: bom šèl za pójdem, bom narédil za naredím /urobím/, bom kúpil za kúpim atď.

Minulý čas. V slovinčine a v slovenčine sa minulý čas tvorí rovnakým spôsobom: k prítomníkovým tvarom pomocného slovesa byť sa pridáva príčastie l-ové: minulý čas nedokonavých slovies vyjadruje dej minulý trvajúci alebo opakovaný, minulý čas dokonavého slovesa, dej minulý dokončený: sem písal, sem napísal, sem podpisovàl ...

Ani slovinčina ani slovenčina nemajú aorist ani imperfektum. Namiesto zaniknutého aoristu sa používa minulý čas dokonavých slovies, namiesto imperfekta minulý čas nedokonavých slovies.

Tvar pomocného slovesa byť v 3. os. sg., du. a pl. minulého času slovinčina nevynecháva, no vynecháva ho slovenčina; v slovenčine sa používa len pri tvorení 1. a 2. os. sg. a pl.: ja som písal, ty si písal, on písal, my sme písali, vy ste písali, oni písali - jaz sem písal, ti si písal, on je písal, mi smo písali, vi ste písali, oni písali ...

Dávnominulý čas. Tento čas má aj slovenčina aj slovinčina. V obidvoch jazykoch sa tvorí jednako: sem bil napísal /= som bol /na/písal/. V slovinčine sa tvorí len od dokonavých slovies. Zameniť ho môže preteritum dokonavých slovies.

Neurčitok. V slovenčine sa u všetkých slovies všetkých tried končí na -ť, v slovinčine na -ti alebo /v I. triede/ na -či.

Hovorove a dialekticky je v slovinčine častejší krátky neurčitok, t.j. na -t alebo -č. Ale v spisovnom jazyku je neprípustný.

Supínum je v slovinčine živá gramatická morfologická kategória. Používa sa na vyjadrenie účelu po slovesách pohybu alebo príčiny. Zastupuje teda finálnu, účelovú vetu. Tvorí sa najviac od nedokonavých slovies. Porov. grém délat /= idem do práce pracovať, aby som pracoval/; grém vábit /= idem pozývať, idem, aby som pozval/.

V slovinčine je tvar supína v plnej platnosti. Okrem slovinčiny existuje ešte v slovanských jazykoch v dolnolužickej srbčine.

Podmieňovací spôsob je dvojaký: podmieňovací spôsob prítomného času a minulého času. Slovinský kondicionál prítomného času sa skladá z častice bi a príčastia l-ového. Kondicionál minulého času sa skladá z príčastia l-ového pomocného slovesa biti, častice bi a príčastia l-ového významového slovesa: /jaz, ti, on, ona, ono, midva, vidva, onadva, mi, vi, oni/ bi písal, -a, -o, -a, -i, -e, -a ... bi bil, -à, -ò, -ì, -è, -à /=písal, -a, -o, -a, -i, -i, -e, -a/.

Rozkazovací spôsob. Slovinčina má tvary pre 2. os. sg., 1. a 2. os. du. a 1. a 2. os. pl., zriedkavejšie aj pre 3. os. sg. Prosbu a želanie v 3. os. du. a pl. nevyslovujeme imperatívom, ale optatívom. Optatív sa môže používať aj pre 3. os. sg. Tvorí sa pomocou častice naj a indikatívom prézenta: bó, naj déla, naj bódo, naj govoríta, naj govoré - nech bude, nech robí, nech budú, nech hovoria /du. a pl./.

Literature

Bajc-Kolarič-Rupel: Slovenska slovnica, 1964;

Jurančič, J.: Slovenački /slovenski/ jezik. Gramatika slovenačkog /slovenskog/ jezika za Hrvate i Srbe, 1971;

Logar, T.: Slovenska narečja, 1975;

Petr, J.: Základy slovinštiny, Praha 1974;

Ramovš, F.: Kratka zgodovina slovenskega jezika, I, 1936;

Toporišič, J.: Slovenska slovnica, 1976.

Kritika v dejinách slovenskej literatúry

Miloš Tomčík

Dejiny každej národnej kultúry sú bohaté na úvahy a diskusie o poslaní literárnej kritiky. Tieto otázky sa začali často dostávať na pretras v 19. storočí a ich štafetu prevzalo i 20. storočie. A to ešte vo väčšej mieře a s väčším zanietením. Najmä vo chvíľach, keď sa vyčerpala poetika vedúcich literárnych smerov a prúdov a keď začali pribúdať málo pôvodné a málo kvalitné literárne diela, žiadalo sa od kritiky, aby účinnejšie reagovala na takéto nepriaznivé situácie a aby vyšla s novými literárnymi podnetmi. Kritika však nečakala iba na priame výzvy a nedávala sa ponúkať na riešenie aktuálnych literárnych otázok. Neraz prichádzala sama od seba s návrhmi na prestavbu literárneho života, na premenu literárnej tvorby. Príznačné je to napr. pre koniec 19. a pre začiatok 20. storočia, keď pri vzniku nových literárnych smerov išla tvorba a kritika celkom súbežne popri sebe, ba kritika vo väčšine prípadov aj s určitým časovým a názorovým náskokom.

V dávnejšej i nedávnej minulosti bolo u nás už viac pokusov o naznačenie vývinových ciest teoretického myslenia o literatúre. Autori jednotlivých štúdií, počnúc Jaroslavom Vlčkom, i autori textových príručiek si dávali neraz otázku, ako sa u nás zachytávali, hodnotili a vysvetľovali literárne diela. Odpoveď na tieto otázky dávala možnosti na spresňovanie genézy a funkcií literárnej

vedy, estetiky a iných spoločenskovedných odborov, ktoré sa zúčastňujú na interpretácii slovesnej tvorby. Texty, ktoré sa z tejto oblasti publikovali, dostávali sa pod hlavičku viacerých vedeckých disciplín, napr. pod históriu, filozofiu, jazykovedu, estetiku, pedagogiku, literárnu históriu a pod. Keď sa hodnotil výklad literatúry v období národného obrodenia - najmä v jeho osvietenskej fáze - začalo sa už hovoriť aj o literárnej kritike. Tento pojem však fungoval /a funguje doteraz/ v neurčitej podobe a zrejme len nahrádzoval iné oblasti teoretickej práce s literárnym textom a jeho interpretáciou. V každom prípade sa však už stal precedensom pre neskoršie historické obdobia a ovplyvnil názory o mieste kritiky vo vývine slovenskej literatúry.

Literárna kritika patrí do literárnej vedy, čo znamená, že má spoločný predmet výskumu s literárnou teóriou a literárnou históriou. Toto jej integrálne začlenenie do celého teoretického a historického systému výskumu literatúry však predpokladá aj špecifické pracovné postupy a osobitný vzťah kritiky k tvorivej slovesnej praxi. Literárna kritika sa odlišuje od literárnej histórie a od literárnej teórie najmä prítomnostným, hodnotiacim hľadiskom. To by, pravda, nemalo viesť k nijakej výlučnosti. Ani kritika nemôže obchádzať teoretické a historické hľadiská. No tam, kde niet živého spojenia medzi slovesnou tvorbou a jej nevyhnutnou dobovou interpretáciou, ťažko sa dá hovoriť o existencii kritiky. Zdá sa, že takéto hľadisko môže byť vhodnou základňou na určenie začiatkov literárnej kritiky v jednotlivých národných literatúrach a na sledovanie jej neskoršej samostatnej vývinovej cesty.

Zahraničná literárna veda stavia málokedy takú ostrú deliacu čiaru medzi tzv. staršou a novšou literatúrou, ako sa to stalo dnes už ťažko vyvrátiteľným zvy-

kom u nás. Nemá na to ani dosť dôvodov, pretože vývin vedúcich európskych literatúr bol aj do konca 18. storočia súvislejší, mnohotvárnejší a úplnejší ako vývin slovenskej a českej literatúry. V "staršej" francúzskej anglickej, ruskej, nemeckej, talianskej literatúre nechýbali ani spory a diskusie o rozličných otázkach slovesného umenia /napr. vo francúzskej polemike medzi stúpencami "tradičných" a "moderných" prúdov už na začiatku klasicizmu/. Je pochopiteľné, že príslušná literárna história oceňuje osobnosti, ktoré sa už profesionálne venovali analýze literárnych diel v historickom, teoretickom i kritickom zmysle slova. Napriek tomu moderná literárna veda vyslovuje názor, že až do konca 18. storočia neexistovala ešte literárna kritika ako umelecký a spoločenský jav s tou náplňou a poslaním, ako sa jej začala pripisovať v novších časoch. Albert Thibaudet, ktorý sa chápal v našom prostredí kedysi ako jedna z najpodnetnejších osobností moderne kritiky a ktorý nesporne inšpiroval aj šaldovskú koncepciu kritiky u nás, napísal hneď v úvode svojho diela Fyziológia kritiky tieto slová: "Kritika, ako ju dnes poznáme a uplatňujeme, je produktom 19. storočia. Aj pred 19. storočím boli kritici. Bayle, Frévon a Voltaire, Chapelain a Daubignac, Denys d' Halicarnasse a Quintilien sú kritici. Ale nebolo kritiky." Prečo je kritika dielom 19. storočia? Albert Thibaudet odpovedá na inom mieste tej istej knihy. Preto, lebo "... francúzska literatúra žila až v 19. storočí pluralisticky: chcem povedať, že sa priznalo právo viacerým systémom vkusu, viacerým spôsobom tvorby; tento pluralizmus sa, konečne, začal dualizmom - dualizmom klasicistického a romantického princípu. Mohlo sa povedať, a môže sa stále povedať, že roku 1830 zvítazil romantizmus, ale že roku 1850 bol romantizmus už nahradený alebo prekonaný ..." /Albert Thibaudet, Physiologie de la critique, Paris 1930, str.

13-14/.

Thibaudetovo chápanie slohovej a názorovej diferenciácie v literatúre 19. storočia ako dôsledku rozporov medzi klasicizmom a romantizmom - čím sa prešlo od normatívnych zásad klasicizmu cez dualizmus klasicizmu a romantizmu k mnohosti literárnych foriem - nevzťahuje sa iba na francúzsku slovesnú kultúru. Má všeobecný charakter a vystihuje základné zmeny v európskych novodobých literatúrach. Romantizmus nastolil individuálnu poetiku. Samozrejme, romantizmus mal tiež niektoré konštantné znaky filozofickej, sémantickej, estetickej povahy. Avšak tým, že "zrušil" normatívne hľadiská v umení, otvoril cestu individuálnym kritériám osobnej i nadosobnej povahy. V rámci tohto procesu sa začal slobodne prejavovať nielen autorský subjekt, ale aj subjekt národný, spoločenský. Na jeho základe sa mohli začať rýchlejšie a všestrannejšie rozvíjať tie literatúry, ktoré boli predtým obmedzované univerzalistickými gnozeologickými prvkami alebo spoločensko-politickým etatizmom. Do tejto kategórie patrila aj slovenská literatúra. Jej nápadný rozmach, jej prejavy národného subjektu, s ktorým šla ruka v ruke aj autentická umelecká osobnosť, sa výraznejšie vykryštalizovali v predromantizme a po nástupe romantizmu.

V takýchto okolnostiach sa postupne konštituovala aj slovenská novodobá kritika. Jej modernú koncepciu vyjadril už v polovici tridsiatych rokov minulého storočia Karol Kuzmány v niektorých svojich estetických štúdiách /napr. stať O kráse, román Ladislav/, ale hlavne v polemike známej Slovo k pánu doktorovi Chmelenskému ... Nie je bezvýznamné, že Karol Kuzmány sa inšpiroval k úvahám o zmysle a tvare novej poézie Máchovým Májom, v ktorom - ak by sme mali použiť Thibaudetovo pojmoslovie - sa tiež polarizoval protiklad medzi predchádzajúcou etapou básnictva /Puchmajerova básnická škola a málo vyhranený klasicizmus/

a novými tendenciami v poézii, ako to vyjadroval európsky romantizmus. Máchov príklon k romantizmu spočiatku prekvapil básnikových vrstovníkov v Čechách, čo vyústilo až do nepochopenia jeho tvorivých cieľov, kým na Slovensku sa stretol tento prevratný krok s uznaním. Neskoršie sa ukázalo, že slovenská časť /Karol Kuzmány/ vtedy ešte jazykovo jednotnej slovenskej a českej literatúry zaujala voči Máchovi historicky správny postoj. Potvrdila to najmä okolnosť, že v druhej polovici 19. storočia a vo všetkých doterajších obdobiach 20. storočia sa utvorila v českej poézii bohatá a členitá máchovská tradícia, ktorá sa stala nielen živým nervom poézie, ale aj prostriedkom na prehlbovanie a zjemňovanie metód literárnej kritiky pri výklade zložitého tkaniva básnickej tvorby. Karol Kuzmány bol síce odchovancom klasicistickej poetiky a filozofického racionalizmu, avšak tým, že sa vzdával vo svojich súdoch o literatúre normatívnych hľadísk ako určujúcich, že uznal diferenciáciu slohu podľa "ducha básní" a podľa literárnych druhov, stal sa nepriamo predchodcom dynamického, tvorivého poňatia kritiky v dejinách našej slovesnosti.

To, čo je v našej kultúre prvej polovice 19. storočia súbežné s romantizmom, sa neobmedzovalo iba na literatúru. V tridsiatych a štyridsiatych rokoch minulého storočia sa menila celá podstata nášho spoločenského života, ktorý postupne dozrieval na osobitný národný subjekt a začal sa výraznejšie prejavovať vo svojich špecifických črtách ako v predchádzajúcich obdobiach. V tejto súvislosti bolo treba odkrývať vývinový rytmus národných dejín, rekonštruovať filozofiu a zmysel slovenskej histórie, ale zároveň zaujímať postoj aj k živému dobovému dianiu a formulovať perspektívne úlohy národného, spoločenského a kultúrneho pohybu. Ani z tejto stránky sa na Slovensku nezačínalo od nulového bodu. Vychádzalo sa zo skúseností, odkazu a diela

/

starších generácií /napr. zvláštna dialektika vzťahov medzi obrodeneckou generáciou a mladými štúrovcami/, ale dôraz sa kládol na prítomnostné činy, na plnenie aktuálnych úloh.

Priestor slovenského spoločenského a politického diania v štyridsiatych rokoch minulého storočia nebol široký. Hoci medzi štúrovcami bolo dosť vôle i všestrannej prípravy na uskutočnenie revolučného programu, pri budovaní inštitucionálnych základní národného života sa narážalo stále na ťažkosti, ktoré po roku 1848/49 vyústili až do katastrofálnej situácie. Vonkajšie okolnosti preto spôsobili, že hlavným znakom národného a sociálneho hnutia zostávala najmä literatúra. Táto jediná inštitúcia, neraz zredukovaná len na abstraktný symbol, bola povolaná vyjadrovať kontinuitu národných dejín, zobrazovať súdobý život, ale zaujímať aj kritický postoj k jeho nedostatkom. Veľmi presne to vyjadril Ľudovít Štúr: "Ako nikde inde, tak ani u nás sa bez literatúry obísť nemôžeme. Literatúra má to poslanie národ na jeho chyby, vady a nedostatky upomínať, potreby mu predkladať, poklady druhých mu pred oči klásť, známosťami ho obohacovať, vôľu za všetko dobré a šľachetné v ňom rozpaľovať. Takúto literatúru my naozaj potrebujeme, ktoré nám v terajších okolnostiach je tým dôležitejšia, čím menej v druhých kolách národného života pôsobiť môžeme."

V tomto výroku ide nepriamo aj o prvú definíciu a možnosti slovenskej literárnej kritiky. Ak podľa Ľudovíta Štúra mala literatúra reagovať na všetky stránky národného života, ani literárna kritika nemohla postupovať inak. Aj ona musela prekročiť rýdzo umelecký priestor a musela súdiť, hodnotiť a vysvetľovať literárne dielo podľa súradníc konkrétnej spoločenskej situácie a konkrétneho historického času. Jej sila nespočívala v zužovaní vzťahov

medzi literárnym artefaktom a objektívnou skutočnosťou, ale naopak: čím vyjadrovala viac súvislostí, tým bola plnozvučnejšia a tvorivejšia. Veď od kritiky "závisí nielen znamenitosť spisby, jej vývin, pokrok, no i vývin chápavosti u obecenstva; ona rozširuje spisbu a budí záujem, nesie vysoké idey do národa, zobúdza ospalých, upozorňuje nedbalých, tvorí nové myšlienky, sílí talenty, pomáha národnému duchu rozlomiť kuklu, ktorá väznila jeho bystrý polet." /Š. H. Vajanský, State o slovenskej literatúre, Bratislava 1956, str. 74./

Jedným zo základných znakov slovenskej literárnej kritiky je jej obsahový charakter. Táto jej vlastnosť bola už viackrát predmetom polemík. Niektoré skupiny /napr. generácie do prvej svetovej vojny/ to považovali za prednosť, kým iné videli v tom /napr. zdôrazňovanie estetickej funkcie literatúry v medzivojnovom období/ prekážku v rýchlejšej emancipácii kritiky a v spresňovaní predmetu literárneho výskumu. Hoci nemožno prehliadať tieto spory, jednako zostáva pravdou, že sa v slovenskej kritike zachovávali - z jednej generácie na druhú - ideové, filozofické zretele ako prvoradé kritériá pri hodnotení literárnej tvorby.

Táto kontinuita nie je však ani ustrnutá ani jednostranná. Ide tu o protirečivý jav v synchronickom i diachronickom zmysle slova. Jeho podstata sa dá pochopiť i cez prizmu tejto teoretickej formulácie Igora Hrušovského: "Vo všeobecnosti platí, že treba dbať na istú kontinuitu v kultúre, i keď nie stroho lineárnu, ale dialekticky premenlivú ... Vývinový proces v kultúrnom živote sa javí ako sukcesívny rad kvalitatívnych iniciatív, ktoré sú výslednicami dialekticko-štrukturálnych rozporov. Invencia a kreácia nových významných tvarov sa objavuje len v protirečivom procese kultúrnej histórie." /Igor Hrušovský, Dialektika bytia v kultúre, Bratislava

1975, str. 22-23./

Kritika nie je samoúčelná kategória. Jej život, jej rozvoj závisí od konkrétneho umenia a od konkrétneho času. Len čo však umelecká tvorba - ako jednota myšlienky a tvaru - umožnila kritike, aby začala aktívne fungovať, stávala sa kritika tiež tvorbou. A to často veľmi zodpovednou a ťažkou. Veď formulovať požiadavky na literatúru, zvažovať jej výsledky, určovať jej miesto v národnom i nadnárodnom kontexte, naznačovať adekvátne umelecké formy - skrátka: určovať kritériá - nie je prejavom subjektívnej rozkoše alebo náhodného rozmaru, ale činnosťou objektívnej, spoločenskej, mravnej a umeleckej povahy. Ak sme preto pripomenuli obsahový charakter slovenskej kritiky od romantizmu až po dnešok, mali sme na mysli najmä dialóg, ktorý u nás napriek nepriaznivým vonkajším okolnostiam nepretržite prebiehal o základných veciach umenia a života v rámci jednej generácie i v generačných sledoch. Z tohto hľadiska to nemohla byť nijaká tíšina, ale ustavičné napätie, ktoré vo väčšine prípadov, ak nešlo o malicherné spory, pomáhalo vyjasňovať literárnu situáciu a podnecovalo ku kvalitnejšej tvorbe. Ani jeden súd sa však nemohol považovať za definitívny a nemenný. Každý tvorivý akt, aj akt literárnej kritiky, je len príspevkom k estetickému osvojovaniu skutočnosti a ako taký predstavuje otvorený systém.

Hoci cieľom tejto state nie je faktografický výklad slovenskej kritiky, jednako treba aspoň čiastočne "dokumentovať" Hrušovského myšlienku o dialekticko-štrukturálnych rozporoch v kultúrnej kontinuite i na príkladoch z kritiky, na premenách jej koncepcií. Prvým impulzom pre moderná etapu našej kritiky - ako produktu 19. storočia, aby sme ešte raz pripomenuli Thibaudetov výrok - bola okrem domácej literárnej tvorby a okrem potrieb národného,

spoločenského a kultúrneho života Heglova filozofia. Ona dala úvahám o literatúre a umení teoretickú základňu, ktorá prílišným zdôrazňovaním aktivity "objektívneho ducha" mnohé otázky zabstraktňovala, ale ktorá svojou dialektickou zložkou zároveň aj pomáhala "vyjadrovať" špecifiku slovenského národného bytia a jeho kultúry. Príkladom na tento rozpor môžu byť Štúrove úvahy o poézii a o mieste folklóru v rozvoji tzv. vysokej literatúry /Kalinčiak videl tieto otázky reálnejšie a presnejšie/ a na druhej strane jeho publicistická činnosť v Slovenských národných novinách, kde sa Štúr zaoberal niekedy až "každodennými" otázkami literárneho života /napr. nedostatkami v sieti kníhkupectiev, v sociálnych podmienkach literárnej tvorby atď./. Aj Hurbanova stať Slovensko a jeho život literárny je plná abstraktných predstáv a jednako sa v nej azda po prvýkrát u nás povedalo, že až na "bráne nového veku" - to znamená v období romantizmu - sme si mohli založiť literárnu kritiku ako inštitúciu, bez ktorej "by sme hnili".

Hegelianizmus fungoval v našom spoločenskom, kultúrnom a literárnom živote ako jeden pól myslenia niekoľko desaťročí. Motivoval preto aj kritické názory a kritickú prax. Ak v štúrovskom období sa prostredníctvom Heglovej dialektiky vyslovovali u nás nové myšlienky a súdy, ak sa v súčinnosti s ňou aktivizovala tvorba, už v druhej polovici 19. storočia sa urobila z Hegla schéma, ktorá obmedzovala nové literárne úsilia /napr. Hurbanov záporný postoj k almanachu Napred z roku 1871/, alebo vylučovala inú literárnu koncepciu. Aj z týchto dôvodov bola premena našej literatúry od romantizmu k realizmu zdĺhavá. Výraznejší zlom v nej nastal až v posledných dvoch desaťročiach 19. storočia. Vtedy sa už uplatňovali aj v slovenskom myslení niektoré príznaky filozofického pozitivizmu. Tento proces bol zložitý, ale najlepšie ho azda vystihujú dis-

kusie o naturalizme, ktoré do určitej miery umožnili sformovať sa osobitnému typu realizmu a nakoniec aj oslabili vedúce miesto hegelianizmu. Ako doklad použime aspoň niekoľko slov z článku Ladislava Nádašiho-Jégého o Zolovom románe Peniaze: "U nás Zola je nenávidený ... Mnohí rozumní ľudia detinsky nenávidia ho preto, že pesimisticky kreslí ľudí, odvodiac i pekné skutky od špatných alebo od každodenných pohnútok. Myslia si, že zlým urobí svet, kresliac ho špatným." /L. Nádaši-Jégé, Peniaze, Slovenské pohľady, 11, 1891./ Nechápeme tieto slová izolovane. Nešlo iba o Zolu. Postoj k pozitivizmu a naturalizmu bol výrazom hodnotiacich kritérií. Pesimizmus sa vyčítal nielen Zolovi, ale aj prvým rozprávkam J. G. Tajovského; teda tomu typu literatúry, ktorý nahradil idealizáciu života realistickým obrazom skutočnosti, sveta vôbec, a prehĺbil aj pomocou subtilných prostriedkov poézie /Kraskov symbolizmus/ kritiku našich predvojnových národných a sociálnych pomerov.

Po roku 1918 sa otázka kontinuity a diskontinuity kultúrneho diania na Slovensku vystupňovala. Navodil ju Štefan Krčméry v Slovenských pohľadoch r. 1922, keď v článku Slovensko a jeho život literárny napísal: "Pre seba nevidíme určitejšej úlohy ako držať kontinuitu medzi včerajším a zajtrajším dňom a rozvíjať sa ďalej s rozvojom Slovenska a jeho literárneho života". V dobovom myšlienkovom pluralizme narazila táto myšlienka spočiatku na odpor mladého literárneho pokolenia, ktoré dávalo najmä v dvadsiatych rokoch prednosť negácii pri posudzovaní predvojnových literárnych pomerov. Pokiaľ išlo o tradíciu, tá sa oceňovala ako abstraktná a konzervatívna idea - a zároveň kategória - hegelianskeho myslenia. Takmer všetky prúdy mladej medzivojnovej kritiky postavili teda proti kontinuite princíp diskontinuity a korigovali

toto svoje stanovisko väčšinou až v predvečer druhej svetovej vojny, keď sa znovu nastolila nová forma vzťahov medzi umením a spoločnosťou. V tomto procese zaujala už významné miesto marxisticky orientovaná kritika a činnosť niektorých členov Spolku pre vedeckú syntézu. Jeden i druhý prúd uplatnil vo väčšej miere, ako to bolo u nás v minulosti zvyčajné, objektívnu analýzu doby a umenia, analýzu dialektických vzťahov hlavných zložiek v rámci mikroštruktúry diela a makroštruktúry jeho existencie. Keď marxistická kritika podala nový a rozšírený výklad štúrovskej epochy /ide tu o medzinárodný kontext slovenského buržoáznodemokratického a revolučného hnutia/ a keď stúpenci avantgardy odkryli hodnoty romantizmu a jeho inšpiračné podnety pre modernú poéziu, dostalo aj chápanie tradície nové - v podstate tvorivé a dynamické - rozmery. A to nielen pre danú dobu, ale ako to vyplýva zo slov Laca Novomeského, aj s určitou perspektívnou platnosťou: "Viem určite - a toto vedomie nie je mesianizmom zakorenenej viery - že nová doba čias nezaťažených tiesnivou starosťou o bytie ani nie už životné, ale živočíšne, že zbavenie života tiarch, teraz naň navalených, že rozptýlenie depresie a navrátenie istoty podnieti v ľudstve nevídané dispozície pre nepredstaviteľné podoby citového i zmyslového života. Tieto chvíle začnú približovať k sebe póly vnímania a tvorby. Tieto chvíle začnú zvierať ramená nožníc, v zovretí ktorých sa zmieta dnes poézia a básnik. Tieto póly podpália intenzitu vnímania tak, že budú stáť bezprostredne pri intenzite tvorenia a hltať jeho objavy." /Laco Novomeský, O prekážkach básnického tvorenia. Prednáška z roku 1934. V: Manifesty a protesty, Bratislava 1970./

Dejiny literárnej kritiky nie sú však iba historickým sledom ideových koncepcií a rozporov medzi nimi. Na jej vývinovú súdržnosť /alebo na druhej strane na rapso-

dickosť, na jej "oslabenú" vývinovú osnovu/ pôsobí celý rad ďalších činiteľov. Pretože kritika nie je monológom, ale verejnou rozpravou o naliehavých otázkach života a umenia, darilo sa jej obyčajne tam, kde boli priaznivé podmienky na zoskupovanie literárnych pracovníkov podľa generačných hľadísk, podľa príbuzného vkusu, podľa estetických kritérií, ďalej časopisov, almanachov, zborníkov atď. Aj z tohto hľadiska ide tu o fenomény 19. storočia. Pravdaže, v širšom kultúrnom kontexte nachádzame príznaky kritiky ako aktívneho spoločenského, mravného a estetického činiteľa na skupinovom základe už dávnejšie. Tak to bolo už v antickej kultúre, v období vzniku stredovekých a renesančných poetík atď.

Koncom 18. storočia sa táto tendencia viac vykryštalizovala a nadobudla konkrétnejšie črty. Prejavilo sa to v tom, že sa začali vydávať knižné práce o literatúre a o umení ako tzv. rozpravy /t.j. práce, ktoré predtým odzneli ako prednášky, príhovory/, alebo sa zakladali skupiny v rámci príslušnej literárnej obce. Takýmto spôsobom sa dostala na Slovensku do života Bernolákova škola. Neskoršie vzniklo Mladé Slovensko, ktoré sa stalo základom Štúrovej básnickej školy. Po určitej stagnácii literatúry v porevolučných rokoch 1848/49 nastalo myšlienkové oživenie zásluhou Novej školy slovenskej so sídlom v Budapešti a neskoršie sa o to pričinili Slovenské pohľady /1881/ a celé martinské kultúrne centrum. Nová koncepcia realizmu sa rodila uprostred spolku Detvan /1882/ na základe konfrontácie domácej slovesnej tvorby so zahraničnou literatúrou /diskusie v pražskom vysokoškolskom spolku o Tolstom, Gogoľovi, Dostojevskom, Zolovi atď./. Na rozhraní 19. a 20. storočia hlasistická skupina položila dôraz na sociologické a mravné kritériá literatúry a kultúry a vzápätí za ňou modernejší prúdisti /Bujnák, Votruba atď./ vyzdvihovali popri estetických zložkách li-

terárneho diela aj význam tvorivej osobnosti v umení. Dobre to odhadol František Votruba v recenzii Kraskovej zbierky Nox et solitudo: "Krasko sotva bude u nás básnikom populárnym. Ale iste bude vášnivo zbožňovaným poetom tých, ktorí poznajú smútky i vznety duševných kríz a bojov, ktorí vedia načúvať hlasom vnútra, rozumieť ich zimničnému, poplašnému volaniu a zamýšľajú sa nad zmyslom života." /F. Votruba, Vybrané spisy I, Bratislava 1954, str. 120./

V medzivojnovom období sa všestrannejšie sformovali len dve skupiny: davisti a v tridsiatych rokoch Avantgarda 38. Obidve sa však stali závažným polarizačným činiteľom v tvorbe nových umeleckých hodnôt a vo formovaní umeleckých kritérií. Je medzi nimi do istej miery svetonázorová a generačná následnosť, ale aj antinomické napätie, ktoré spočíva vo väčšom dôraze davistov na analýze ideovej osnovy literárneho diela a u príslušníkov avantgardy na rozbore slohových, kompozičných a štylistických zložiek umeleckého artefaktu. Avšak metódy a prostriedky týchto dvoch "škôl" neboli od seba mechanicky oddelené. Daniel Okáli vystupoval napr. v dvadsiatych rokoch nielen ako stúpenec revolučného poňatia skutočnosti, ale formuloval aj morfologické princípy nového umenia: "Nakoľko zvládnutie a umelecké sformovanie materiálu v umení, ktoré svoj kolektívny charakter zachováva si vo všetkých obdobiach ... podlieha hospodársko-sociálnym premenám v miere najvyššej, budú zanechávať tieto zmeny hospodárskej organizácie v nich stopu najdôraznejšiu. Vývoj to potvrdzuje. Takýmto spôsobom sa vytvára dobový štýl, ktorý je vnútornou nevyhnutnosťou rozvinutia nosnosti materiálu v súhlase s pozmenenou ideológiou." /Daniel Okáli, Umenie. Dav 1, jar 1925, str. 1-7./

Opravdivý kritik sa neriadi len skupinovou príslušnosťou, jej filozofiou a estetikou. Vystupuje predovšet-

kým v mene svojho estetického ideálu a v mene svojho mravného presvedčenia. Aj keby sa nechápala kritika ako určitá forma umeleckej a vedeckej tvorby, v každom prípade sa od nej očakávalo a očakáva, že bude znieť osobnostným hlasom, že sa budú v nej aj všeobecné pravdy subjektívne modifikovať. Preto je kritika vecou osobného talentu, vkusu a samozrejme, i vzdelania a mravného presvedčenia.

Na týchto axiómach sa zakladal vývin slovenskej literárnej kritiky aj v posledných troch desaťročiach: od konca druhej svetovej vojny po súčasnosť. V tomto období sa pretvárala filozofická a metodologická koncepcia literárnej kritiky. Jej metodologickým východiskom sa stal dialektický a historický materializmus. Jeho tvorivé zvládnutie umožňovalo prekonávať postupne určité dobové estetické obmedzenia a zjednodušené prístupy k literárnym dielam a osvojovať si nakoniec celistvý výklad umenia, interpretáciu všetkých základných zložiek, ktoré sa zúčastňujú na výstavbe umeleckého artefaktu. V tomto zložitom procese, ktorý sa neobišiel bez diskusií, sporov a zápasov, zohrali dôležitú úlohu najmä osobnosti širokého kultúrneho rozhľadu, náročného umeleckého vkusu a vyhranených subjektívnych postojov. Tak sa dostala k slovu nielen sociálna funkcia literatúry, ale aj analýza jej estetických zložiek, nielen otázka jej nadväznosti na minulosť, ale aj formulácia aktuálnych a perspektívnych úloh literárnej tvorby. V tomto zmysle zasahoval podnetne do literárneho diania Laco Novomeský, Alexander Matuška, Jozef Felix, Andrej Mráz, Mikuláš Bakoš a mnohí príslušníci súčasnej strednej a mladšej generácie.

Slovenská literárna kritika sa stáva dnes predmetom vedeckého výskumu. Pripravujú sa projekty na spracovanie jej dejín. Za východisko tu majú slúžiť autentické texty zo všetkých hlavných vývinových období. Po ich analýze a

náležitom výklade bude možné dosť presne odpovedať, v čom spočíva otázka kontinuity a diskontinuity v dejinách slovenskej kritiky.

Perspektívy urbanizácie na Slovensku

Pavel Zibrin

Historický vývoj urbanizácie na Slovensku je bezprostredne spojený so stavom hospodárskeho rozvoja a s politickým systémom krajiny. Za kapitalistického systému, keď hospodársky rozvoj Slovenska silne zaostával za svetovým priemerom, rozvoj urbanizácie bol na nízkom stupni. Začiatkom 19. storočia bolo na Slovensku len 6 miest, ktoré mali viac ako 10 tisíc obyvateľov /Bratislava, Trnava, Komárno, Banská Bystrica, Košice, Prešov/. Tento stav prakticky pretrvával až do r. 1900, keď na Slovensku bolo len 8 miest nad 10 tisíc obyvateľov. Hospodársky rozvoj, pod vplyvom priemyselnej revolúcie, Slovensko prakticky nezasiahol. Slovensko ostalo i v prvých desaťročiach 20. storočia zaostalou agrárnou krajinou. Až koncom dvadsiatych rokov prekračuje prvé mesto 100 tisíc /Bratislava/ a 7 miest dosahuje 20 tisíc obyvateľov. Po druhej svetovej vojne, po sformovaní základov socialistickej urbanizácie je už na Slovensku 25 miest nad 10 tisíc obyvateľov. Tento postupne ďalej pretrváva. V roku 1961 dosahuje už 32 miest a v roku 1970 už 46 miest viac ako 10 tisíc obyvateľov.

Za 25 rokov socialistického rozvoja spoločnosti posilňuje sa urbanizácia o 100% a v r. 1970 sídla nad 5 tisíc obyvateľov tvoria 36,9%, nad 20 tisíc obyvateľov 22,3% a nad 100 tisíc obyvateľov 9,4%. Prakticky možno

povedať, že v r. 1970 mestské sídla tvoria už 68,6% a mestské sídla s viac ako 20 tisícimi obyvateľmi 31,7% zo všetkých jestvujúcich sídel.

I keď vývoj industrializácie prebiehal veľmi rýchle a z hľadiska dosiahnutého stupňa industrializácie sa zaraďuje Slovensko medzi priemyslovo rozvinuté krajiny, dosiahnuté miera a stupeň urbanizácie zaraďujú Slovensko s jeho podielom mestského obyvateľstva do skupiny štátov s nízkou a koncentrovanejšou urbanizáciou.

Mimo rozvoja priemyslu aj rozvoj poľnohospodárstva po roku 1945 prechádzal rýchlym tempom. Len v druhej päťročnici v r. 1956-1960 sa priemyselná výroba na Slovensku v porovnaní s r. 1937 zvýšila skoro desaťnásobne. Postupujúca industrializácia v ďalších päťročniciach znamenala výraznú premenu bývalej zaostalej krajiny na krajinu s moderným priemyslom. Do roku 1970 sa postavilo viacej ako 300 veľkých závodov a zo Slovenska sa vytvorila silná materiálno-technická základňa Československej socialistickej republiky. Rovnomerne s rastom industrializácie sa vyvíjalo i socialistické poľnohospodárstvo. V celej šírke sa zmodernizovala poľnohospodárska výroba, dosiahli sa svetové špičkové výkony v produkcii, čo v nemalej miere pôsobilo na postupné vyrovnávanie dediny a mestom. S rozvojom a rastom výroby sa riešili i základné sociálne požiadavky našej spoločnosti, ako bytová výstavba, obchodná vybavenosť, služby, zdravotníctvo, kultúra, školstvo a pod. Po roku 1970 sa postavilo 650 tisíc bytov /pre 56% obyvateľstva/. Zabezpečila sa 100%-ná elektrifikácia. Zriadilo sa 12 vysokých škôl s 33 fakultami a ďalšie.

Z hľadiska urbanistického vývoja môžeme v rozvoji Slovenska pozorovať 3 výrazne odlišné historické etapy:

- obdobie od prvej polovice 19. storočia do konca

prvej svetovej vojny /1918/;

- obdobie prvej, predmníchovskej republiky až do r. 1945;

- obdobie socialistickej výstavby Slovenska.

V prvej etape prevládali vidiecke formy osídlenia. Počet miest bol nepatrný. Na Slovensku neexistovali väčšie mestá.

Začiatkom dvadsiateho storočia vzrástli malé mestá nad 5 tisíc obyvateľov na 16% z celkového počtu sídel, avšak absolútna väčšina obyvateľstva žila stále na vidieku.

V druhej etape sa len čiastočne zvyšuje miera a stupeň urbanizácie, keďže podstatne sa nemení ekonomická štruktúra krajiny.

Tretiu etapu tvorí súčasné obdobie od r. 1945. V r. 1961 v slovenských mestách sa už sústreďuje 64% pracovných príležitostí v priemysle, stavebníctve a v službách, a tým sa začínajú posilňovať i urbanizačné tendencie. Vzrastajú všetky typy miest. Z celkového počtu 4,5 miliónov obyvateľov v r. 1970 už žije

- v mestách nad 5 tisíc obyvateľov 1,67 mil.
- v mestách nad 20 tisíc obyvateľov 1,01 mil.
- v mestách nad 100 tisíc obyvateľov 0,727 mil.

Spolu teda 3,407 miliónov. To značí, že 70% obyvateľov žije už v sídlach mestského charakteru.

Prudký hospodársky rast a jeho priemet na adekvátny urbanistický rozvoj vyvolali požiadavky na odborný rast špecialistov. Možno povedať, že v tejto oblasti Slovensko zaznamenalo búrlivý rozvoj. Po druhej svetovej vojne sme prakticky nemali žiadnych špecialistov na problematiku urbanizácie a rozvoj miest. Dnes v tejto oblasti pracuje viac ako 15 tisíc vysokokvalifikovaných odborníkov. Požiadavky na erudovanosť pri riešení vývoja urba-

nizácie dávali impulzy i na rozvoj výskumno-vývojovej činnosti v tejto oblasti. Zatiaľ čo v prvých 15 - 20 rokoch socialistickej výstavby často improvizovali a riešili každé sídlo zvlášť, bez uplatňovania širších väzieb na predpokladaný celoslovenský rozvoj, dnes v dôsledku permanentného teoretického vyjasňovania problému máme spracovanú celoslovenskú koncepciu prognózneho rozvoja sídel v podobe tzv. Projektu urbanizácie SSR. Podľa tohto mesto sa nechápe len ako izolovaný bod v krajine. Náš urbanizmus sa zameral na tvorbu a formovanie kvalitatívne vyšších priestorov sídelno-výrobných štruktúr - aglomerácií a regiónov, a začína sa uplatňovať strediskovosť vo vidieckom osídlení. Urbanizačný proces smeruje takto k previazaniu rozvoja mesta s jeho územím. V rámci výhľadov sa uplatňuje riadená urbanizácia ako odraz optimálnej koncentrácie výrobných síl obyvateľstva. V rámci organizácie osídlenia sa optimalizujú vzťahy v práci, v bývaní a v zotavení.

Pri zásadách riadenej urbanizácie nepôjde o direktívne riadenie pohybu obyvateľstva do miest, ale o uplatňovanie maximálnej demokratickosti a o uplatňovanie možnosti voľby bývania v rôznych špecifických podmienkach mestských a ostatných štruktúr.

Projekt urbanizácie bol v r. 1976 schválený vládou SSR. Základné myšlienky, ktoré sa uplatňovali v Projekte urbanizácie, boli: plánovité postupné sústreďovanie obyvateľov, výroby a služieb do miest, ako aj interpretovanie mesta ako priestorovej štrukturálnej jednotky. To značí, že z hľadiska výhľadového rozvoja sa neuvažovalo len o samotnom meste, ale aj o jeho širšom záujmovom území. Toto územie predstavovalo tzv. región, ktorý sa vymedzoval ako priestor:

- ktorého obyvatelia sú zamestnaní hlavne v nepoľ-

nehospodárskych činnostiach a prevažne pracujú v jadrovom meste regiónu,

- na ktorý bezprostredne vplývajú všetky mestské činnosti /sociálne, hospodárske a pod./,

- v ktorom sú jednoznačnejšie priame vzťahy sídel, mesta a vidieka hlavne v otázkach zásobovania, služieb, zotavovania, kultúry, športu a pod.

Takýto priestor vytvára potom sociálno-ekonomická a priestorová jednotka, ktorá sa skladá z ťažiskového mesta ako hospodársko-sídelného centra a nadväzujúceho urbanizovaného územia.

Vychádzalo sa ďalej i z toho, že mestská regionálna sústava by mohla mať maximálne 150 000 obyvateľov, pričom tzv. hlavný pól rozvoja regiónu by nemal mať menej ako 50 tisíc obyvateľov.

Riešenie prognóz urbanistického vývoja na Slovensku malo svoju logickosť v tom, že najskôr sa vyjasnili hlavné princípy rozvoja urbanizácie v makromeritku /celé územie Slovenska/ a až potom sa pristúpilo k podrobnejšiemu rozpracúvaniu jednotlivých urbanizačných oblastí. V tomto metodickom postupe išlo najmä o spresnenie daných vstupov do mikropriestorov, o definitívne vymedzenie a formovanie regionálnych štruktúr a o návrh rozloženia základných urbanizačných funkcií: bývania, dopravy, práce a zotavovania.

Okolo najvýznamnejšieho mesta oblasti bol vymedzený a vnútorne sformovaný mestský región ako najvýraznejšia urbanizačná formácia oblasti. Región bol definovaný ako uzavreté územie okolo jadrového mesta s funkciou bezprostredne záujmového územia tohto mesta. V budúcnosti má predstavovať najintenzívnejšie urbanizované územie v oblasti ako komplex sídelných a hospodárskych funkcií, zoskupených do organického celku.

Na podobných princípoch ako pri regióne predpokladala sa aj tvorba ďalších urbanizačných formácií - aglomerácií. Treba poznamenať, že v našich podmienkach nejde o systémy typických mestských aglomerácií tak, ako sa tieto doteraz vyvíjali a v súčasnosti sa vyvíjajú v územiach intenzívne urbanizovaných. V každej urbanizovanej oblasti okolo väčšiny ostatných významných miest sme pripúšťali možnosti vytvárania aglomerácií v proporciách odpovedajúcich veľkosti a významu toho-ktorého mesta.

Na základe takéhoto poňatia sa potom vymedzilo 13 mestských regionálnych sústav, ktoré by sa mali intenzívnejšie spoločensky a hospodársky rozvíjať, pričom miera a intenzita rozvoja by bola rôzna.

Podľa významu, funkcie a veľkosti sa mestské regióny členia do 3 kategórií:

metropólne, s ťažiskovými centrami perspektívne min. 300 tisíc obyvateľov /Bratislava, Košice, Banská Bystrica-Zvolen/,

veľkomestské, s ťažiskovými centrami perspektívne s min. 100 tisíc obyvateľov /Nitra, Žilina, Prešov, Trenčín/,

základné, s ťažiskovými centrami perspektívne s min. 50 tisíc obyvateľov /ako napr. Trnava, Martin, Považská Bystrica, Prievidza, Nové Zámky-Komárno, Michalovce, Poprad, Liptovský Mikuláš-Ružomberok/.

Z hľadiska širšej priestorovej interpretácie uvedené centrá mestských regiónov sa nachádzajú v už uvedených urbanizačných oblastiach, ktorých perspektívny hospodársko-spoločenský vývoj by mal byť rýchlejší ako na ostatnom území Slovenska. Sú to:

1. Bratislavská urbanizačná oblasť s bratislavským regiónom, ktorý sa člení na 2 aglomerácie: Bratislava a Malacky a s aglomeráciami mimo regiónu Senica, Dunajská

Streda, Myjava, Skalica. Počet obyvateľov regiónu by mal dosiahnuť v r. 2000 650 tisíc;

2. Trnavská urbanizačná oblasť s trnavským mestským regiónom, zahrňujúcim aglomerácie Trnava, Hlohovec, Galanta a Šaľa a s aglomeráciou mimo regiónu Piešťany-Vrbové. Počet obyvateľov v regióne by mal byť v r. 2000 255 tisíc;

3. Dolnonitrianska urbanizačná oblasť s dolnonitrianskym mestským regiónom a s aglomeráciami Nové Zámky, Komárno a s mimoregiónovou aglomeráciou Štúrovo. Počet obyvateľov regiónu v r. 2000 by mal dosiahnuť 131 000;

4. Hornonitrianska urbanizačná oblasť, zahrňujúca hornonitriansky región s aglomeráciami regiónu Nitra, Topoľčany, Zlaté Moravce, Partizánske a s aglomeráciami mimo regiónu Prievidza, Levice, Bánovce. Počet obyvateľov v regióne by mal do r. 2000 vzrásť na 295 000;

5. Strednopovažská urbanizačná oblasť so strednopovažským mestským regiónom, v ktorom sú aglomerácie Trenčín, Dubnica, Považská Bystrica, Púchov a Nové Mesto. Počet obyvateľov tohto regiónu by sa mal zvýšiť do r. 2000 na 307 tisíc;

6. Severopovažská urbanizačná oblasť so severopovažským mestským regiónom, v ktorom sú aglomerácie Žilina-Rajec-Kysucké Nové Mesto, Čadca-Turzovka, Bytča, Martin a samostatná aglomerácia Turčianske Teplice. Počet obyvateľov severopovažského regiónu by mal vzrásť na 360 tisíc;

7. Hornopovažská urbanizačná oblasť s hornopovažským regiónom, v ktorom sú aglomerácie Liptovský Mikuláš-Liptovský Hrádok a Ružomberok a s aglomeráciami mimo regiónu Dolný Kubín a Nižná, Tvrdošín. Počet obyvateľov tohto regiónu by mal v r. 2000 činiť 122 tisíc;

8. Pohronská urbanizačná oblasť s pohronským mestským regiónom s aglomeráciami Banská Bystrica, Zvolen, Žiar n/Hronom a aglomeráciami mimo regiónu Banská Štiavnica,

Nová Baňa, Kremnica. Počet obyvateľov v r. 2000 tohto regiónu by mal byť 314 tisíc;

9. Novohradská urbanizačná oblasť s novohradským mestským regiónom a s aglomeráciami Lučenec, Rimavská Sobota, Veľký Krtíš, Fiľakovo. Počet obyvateľov novohradského regiónu v r. 2000 by mal činiť 112 tisíc;

10. Podtatranská urbanizačná oblasť s podtatranským regiónom, ktorý zahrňuje aglomerácie Poprad-Svit, Kežmarok-Spišská Belá, Spišská Nová Ves-Rudňany, Krompachy-Spišské Vlachy a s aglomeráciami mimo regiónu Stará Ľubovňa a Gelnica. Počet obyvateľov podtatranského regiónu v r. 2000 by mal byť 244 tisíc;

11. Košická urbanizačná oblasť s košickým mestským regiónom, ktorý zahrňuje aglomeráciu Košice a Moldava a so samostatnými aglomeráciami Rožňava, Revúca, Jelšava, Plešivec a Slavošovce. Počet obyvateľov košického mestského regiónu v r. 2000 by mal byť 393 tisíc;

12. Zemplínska urbanizačná oblasť so zemplínskym mestským regiónom, ktorý zahrňuje aglomerácie Michalovce, Humenné, Snina, Trebišov, Vranov a s aglomeráciami mimo regiónu Kráľovský Chlmec-Čierna nad Tisou a Veľké Kapušany. Počet obyvateľov zemplínskeho mestského regiónu v r. 2000 by mal činiť 215 000;

13. Šarišská urbanizačná oblasť so šarišským regiónom a aglomeráciami Bardejov, Svidník-Stropkov a Giraltovce. Počet obyvateľov šarišského regiónu v r. 2000 by mal byť 180 tisíc.

Okrem uvedených mestských sídelných systémov sa v Projekte urbanizácie počíta i s rozvojom tzv. bodových miest ako samostatných hospodársko-sídelných centier bez jednoznačnejších vzťahov k okolitým sídlam.

V projekte urbanizácie sa nevylučuje ani rozvoj vidieckych foriem sídel, i keď sa v rámci zmien v ekono-

mických činnostiach počíta s výraznejším presunom obyvateľstva do miest. Ráta sa s dvoma možnosťami chovania vidieckych sídel:

- vidiecke sídla, ktoré ležia v bezprostrednom vplyve mestského pólu by mali pozvoľne prerastať do mestskej štruktúry a postupne preberať jej niektoré funkcie: bývanie, zotavovanie, niektoré druhy priemyslu, skladové hospodárstvo a ďalšie;

- vidiecke sídla ležiace mimo bezprostredných vplyvov mestských sídiel, tvoriace v súčasnosti tzv. homogénne územie, by sa mali adaptovať pre predpokladaný rozvoj poľnohospodárskej výroby. Dôjde tu k posileniu ich strediskovosti a k zosúladeniu lokalizácie hlavných vidieckych sídel s miestom závodov poľnohospodárskej výroby. Tieto sídla dostanú do značnej miery polyfunkčný charakter v tom zmysle, že budú zabezpečovať rozsiahle služby pre poľnohospodársku výrobu a pre celé záujmové územie poľnohospodárskej veľkovýroby.

Podľa prijatého systému rozvoja mestských sídel na Slovensku v rámci rozvoja regionálnej sústavy by bolo v r. 2000 1 mesto nad 450 tisíc obyvateľov, 1 mesto nad 300 tisíc obyvateľov, 1 dvojmestie nad 200 tisíc obyvateľov a 5 miest nad 100 tisíc obyvateľov.

Pri stanovení výhľadov sa brali do úvahy i špecifické morfologické podmienky SSR, ktoré podnietili vznik najvýznamnejších sídelno-výrobných koncentrácií najmä na juhozápadnom, strednom a východnom Slovensku a v nivách tokov Váhu a Nitry a dali podnet k dotvoreniu východozápadných a severojužných urbanizačných osí Slovenska.

Mimo naznačenej hierarchickej prognóznej sústavy sa vytvoril model kategorizácie sídel. Podľa tohto modelu sa sídelná štruktúra skladá zo sídel oblastného významu, ktoré majú vytvárať najvyšší stupeň v sústave osídlenia a

budú zároveň najdôležitejšími hospodárskymi centrami štátu /3 krajské sídla/; zo sídel obvodného významu, ktoré majú tvoriť sídla s rozvinutou strediskovosťou, sústredenou priemyslovou výrobou a štandardnou občianskou vybavenosťou /77/; zo sídel miestneho významu, ktoré majú tvoriť najnižší stupeň v sústave osídlenia a zabezpečovať pre obyvateľstvo základné a spoločenské potreby.

Ostatné sídla sa diferencovali na sídla relatívne trvalého významu s funkciou rekreačnou, kúpeľnou, výrobnou, ubytovacou, sídla dočasného významu a ostatné sídla bez ďalšieho hospodárskeho významu.

Ako z uvedeného prehľadu vidieť, prognózované výhľady urbanizácie na Slovensku predpokladajú, že sa tu nebude uskutočňovať prílišná koncentrácia výroby, obyvateľstva a služieb. Veď najväčšie mestské sídlo Bratislava by malo dosiahnuť v r. 2000 až 450-480 tisíc obyvateľov.

Do r. 1990 sa v rámci tohto počíta, že celkový prírastok obyvateľstva sa bude lokalizovať v sídlach obvodného významu /500 tisíc obyvateľov/ a v 13 centrách mestských regiónov /420 tisíc obyvateľov - 51% celkového prírastku/. Mimo prirodzeného prírastku treba, samozrejme, počítať s migračnými prírastkami do týchto miest.

Naznačené riešenie sa týmto chce vyhnúť súčasným ťažkostiam veľkých miest a veľkých sídelných koncentrácií, ktoré často vytvárajú neznesiteľné mestské životné prostredie.

Plánovaný urbanizačný rast má byť podporovaný ďalším intenzívnym hospodárskym rastom. Vytvorený spoločenský produkt v 7. a 8. päťročnici má vzrásť okolo 5,2% a v r. 1990 sa má zvýšiť 2,2-krát oproti dosiahnutým výsledkom v r. 1975.

Hlavným rozvojovým odvetvím na Slovensku bude priemysel, ktorého výroba v roku 1980-1990 vzrastie 1,77-krát

a jeho podiel v odvetvovej štruktúre tvorby zdrojov bude v r. 1990 činiť 72,1%. V rámci priemyselných odvetví sa počíta predovšetkým s rastom strojárstva a energetiky, ktoré v minulosti tvorili slabé články v hospodárstve SSR. V budúcich desaťročiach sa tieto odvetvia majú stať rozvojovými hnacími silami. Strojárenský priemysel by mal dosiahnuť 2,4-krát väčší objem výroby v r. 1990 v porovnaní s r. 1980 a mal by byť zameraný na priemyselnú automatizáciu, elektronický priemysel, automobilový priemysel, strojové systémy pre poľnohospodárstvo, energetické strojárstvo a strojársku technológiu.

Vplyv strojárskeho priemyslu by sa mal prejaviť v nasledovných sídelných centrách: Bratislava, Košice, Banská Bystrica, Prešov, Senica, Poprad, Spišské Nové Ves, Humenné, Michalovce, Trebišov, Rožňava a Rimavská Sobota. Strojárstvo takto nadobudne v nasledujúcich desaťročiach najvýraznejší mestotvorný charakter.

Ďalším ťažiskovým odvetvím bude energetika /hydroenergetika, jadrová energetika, plynárstvo a teplárstvo/. V rámci jej rozvojového programu sa plánuje s výstavbou vodných diel na Dunaji, na Dolnom Váhu a na Strednom Považí, s výstavbou jadrovej energetiky a s dokompletizovaním plynárskej sústavy a jej transeurópskeho systému.

Mimoriadnou úlohou bude zabezpečovanie tepla pre regionálne centrá /Bratislava, Trnava, Nitra, Prešov, Banská Bystrica, Nové Zámky/ a takou tendenciou, aby sa podstatne zlepšili podmienky životného prostredia týchto miest.

V rámci ďalšieho rozvíjania ekonomiky Slovenska sa počíta i s výraznými zmenami v štruktúre ekonomicky činných obyvateľov. Kým v roku 1975 bol podiel I. sektoru 19,7%, II. sektoru 43,9% a III. sektoru 36,4%, v r. 1990 by sa tento podiel mal zmeniť na 12,8% v I. sektore,

47,7% v II. sektore a 39,5% v III. sektore.

Pre ďalší urbanizačný rozvoj bude mať nesmierny význam i rozvoj dopravných systémov. Celkove pôjde o realizáciu hlavných medzisídelných dopravných ťahov a o vnútromestské dopravné systémy: o diaľnicu Bratislava - Košice, druhú severo-južnú vetvu Krakov - Budapešť, ktoré spájajú väčšinu centier mestských regiónov a o modernizáciu vnútromestskej dopravy najvýznamnejších mestských sídel na Slovensku. V perspektíve nadobudne na význame druhý tranzitný dopravný ťah východ-západ, trasovaný cez celé južné Slovensko. Týmto sa vytvoria mimoriadne vhodné podmienky pre rozvoj urbanizácie regionálnych sústav na území, ktoré doteraz retardovalo z hľadiska rozvoja sídelnej štruktúry a zvlášť vo výraznejšom rozvoji sídel mestského charakteru.

Výhľady rozvoja urbanizácie formulované v Projekte urbanizácie SSR vo svojom celku rešpektujú prírodné, sociálne, demografické, ekonomické, územno-technické a inžinierske podmienky územia. V riešení sa využívajú plošné rezervy v jednotlivých regiónoch a ich hlavných sídlach, rešpektujú sa zásady ochrany poľnohospodárskeho a lesového fondu. V rámci tejto tendencie sa budúci rozvoj plánuje predovšetkým na plochách, ktoré sa dajú najvhodnejšie využívať na bývanie, priemysel a zotavovanie. Rešpektujú sa pritom zásady ochrany prírodného a krajinného prostredia, vylučujú sa z miest priemyselné odbory nevhodné z hľadiska svojich dôsledkov na územie a jeho obyvateľov.

Základné knižné pramene k štúdiu slovenskej jazykovedy

Ladislav Ovonč

1. Všeobecná jazykoveda

Horecký, J.: Úvod do matematickej jazykovedy. Bratislava, Rektorát UK 1969. Úvod do jazykovedy. Bratislava, SPN 1975;

Jóna, E.: Úvod do jazykovedy. Bratislava, SPN 1954; dotlač 1959;

Kořínek, J. M.: Úvod do jazykospytu. Bratislava, SAVU 1948;

Metodika výskumu vlastných mien. Red. M. Blicha - M. Majtán. Košice, Rektorát UPJŠ 1975;

Miko, F.: Estetika výrazu. Teórie výrazu a štýl. Bratislava, SPN 1969; Text a štýl. K problematike literárnej komunikácie. Bratislava, Smena 1970;

O marxistickú jazykovedu v ČSSR. Zborník referátov zo seminára 17. mája 1973 v Prahe. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1974;

Pauliny, E.: Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí. Bratislava, B. Boucik 1946;

Ružička, J.: Z problematiky slabiky a prozodických vlastností. K vývinu hornonemeckého slova. Bratislava, SAVU 1947;

Slovo a slovník. Zborník referátov z lexikologicko-lexikografickej konferencie v Smoleniciach 4. - 7. mája 1970. Red. J. Ružička - I. Poldauf. Bratislava, SAV 1973;

2. Slovanské jazyky

Kořínek, J. M.: Od indoeuropského prajazyka k praslovančine. Bratislava, SAVU 1948;

Ondruš, Š.: Úvod do slavistiky. Bratislava, SPN 1955, 1956; dotlač 1959;

Pauliny, E.: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy. Bratislava, Slov. vyd. krásnej literatúry 1964;

Slavistické štúdie jazykovedné. Red. V. Blanár. Bratislava, SAV 1969;

Štúdie z porovnávacej gramatiky a lexikológie. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1974;

3. Slovenský jazyk

a/ Všeobecné práce

Ormis, J. V.: O reč a národ. Slovenské národné obrany z rokov 1832-1848. Bratislava, SAV 1973;

Ružička, J.: Tézy o slovenčine. Bratislava, Tatran 1968; ďalšie vyd.: Bratislava, Mestský dom kultúry a osvety 1968; Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu. Bratislava, SPN 1975;

Štúr, Ľ.: Slovenčina naša. Edične pripravil a poznámky i vysvetlivky napísal J. Ambruš. Doslov V. Blanár. Bratislava, Slov. vyd. krásnej literatúry 1957;

Zoch, C.: Slovo za slovenčinu. Edične pripravil, poznámky a vysvetlivky spracoval I. Stanek. Doslov E. Pauliny. Bratislava, Slov. vyd. krásnej literatúry 1958;

b/ Dejiny jazyka

Blanár, V.: Zo slovenskej historickej lexikológie. Slovníkový rozbor počtových kníh z banníckej osady Boce. Bratislava, SAV 1971;

Blanár, V. - Jóna, E. - Ružička, J.: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava, SPN 1974;

Furdík, J.: Zo slovotvorného vývoja slovenčiny. Bra-

tislava, SPN 1971;

Kondrašov, A. N.: Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1974;

Krajčovič, R.: Náčrt dejín slovenského jazyka. Bratislava, SPN 1964, 1971; Technika jazykovej interpretácie so zameraním na vývin slovenského jazyka. Bratislava, SPN 1966; Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny. Bratislava, SPN 1974; Svedectvo dejín o slovenčine. Martin, Matica slovenská 1977;

Pauliny, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava, SAVU 1948; Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava, SAV 1963; Dejiny spisovnej slovenčiny. 1. diel. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra. Bratislava, SPN 1966;

Ryšánek, F.: Slovník k Žilinské knize. Bratislava, SAV 1954;

Stanislav, J.: Po stopách predkov. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1948; Zo života slov a našich predkov. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950; Vývin slovenského jazyka. 1. - 2. diel. Bratislava, Filozofická fakulta UK 1951/52; Slovenská historická gramatika. 1. diel. Všeobecná časť a vokalizmus. Bratislava, SPN 1955; 2. diel. Konsonantizmus. Bratislava, SPN 1955; 3. diel. Skloňovanie. Bratislava, SPN 1956; 4. diel. Časovanie. Bratislava, SPN 1956; Dejiny slovenského jazyka. 1. diel. Úvod a hláskoslovie. Bratislava, SAV 1956; 2. diel. Tvaroslovie. Bratislava, SAV 1958; 3. diel. Texty. Bratislava, SAV 1957; 4. diel. Syntax. 1. zv. Bratislava, SAV 1973; 5. diel. Syntax. 2. zv. Bratislava, VSAV 1973; Staroslovienský jazyk. Bratislava, SPN 1978;

Tóbik, Š.: Šafárikov a Kollárov jazyk. Príspevok o vývinu českého a slovenského spisovného jazyka v období národného obrodenia. Bratislava, SPN 1966;

c/ Dialektológia

Atlas slovenského jazyka. 1. diel. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť 1. Mapy. Sprac. J. Štolc a kol. Bratislava, SAV 1968; Časť 2. Úvod - komentáre - materiály. Bratislava, SAV 1968;

Buffa, F.: Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese. Bratislava, SAV 1953;

Habovštiak, A.: Oravské nárečia. Bratislava, SAV 1965;

Horák, G.: Nárečie Pohorelej. Bratislava, SAV 1955;

Krajčovič, R.: Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin. Bratislava, SPN 1964;

Matejčík, J.: Lexika Novohradu. Vecný slovník. Martin, Osveta 1975;

Ondrus, P.: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava, SAV 1956; Prehľad slovenskej dialektológie. Bratislava, SPN 1961; Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí. Metodicko-inštruktívna príručka pre poslucháčov slovenčiny. Bratislava, SPN 1966; Sociálne nárečia na Slovensku. Bratislava, SPN 1977;

Orlovský, J.: Stredogemerské nárečia. Martin, Osveta 1975;

Palkovič, K.: Nárečový výskum. Bratislava, UK 1974;

Pauliny, E.: Nárečie zátopových osád na hornej Orave. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1947;

Ripka, I.: Dolnotrenčianske nárečia. Bratislava, Veda 1975;

Štolc, J.: Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1949; Zapisovanie nárečových prejavov. Bratislava, SAV 1961; Reč Slovákov v Juhoslávii. 1. diel. Zvuková a gramatická stavba. Bratislava, SAV 1968;

Vážný, V.: O jménech motýlů v slovenských nářečích. Studie sémasiologická se zřetelem jazykově zeměpisným.

Bratislava, SAV 1955;

d/ Súčasný spisovný jazyk

Všeobecné práce

Letz, B.: Gramatika slovenského jazyka. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950;

Kapitoly o slovenčine. Red. J. Kačala. Bratislava, SPN 1976;

Mistrík, J.: Slovenčina pre každého. Bratislava, SPN 1967, 1971;

Orlovský J. - Arany, L.: Gramatika jazyka slovenského. Bratislava 1946, 1947;

Pauliny, E. - Ružička, J. - Štolc, J.: Slovenská gramatika. Martin, Osveta 1953, 1955, 1955, Bratislava SPN 1963, 1968;

Pauliny, E.: Krátka gramatika slovenská. Bratislava, SPN 1960;

Ružička, J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava, SAV 1970;

Zvuková stránka jazyka

Dvonč, L.: Rytmický zákon v spisovnej slovenčine. Bratislava, SAV 1955;

Dvončová, J.: Úvod do fonetiky. Bratislava, SPN 1968, 1969, 1973;

Dvončová, J. - Kráľ, Á. - Jenča, G.: Atlas slovenských hlások. Bratislava, SAV 1969;

Dvončová, J. - Nádvorníková, V.: Fonetika a nápreva chybnej výslovnosti. Bratislava, SPN 1975;

Kráľ, Á.: Model rečového mechanizmu. Bratislava, Veda 1974;

Mistrík, J.: Jazykovo-intonačné prostriedky recitátora. Bratislava, Osvetový ústav 1967; Intonácia reshlasovej reči. Bratislava 1961;

Pauliny, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. Bratis-

lava, SPN 1961, 1968;

Sabol, J.: Prozodická sústava slovenčiny. Bratislava, Čs. rozhlas 1977;

Schulzová, O.: Úvod do fonetiky. Bratislava, SPN 1970;

Stanislav, J.: Slovenská výslovnosť. Príručka pre umelcov a iných verejných pracovníkov. Martin, Osveta 1953;

Záborský, V.: Výslovnosť a prednes. Bratislava, SPN 1965;

Pravopis

Návrh nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu. Bratislava, SAVU 1952;

Oravec, J. - Laca, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. Bratislava, SPN 1973, 1975, 1976;

Pauliny, E. - Horecký, J.: O reforme slovenského pravopisu. Bratislava, SAVU 1948;

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. Bratislava, SAV 1953, dotlač 1954, 1957, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1967, 1970, 1971;

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Dotlač. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1949;

Zauner, A.: Chcete vedieť správne písať? /Kde sa píše mäkké i a tvrdé y?/ Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1948; Praktická príručka slovenského pravopisu. Martin, Osveta 1956, 1958, Obzor 1966, Martin, Osveta 1973;

Slovná zásoba jazyka

Furdík, J.: Zo slovotvorného vývoja slovenčiny. Bratislava, SPN 1971;

Horecký, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. Podstatné meno. Prídavné meno. Sloveso. Bratislava, SAV 1959;

Slovenská lexikológia. 1. diel. Tvorenie slov. Bratislava, SPN 1971; Morfematická štruktúra slovenčiny. Bratislava, SAV 1964;

Jánošík, A. - Jóna, E.: Slovník spisovného jazyka slovenského. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1946 - 1949;

Lexikografický zborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie čs. lexikografov, konanej v dňoch 5. - 7. júna 1952 v Bratislave. Red. Š. Peciar. Bratislava, SAV 1953;

Mistrík, J.: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava, SAV 1969; Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava, UK 1976;

Mlacek, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, SPN 1978; Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Bratislava, SPN 1972;

Ondrus, P.: Slovenská lexikológia. 2. diel. Náuka o slove. Bratislava, SPN 1972;

Pisárčiková, M. - Michalus, Š.: Malý synonymický slovník. Bratislava, SPN 1973, 1978;

Slovník slovenského jazyka. 1. diel. A-K. Red. Š. Peciar. Bratislava, SAV 1959, 2. diel. L-O. 1960, 3. diel. P-R. 1963, 4. diel. S-U. 1964, 5. diel. 1965, 6. diel. Doplnky. Dodatky. 1968;

Smiešková, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava, SPN 1975, 1977;

Žačko, I.- Janek, J.: Slovník nesprávnych a správnych výrazov. Bratislava, SPN 1974;

Anatomické názvoslovie. Sprac. Komisia pre lekársku terminológiu pri ÚSJ SAV pod vedením J. Antala. Bratislava, SAV 1962;

Buffa, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. Bratislava, SAV 1972;

Horecký, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, SAV 1956;

Gramatická stavba jazyka

Buzássyová, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava, Veda 1974;

Kačala, J.: Doplnok v slovenčine. Bratislava, SAV 1971;

Kočiš, F.: Zložené súvetie v slovenčine. Bratislava, SAV 1973;

Mikó, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava, [illegible];

[illegible] J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava, SAV [illegible];

Mlacek, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Bratislava, [illegible] 2;

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, SAV 1966;

Ondrus, P.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava, SPN 1959; Morfológia spisovnej slovenčiny. Bratislava, SPN 1964; Vetný rozbor v príkladoch. Bratislava, SPN 1971, 1977; Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine. Bratislava, UK 1969;

Oravec, J.: Väzba slovies v slovenčine. Bratislava, SAV 1967; Slovenské predložky v praxi. Bratislava, SPN 1968;

Orlovský, J.: Slovenská syntax. Martin, Osveta 1959, Bratislava, Obzor 1965, 1971;

Pauliny, E.: Slovenské časovanie. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1949;

Ružička, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. Bratislava, SAV 1956;

Štyl

Findra, J.: [illegible] prózy. [illegible] pý Jaśikovho [illegible]
Umenie prednesu. Bratislava [illegible]

Habovštiak, [illegible]
bín 1969;

Jazyk [illegible]
leva, SAV 1965;

Jazyk a umelecké dielo. Zborník [illegible]
zyku a štýlu. Red. J. Ružička et al. Bra[illegible]
letá 1966;

Miko, F.: Sloh. Bratislava, SPN 1955;

Mistrík, J.: Praktická slovenská štylistika. Bratislava, SPN 1961, 1963; Slovenská štylistika. Bratislava, SPN 1965; Kompozícia jazykového prejavu. Bratislava, SPN 1968; Slovník tlače. Bratislava, Inštitút pre [illegible] sových komunikačných prostriedkov pri Výskumnom ústave kultúry a verejnej mienky 1968; Hovory s recitátorom. Martin, Matica slovenská 1971; Štruktúra textu. Bratislava, Československý rozhlas - Metodicko-výskumný kabinet 1975; Kapitolky zo štylistiky. Bratislava, Obzor 1977; Žánre vecnej literatúry. Bratislava, SPN 1975; Úvahy s recitátorom. Martin, Matica slovenská 1974; Štylistika slovenského jazyka. Bratislava, SPN 1970, 1977; Rétorika. Bratislava, SPN 1978;

O štylistike rozhlasového prejavu. Autori: J. Horecký, J. Mistrík, F. Miko, R. Lesňák. Bratislava, Československý rozhlas 1965;

Rozbory umeleckej prózy. Red. J. Mistrík - J. Ružička. Bratislava, SPN 1967;

Šelingová, M.: Hľadanie výrazu. Bratislava, Mladé letá 1964; Príspevok k štýlu slovenskej prózy. Štýl prózy Jána Kalinčiaka. Bratislava, SAV 1964; Štylistika. Bra-

tislava, Obzor 1965;

Štylistické rozbory umeleckých textov. Red. J. Mistrík - J. Ružička. Bratislava, SPN 1964;

Jazyková kultúra

Horecký, J.: Kultúra slovenského slova. Martin, Osveta 1956, 1958;

Horský, Š.: Jazykový slovník rozhlasového redaktora. Bratislava, Čs. rozhlas 1975;

Jazykové poradňa. Red. G. Horák - J. Ružička. Bratislava, SPN 1957, 2. zv. 1960, 3. zv. 1964, 4. zv. 1966, 5. zv. 1968;

Mistrík, J.: Jazykové okienko. Bratislava, Československý rozhlas 1957;

Jóna, E.: Spisovná slovenčina pre každého. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1950;

Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, SAV 1967;

Považaj, M.: Slovenčina v praxi televízie. Bratislava, Čs. televízia - Výskumný kabinet televízneho programu 1975;

Stanislav, J.: Kultúra slovenského novoreného slova. Martin, Osveta 1955;

1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. Bratislava, SPN 1971, 1974;

Onomastika

Blanár, V.: Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku. Bratislava, SAVU nákladom Štátneho nakladateľstva 1950;

Habovštiak, A.: Oravské chotárne názvy. Banská Bystrica, Stredoslov. vyd. 1970;

Majtán, M.: Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov. Bratislava, SAV 1972;

Stanislav, J.: Odkryté mená slovenských miest a dedín. Bratislava 1947; Slovenský juh v stredoveku. Martin, Matica slovenská 1948;

Organizácia a dejiny jazykovednej práce

Blanár, V.: Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939-1947. Bratislava, SAVU 1950;

Dvonč, L.: Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1948-1952. Martin, Matica slovenská 1957; Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1953-1956. 1958; Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1957-1960. 1962; Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1961-1965. 1970;

Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil J. Pavelek. Bratislava, SAV 1964;

Habovštiaková, K.: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava, SAV 1968;

Martin Hattala. 1821-1903. Materiál z konferencie konanej v Tratenej dňa 21. a 22. októbra 1970. Red. J. Ružička. Tratená, 1971.

Základné premene k štúdiu slovenskej literárnej vedy

Milan Kovac

1. Dejiny slovenskej literatúry

Ambruš, J.: Ján Hollý očami svojich súčasníkov. Bratislava, SVKL 1964;

Ambruš, J.: Listy Ľudovíta Štúra: 1. - 3. Bratislava, SAV 1954-1960;

Antológia k Dejinám slovenskej literatúry. Bratislava, SPN 1966;

Antológia literárnovedných textov. Bratislava, SPN 1970;

Bakoš, M.: Avantgarda 38. Bratislava, Slov. spis. 1969;

Bakoš, M.: Literárna história a historická poetika. Bratislava, DILIZA 1969;

Bartko, L.: František Švantner. Martin, Osveta 1972;

Bartko, L.: Ján Chalupka. 1871-1971. Zborník. Martin, Matica slovenská 1973;

Béder, J.: Dejiny slovenskej literatúry. Bratislava, SPN 1963;

Brezina, J.: Básnik Vladimír Roy. Bratislava, SAV 1961;

Brezina, J.: Genéza slovenskej socialistickej literatúry. Bratislava, Slov. spis. 1972;

Brezina, J.: Ivan Krasko. Literárnohistorická mo-

nografia. Bratislava, SAV 1946;

Brezina, J.: Poézia Frana Kráľa a problémy slovenskej poetiky. Bratislava, SAV 1968;

Brezina, J.: Slovenská poézia v revolučných rokoch 1917-1921. Bratislava, SAV 1957;

Brtáň, R.: Pri prameňoch slovenskej obrodeneckej literatúry. Bratislava, SAV 1970;

Brtáň, R.: Život básnika Janka Kráľa. Martin, Matica slovenská 1972;

Butvin, J.: Slovenské dejiny v krásnej literatúre. Bratislava, SPN 1962;

Čaplovič, J.: O štúdiu staršej literatúry slovenskej. Bratislava, Slov. spis. 1953;

Čepan, O.: Kontúry naturizmu. Bratislava, Slov. spis. 1977;

Čepan, O.: Kukučínove epické istoty. Bratislava, Tatran 1972;

DAV. Spomienky a štúdie. Bratislava, SAV 1965;

Dejiny slovenskej literatúry 1. Dejiny staršej slovenskej literatúry. Sprac. J. Mišianik - J. Minárik - M. Michalcová - A. Melicherčík. Bratislava, SAV 1958;

Dejiny slovenskej literatúry 2. Sprac. M. Pišút - K. Rosenbaum - V. Kochol. Literatúra národného obrodenia. Bratislava, SAV 1960;

Dejiny slovenskej literatúry 3. Sprac. O. Čepan - I. Kusý - S. Šmatlák - J. Noge. Bratislava, SAV 1965;

Dejiny slovenskej literatúry 4. Sprac. I. Kusý - S. Šmatlák. Literatúra na rozhraní 19. a 20. storočia. Bratislava, Veda 1975;

Dejiny slovenskej literatúry. /M. Pišút a kol./. Bratislava, Osveta 1962;

Drug, Š.: DAV a davisti. Bratislava, Obzor 1965;

Drug, Š.: Listy o DAVe. Bratislava, Tatran 1975;

Drug, Š.: Literatúra a revolúcia. Medzi proletárskou poéziou a poetizmom 1922-1928. Bratislava, Tatran 1977;

Goláň, K.: Ľudovít Štúr 1856-1956. Bratislava, SPN 1956;

Goláň, K.: Mladé roky Pavla Jozefa Šafárika. Bratislava, SPN 1961;

Goláň, K.: Štúrovské pokolenie. Bratislava, SAV 1964;

Hamada, M.: Od baroka ku klasicizmu. Príspevok k výskumu literárneho baroka, najmä z hľadiska umelej literatúry a ľudovej slovesnosti. Bratislava, SAV 1967;

Hniezdoslav v kritike a spomienkach. Zborník. Bratislava, SVKL 1954;

Chmel, R.: Život je zápas. Vnútorná biografia Alberta Škarvana. Martin, Osveta 1977;

Chorváth, M.: Básnické dielo Jána Kostru. Bratislava, Slov. spis. 1962;

Chorváth, M.: Literárne dielo Jána Poničana. Bratislava, Slov. spis. 1972;

Chrobák, D. - Čepan, O.: Rukoväť dejín slovenskej literatúry. Bratislava, Slov. spis. 1949;

Inventére rukopisov Literárneho archívu Matice slovenskej. I. - V. Martin, Matica slovenská;

Janko Jesenský v kritike a spomienkach. Zborník. Bratislava, SVKL 1955;

Jágé v kritike a spomienkach. Zborník. Bratislava, SVKL 1959;

Jilemnický, P.: Z korešpondencie. Bratislava, Slov. spis. 1957;

Jilemnický, P.: Sborník statí, prejavov, fotografií

a dokumentov. Bratislava, Tatran 1952;

Jozef Gregor-Tajovský v kritike a spomienkach. Zborník. Bratislava, SVKL 1956;

Juríček, J. - Petrík, V.: Slovenský literárny album. Bratislava, Obzor 1968;

K počiatkom slovenského národného obrodenia. Zborník. Bratislava, SAV 1964;

K problematike slovenského romantizmu. Zborník. Martin, Matica slovenská 1973;

Klátik, Z.: Krajina plná detstva. Hronského tvorba pre mládež. Bratislava, Mladé leta 1971;

Klátik, Z.: Ondrejovov mýtus o slobode. Bratislava, Slov. spis. 1969;

Klátik, Z.: Poetka detstva a bolesti. Mária Rázusová-Martáková. Bratislava, Mladé leta 1957;

Knězek, L. - Uhrin, P.: Literárne prechádzky po Stredoslovenskom kraji. Banská Bystrica, Stredoslov. vydavateľstvo 1965;

Kochol, V.: Poézia Štúrovcov. Samo Chalupka. Andrej Sládkovič. Janko Kráľ. Ján Botto. Bratislava, SAV 1955;

Kochol, V.: Problémy a postavy slovenskej obrodeneckej literatúry. Bratislava, SAV 1965;

Kostolný, A.: O poézii Emila Boleslava Lukáča. Bratislava, Slov. spis. 1970;

Kotvan, I.: Bibliografia Bernolákovcov. Martin, Matica slovenská 1957;

Kotvan, I.: Bernolákovské polemiky. Bratislava, SAV 1966;

Kotvan, I.: Štúrovské tlače Univerzitnej knižnice v Bratislave. Bratislava, UK 1956;

Kováč, M.: Poznajme súčasnú slovenskú literatúru. Bibliografia. Martin, Matica slovenská 1961;

Kraus, C.: Andrej Sládkovič. Martin, Osveta 1972;

Kraus, C.: Generácia v pohybe. Vývinové problémy štúrovskej literatúry. Bratislava, SAV 1973;

Kraus, C.: Korešpondencia Andreja Sládkoviča. Martin, Matica slovenská 1970;

Kusý, I.: Božena Slančíková-Timrava. K 100. výr. narodenia. Martin, Matica slovenská 1967;

Kusý, I.: Cesta kritika. Literárne dielo Františka Votrubu. Bratislava, SAV 1957;

Kusý, I.: Jozef Miloslav Hurban. Bratislava, Tatran 1948;

Kusý, I.: Korešpondencia Timravy a Šoltésovej. Bratislava, SAV 1952;

Kusý, I.: Premeny povstaleckej prózy. Literárnohistorické štúdie. Bratislava, Slov. spis. 1974;

Kusý, I.: Význam Eleny Maróthy-Šoltésovej v slovenskej literatúre a slov. ženskom hnutí. Bratislava, Osvetový ústav 1968;

Lazar, E.: Jonáš Záborský. Život-Literárne dielo-Korešpondencia. Bratislava, SVKL 1956;

Krčméry, Š.: Dejiny literatúry slovenskej 1., 2. Bratislava, Tatran 1976;

Ľudovít Štúr. Život a dielo /1815-1856/. Zborník materiálov z konferencie Historického ústavu SAV. Bratislava, SAV 1956;

Marčok, V.: Počiatky slovenskej novodobej prózy. Bratislava, SAV 1968;

Martin Kukučín v kritike a spomienkach. Zborník. Bratislava, SVKL 1957;

Matuška, A.: J. C. Hronský. Bratislava, Slov. spis. 1970;

Matuška, A.: Medailóny. Bratislava, SVKL 1960;

Matuška, A.: Nové profily. Štyri essaye. Bratislava, Slov. spis. 1950;

Matuška, A.: Od včerajšku k dnešku. Bratislava, Slov. spis. 1959;

Matuška, A.: Profily a portréty. Bratislava, Slov. spis. 1972;

Matuška, A.: Rudolf Jašík. Bratislava, Slov. spis. 1964;

Matuška, A.: Štúrovci. Bratislava, Slov. spis. 1970;

Matuška, A.: Vavríny nevädnúce./Lermontov, Gogoľ, Tolstoj, Janko Kráľ, Janko Jesenský, Timrava./Bratislava, Slov. spis. 1954;

Melicherčík, A.: Pavol Dobšinský. Bratislava, SVKL 1959;

Mináč, V.: Dúchanie do pahrieb. Bratislava, Tatran 1972;

Mináč, V.: Zobrané spory J. M. Hurbana. Bratislava, Tatran 1974;

Minárik, J.: Kapitoly zo staršej slovenskej literatúry. Bratislava, UK 1972;

Minárik, J.: Stredoveká literatúra. Bratislava, SPN 1978;

Minárik, J.: Úvod do štúdia staršej slovenskej literatúry. Bratislava, UK 1976;

Mišianik, J.: Antológia staršej slovenskej literatúry. Bratislava, SAV 1964;

Mišianik, J.: Pohľady do staršej slovenskej literatúry. Bratislava, Veda 1974;

Mráz, A.: Dejiny slovenskej literatúry. Bratislava, SAV 1948;

Mráz, A.: Literárny profil M. A. Ferienčíka. Bratislava, SAV 1958;

Mráz, A.: Medzi našimi literatúrami. Bratislava, SVKL 1960;

Mráz, A.: O slovenských realistických prozaikoch. Bratislava, SVKL 1956;

Mráz, A.: Ján Kollár. Literárna štúdia. Bratislava, Slov. spis. 1952;

Mráz, A.: Ľudovít Štúr. Bratislava, Tatran 1948;

Mráz, A.: Pohľady na slovenskú drámu. Bratislava, Slov. spis. 1975;

Mráz, A.: Poprevratové literárne dielo Martina Kukučína. Bratislava, SAV 1953;

Mráz, A.: Slovenské literatúre od sedemdesiatych rokov 19. storočia po rok 1918. Bratislava, SV 1952;

Mráz, A.: Spoločenské otázky v predprevratovom slovenskom románe. Bratislava, Slov. spis. 1950;

Mráz, A.: Zo slovenskej literárnej minulosti. Bratislava, SVKL 1953;

Noge, J.: Aperçu de la littérature Slovaque. Bratislava, SÚKK 1968;

Noge, J.: Martin Kukučín-tradicionalista a novátor 1. - 2. Bratislava, SAV 1962, Veda 1975;

Noge, J.: Prozaik Vladimír Mináč. Bratislava, Slov. spis. 1962;

Noge, J.: Slovenská romantická próza. Bratislava, SAV 1969;

Noskovič, A.: Ján Chalupka, tvorca slovenskej veselohry. Bratislava, SAV 1955;

Novomeský, L.: O Hviezdoslavovi. Bratislava, Osvetový ústav 1971;

Novomeský, L. - Votruba, F. - Mráz, A.: Hviezdoslav. Bratislava, Tatran 1949;

Okáli, D.: Burič Gejza Vámoš. Bratislava, Slov.

spis. 1971;

Okáli, D.: Kritik Ján Igor Hamaliar. Bratislava, Slov. spis. 1974;

Ormis, J. V.: Bibliografia Jána Kollára. Bratislava, SAV 1954;

Ormis, J. V.: Bibliografia Ľudovíta Štúra. Martin, Matica slovenská 1958;

Ormis, J. V.: O reč a národ. Slov. národné obrany z rokov 1832-1848. Bratislava, SAV 1973;

Ormis, J. V.: Súčasníci o Ľudovítovi Štúrovi. Bratislava, SVKL 1955;

Palkovič, P.: Jozef Gregor Tajovský, realistický dramatik slovenskej dediny. Martin, Osveta 1972;

Petrík, V.: Literárne dielo dr. Ladislava Nádašiho-Jégeho. Martin, Osveta 1956;

Petrík, V. - Drug, Š.: Literatura eslovaca. Bratislava 1964;

Petrus, P.: Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského. 1., 2. Bratislava, SAV 1967, 1972;

Petrus, P.: Národný umelec Janko Jesenský. Život a dielo. Bratislava 1973;

Pišút, M.: Básnik Janko Kráľ a jeho Dráma sveta. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1948;

Pišút, M.: Janko Kráľ. Život a básnické dielo. Bratislava, Slov. spis. 1957;

Pišút, M.: Literatúra slovenského osvietenstva. Bratislava, SPN 1957;

Pišút, M.: Literárne štúdie a portréty. Z novšej slovenskej a českej literatúry. Bratislava, SVKL 1955;

Pišút, M.: Romantizmus v slovenskej literatúre. Súbor štúdií a statí. Bratislava, Slov. spis. 1974;

Plevza, V.: Davisti v revolučnom hnutí. Bratislava,

VPL 1965;

Plintovič, I.: Úvahy o lyrizovanej próze. Banská Bystrica, Stredoslov. vydavateľstvo 1971;

Poliak, J.: Die slowakische Kinder - und Jungendliteratur. Bratislava, Mladé letá 1977;

Poliak, J.: Slovackaja detskaja literatura. Bratislava, Mladé letá 1977;

Potemra, M.: Bibliografia článkov zo slov. novín a časopisov. Jazykoveda a krásna literatúra 1901-1918. Martin, Matica slovenská 1972;

Pražák, A.: S Hviezdoslavom. Rozhovory s básnikom o živote a diele. Bratislava, SVKL 1955;

Prídavková-Mináriková, M.: Diela, zv. 21. Listy priateľom a známym. /Korešpondencia K. Kukučína - výber/ Bratislava, Tatran 1974;

Prídavková-Mináriková, M.: Textologické a štylistické problémy Kukučínovho diela. Bratislava, SAV 1972;

Rampák, Z.: Dramatik Štefan Králik. Bratislava, Slov. spis. 1975;

Rampák, Z.: Dráma, divadlo, spoločnosť. Bratislava, Tatran 1976;

Rampák, Z.: K charakteru štúrovskej drámy. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1947;

Rampák, Z.: Variácie Júliusa Barča - Ivana. Bratislava, Slov. spis. 1973;

Rapant, D.: Tatrín. /Osudy a zápasy./ Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1950;

Rosenbaum, K.: Andrej Plávka. 1907-1977. Martin, Matica slovenská 1977;

Rosenbaum, K.: Daniel Okáli. 1903-1973. Martin, Matica slovenská 1973;

Rosenbaum, K.: Ján Marták. 1903-1973. Martin, Matica slovenská 1974;

Rosenbaum, K.: Ján Poničan. 1902-1977. Martin, Matica slovenská 1977;

Rosenbaum, K.: Jozef Gregor-Tajovský - Janko Jesenský. 1874-1974. Bratislava, Osvetový ústav 1974;

Rosenbaum, K.: Karol Kuzmány. Martin, Matica slovenská 1967;

Rosenbaum, K.: Pavel Jozef Šafárik. Martin, Osveta 1961;

Rosenbaum, K.: Ladislav Novomeský. 1904-1974. Martin, Matica slovenská 1974;

Rosenbaum, K.: Michal Miloslav Hodža. Bratislava, Tatran 1948;

Rosenbaum, K.: Nenáhodné stretnutia. Bratislava, Slov. spis. 1974;

Rosenbaum, K.: Podobizeň Ivana Horvátha. Bratislava, Slov. spis. 1967;

Rosenbaum, K.: Poézia národného obrodenia. Bratislava, SAV 1970;

Ruttkay, F.: Ľudovít Štúr /1815-1856/. Bratislava, Obzor-Tatrapress 1971;

Rozhovory. Feldek, Jaroš, Matuška, Mihálik, Mihalkovič, Miná&č, Okáli, Reisel, Rúfus, Solovič, Šikula, Šimonovič, Šmatlák, Ševček. Zhováral sa Ľuboš Jurík. Fot. Valéria Zacharová. Bratislava, Smena 1975;

Sedlák, I.: Strieborný vek I., II. Košice, Východoslov. vydav. 1970;

Sliacky, O.: Bibliografia slovenskej literatúry pre deti a mládež 1945-1964. Bratislava, Mladé letá 1965. 1914-1944. Bratislava, Mladé letá 1970;

Sliacky, O.: Literatúra pre deti a mládež v národnom obrodení. Bratislava, Mladé letá 1973;

Sliacky, O.: Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež. Bratislava, Mladé letá 1970;

Slovackaja literatura. Bratislava, SVKL 1965;

Smrek, J.: Poézia moja láska. Bratislava, Slov. spis. 1968;

Škultéty, J.: Dejiny slovenskej literatúry. Martin, Matica slovenská 1968;

Škultéty, J.: Plody pravdy národnej. Bratislava Tatran 1972;

Šimkovič, A.: Korešpondencia F. Votrubu. Bratislava, SAV 1961;

Šmatlák, S.: Básnik Laco Novomeský. Bratislava, Slov. spis. 1967;

Šmatlák, S.: Hviezdoslav. Básnik národný a svetový. Bratislava, Tatrapresa 1969;

Šmatlák, S.: Hviezdoslav. Zrod a vývin jeho lyriky. Bratislava, SVKL 1961;

Šmatlák, S.: Janko Kráľ. Zborník statí. Bratislava, Tatran 1976;

Šmatlák, S.: Korešpondencia F. O. Hviezdoslava, Bratislava, SAV 1962;

Šmatlák, S.: Pozvanie do básne. /Rúfus, Válek/ Bratislava, Slov. spis. 1971;

Šmatlák, S.: Program a tvorba. Štúdie o slovenskej proletárskej literatúre. Bratislava, Tatran 1977;

Šmatlák, S.: 150 rokov slovenskej lyriky. Bratislava, Tatran 1971;

Ševček, J.: Baladická próza Františka Švantnera. Bratislava, Slov. spis. 1962;

Ševček, J.: Lyrizovaná próza. Bratislava, Tatran 1973;

Ševček, J.: Skice. Bratislava, Slov. spis. 1977;

Tibenský, J.: J. I. Bajza. Odtlačok úvodnej štúdie. René mládenca príhodi a skúsenosti. Bratislava, SAV 1955;

Tibenský, J.: Juraj Fándly. Odtlačok úvodnej štúdie k výberu Z diela. Bratislava, SAV 1954;

Tibenský, J.: Chvály a obrany slov. národa. Bratislava, SVKL 1965;

Timrava v kritike a spomienkach. Zborník. Bratislava, SVKL 1958;

Tomčík, M.: Básnické retrospektívy. Bratislava, Slov. spis. 1974;

Tomčík, M.: Dejiny slov. literatúry. Bratislava, SPN 1959;

Tomčík, M.: K vývinu slovenskej literatúry v rokoch 1918-1944. Bratislava, SPN 1956;

Tomčík, M.: Literárne dvojobrazy. Zo vzťahov medzi slovenskou a českou literaturou 19. - 20. storočia. Bratislava, SPN 1976;

Tomčík, M.: Tradícia a literárne vzťahy. Bratislava, SAV 1972;

Tridsať rokov slovenskej literatúry pre deti a mládež 1945-1975. Zborník referátov z konferencie. Bratislava, Mladé leta 1977;

Truhlář, B.: Peter Jilemnický spisovateľ - bojovník. Bratislava, Slov. spis. 1955;

Truhlář, B.: Peter Jilemnický. Bratislava, Obzor - Tatrapress 1971;

Truhlář, B.: Urx, Jilemnický, Jašík. Bratislava, Epocha 1969;

Turčány, V.: Na krásnu záhradu Hollého Jána. Bratislava, Tatran 1972;

Uhrin, P.: Literárny sprievodca po Slovensku. Bratislava, Šport 1966;

Uhrin, P.: Album literárnych pamiatok na Slovensku. Martin, Matica slovenská 1976;

Votrubov zborník. Bratislava, SVKL 1954;

2. Teória slovenskej literatúry

Bakoš, M.: Literárna história a historická poetika. Príspevky k metodológii literárnej vedy. Bratislava, Slov. spis. 1973;

Bakoš, M.: Literatúra a nadstavba. Bratislava, Slov. spis. 1960;

Bakoš, M.: Problémy literárnej vedy včera a dnes. Bratislava, SAV 1964;

Bakoš, M.: Vývin slovenského verša od školy Štúrovej. Bratislava, SAV 1966;

Bánsky, J.: Adam Mickiewicz a slovenská literatúra. Bratislava, SAV 1955;

Biografistika v systéme literárneho vzdelania. Zborník. Dolný Kubín, Literárne múzeum P. O. Hviezdoslava 1976;

Bolek, A.: Hviezdoslavove slovenské literárne vzťahy. Štúdie z oblasti slovensko-českej a slovensko-poľskej. Bratislava, SPN 1970;

Brtáň, R.: Puškin v slovenskej literatúre. /Puškin v slovackoj literature./ Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1947;

Ďurišin, D.: Problémy literárnej komparatistiky. Bratislava, SAV 1967;

Ďurišin, D.: Slovenská realistická poviedka a N. V. Gogoľ. Bratislava, SAV 1966;

Ďurišin, D.: Teória literárnej komparatistiky. Bratislava, Slov. spis. 1975;

Ďurišin, D.: Z dejín a teórie literárnej komparatistiky. Bratislava, SAV 1970;

Findra, J.: Rozbor štýlu prózy. Bratislava, SPN 1971;

Haluzický, B.: Božena Němcová a Slovensko. Bratis-

lava, Tatran 1952;

Hviščo, J.: Epické literárne druhy v slovenskom a poľskom romantizme. Bratislava, SAV 1971;

Jazyk a štýl modernej prózy. Zborník. Bratislava, SAV 1965;

Jazyk a umelecké dielo. Zborník z konferencie o jazyku a štýle. Bratislava, Mladé letá 1966;

K problematike slovenskej prózy. Bratislava, SAV 1961;

Klátik, Z.: Slovenský a slovanský romantizmus. Typológia epických druhov. Bratislava, Veda 1977;

Klátik, Z.: Štúrovci a Juhoslovania. Príspevok k dejinám slovensko-juhoslovanských literárnych vzťahov. Bratislava, SAV 1965;

Klátik, Z.: Vývin slovenského cestopisu. Bratislava, SAV 1968;

Kochol, V.: Slovo a básnický tvar. Bratislava, Slov. spis.;

Kopál, J.: Dieťa, literatúra, autor. Interpretácie. Zborník materiálov z prac. seminára. Bratislava, Mladé letá 1971;

Kraus, C.: Slovenská romantická balada. Bratislava, SAV 1966;

Krausová, N.: Epika a román. Bratislava, Slov. spis. 1964;

Krausová, N.: Príspevky k literárnej teórii. Bratislava, Slov. spis. 1967;

Krausová, N.: Rozprávač a románové kategórie. Bratislava, Slov. spis. 1972;

Krausová, N.: Vývin slovenského sonetu. Bratislava, Tatran 1976;

Krčméry, Š.: Estetické reflexie. Výber zo štúdií. Zost. a doslov napísal Ján Ševčak. Bratislava, Slov.

spis. 1975;

Leaňák, R.: Literatúra medzi ľuďmi. Bratislava, Slov. spis. 1977;

Leaňáková, S.: Cesty k realizmu. /Jozef Gregor Tajovský a ruská literatúra./ Bratislava, SAV 1971;

Literárna komunikácia. Zborník. Martin, Matica slovenská 1973;

Literatúra a detský aspekt. Zborník. Bratislava, SPN 1970;

Literatúra a jazyk. Zborník. Bratislava, SAV 1963;

Mazák, P.: Slovenský román v období literárneho realizmu. Bratislava, SPN 1975;

Mazák, P.: Umelecký prednes. Bratislava, SPN 1959;

Medziliterárny kontext slovenskej socialistickej literatúry. Bratislava, Veda 1977;

Miko, F.: Estetika výrazu. Bratislava, SPN 1969;

Miko, F.: Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou. Bratislava, Tatran 1973;

Miko, F.: Štýlové konfrontácie. Kapitolky z porovnávacej štylistiky. Bratislava, Slov. spis. 1976;

Miko, F.: Text a štýl. Bratislava, Smena 1970;

Minárik, J.: Tri literárnoestetické rozbory zo staršej slovenskej literatúry. Bratislava, SPN 1973;

Mistrík, J.: Hľadanie profilu básne. Bratislava, Obzor 1972;

Mistrík, J.: Hovory s recitátorom. Martin, Matica slovenská 1971;

Mistrík, J.: Úvahy s recitátorom. Martin, Matica slovenská 1974;

Mistrík, J.: Žánre vecnej literatúry. Bratislava, SPN 1975;

Mistrík, J.: Rétorika. Bratislava, SPN 1978;

Molnár, M.: Slovaky i Ukrajinci. Prešov 1965;

Mráz, A.: L. N. Tolstoj u Slovákov. Bratislava, SAVU 1950;

Mráz, A.: Ruské momenty v diele Jána Kollára. Lipt. Sv. Mikuláš, Tranoscius 1946;

Mráz, A.: Z ruskej literatúry a jej ohlasov u Slovákov. Bratislava, Slov. spis. 1955;

O interpretácii umeleckého textu. 1. - 5. Zborníky KLKEM PF v Nitre. Bratislava, SPN 1968-1976;

O medziliterárnych vzťahoch. Zborník venovaný kongresu slavistov. Bratislava, SPN 1968;

Panovová, E.: Puškin v slovenskej poézii do roku 1918. Bratislava, SAV 1966;

Panovová, E.: Vzťahy a konfrontácie. Ruská poézia v slovenskom literárnom a spoločenskom kontexte do roku 1918. Bratislava, Veda 1977;

Popovič, A.: Literárne vzdelanie. Zborník. Martin, Matica slovenská 1976;

Popovič, A.: Poétika umeleckého prekladu. Bratislava, Tatran 1971;

Popovič, A.: Preklad a výraz. Bratislava, SAV 1968;

Popovič, A.: Ruská literatúra na Slovensku v rokoch 1863-1875. Bratislava, SAV 1961;

Popovič, A.: Štrukturalizmus v slovenskej vede. 1931-1949. Dejiny. Martin, Matica slovenská 1970;

Popovič, A.: Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie. Bratislava, Tatran 1975;

Popovič, A.: Umelecký preklad v ČSSR. Martin, Matica slovenská 1974;

Rampák, Z.: Slovenskí klasickí dramatici 19. storočia a inonárodná dráma. Bratislava, Obzor 1955;

Rusko, V.: Znejte slová. Kapitolky o prednese poé-

zie a prózy. Bratislava, 1969;

Rybár, L.: Umelecký prednes prózy a poézie, rečníctvo. Bratislava, UK 1970;

Rybár, L.: Základné poznatky zo súčasnej rétoriky. Bratislava, Alfa 1976;

Sabol, J. - Štraus, F.: Základy exaktného rozboru verša. Bratislava, SPN 1970;

Sedlák, J.: Rozprávka, povesť, poviedka v literatúre pre mládež. Bratislava, UK 1971;

Slovenská a ruská literatúra. Vzťahy a súvislosti. Zborník štúdií. Bratislava, SAV 1973;

Slovensko a sovietska literatúra. Zborník. Bratislava, Obzor 1971;

Slovensko-slovanské literárne vzťahy. Zborník. Bratislava, SAV 1966;

Rozbory umeleckej prózy. Zostavili J. Mistrík a J. Ružička. Bratislava, SPN 1967;

Ševček, J.: Estetika a literatúra. Bratislava, Tatran 1977;

Ševček, J.: Lyrická tvár slovenskej prózy. Bratislava, Smena 1969;

Štylistické rozbory umeleckých textov. Zostavili J. Mistrík a J. Ružička. Bratislava, SPN 1964;

Tomiš, K.: O štýle slovenskej prózy. Rozprávač, postava, odsek. Bratislava, Veda 1975;

Turčány, V.: Rým v slovenskej poézii. Bratislava, Veda 1975;

Válková, Z.: Majakovského poézia v slovenskom prekladé. Bratislava, Veda 1977;

Vzťahy slovenskej a poľskej literatúry od klasicizmu po súčasnosť. Bratislava, SAV 1972;

Winczer, P.: Poetika básnických smerov v poľskej a slovenskej poézii 20. storočia. Bratislava, Veda 1974;

3. Kritika slovenskej literatúry

Chorváth, M.: Cestami literatúry 1, 2. Bratislava, Slov. spis. 1960;

Chorváth, M.: O literatúre. Bratislava, Slov. spis. 1977;

Chrobák, D.: Cesta za umením. Články, kritiky, recenzie. Bratislava, Slov. spis. 1957;

Kochol, V.: Konfrontácie. Bratislava, Smena 1974;

Kochol, V.: Nie samým slovom. Bratislava, Slov. spis. 1964;

Kusý, I.: Nevyhnutnosť kontinuity. Bratislava, Slov. spis. 1971;

Kraus, C.: Slovenská literárna kritika 1. /Antológia slov. lit. kritiky 19. stor./ Bratislava, Slov. spis. 1978;

Matuška, A.: Človek v slove. Výber z článkov z rokov 1957-1963. Bratislava, Slov. spis. 1967;

Matuška, A.: Za a proti. Edične pripravil a bibl. pozn. nap. K. Rosenbaum. Bratislava, Slov. spis. 1975;

Mináč, V.: Čas a knihy. Bratislava, Slov. spis. 1962;

Mináč, V.: O literatúre. Bratislava, Slov. spis. 1972;

Mináč, V.: Súvislosti. Eseje. State. Rozhovory. Bratislava, Slov. spis. 1976;

Mráz, A.: Medzi prúdmi. 1. - 2. Bratislava, Slov. spis. 1969;

Noge, J.: Kritické komentáre. Bratislava, Slov. spis. 1974;

Novomeský, L.: Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevky o kultúre a umení. 1924-1937. Bratislava, Epocha 1970;

Novomeský, L.: O literatúre. Bratislava, Slov. spis. 1971;

Novomeský, L.: Slávnosť istoty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1938-1944. Bratislava, Epocha 1970;

Okáli, D.: Výboje a súboje. Bratislava, Slov. spis. 1973;

Peťko, V.: Výzvy a postoje. Bratislava, Slov. spis. 1978;

Pišút, M.: Roky a diela. Štúdie a kritiky. Bratislava, Slov. spis. 1961;

Poliak, J.: Literatúra, mládež a súčasnosť. Bratislava, Mladé leta 1963;

Považan, M.: Z literárnych štúdií a článkov. Bratislava, Slov. spis. 1953;

Rosenbaum, K.: Priestorom literatúry. Bratislava, Slov. spis. 1970;

Rúfus, M.: O literatúre. Zost. a doslov nap. Vincent Šabík. Bratislava, Slov. spis. 1974;

Šmatlák, S.: Básnik a dieťa. Reflexie o detskej poézii. Bratislava, Mladé leta 1976;

Šmatlák, S.: Súčasnosť a literatúra. Bratislava, Slov. spis. 1975.

Informácie o autoroch
a ich najvýznamnejších
knižných publikáciách

Gosiorovský Miloš, 28. 5. 1920, akademik ČSAV a SAV, univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry československých dejín.

Slovenské národné povstanie /1954/; Dejiny slovenského robotníckeho hnutia 1848-1918 /v slov., v rušt. 1958/; Dejiny Komunistickej strany Československa /v slov., v češt., v maď. 1956, v rušt. 1958/, spoluautor; Prehľad dejín československého odborového hnutia /v slov., v češt. 1963/, spoluautor; Z česko-slovenských vzťahov /v slov. a v češt. 1978/.

Bagin Albín, 19. 12. 1939, PhDr., odborný asistent Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Priestory textu /1971/; Literatúra v premenách času /1978/.

Bajzíková Eugénia, 28. 1. 1937, PhDr., CSc., univ. docentka, Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Buffa Ferdinand, 22. 1. 1926, PhDr., CSc., univ. doc., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese /1953/; Šarišské nárečia I-IV /1972-74/; Atlas slovenského jazyka I /1968/, spoluautor; Dotazník pre výskum slovenských nárečí II, 2, Tvorenie slov /1964/; Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry /1972/; Konverzačná príručka poľštiny /1957, 1958/, spoluautor; Poľsko-slovenský a slovensko-poľský vreckový slovník /1963/, spoluautor; Gramatika spisovnej poľštiny I /1964, II /1967/; Učebni-

ca poľštiny pre samoukov /1968/, spoluautor; Poľsko-slovenský a slovensko-poľský slovník /1975/, spoluautor.

Darovec Miloslav, 1. 8. 1925, PhDr., CSc., odborný asistent Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Lehrbuch der slowakischen Sprache für Slawisten /1972/, spoluautor; Manuel de slovaque à l'usage des slavisants /1973/, spoluautor; Učebnik slovackogo jazyka dľa slavistov /1975/, spoluautor; Slovak for Slavicists /1976/, spoluautor.

Dvonč Ladislav, 24. 9. 1926, PhDr., CSc., samostatný vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Učebnica slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií a odborných škôl /1951/, spoluautor; Rytmický zákon v spisovnej slovenčine /1955/; Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1948-1952 /1957/; Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1953-1956 /1958/; Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1957-1960 /1962/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, spoluautor; Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1961-1965 /1970/.

Fecaninová Uľjana, 10. 3. 1922, PhDr., CSc., univ. docentka Katedry ruského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Fonetika spisovnej ruštiny s cvičeniami /1962/, spoluautorka; Príručná gramatika ruštiny /1974/, spoluautorka; Úvod do fonetiky a fonológie ruského jazyka /1974/, spoluautorka; Ruský jazyk v teórii a v praxi /1977/, spoluautorka.

Furdík Juraj, 17. 8. 1935, PhDr., CSc., univ. docent na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach.

Zo slovotvorného vývoja slovenčiny /1971/.

Gašparík Mikuláš, 5. 5. 1916, PhDr., CSc., univ. prof., Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Ján Palárik a jeho boj za demokratizáciu slovenského národného života /1952/; Samuel Dobroslav Štefanovič /1957/; Jozef Škultéty, Plody pravdy národnej /1972/; Vône domoviny /1973/.

Horecký Ján, 8. 1. 1920, PhDr., DrSc., univ. prof., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, zástupca riaditeľa ústavu.

Základy slovenskej terminológie /1956/; Kultúra slovenského slova /1956, 1958/; Slovotvorná sústava slovenčiny /1959/; Morfematická štruktúra slovenčiny /1964/; Úvod do matematickej jazykovedy, skriptum /1969/; Slovenská lexikológia I /1971/; Úvod do jazykovedy, skriptum /1975/; Základy jazykovedy /v tlači/; Slovník slovenskej jazykovednej terminológie /v tlači/, spoluautor.

Jóna Eugen, 20. 2. 1909, PhDr., CSc., profesor býv. VŠP, vedecký pracovník Jazykovedného ústav Ľ. Štúra SAV v.v.

Slovník spisovného jazyka slovenského /1946-1949, A-J/, spoluautor; Spisovná slovenčina pre každého /1950/; Pravidlá slovenského pravopisu /1953/, spoluautor; Úvod do jazykovedy /1955/, skriptum; Martin Hattala a spisovná slovenčina /1953 a 1961/, skriptum; Slovenština /1964/

spoluautor; Čeština /1972/, spoluautor; Dejiny spisovnej slovenčiny II /1974/, spoluautor.

Kačala Ján, 8. 4. 1937, PhDr. CSc., samostatný vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Slovník slovenského jazyka V /1965/, spoluautor; Doplnok v slovenčine /1971/; Kapitoly o slovenčine /1976/, spoluautor a odborný redaktor.

Kotoč Ján, PhDr., CSc., univ. prof., Katedra pedagogiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Päť rokov štátnej školy /1950/; Slovenské školstvo po oslobodení /1970/; Vlastenecká a internacionálna výchova /1972/.

Krajčovič Rudolf, 22. 7. 1927, PhDr., CSc., univ. docent, Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin /1964/; Náčrt dejín slovenského jazyka /1964, 1971/; Technika jazykovej interpretácie /1966/; Slovenčina a slovenské jazyky I. Praslovanská genéza slovenčiny /1974/; Historical Phonology of Slovak /1976/; Svedectvo dejín o slovenčine /1977/; Textová príručka k dejinám slovenského jazyka /v tlači/; Pri prameňoch slovenčiny /v tlači/.

Kráľ Ábel, 17. 8. 1932, PhDr., CSc., univ. docent, samostatný vedecký pracovník, vedúci Kabinetu fonetiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Atlas slovenských hlások /1969/, spoluautor; Model rečového mechanizmu /1974/; Slovenská výslovnosť /gramofónový kurz na 8 LP platniach, 1977/; Príručný slovník slovenskej výslovnosti /v tlači/.

Kučera Matúš, 28. 10. 1932, PhDr., CSc., univ. docent, Katedra československých dejín, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Veľkomoravská ríša v obrazoch /1965/; Slovensko po páde Veľkej Moravy /1974/.

Kučerová Eleonóra, 26. 3. 1928, PhDr., CSc., samostatná vedecká pracovníčka, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Príručný slovník rusko-slovenský /1952/, spoluautorka; Veľký rusko-slovenský slovník I - V /1960-1970/, spoluautorka; Rusko-slovenský slovník /stredný, 1960/, spoluautorka; Rusko-slovenský a slovensko-ruský vreckový slovník /1961/ spoluautorka.

Leščák Milan, 12. 10. 1940, PhDr., CSc., vedecký pracovník, vedúci oddelenia, Národopisný ústav SAV v Bratislave.

Matejčík Ján, 18. 7. 1933, PhDr., CSc., univ. prof., dekan Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici.

Vecný slovník východonovohradského nárečia /1972/; Slovník východonovohradského nárečia /1972/; Lexika Novohradu /1975/; Z mikrotoponymie Novohradu I-III /1976/; Živé mená na strednom Slovensku /1978/, spoluautor/.

Michálek Ján, 12. 3. 1932, PhDr., CSc., univ. docent,

vedúci Katedry etnografie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Zo živých prameňov; výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti /1960/; Studnička. Zo slovenských ľudových piesní, hier, hádaniek, porekadiel, prísloví a rozprávok /1962/; Havran a líška. Slovenské ľudové rozprávky /1964, 1966/; Pavol Dobšinský, Prostonárodné slovenské povesti. Výber /1969/; Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou /1971/; Čarovné zrkadlo. Výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti /1973/; SNP v ľudovej tvorbe /1974/, spoluautor; Ústna slovesnosť. Slovensko 3. Ľud II. časť /1975/.

Miko František, 13. 4. 1920, PhDr., DrSc., univ. docent, vedúci vedecký pracovník, Literárnovedný ústav SAV v Bratislave.

Sloh /1955, 1961/, skriptum; Rod, číslo a pád podstatných mien /1961/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, spoluautor; Estetika výrazu /1969/; Text a štýl /1970/; The Generative Structure of the Slovak Sentence. Adverbials /1972/; Od epiky k lyrike /1973/; Tvorba a recepcia. Estetická komunikácia a metakomunikácia /v tlači/, spoluautor.

Mistrík Jozef, 2. 2. 1921, PhDr., DrSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, riaditeľ XIV. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry.

Intonácia rozhlasovej reči /1961/; Slovosled a vetosled v slovenčine /1965/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, spoluautor; Kompozícia jazykového prejavu /1968/; Jazykovo-intonačné prostriedky recitátora /1969/, skriptum; Frekvencia slov v slovenčine /1969/; Slovník tlače

/1969/, skriptum; Štylistika slovenského jazyka /1961, 1963, 1965, 1970, 1977/; Slovenčina pre každého /1967, 1971/; Hovory s recitátorom /1971/; Hľadanie profilu básne /1972/; Exakte Typologie von Texten /1973; Úvahy s recitátorom /1974/; Žánre vecnej literatúry /1975/; Retrográdny slovník slovenčiny /1976/; Štruktúra textu /1976/, skriptum; Kapitolky zo štylistiky /1977/; Rétorika /1978/; Hovory s recitátorem /v češt. 1978/; Dramatický text /v tlači/.

Molnár Michal, 4. 11. 1930, PhDr., CSc., samostatný vedecký pracovník, Literárnovedný ústav SAV v Bratislave.

Styky Ivana Franka s Čechmi a Slovákmi /1957/; Taras Ševčenko u Čechov a Slovákov /1961/; Slováci a Ukrajinci /1965/.

Ondrus Pavel, 19. 5. 1919, PhDr., DrSc., univ. profesor, vedúci Katedry slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike /1956/; Morfológia spisovnej slovenčiny /1964/; Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí /1966/, skriptum; Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine /1969/; Vetný rozbor v príkladoch /1971, 1977/; Slovenská lexikológia 2 /1972/; Sociálne nárečia na Slovensku /1978/.

Panovová Ema, 29. 7. 1925, PhDr., CSc., samostatná vedecká pracovníčka, Literárnovedný ústav SAV v Bratislave.

Puškin v slovenskej poézii do roku 1918 /1966/; Význam A. S. Puškina v slovenskej literatúre /1975/; Vzťahy a konfrontácie /1977/; Vzťahy a súvislosti v slovenskej a ruskej literatúre /1977/, spoluautorka.

Pauliny Eugén, 13. 12. 1912, PhDr., DrSc., univ. prof., člen korešpondent SAV, Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Štruktúra slovenského slovesa /1943/; Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí /1946/; Nárečie zátopových osád na hornej Orave /1947/; Slovenské časovanie /1949/; Dejiny spisovnej slovenčiny /1948, 1966/; Fonologický vývin slovenčiny /1963/; Fonológia spisovnej slovenčiny /1961, 1968/; Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy /1964/; Krátka gramatika slovenská /1960/; Slovenská gramatika /1953, 1955, 1963, 1968/, spoluautor.

Peciar Štefan, 15. 10. 1912, PhDr., CSc., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra v Bratislave.

Pravidlá slovenského pravopisu /11 vydaní od r. 1953 do r. 1971/; Slovník slovenského jazyka I - VI /1959 - 1968/, spoluautor a hlavný redaktor.

Peterajová Ľudmila, 3. 7. 1927, PhDr., CSc., univ. docentka na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave.

Viliam Weisskopf /1964/; Ester Šimerová /1965/; Futurizmus /1966/; Donatello /1970/; Secesia /1974/; Rudolf Pribiš /1975/; Cyprián Majerník /1976/; Štefan Bednár /1976/; Bedrich Hoffstädter /1977/.

Podolák Ján, 17. 5. 1926, PhDr., CSc., univ. docent, Katedra etnografie a folkloristiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Banícka dedina Žakarovce /1956/, spoluautor; Spôsoby chovu hospodárskych zvierat /1962/; Pastierstvo v oblasti Vysokých Tatier /1967/; Československá vlastivěda III - Li-

dová kultura /1968/, spoluautor; Horehronie I /1969/, spoluautor; Zamagurie, Život a kultúra ľudu /1971/, spoluautor; Viehwirtschaft und Hirtenkultur /1970/, spoluautor.

Ripka Ivor, 7. 9. 1937, PhDr., CSc., samostatný vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, vedúci dialektologického oddelenia.

Atlas slovenského jazyka I /1968/, spoluautor; Dolnotrenčianske nárečia /1976/.

Rosenbaum Karol, 7. 2. 1920, PhDr., DrSc., vedúci vedecký pracovník, Literárnovedný ústav SAV, riaditeľ ústavu.

Michal Miloslav Hodža /1948/; Pavel Jozef Šafárik /1961/; Slovenské kultúra 1945-1965 /1965/; Dejiny slovenskej literatúry SAV 2 /1960/, spoluautor; Podobizeň Ivana Horvátha /1967/; Poézia národného obrodenia /1970/; Priestorom literatúry, výber literárnych statí /1970/; Pripomienky a podlžnosti /výber z A. Matuška, 1971/; Pavol Horov - dielo, 2. sv. /1973, 1974/.

Ruttkay Praňo, 4. 9. 1928, PhDr., DrSc., univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry novinárstva, prodekan fakulty.

Daniel G. Lichard a slovenské novinárstvo jeho doby /1961/; Prehľad dejín slovenského novinárstva do roku 1861 /1962/; Samuel Jurkovič - priekopník európskeho družstevníctva /1963, 1965, 1971/; Ľudovít Štúr ako zakladateľ modernej slovenskej žurnalistiky /1966/; Prehľad dejín slovenského novinárstva od najstarších čias po rok 1918 /1968/; Prvé úverové družstvo v Európe /v slov., rušt., angl., 1970/; Novinárske osobnosti I. /1971/; Ľudovít

Štúr /v slov., rušt., angl., franc., nemč. 1971/; Slovenské robotnícke novinárstvo do konca prvej svetovej vojny /v tlači/; Jozef M. Hurban /v slov., rušt., angl., franc., nemč. v tlači/; Začiatky slovenskej robotníckej žurnalistiky /1976/.

Ružička Jozef, 12. 1. 1916, PhDr., DrSc., univ. prof., člen korešpondent SAV, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, riaditeľ ústavu.

Z problematiky slabiky a prozodických vlastností /1947/; Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku /1956/; Slovenština /1958/, spoluautor; Morfológia slovenského jazyka /1966/, redaktor a spoluautor; Slovenská gramatika /1953, 1955, 1963, 1968/, spoluautor; Tézy o slovenčine /1968/; Spisovná slovenčina v Československu /1970/; Čeština /1972/, spoluautor; Dejiny spisovnej slovenčiny II /1974/, spoluautor; Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu /1975/.

Sabol Ján, 25. 1. 1939, PhDr., odborný asistent Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach.

Základy exaktného rozboru verša /1969/, spoluautor; Prozodická sústava slovenčiny /1977/, skriptum.

Sekaninová Ella, 13. 11. 1926, PhDr., CSc., univ. docentka, samostatná vedecká pracovníčka, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Príručný slovník rusko-slovenský /1952/, spoluautorka; Rusko-slovenský pedagogický slovník /1958/, spoluautorka; Veľký rusko-slovenský slovník I - V /1960-1970/, spoluautorka; Rusko-slovenský slovník /stredný, 1960/, spoluautorka; Rusko-slovenský a slovensko-ruský vreckový slov-

ník /1961/, spoluautorka; Gramatika ruského jazyka /1961/, spoluautorka; Rusko-slovenský školský slovník /1964/, spoluautorka; Príručná gramatika ruského jazyka /1974/, spoluautorka; Sémantická analýza slovesa /v tlači/; Spôsoby slovesného deja v ruštine a v slovenčine /v tlači/.

Slobodník Dušan, 11. 4. 1927, PhDr., CSc., vedecký pracovník Literárnovedného ústavu SAV v Bratislave.

Súčasná sovietska literatúra /1975/; Korene Baudlairovej estetiky /1976/; Cesty k poézii /1976/.

Smolej Viktor, 15. 9. 1910, PhDr., univ. lektor v Ľubľani, Juhoslávia.

Slovaško-slovenski slovar /1976/.

Šomšák Ladislav, 3. 3. 1932, RNDr., CSc., univ. docent, vedúci Katedry geobotaniky Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Tomčík Miloš, 19. 9. 1922, PhDr., CSc., univ. prof., Literárnovedný ústav SAV v Bratislave.

Slovenská nadrealistická poézia /1949/; Na prelome epoch /1961/; Slovenská literatúra 20. storočia /1966/; Od slovenskej moderny k dnešku /1970/; Básnické retrospektívy /1974/; Literárne dvojobrazy /1977/.

Zibrin Pavel, 17. 4. 1925, Ing., arch., CSc., riaditeľ Štátneho inštitútu urbanizmu a územného plánovania v Bratislave.

Prestavba siete vidieckych a mestských štruktúr /1966/; Smery vo vývoji sídiel /1967/; Tendencie koncentrácie vo vývoji sídlištnej siete v ČSSR /1967/; Mesto

alebo priestor /1969/; Tvorba nových vidieckych a mestských štruktúr /1973/; Urbanizmus dnes a zajtra /1973/; Nové tendencie vo vývoji osídlenia a urbanizácie u nás /1974/; Mestá a životné prostredie /1976/; Projekt urbanizácie SSR /1976/.

O B S A H

PREDHOVOR 5

Miloš Gosiorovský
ŠESŤDESIAT ROKOV SPOLOČNÉHO ŠTÁTU ČECHOV A SLOVÁKOV 7

Albín Bagin
VÝVIN ESEJE V SLOVENSKEJ LITERATÚRE 25

Eugénia Bajzíková
OPAKOVANIE V TEXTOVEJ SYNTAXI 33

Ferdinand Buffa
VÝCHODOSLOVENSKÉ NÁREČIA 41

Miloslav Darovec
NEPRAVÉ HYPOTAKTICKÉ SÚVETIE V SLOVENČINE 57

Ladislav Dvonč
JAZYKOVEDNÉ KONFERENCIE O SLOVENSKOM JAZYKU 73

Uljana Fecaninová
K PREPISU MIEN A POMENOVANÍ Z RUŠTINY DO SLOVENČINY 89

Juraj Furdík
SLOVOTVORNÁ MOTIVOVANOSŤ SLOVNEJ ZÁSOBY V SLOVENČINE 103

Mikuláš Gašparík
K IDEOVÝM PRAMEŇOM REALIZMU V SLOVENSKEJ LITERATÚRE 117

Ján Horecký
O VÝCHOVE VEDECKÝCH PRACOVNÍKOV A O VEDECKÝCH HODNOSTIACH 131

Eugen Jóna
SAMO CZAMBEL AKO JAZYKOVEDEC 143

Ján Kačala
DOPLNOK A PRÍVLASTOK 157

Ján Kotoč
ZÁKLADY ČESKOSLOVENSKÉHO ŠKOLSTVA 171